

ਪਾਲੀ

ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ

ਪਾਣੀ

ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ

ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਕ ਗੁਝੇ ਜਿਹੇ ਭੇਦ ਦਾ ਦਰਦ ਅੱਧ ਪੱਕੇ ਫੋੜੇ ਵਾਂਗ ਟਸ-ਟਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਏ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰਖਦਾ ਹਾਂ; ਮਤੇ ਵਧੇਰੇ ਹੀ ਦੁਖਣ ਨਾ ਲੱਗ ਪਏ! ਅੱਖੀਆਂ ਸਦਾ ਵੱਸਦੀਆਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਬਹੁਤਾ ਦੁੱਖ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਅੰਦਰੇ ਅੰਦਰ ਪੁੱਖਦਾ ਹਾਂ; ਇਸ ਦਰਦ ਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਪੁਕਾਰ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਸਕਦਾ। ਇਕ ਉਦਾਸ ਜਿਹੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਬੇ-ਜਾਨ ਜਿਹੀ ਜਿੰਦ ਬੋਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਲਈ ਫਿਰਦਾ ਹਾਂ। ਅਜੇ ਤੀਕ ਆਪਣੇ ਜ਼ਖਮ ਦੁਨੀਆ ਤੋਂ ਲੁਕਾਈ ਰਖੇ ਅਤੇ ਗੁਝੀਆਂ ਪੀੜਾਂ ਅੰਦਰ ਹੀ ਘੁਟੀ ਰਖੀਆਂ ਹਨ।

ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਬਾਹੁੜੀ ਵਿਚ ਪਾਗਲ ਰਿਹਾ ਤੇ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਮੇਰੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਹੱਸਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਦੁਨੀਆ ਹੋਰ ਕਰੇ ਵੀ ਕੀ? ਇਹ ਹੱਸਣ ਜਾਣਦੀ ਹੈ, ਹਸਾਣ ਨਹੀਂ। ਲੋਕੀਂ ਮੇਰੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਖਪਤ ਨੂੰ ਸ਼ੁਦਾ ਸਮਝਦੇ, ਫਿਰ ਮੇਰੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕਿਸ ਪੁੰਝਣੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਸਾਂ, ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰੀ ਵੀ ਕਦੇ ਕੋਈ ਸੋਹਣੀ ਜੇਹੀ ਦੁਨੀਆ ਸੀ, ਪਰ ਅੱਜ ਉਹ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਹਵਾ ਵਿਚ ਉਡ ਰਹੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਕੇਸ ਦੁਨੀਆ ਲਈ ਇਕ ਹੈਰਾਨੀ ਹੈ ਪਰ ਝੱਲੀ ਦੁਨੀਆ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਮਲਕਾ ਤੇ ਸਦੀਵੀ ਮਾਤਮ ਵਿਚ ਹਵਾ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਮਾਨਣ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਇਹ ਚੀਸਾਂ ਤੇ ਪੀੜਾਂ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਤੜਪਾਉਣਗੀਆਂ? ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਨਦੀ ਦੇ ਅਰੁਕ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਾਂਗ ਇਹ ਦਿਲ ਦਾ ਦਰਦ ਤਦ ਹੀ ਰੁਕੇਗਾ, ਜਦ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਨੰਤ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਇਹ ਵੀ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਉਸ ਪਿਆਰੀ ਦੀ ਅਪਾਰ ਕਿਰਪਾ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਘੁਲ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਜੇ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਇਹ ਗ਼ਮਾਂ ਦੀ ਪੂੰਜੀ ਵੀ ਖੋਹ ਲਈ ਜਾਂਦੀ, ਫਿਰ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਦਾ।

‘ਪਾਲੀ! ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਯਾਦ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹਾਂ? ਪਾਪ ਧੋ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਹੀ ਤੇਰੇ ਤੱਕ ਪੁੱਜਣ ਦਾ ਸੱਚਾ ਤੇ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਹੈ।’

ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਸੇ ਲਈ ਇਹ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਸਦਾ ਦੁਹਰਾਂਦੇ ਰਹਿਣਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੈ। ਖ਼ਬਰੇ ਮੈਂ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਅੱਜ ਤੀਕ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂਦੇਵ ਕੋਲ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਿਹਾ, ਤਾਂ ਕਿ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਨਿੱਗਰ ਸਚਾਈ ਤੇ ਸੁੱਚੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਭਰ ਸਕਾਂ। ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਤੇ ਗੁਰੂਦੇਵ

ਮੈਂ ਉਦਾਸ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਰੋਣਾ ਤੇ ਹਮਣਾ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸ਼ਾਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਇਕ ਨੂੰ ਸੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਵੇਖ ਕੇ ਚੁਣਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਦਾ ਆ ਜਾਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ। ਥਾਥੂ ਟਿਕਟਾਂ ਦੇਣ ਲਗ ਪਏ। ਪੇਂਡੂ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਖੇਬੇ ਕਾਫ਼ੀ ਗੀਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੁਆਲੇ ਸੁਹਣੀ ਹਰਿਆਵਲ ਸੀ। ਮੈਂ ਮੁਸਾਫ਼ਰਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛੇ ਚਿੱਤ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਅੰਦਰਲੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਅਦਭੁਤ ਨਿਰਤ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਇਕ ਵੀਹ ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਕੁੜੀ ਦਫ਼ਤਰ ਅੰਦਰ ਆਈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਥਾਥੂ ਜੀ ਨੂੰ 'ਸੀਤ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ' ਕਹੀ। ਮੈਂ ਵੀ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੁਰਸੀ ਛੱਡਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, 'ਬੈਠੋ ਜੀ!'

'ਨਹੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਖ਼ਿਆਲ ਨਾ ਕਰੋ।' ਇਹ ਆਖ ਉਹ ਵੱਡੀ ਸਾਗੀ ਮੇਜ਼ ਦੇ ਇਕ ਕੋਨੇ ਤੇ ਬਹਿ ਗਈ।

ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਗੁਣ ਔਗੁਣ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਣ ਦੀ ਇਕ ਆਦਤ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਆਦਤ ਅਨੁਸਾਰ ਵੇਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਵਿਚ ਮਿਠਾਸ, ਇਉਂ ਜਾਪਦੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਨੀਰਸ ਦਿਲ ਮਾਥੇ 'ਚ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੋਮਲਤਾ, ਮੇਰੇ ਫ਼ਰਕਦੇ ਅੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਨਿੱਸਲਤਾ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਐਨੀ ਸ਼ਾਂਤ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਾਹਲੇ ਸੁਭਾਅ ਤੇ ਸ਼ਰਮ ਆ ਗਈ। ਹਾਸਮੁੱਖਤਾ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ, ਇਕ ਕਲੀ ਵਾਂਗ ਬੰਦ ਪਏ ਅਰਮਾਨ ਸਨ। ਹੁਸਨ, ਇਕ ਸਾਕਾਰ ਸਚਾਈ ਸੀ। ਤਿੱਖੇ ਨਕਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਮੈਥੋਂ ਵੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲੈ ਗਈ ਸੀ। ਸੁਹਣੇ, ਸਾਫ਼ ਤੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲੇ ਫਬੇ ਕਪੜਿਆਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਮਹਾਂ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੇਰਾਨੀ ਵਿਚ ਠਨਠਬਰ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੀਦ-ਨਸ਼ਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ।

ਮੈਂ ਉਸ ਵਿਚ ਔਗੁਣ ਲੱਭਣ ਦੀ ਬੜੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਇਹ ਫ਼ਿਤਰਤ ਦੇ ਉਲਟ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਇਕ ਵਾਰ ਚੰਗੀ ਬਣ ਕੇ ਅੰਦਰ ਆਵੇ, ਉਸ ਦੇ ਨੁਕਸ ਵੀ ਚੰਗੇਆਈਆਂ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਂਜ ਕੁੜੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਸੋਹਣੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਉਸ ਵਿਚ ਸਿਫ਼ਤਾਂ ਦੀ ਕੁਝ ਵਧੇਰੇ ਹੀ ਲਾਮਤੋਰੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖ-ਵੇਖ ਇਕ ਅਜਿੱਤ ਤੇ ਨਵੀਂ ਖੁਸ਼ੀ ਅੰਦਰੇ ਅੰਦਰ ਮਾਣ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਪਰ ਬਾਹਰੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਅਣਖ ਦਾ ਕਾਇਲ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਸਕ ਪੱਤਰ ਉੱਤੇ ਐਵੇਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਸੁੱਟ ਰਿਹਾ ਸਾਂ।

ਸਟੇਸ਼ਨ ਮਾਸਟਰ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਲੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ, 'ਐਸ ਕਲ੍ਹ ਕੀ ਵਿਚਾਰਦੇ ਹੋ?'

'ਆਤਮ ਸਿਧਾਂਤ!'

'ਤੁਸੀਂ ਭਗਤੀ ਦੇ ਕਾਇਲ ਹੋ ਜਾਂ ਗਿਆਨ ਦੇ?'

'ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਦੀ ਲੰਘ ਕੇ ਹੀ ਇਕ ਜਗਿਆਸੂ ਗਿਆਨ ਤੱਕ ਪੁੱਜਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਅਧਿਕਤਾ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ!'

'ਤੁਹਾਡੇ ਫਿਰ ਤੁਹਾਡੇ ਖ਼ਿਆਲ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਨਾਲ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ?'

'ਹਾਂ ਭਗਤੀ ਦਵੈਤਵਾਦ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਕੇਵਲ ਇਕ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਹੀ ਜਣਾਇਕ ਹੈ। ਇਹ ਮੇਰਾ ਖ਼ਿਆਲ ਨਹੀਂ, ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਸਦੇ ਹਨ!'

ਇਕ ਆਦਮੀ ਬਾਹਰੋਂ ਹਫ਼ਿਆ ਗਇਆ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮਾਸਟਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਜੀ ਥਾਥੂ ਜੀ! ਗੱਡੀ ਕਿੰਨੇ ਬਜੇ ਆਉਂਦੀ ਜੀ?'

'ਬਸ ਆਉਣ ਹੀ ਵਾਲੀ ਹੈ!'

'ਫੇਰ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਟਿਕਟ ਦੇਣ ਦੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰ ਦਿਓ।' ਉਸ ਗਰੀਬ ਜਿਹਾ ਬਣਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

'ਲਿਆ ਫੜਾ ਪੈਸੇ।' ਥਾਥੂ ਜੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਨ। ਉਹ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਟਿਕਟ ਦੇਣ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਸ ਕੁੜੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਰਿਸਾਲਾ ਹੱਥ ਦੀ ਸ਼ੈਨਤ ਨਾਲ ਮੰਗਿਆ, ਮੈਂ ਮੇਜ਼ ਅੱਗੇ ਪਏ ਰਸਾਲੇ ਨੂੰ ਉਸ ਵਲ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ। ਥਾਥੂ ਜੀ ਆ ਕੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਫਿਰ ਇਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਬਹਿਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਮੇਰੀਆਂ ਠੱਸ ਦਲੀਲਾਂ ਅਗੇ ਥਾਥੂ ਜੀ ਦੀ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਧੁਵਤੀ ਮੇਰੀਆਂ ਕਹੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣ ਰਹੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਰਿਸਾਲੇ ਤੇ ਫਿਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕੱਖ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕਈ ਵਾਰੀ ਰਸਾਲੇ ਦੀ ਕੰਨੀ ਨੀਵੀਂ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਵੇਖ ਵੀ ਲੱਦੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਚੋਰੀ ਵੇਖਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਸੀ, ਪਰ ਲੋਕ-ਲਾਜ ਦਾ ਬੇਜ਼ੁਰ ਭਰ ਪਰਦੇ ਦੀ ਓਟ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ਬਾਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਕ ਗੱਲ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਨਿਸਚਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਸੁਹਿਰਦ ਕੁੜੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਹਮਦਰਦ ਦਿਲ ਹੈ, ਕੋਈ ਗੁੱਝੀ ਜਿਹੀ ਭੁੱਖ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਹੁਰ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦਾ।

ਥਾਥੂ ਜੀ ਨੇ ਉਧਰੋਂ ਮੁੜਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਹਾਡਾ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦਾ ਅਸਲ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਤੇ ਵੀ ਨਿਸ਼ਚਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।' ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਹੱਸ ਪਏ।

ਇਕ ਕੁਲੀ ਅੰਦਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਕਿਹਾ, 'ਥਾਥੂ ਜੀ! ਗੱਡੀ ਸਿਗਨਲ ਛੱਡ ਆਈ!'

ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ। ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਮੇਰਾ ਰਸਾਲਾ ਫੜਦਿਆਂ ਧੋਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਸੀਂ ਸਫ਼ਰ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਹੋ!'

'ਤੁਸਾਂ ਆਪ ਪੜ੍ਹਨਾ ਹੋਵੇਗਾ?'

'ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਜੋ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਲਵਾਂਗਾ!'

'ਸ਼ੁਕਰੀਆ!'

ਅਸੀਂ ਐੱਫ-ਐੱਫ ਗੱਡੀ ਚੜ੍ਹੇ। ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਸੋਹਣੀ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਸਫ਼ਰ ਕਰਾਂ, ਹਾਣ ਪਿਆਰਾ। ਕੀ ਪਤਾ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਵੀ ਇਕ ਛੋਬੇ ਵਿਚ ਹੀ ਰਲ ਬਹਿਣ ਨੂੰ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ। ਅਸੀਂ ਬਿਜਕ ਅਧੀਨ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਕਹਿ ਸਕੇ।

ਅਗਲੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਇਜਟ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਲਈ ਆਮ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਥੁੜ੍ਹਾ ਕਿ ਖਲੋਤਾ। ਮੈਂ ਉਤਰ ਕੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਤੇ ਫਿਰਨ ਲਗ ਪਿਆ। ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਤੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਚਿਟੇ ਪੱਥਰ ਵੇਖ ਕੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਦੀ ਕਰੜੀ ਮਿਹਨਤ ਹਉਕੇ ਭਰਦੀ ਜਾਪੀ। ਮੇਰੇ ਤਕਸ਼ੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ 'ਝਰਣ-ਝਰਣ' ਫਿਰਨ ਲੱਗੀਆਂ। ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਸਾਂ, ਦੁਨੀਆਂ ਤੱਕੜੇ ਮਾੜੇ ਦੀ ਜੰਗ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਕੁਝ ਇਨਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ।

ਉਦੋਂ ਹੀ ਇਜਨ ਨੇ ਸੀਟੀ ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਗੱਡੀ ਤੁਰਨ ਲਈ ਇਕ ਵਾਰ ਹੀ ਧਿੱਕੀ। ਝੱਟ ਜਿਹੜਾ ਡੱਬਾ ਅੱਗੇ ਆਇਆ, ਉਸ ਵਿਚ ਹੀ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਅੱਗੇ ਓਹੀ ਸੁੰਦਰੀ ਫੈਲੀ ਸੀ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਬੇ-ਮਲੂਮ ਜਿਹਾ ਮੁਸਕਾਈ। ਪਰ ਮੈਂ ਕਾਫ਼ੀ ਸ਼ਰਮ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ। ਮਿਅਲ ਕਰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਇਸ ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਦਿਲ ਜ਼ਰੂਰ ਖੌਕ ਪੈ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਜਦ ਖੁੱਬ ਕੇ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਪਰ ਉਸ ਕਿਹਾ, 'ਆਰਿ ਨਾ, ਬੈਠੋ'।

ਉਸ ਦੇ ਕਹੇ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦ ਬੜੇ ਮਿੱਠੇ ਸਨ, ਮੈਂ ਬਹਿਦਿਆਂ ਉਸ ਦਾ ਪੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਹਾਲੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਅੰਦਰ ਜ਼ਖਮੀ-ਜ਼ਖਮੀ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮੱਦ-ਮੱਦ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਦੇਖ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਮਿਅਲ ਭੁਲਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਕੁੜੀ ਦੀ ਬੋਲ ਚਾਲ ਤੇ ਮੈਂ ਮਿਅਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੜ੍ਹੀ ਲਿਖੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਿਆਣੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਉਸ ਕੁਝ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਹਾਡੇ ਮਿਅਲ ਬੜੇ ਪਵਿੱਤਰ ਹਨ।'

'ਪਵਿੱਤਰ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਮਨ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਦੀ ਲੰਘੀ ਹਰ ਗੱਲ ਉਸ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰੰਗੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।'

'ਤੁਹਾਡੀ ਹਰ ਗੱਲ ਹੋਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ।'

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਲੱਜਾ ਨਾਲ ਨੀਵੀਂ ਪਾ ਲਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸੈਂਡਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਜਿਹੜੇ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਗੋਰੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਚਿੱਟੀ ਸਾੜੀ ਨਾਲ ਚੰਗੇ ਸਜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਮੁੜ ਪੁਛਿਆ, 'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਾਇਰ ਵੀ ਹੋ?'।

'ਐਵੇਂ ਕਦੇ ਟੁੱਟੇ ਫੁਟੇ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।'

'ਐਨੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਐਨੇ ਗੁਣ ਕਿਵੇਂ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕਵੀ ਹੋਣਾ, ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਚੇਟਕ ਤੇ ਫ਼ਲਸਫ਼ਾਰ। ਮੈਂ ਤੇ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਇਕ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੀ ਹੀ ਹੋਰਨ ਹਾਂ।'

'ਹੋਰਨੀ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦੀ; ਸਭ ਹੋਰਨੀਆਂ ਸੁਪਨਿਆਂ ਵਰਗੇ ਭਰਮ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਮਨ ਐਨੇ ਛੋਟੇ ਤੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਐਨੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਹਰ ਗੱਲ ਇਕ ਹੋਰਨੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।'

'ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸਿਆਣਪ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਹ ਆਖਣ ਲਿਖ ਵੀ ਬਿਜਕ ਨਹੀਂ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੀ ਕਿ ਅੱਜ ਅਸਲੀਅਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਗਿਆ ਆਇਆ ਡਿੱਠਾ ਹੈ।'

'ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਹ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਸੱਚ ਹੈ।'

ਮੈਂ ਸੱਚ ਮੁਚ ਹੀ ਲੋਹੜੇ ਦੀ ਸ਼ਰਮ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਸਾਬੀ ਰਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸਾਡੀ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਇਕ ਹੋਰਨੀ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਇਕ ਇਸਤਰੀ ਮਰਦ ਦਾ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਐਉਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨਾ ਪੱਛਮੀ ਤਹਿਜੀਬ ਨੂੰ ਪੁਰਕਾਰ-ਪੁਰਕਾਰ ਕੋਲ ਸੱਟ ਦੇ ਤੁਲ ਸੀ। ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੀ ਹੱਦ ਵੱਧ ਖੁਲ੍ਹ ਨੂੰ ਅੱਜ ਵੀ ਮੈਂ ਦਿਲੋਂ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਅਸੀਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਜ਼ਰੂਰ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਾਂ। ਜਵਾਨ ਵਲਵਲੇ ਸਭਿਅਤਾ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਭਿਅਤਾ ਨੂੰ ਕਿਸ ਮੌਕੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਲਗਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਭਾਸ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕੁੜੀ ਮੈਨੂੰ ਜਾਨਣ ਲਈ ਬੇ-ਕਰਾਰ ਹੈ ਪਰ ਚੁਪ ਤੇ ਭਿੱਜਕ ਵਿਚ ਗੰਢ ਜਿਹੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਦਿਲ ਤੇ ਮੇਰਾ ਵੀ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਪਤਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕੌਣ ਕੁੜੀ ਹੈ ਤੇ ਕਿਥੋਂ ਹੈ? ਪਰ ਪੁੱਛ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਸਕਦਾ। ਰੱਬ ਦਾ ਹਜ਼ਾਰ ਸ਼ੁਕਰ ਕਿ ਉਸ ਆਪ ਹੀ ਪਹਿਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਪੁਛਿਆ, 'ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ...ਕਿੱਥੇ ਹਨ?'

'ਮੇਰਾ ਪਿੰਡਾ ਛੀਨਾ ਹੈ।'

'ਛੀਨੇ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਇਕ ਕੁੜੀ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਹੈ।'

'ਕੀ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਪਿੰਡ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹਾਂ?'

'ਤਲਵੰਡੀ। ਉਸ ਬੋੜਾ ਮੁਸਕਰਾਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।'

ਲੁਧਿਆਣੇ ਆ ਗਿਆ। ਸਾਰੇ ਮੁਸਾਫ਼ਰ ਉਤਰਨ ਦੀ ਫ਼ਿਕਰ ਵਿਚ ਉਠ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਅਸੀਂ ਹਾਲੇ ਚੁੱਪ ਬੈਠੇ ਸਾਂ, ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਗੱਡੀ ਖਾਲੀ ਹੋਣ ਤੇ ਸੁਖਾਲੇ ਉਤਰ ਸਕਾਂਗੇ। ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀ ਚੁੱਕ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਕੋਈ ਕੁਲੀ ਨੂੰ ਅਵਾਜ਼ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਅਸੀਂ ਵੀ ਉਠੇ।

'ਤੁਸੀਂ ਕਿਥੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ?' ਉਸ ਸੁੰਦਰੀ, ਦੇ ਕੋਮਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਪਰੇ ਰੁੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ।

'ਮੈਂ ਦੂਰ ਕਲਿਆਣ ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।'

'ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਪੁਲ ਦੀਆਂ ਪੋੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਉਸ ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਮੁੜ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਸਾਂ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨਾ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਨਾ ਸਮਝਣਾ, ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਸਿਆਣੇ ਲਈ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿਣੀ ਉਂਜ ਹੈ ਹੀ ਗਲਤੀ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਨਾਂ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ।'

'ਨਾਂ ਪੁੱਛ ਵੀ ਲਵੋ ਅਤੇ ਦਸ ਵੀ ਦੇਵੋ। ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਬਲਬੀਰ ਹੈ।'

'ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਪ੍ਰਿਤਪਾਲ ਹੈ।'

'ਅੱਜ ਕਿਥੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ?'

'ਮੈਂ ਜਲੰਧਰ ਜਾ ਰਹੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਉਥੇ ਫ਼ੌਜੀ ਸੇਵਾਦਾਰਨੀ ਦੀ ਰੈਸੀਅਡ ਵਿਚ ਟਰੇਨਿੰਗ ਲੈ ਰਹੀ ਹਾਂ।'

‘ਅਸੀਂ ਪੁਲ ਚੜ੍ਹੇ। ਉਸ ਨੇ ਦੋ ਨੇਬਰ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਤੇ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਘਸਲਾ ਫੜਾਇਆ ‘ਸਭ ਸ਼੍ਰੀ ਅਕਾਲ’ ਬੁਲਾਈ। ਉਹ ਪੌੜੀਆਂ ਉਤਰ ਗਈ ਤੇ ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਟਿਕਟ ਬਾਬੂ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਮੈਂ ਸਹਿਰ ਨੂੰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਪਾਲ ਨਾਲ ਨਵੀਂ ਵਾਕਫ਼ੀ ਬਾਰੇ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਸਾਂ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੱਚਿਆਂ ਵੀ ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਬੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ। ਇਕ ਕਮਲੀ ਜਿਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਭਰਿਆ ਭਰਿਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਸਹਿਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਕ ਦੋ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲਈਆਂ। ਕਾਹਲ ਇਸ ਲਈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਇਕ ਵੇਰ ਪਾਲ ਨੂੰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਫਿਰ ਜਾ ਵੇਖਾਂ।

ਮੇਰੀ ਗੱਲੀ ਨੇ ਦੋ ਵਜੇ ਜਾਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਜਾਣ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਢਾਈ ਘੰਟੇ ਬਾਕੀ ਸਨ। ਮੈਂ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਆ ਕੇ ਪਾਲ ਨੂੰ ਇਕ ਬੈਂਚ ਤੇ ਬੈਠੀ ਦੇਖਿਆ। ਉਸ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿਹਾ, ‘ਮੇਰੀ ਗੱਲੀ ਤਾਂ ਐਜ ਦੇ ਘੰਟੇ ਲੇਟ ਹੈ।’

‘ਜੇਗ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਕਰਕੇ ਗੱਲੀਆਂ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਲੇਟ ਹੀ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।’ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਕਿਹਾ।

ਉਹ ਬੈਂਚ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਹੋ ਕੇ ਬਹਿ ਗਈ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਬੈਠਣ ਲਈ ਕਾਹੀ ਥਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਅਸੀਂ ਆਖੜੀ ਹੋਈ ਬੈਂਚ ਤੇ ਬੈਠੇ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕਦਾ ਕੁਝ ਕਹਿ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਸਕਦਾ। ਕਈ ਵਾਰ ਗੱਲ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਕੇ ਪਿਛੇ ਮੁੜ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ, ਅਖੀਰ ਮੈਂ ਗੱਲ ਤੋਰ ਲਈ, ‘ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨਾ ਮੈਂ ਕੁਝ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਗਲਤੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।’

‘ਮੁਆਫ਼ੀ ਕਾਹਦੀ: ਪੁੱਛੋ?’

‘ਤੁਸੀਂ ਫੌਜੀ ਸੇਵਾਦਾਰਨੀ ਦੀ ਟਰੇਨਿੰਗ ਕਿਉਂ ਲੈ ਰਹੇ ਹੋ?’

‘ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਗੱਲ ਐਸ ਨਾ ਪੁੱਛੋ, ਕਦੇ ਫੇਰ ਦੱਸਾਂਗੀ।’

‘ਜੇ ਮੈਂ ਖੁੱਲ੍ਹਦਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਸਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਹਾਰ ਵੇਖੀ ਹੈ।’

‘ਖਿਲਤੁਲ ਠੀਕ।’

‘ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਬੜੀ ਵਾਕਫ਼ੀ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹੋ? ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਹੈ।’

‘ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਦਸ ਸਕਦੀ ਹਾਂ, ਪਰ...।’ ਬੜਾ ਅਟਕ ਕੇ, ‘ਤੁਸਾਂ ਸਾਇਰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਦੁਖ ਸੁਖ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਲਪਨਾ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਇਕ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਹਮਦਰਦੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।’ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਸੱਟ ਵੱਜੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਾਲ ਨੇ ਇਕ ਗੱਲੀ ਰਮਜ਼ ਸਾਇਰ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਕੱਢ ਮਾਰੀ ਸੀ।

‘ਤੁਸੀਂ ਝੁੱਲਦੇ ਹੋ ਜੀ! ਕਈਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਤੇ ਲਿਖਾਰੀ ਖਿਲਤੁਲ ਪਿਘਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਇਹ ਗਲਤ ਖਿਆਲ ਦਿਲੋਂ ਕੱਢ ਦੇਵੋ। ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਸੱਚੀ ਹਮਦਰਦੀ ਹੈ।’

‘ਇਹ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਵਾਸਤੇ। ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਹਾਈ ਸੀ ਕਿ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਆਪਣਾ ਹਰ ਕੰਮ ਮੱਥੇ ਦਿਲੋਂ ਆਰੰਭ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਸਮਾਜ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਸੁਰਾ ਸਬਕ ਸਿਖਾਇਆ ਹੈ।’

‘ਜਵਾਨੀ ਰੈਂਝੇ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਕਾਨੂੰਨ ਨਾਲ ਸਦਾ ਟੱਕਰ ਲੈਂਦੀ ਆਈ ਹੈ। ਮਾਫ਼ੂਸ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਜੀਵਨ ਦਾ ਪੜਾਅ ਹਾਲੇ ਕਾਫ਼ੀ ਦੂਰ ਹੈ।’

ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਕੁਝ ਚਮਕ ਆਇਆ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਨਵੀਂ ਆਸ ਨੇ ਉਦਾਸ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਖੋਜਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਵਾਨੀ ‘ਚੋਂ ਜਜ਼ਬੇ ਮੁੱਕ ਜਾਣ। ਉਸ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਜੀਤ ਫੇਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ‘ਮੈਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ, ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਹੀਂ।’

‘ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕੋਈ ਆਦਰਸ਼ ਬਣਾਵੋ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਪਣੀ ਮੰਜਲ ਦੀ ਸੋਧ ਤੁਰਨਾ ਹੀ ਅਨੰਦ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ।’

‘ਜੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਾਂ, ਤਦ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਕਈ ਮੰਜਲਾਂ ਅੱਗੇ ਦਿਸਦੇ ਹੋ।’

‘ਅੱਗੇ ਪਿਛੇ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖਲੋ ਕੇ ਉਡੀਕ ਵੀ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਜਾਹਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਤੁਸੀਂ ਓਨਾ ਸਫ਼ਰ ਭਜ ਕੇ ਮੁਕਾਉਂਦੇ, ਜਿੰਨੇ ਦੀ ਵਿੱਥ ਹੈ।’

ਉਸ ਦੀ ਗੱਲੀ ਆ ਗਈ। ਸਾਡੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਵੀ ਟੁੱਟ ਗਈ। ਪਰ ਉਹ ਮੇਰੇ ਵਲ ਵੇਖ ਕੇ ਮੁਸਕਰਾਈ। ਉਸ ਦਾ ਪੁਸ਼ਨ ਚਿਹਰਾ ਦਸਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸਤਿਕਾਰ ਹੈ। ਸਾਹਮਣੇ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਉਹ ਉਠ ਕੇ ਜਾ ਬੈਠੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਵਿੱਚ ਦੀ ਮੂੰਹ ਕੱਢ ਕੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਦੀ ਰਹੀ। ਮੈਂ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀਆਂ ਔਖਾਂ ਨਵੀਂ ਵਾਕਫ਼ੀ ਤੇ ਮੱਜਣ-ਦੁਦਾਈ ਦੇ ਦੋ ਨਿਆਰੇ ਪੁੱਛਾਵੇਂ ਵੇਖੇ।

ਪਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰ-ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਭੇਟਾ ਵਜੋਂ ਫਿਰ ਮੁਸਕਰਾਈ। ਉਸ ਦੀ ਮੁਸਕਾਣ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਸ਼ਰਭ ਜਿਹੀ ਟਿਕਾਣੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਉਸ ਦਾ ਪੁਸ਼ਨ ਚਿਹਰਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸਦਾ ਬਹਾਰ ਝੁੱਲ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਕ ਸ਼ਾਇਰ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਆਈ ਨਵ-ਪ੍ਰਿਅ ਸੀ। ਉਸ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਤੇ ਇਕ ਜਾਦੂ ਜਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਝ ਇਉਂ ਵੀ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਜਿਉਂ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦੇਵੀ ਮਿਠਾਸ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਦਿਲ ਓਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਚਾਅ ਕੁਝ ਨਵੇਂ ਉਠ ਰਹੇ ਸਨ। ਬੂਟੇ ਓਹੀ ਸਨ, ਪਰ ਬਹਾਰ ਕਣੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਬੀ ਕਰ ਗਈਆਂ।

ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਤੇ ਫਿਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਉਸ ਦੇ ਡੱਬੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਜਾਂਦਾ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਮੇਰਾ ਆਦਰਸ਼ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨੁਭਵ ਕਰਕੇ ਆਪ ਹੀ ਖੀਵਾਂ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਪਾਲ ਅੱਗੇ ਪਹਿਲੋਂ ਵੀ ਜਾਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਤੋਰ ਕੇ ਹੀ ਜਾਵਾਂ। ਇਕ ਸ਼ਹਾਦਤੀ ਤੁਝੀ ਜਵਾਨ

ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕਰੋ ਤੇ ਉਹ ਫਿਰ ਨਾ ਮੰਨੇ, ਅਤੀ ਅਸੰਭਵ।

ਇਕ ਕਾਲੀ ਵਰਦੀ ਵਾਲੇ ਮੋਟੇ ਤੇ ਮਧਰੇ ਜਿਹੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਸੀਟੀ ਵਜਾਈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹੜੀ ਹਿਲਾਈ। ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਮੁਸਕਾਣ ਵਿਚ ਚਮਕੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਦਿਲ ਵੀ ਹਿੱਲੇ। ਗੱਡੀ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਛੱਡ ਗਈ। ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਤਾਕੀ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਬਾਹਰ, ਮੈਨੂੰ ਥਮ ਵਾਂਗ ਖਲੋਤੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਗੋਰੇ ਮੁੱਖ ਨੂੰ ਇਕ ਕਾਲੀ ਸਿਟ ਚੁੰਮ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਹਾਲੇ ਵੀ ਖਲੋਤਾ ਵੇਖੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਹੱਥ ਉਠਾ ਕੇ ਹਿਲਾਇਆ। ਅਖੀਰ ਗੱਡੀ ਲਾਈਨ ਬਦਲ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਗੋਰਾ ਮੂੰਹ ਮੇਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਉਹਲੇ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਏ, ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਕਲ੍ਹ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇ। ਗੱਡੀ ਮੇਰੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿਚ ਹਾਲੇ ਵੀ ਚਲੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਲਾਈਨ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਉਦਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ।

2

ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਕੁਦਰਤੀ ਹਰਿਆਵਲ ਦਾ ਆਸ਼ਕ ਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਬਗੀਚਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ਮੈਂ ਇਕ ਆਪਣਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਬਗੀਚਾ ਤਿਆਰ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਬੂਟੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਲਾਏ ਵਲ ਤੇ ਫੁੱਲ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਪਿਆਰੇ ਲਗਦੇ ਹਨ।

ਬੂਟੇ ਆਪਣੀ ਮਿਯਨਤ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਇਕ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਏਸੇ ਲਈ ਘਟ ਤੋਂ ਘਟ ਦੋ ਵਾਰੀ ਦਿਹਾੜੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਸਾਂ। ਗੁਲਾਬ ਦੀਆਂ ਕਿਅਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਕਰਕੇ ਘਾਹ ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਤਕਰੀਬਨ ਗੁਲਾਬ ਜੇਡਾ ਉੱਚਾ ਘਾਹ ਮੈਂ ਦਾੜੀ ਦੇ ਤਿੱਖੇ ਤੇ ਖਰ੍ਹਵੇਂ ਦੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਖਿੱਚ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਇਕ ਤਕੜਾ ਥੱਥਾ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਸਤਿਨਾਮ ਮਸਕਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਪਾਣੀ ਆਪਣੀ ਧੁਨ ਵਿਚ ਮਸਤ ਵੇਖ ਵਾੜ ਤੇ ਪਰਲੇ ਬੇਨੇ ਹੀ ਵੇਖ-ਵੇਖ ਮਸਕਾਂਦਾ ਮੈਂ ਥੱਕਦਾ ਨਹੀਂ ਸਾਂ। ਉਹ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਵਿਚ ਗਵਾਚਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਕਦੇ ਉਦਾਸੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਥੱਕਿਆਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਇਕ ਚੰਗੀ ਸਿਫਤ ਸੀ।

‘ਦਾੜੀ ਦੇ ਦੰਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫਿਰ ਜਾਣਗੇ, ਥੱਕਾ ਹੋਲੀ!’

18 / ਪਾਲੀ

ਮੈਂ ਸਿਰ ਉਤਾਰ ਕੇ ਉੱਕਿਆ, ਸਤਿਨਾਮ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ।

‘ਆਓ ਅੰਦਰ ਲੰਘ ਆਓ, ਉਸ ਵਟ ਤੋਂ ਦੀ ਹੋ ਕੇ।’

ਸਤਿਨਾਮ ਆਪਣੀ ਧੌੜੀ ਦੀ ਕੰਨੀ ਫੜੀ ਅੰਦਰ ਆਇਆ। ਇਕ ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਟਾਹਟੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਧੌੜੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਲੜ ਅੜ ਗਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਹਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ‘ਜਦ ਬੂਟੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪ੍ਰੇਮ ਲਈ ਐਨੀ ਖਿੱਚ ਰਖਦੇ ਹਨ ਫਿਰ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਹੈ।’

‘ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੇਰੀ ਧੌੜੀ ਪਾੜ ਦਿੱਤੀ ਏ, ਇਹ ਅੱਗੋਂ ਪ੍ਰੇਮ ਖਿੱਚਾਂ ਦੱਸਦਾ ਹੈ।’

ਮੈਂ ਇਕ ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਫੁੱਲ ਤੋੜਿਆ।

‘ਸਤਿਨਾਮ। ਪ੍ਰੇਮ ਖਿੱਚਾਂ ਸੁਭਾਗਿਆਂ ਲਈ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੇਰਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੱਲਾ ਫੜ ਲਿਆ। ਖਾਸ ਕਰ ਹੁਸੀਨ ਰਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਵਲ-ਵਲ ਖਲ੍ਹਾਰਦੇ ਹਨ। ਲੈ ਫੜ ਇਹ ਗੁਲਾਬ ਤੇਰੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਕਿੰਨਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।’

‘ਜਦ ਤੇਰੇ ਪੱਲੇ ਫੜਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਿਤਪਾਲ ਵਰਗੀਆਂ ਕੋਮਲ ਕਲੀਆਂ ਹਨ, ਤੂੰ ਕਦੋਂ ਝਾੜੀਆਂ ‘ਚ ਲੀੜੇ ਪੜਾਉਂਦਾ ਏ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਮੈਂ ਹੱਥ ਪਿਆ।’

‘ਜੇ ਦੋ ਰਾਹੀਆਂ ਨੇ ਜੀਵਨ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਟਾ ਲਿਆ ਤਾਂ ਕੀ ਆਖਰ ਆ ਗਈ।’

‘ਬਸ ਇਹੀ ਕਿ ਮੁਹੱਬਤ ਦਾ ਮਹਿਲ ਉਸਾਰਨ ਲਈ ਬੁਨਿਆਦੀ ਪੱਥਰ ਰਖ ਦਿੱਤਾ

ਗਿਆ।’

‘ਤੂੰ ਯਾਰ ਯਕੀਨ ਕਰ।’

‘ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਏਕਮ ਦਾ ਚੰਨ ਅਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸਾਡਾ ਪੱਛਮੀ ਦੁਮੇਲ ਤੋਂ ਥੱਕਾ ਉੱਚਾ ਦਿਸ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਆਖਰ ਆਪਣੀ ਪੂਰਨਤਾ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਇਕ ਦਮ ਹੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ, ਫਿਰ ਮਹਾਰਾਜ ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਹੋ।’

‘ਜੇ ਕਿਸੇ ਜਵਾਨ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਵੀ ਆ ਜਾਵੇ; ਇਹ ਕੋਈ ਬੁਰੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ।

ਸਗੋਂ ਜਵਾਨ ਹਿਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਪਿਆਰ ਘਰ ਨੇ।’

‘ਤੇ ਹੁਣ ਪ੍ਰਿਤਪਾਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਭਗਤੀ ਤੇ ਗਿਆਨ-ਵਿਦਿਆ ਲਏ ਬਿਨਾਂ

ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ।’

‘ਦੇਖ ਸਤਿਨਾਮ। ਭਗਤੀ ਨਾਮ ਪ੍ਰੀਤੀ ਦਾ ਹੈ ਤੇ...।’

‘ਤੇ ਮੇਰਾ ਬਿਆਲ ਹੈ ਪ੍ਰਿਤਪਾਲ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਦਾ।’

‘ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਤੇ ਸੁਣ ਲਵੋ, ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਵਾਜਾਂ ਦੇਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹੋ।’

‘ਛੱਡਾ ਕਰੋ।’ ਉਸ ਨੇ ਮਸਕਾਂਦਿਆਂ ਬੁੱਲਾਂ ਤੋਂ ਦੀ ਜੀਭ ਫੇਰੀ। ਜੀਭ ਤੇ ਬੁੱਲਾਂ ਦੇ ‘ਛੱਡਾ ਕਰੋ।’

ਅਗਵਾਨੀ ਰੰਗ ਨਾਲ ਸੁਹੇ ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਹੋਰ ਭੀ ਵਧ ਗਈ।

‘ਭਗਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤਾਂ ਇਕੋ ਅਰਥ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਭੂ ਪਿਆਰ ਸੱਤਾ ਦਾ ਜਣਾਇਕ।’

19 / ਪਾਲੀ

‘ਕੀ ਪਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ?’

‘ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।’

‘ਫਿਰ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ?’

‘ਸੁਣੋ! ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਮਿੱਤਰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਮਿੱਤਰ ਭਾਵ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜਾਂ ਸੁੱਭ-ਇੱਛਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਰਬਤ੍ਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਭਾਵ ਉੱਭਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਚੰਗੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਇਕ ਕਾਲ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੀ ਨਾਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪਿਆਰ ਮਿੱਤਰਤਾ ਇਸ ਗੱਲ ‘ਤੇ ਕਾਇਮ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਸਮਾਨ ਹੋਣ। ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਵਧਾ ਘਟਾ ਵਿਚ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹਰ ਗੱਲ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸਮਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਪ੍ਰਿਯਪਾਲ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਰ ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਕਾਮਨਾ ਪਾਲ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਝਰੋਖੇ ‘ਚੋਂ ਲੰਘੇ ਬਿਨਾ ਉਸ ਦੀ ਆਤਮਾ ਤਕ ਨਹੀਂ ਪੁਜਦੀ। ਇਕ ਮਿੱਤਰ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੌਚੇ ਮਿੱਤਰ ਜਿੰਨਾ ਹੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।’

‘ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਦਲੀਲ ਨਾਲ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਗਰ ਲਾ ਲੈਂਦੇ ਹੋ। ਕੀ ਤੁਸਾਂ ਬਹੁਤਾ ਏਸੇ ਲਈ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਵਿਚਾਰਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਿੱਕੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹਜ਼ੋਪ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰੋ?’

‘ਜਿਹੜੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਰਾਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਫ਼ਲਸਫ਼ਾ ਹਾਸਲ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਵੱਡੇ ਗੁਨਾਹੀ ਹਨ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਫ਼ਲਾਸਫ਼ਰ ਜਾਂ ਗਿਆਨੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅੰਦਰ ਯਕੀਨਨ ਉਹ ਇਕ ਨਾਸੂਰ ਨੂੰ ਪਾਲ ਵਧਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਗੁਰੂਦੇਵ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਕਰੜੀ ਚਿਤਾਵਨੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰੋ!’

ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਪਾਲ ਵਿਚ ਵਟ ਦਾ ਮਿਗਹਾਣਾ ਲੈ ਕੇ ਪੈ ਗਏ। ਸਾਡੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਬਰਸੇਮ ਸਾਰੇ ਖੇਤ ਨੂੰ ਢੱਕੀ ਖੁਲੋੜੀ ਸੀ। ਪੂਰੇ ਦੀ ਠੰਢੀ ਹਵਾ, ਬਰਸੇਮ ਦਾ ਵਿਛ-ਵਿਛ ਖੇਤ ਨੂੰ ਉਮਣਾ, ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਖੀਵੇ ਭਾਵ ਵਿਚ ਸ਼ੁਕ-ਸ਼ੁਕ ਨਿਰਤ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਟਾਹਲੀ ਦੀ ਛਾਵੇਂ, ਜਿਥੇ ਅਸੀਂ ਪਏ ਸਾਂ, ਇਕ ਘੁੱਗੀ ਆਪਣਾ ਗਲਾ ਫੁਲਾ ਆੜ੍ਹੇ ਦੇ ਬੂਟੇ ਤੇ, ਘੁ-ਘੁ-ਘੁ-ਘੁ-ਘੁ ਗੋਂ ਕਰੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਸਤਿਨਾਮ ਨੇ ਕਿਹਾ, ‘ਇਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਕਿੰਨੀ ਮਿੱਠੀ ਹੈ।’

‘ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਇਸ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਡੀ ਮਹਾਂ ਮਧੁਰ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਕੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਮਿਨਾਸ-ਮਿਨਾਸ ਹੋ ਡਿੱਗਦੀਆਂ ਹਨ।’

‘ਤੁਸੀਂ ਹਰ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹੋ। ਕੀ ਹੈ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ?’ ਸਤਿਨਾਮ ਨੇ ਖਿੱਚ ਕੇ ਕਿਹਾ।

‘ਮੇਰੇ ਰਾਹ ਚਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੈ, ਬਾਹਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਇਸ ਵਰਗੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਅੰਦਰੇ ਚਿੱਤਰੇ ਪਏ ਹਨ।’

‘ਤੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਕੰਮੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਕੀ ਸੁਆਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਭਲਾ ਇਕ ਗਿੱਠ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਕੀ ਕੁਝ ਸਮਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।’

‘ਸਤਿਨਾਮ! ਇਸ ਛੋਟੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਮਹਾਂ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਅਕਾਰ ਸਮਝ। ਉਸ ਦੀ ਹੀ ਕ੍ਰਿਤਮਾ ਤੁਹਾਡੇ ਦੁਆਲੇ ਨੂੰ ਮੁਸਕਰਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਹੈਰਾਨੀ ਹੈ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਪੂਰਨ ਅਮਰ ਤਸੱਲੀ ਤੇ ਅਨੰਦ ਹੀ ਅਨੰਦ ਹੈ।’

‘ਮੈਂ ਇਸ ਅਨੰਦ ਤੋਂ ਐਵੇਂ ਹੀ ਚੰਗਾ ਹਾਂ, ਹੁਣ ਮਤਲਬ ਦੀ ਗੱਲ ਵਲ ਆ।’

‘ਦਸੋ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ?’

‘ਉਹ। ਜਿਵੇਂ ਪਤਾ ਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਓਹ! ਸਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਕਰਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਕਲੀ।’
‘ਦੁਸਤ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਟਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸਦਾਚਾਰ ਨੂੰ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰਨਾ ਏਂ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਤੋਂ ਕਦੇ ਅਜਿਹਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਨਾ ਉਠਾਓ।’

‘ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ।’

‘ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ, ਇਕ ਸੱਜਣ ਵੀ ਸੱਜਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸਾਂ ਉਸ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਮੇਰਾ ਤੇ ਉਸ ਪਿਛੋਂ ਆਪਣਾ ਹੀ ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।’

‘ਓ ਛੱਡ ਪਰ੍ਹਾਂ ਅਪਮਾਨਾਂ ਨੂੰ। ਗੱਲ ਕਰ ਤਲਵੰਡੀ ਕਦੋਂ ਚਲੀਏ।’

‘ਮਾਤਾ, ਗੁਰੂਦੇਵ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਨੂੰ ਜਿੰਨੀ ਵਾਰ ਮਿਲਿਆ ਜਾਵੇ ਬੜਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਵਲੋਂ ਤੇ ਅੱਜ ਸਾਮ ਨੂੰ ਹੀ ਚਲੋ, ਕੀ ਪਾਲ ਤਲਵੰਡੀ ਹੀ ਹੈ।’

‘ਹੋਰ ਪੱਟਿਆ ਤੈਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਜਾਣਾ ਹੈ।’

‘ਤੇਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਪਾਲ ਨਾਲ ਵਾਕਫ਼ੀ ਇਕ ਸਦੀ ਜਿੰਨੀ ਵਿੱਥ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਸਾਫ਼ ਤੇ ਚਿੱਟੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਤੇਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਬਦਮਾਸ਼ ਵੇਖ ਰਹੀ ਹੈ। ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਪਾਲ ਇਕ ਅਨਮੋਲ ਹੀਰਾ ਹੈ।’

‘ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਵੀ ਕੋਹਨੂਰ ਹੈ।’

‘ਹੇਵੇਂਗਾ, ਪਰ ਜੇ ਤੇਰੀ ਨੀਯਤ ਮੇਰੀ ਬਾਬਤ ਸਾਫ਼ ਤੇ ਸੱਚੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਜਾਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਤੂੰ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਚਲਿਆ ਜਾਹ।’

‘ਬਾਬਾ! ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਖਾਮੋਸ਼ ਪੈਰੋਕਾਰ ਹਾਂ। ਬਸ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਮੈਥੋਂ ਕੁਝ ਨਾ ਪੁੱਛੀ।’

‘ਚੰਗਾ ਚਲ ਤੂੰ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਘਰ ਹੀ ਆ ਕੇ ਮਿਲਦਾ ਹਾਂ।’

ਸਤਿਨਾਮ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਕਿਆਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪਾਲ ਲਈ ਕਈ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਫੁੱਲ ਤੋੜੇ। ਕਈ ਪੂਰੇ ਖਿੜੇ ਤੇ ਕਈ ਅੱਧ ਖਿੜੇ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰੁਮਾਲ ਵਿਚ ਲਪੇਟ, ਦਾਤੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਮੈਂ ਵੀ ਘਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਆਇਆ।

ਘਰ ਆ ਕੇ ਪੰਪ ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ ਕੱਢ ਕੇ ਨਹਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਅੰਗ-ਅੰਗ ਨੂੰ ਮਲਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਤੇ ਜਾਣਾ ਹੋਵੇ। ਸਾਬਣ ਤੇਲ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਸੱਤਾ ਤੇ ਫੁਰਤੀ ਭਰ, ਕਪੜਿਆਂ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਹੋਇਆ। ਲੀਹਦਾਰ ਪਜਾਮਾ ਪਾਇਆ। ਬੇਸ਼ਕੀ ਦੀ ਕਮੀਜ਼ ਨਾਲ

ਪਿੰਡਾ ਸਜਾਇਆ। ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਕੰਘਾ ਫੇਰ ਲਸੂੜੀ ਪੇਂਗ ਟਿੱਕੀ ਰੱਖ ਕੇ ਬੰਨੀ। ਚੰਗੀ ਰੱਖਾ ਸਜ ਕੇ ਮੈਂ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਵੇਖਦਾ ਸਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰ ਮੁਖੜੇ ਦੀ ਆਬ ਖੋਹ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰਾ ਅੰਦਰਲਾ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕਿ ਮੈਂ ਅਜਿਹਾ ਸੋਚਣਾ ਕਦੇ ਬਹੁਤ ਘਟ ਹੋਇਆ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਖਿਆਲ ਆਇਆ, ਸੁੰਦਰਤਾ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਹੈ, ਇਹ ਲੀੜੇ ਹੁਸਨ ਨਹੀਂ ਵਧਾਉਂਦੇ, ਫਿਰ ਇਹ ਵੇਲੇ ਵੇਲੇ ਕਿਉਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਭਟ ਕੁ ਹੋਇਆ ਮੈਂ ਸਾਧਾਰਨ ਰੰਗ ਵਿਚ ਸਾਂ। ਪਰ ਹੁਣ ਹੁਸਨ ਜਵਾਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਹੱਟਾਂ ਸਲਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਆ ਖਲੋਤੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੁਰੁਦੇਵ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਯਾਦ ਆਇਆ।

‘ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਇਕਾਗਰ ਚਿੱਤ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਚੰਚਲ ਬਿਰਤੀਆਂ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਪਰਦਾ ਤਾਰ ਤਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੋ ਜਿਹੀ ਅਨੁਭਵਤਾ ਓਦ੍ਰੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।’

ਮੇਰੀਆਂ ਸੁਭਾਵਕ ਮੁਸਕਾਹਾਂ ਹੁਸਨ ਜਵਾਨੀ ਨਸ਼ਈਂ ਬਣਾ ਦੇਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਸਤਿਨਾਮ ਦੇ ਘਰ ਆਇਆ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਵਲ ਵੇਖ ਕੇ ਹੇਰਾਨ ਵੀ ਹੋਇਆ ਤੇ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਵੀ। ਮੈਂ ਕਾਹਲਿਆਂ ਹੋ ਕੇ ਪੁਛਿਆ:

‘ਕੀ ਗੱਲ ਦੋਸਤ। ਹੱਲ ਤੱਕ ਤਿਆਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ?’

ਉਸ ਸਿਰ ਖੁਰਕਦਿਆਂ ਕੁਝ ਉਦਾਸ ਜਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ, ‘ਮੁਸ਼ਕਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਅੱਜ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਥੋਂ ਛੋਟਾ ਕੇਸਰ ਏਥੇ ਨਹੀਂ ਹੈ।’

‘ਅਜੇਹੀ ਚਾਲ ਓਪਰੇ ਨੂੰ ਬੇਵਕੂਫ਼ ਬਣਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।’

ਸਤਿਨਾਮ ਨੂੰ ਆਪੋ ਤੇ ਜਬਤ ਨਾ ਕਿਹਾ ਤੇ ਭਟ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਹਾਸਾ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

‘ਬਲਬੀਰ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਅੰਨੇ ਕੀਮਤੀ ਲੀੜੇ ਨਹੀਂ। ਸ਼ਹੁਰੇ ਉਥੇ ਮੇਰੇ ਹਨ, ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਨਾਈਂ ਬਣ ਕੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂ ਸਕਦਾ।’

‘ਲੀੜੇ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈ।’

‘ਮੈਂ ਤੇ ਅੱਜ ਤੇਰੇ ਜਿੰਨਾ ਸੁਹਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ।’

‘ਹੁੱਜਰਾ ਤਾਂ ਅੱਜ ਬਹੁਤ ਸੁਝਦੀਆਂ ਏਂ। ਆਪਣੀ ਵਾਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਚੀਕ ਉਠਦਾ ਹੁੰਦਾ ਏ।’

‘ਵਾਹ। ਜੁੱਤੀ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਾਰਿਆ, ਹਰੀ ਮਖ਼ਮਲ ਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਟਿੱਲੇ ਦੇ ਇਹ ਬੂਟੇ ਵਾਹ ਸ਼ਾਨ। ਮਰ ਗਏ ਸਾਨੂੰ ਜੇਮਣ ਵਾਲੇ, ਅਸੀਂ ਵਿਆਹੇ ਵੀ ਗਏ, ਸਾਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਜੁੱਤੀ ਨਾ ਜੁੱਤੀ। ਜਿੰਦਗਤ ਤੂੰ ਵਿਆਹਿਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਘਰ ਪੁੱਟੇਗਾ।’

‘ਭੈੜਿਆ ਤੁਰ ਵੀ।’

‘ਬਾਬਾ ਐਨੀਆਂ ਕਾਹਲੀਆਂ ਕਿਉਂ ਕਰਦਾ ਏ, ਠਹਿਰ ਤਾਂ ਜਾਹ। ਅਜੇ ਹੁਣੇ ਚਾਦਰਾ ਹੋ ਕੇ ਸੁਕਣੇ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਜੇ ਸੁੱਕ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਪਤੈ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਸੱਜਣੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਹੋਵੇ, ਅੰਗ-ਅੰਗ ਬਲ ਉਠਦਾ ਹੈ।’

‘ਤੂੰ ਬੜਾ ਖੋਰਰ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਏ।’

ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾਫ਼ੀ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਸਤਿਨਾਮ ਮਸਾਂ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲਿਆ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਸਤਿਨਾਮ ਜਾਣ ਦੇ ਪਿਛੇ ਰਹਿ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, ‘ਅੱਗੇ ਤਾਂ ਮੈਲੇ ਬਲਦ ਵਾਂਗ ਝੂਲ-ਝੂਲ ਤੁਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਅੱਜ ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਲੋਹੜੇ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਕਿਥੋਂ ਆ ਗਈ। ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਖਿੱਚ ਰਿਹਾ ਹੈ।’

ਮੈਂ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਸਤਿਨਾਮ ਦੀਆਂ ਹਸਾਉਣੀਆਂ ਹਕਕਤਾਂ ਸੁਣਦਾ ਤੇ ਵਿਹੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਫਿਰ ਉਹ ਕਵਾਲੀ ਗਾਉਣ ਲਗ ਪਿਆ:—

ਦਿਲ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਵਸਦੀ, ਤੇਰੀ ਇਕ ਤਸਵੀਰ ਨੀ।

ਰਾਖਾ ਮੈਂ ਹਜ਼ਾਰੇ ਦਾ, ਤੂੰ ਸਿਆਲੀ ਹੀਰ ਨੀ।

ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਆਜਜੀ, ਦਿਲ ਦੇ ਵਿਚ ਹੈ ਤੜਪਨਾਂ,

ਭਿੱਛਿਆ ਪਾਵੀਂ ਪੁੰਮ ਦੀ, ਦਰ ਤੇ ਖੜਾ ਫਕੀਰ ਨੀ।

ਮੁੱਖ ਤੇਰੇ ਨੂੰ ਤਰਸਦੇ, ਅੱਖਰੂਂ ਭਰ ਨੈਣ ਇਹ,

ਵਾਸਤਾ ਭਗਵਾਨ ਦਾ, ਮੁੱਖ ਤੋਂ ਲਾਹ ਦੇ ਚੀਰ ਨੀ।

ਆਪਣੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ, ਸੁਹਣੀਏਂ ਬਣਾ ਲਵੀਂ,

ਤੇਰਾ ਹੀ ਜਦ ਹੋ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਕੀ ਜੱਗ ਨਾਲ ਸੀਰ ਨੀ।

ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਭਗਵਾਨ ਤੂੰ, ਮੇਰਾ ਦੀਨ ਈਮਾਨ ਤੂੰ,

ਤੇਰਾ ਹੀ ਰਹਾਂਗਾ ਹੁਣ, ਪੱਥਰ ਤੇ ਲਕੀਰ ਨੀ।

ਗਾਉਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਸਤਿਨਾਮ ਮੇਰੇ ਵਲ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਫਕੀਰ ਬਣ ਕੇ ਉਹਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਚਲਿਆ ਸਾਂ। ਕਾਫ਼ੀ ਲੈਅ ਦੇ ਸ਼ਾਤਮੇ ਤੇ ਆ ਕੇ ਉਹ ਮਾਹਰ ਗਾਇਕਾਂ ਵਾਂਗ ਬਾਂਹ ਕੱਢ ਕੇ ਦੂਹਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਅਸੀਂ ਸਾਰਾ ਰਾਹ ਬੜਾ ਹੱਸਦਿਆਂ ਖੇਲਦਿਆਂ ਖੁਸ਼ਾਇਆ। ਹਰ ਜਵਾਨ ਸਾਥ ਦਾ ਡਾਇਦਾ ਹੀ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਵੜਨ ਲਗਿਆਂ ਅਸਾਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਝੜੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁੱਛਾਂ ਨੂੰ ਤਾਅ ਦੇ ਕੁੰਡ ਪਾਏ। ਮਤਾ ਕੋਈ ਨੁਕਸ ਕੱਢ ਦੇਵੇ। ਸ਼ਹੁਰੀ ਗਏ ਇਕ ਜਵਾਨ ਮੁੰਡੇ ਵਿਚ ਜੇ ਕੋਈ ਨੁਕਸ ਕੱਢ ਦੇਵੇ, ਤਾਂ ਸਮਝੋ ਸਿਰ ਹੀ ਵਡਿਆ ਗਿਆ। ਘਰ ਪੁੱਜ ਕੇ ਸਤਿਨਾਮ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੱਸ ਨੂੰ ਮਥਾ ਟੇਕਿਆ। ਮੈਂ ਵੀ ਪਿਆਰ ਲੈਣ ਗਿਆ। ਘਰ ਪੁੱਜ ਕੇ ਸਤਿਨਾਮ ਦੀ ਪਤਨੀ ਤਾਰੋ ਮੈਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੱਸ ਪਈ। ਦਾ ਮਰਿਆ ਨਾਲ ਝੁਕ ਗਿਆ। ਸਤਿਨਾਮ ਦੀ ਪਤਨੀ ਤਾਰੋ ਮੈਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੱਸ ਪਈ। ਤਾਰੋ ਦੀ ਮਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਮੰਜੇ ਤੇ ਲੀੜੇ ਵਿਛਾਉਣ ਲਈ ਲੈਣ ਗਈ। ਮੈਂ ਤਾਰੋ ਨੂੰ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ ਕਿਹਾ, ‘ਸਲਾਮ ਕਰਿੰਦਾ ਹਾਂ ਭਾਬੀ ਜੀ।’

‘ਹਟਦਾ ਨਹੀਂ ਮਖੌਲ ਕਰਨੋ!’ ਕੁੜੀਆਂ ਤੋਂ ਕੁਟਵਾਵਾਂਗੀ ਤੇ ਛੀਨਾ ਏਥੋਂ ਦੂਰ ਹੈ।

‘ਫੁੱਲ ਭਾਵੇਂ ਕਿੱਥੀ ਜੋਰ ਦੀ ਵੱਜਣ, ਜ਼ਖਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਭਾਬੀ!’

‘ਰੰਗਾ ਨਹਿਰ ਫਿਰ ਬੋਝਾ ਚਿਰ!’

‘ਰਾਤ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਬੋਝੇ ਚਿਰ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ!’

ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਮੱਜੇ ਤੇ ਪਹਿਲੋਂ ਦਰੀ ਸੱਟੀ ਤੇ ਉਸ ਪਿੱਛੋਂ ਹਰੀਆਂ ਵੇਲਾਂ ਵਾਲੀ ਵਛਾਈ ਕੱਢੀ। ਇਕ ਸਿਰਗਾਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਉਤੇ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਕੱਢਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ੈਲੀ ਮੁੰਡਾ ‘ਬਾਲੋ ਬਾਲੋ’ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਂਦਾ ਸੀ, ਸਿੰਗਾਣੇ ਦੀ ਕਵਾਈ ਦੇ ਤੌਰੇ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੱਢਣ ਵਾਲੀ ਸਚਿਆਰੀ ਹੈ। ਰਕਾਣਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਕਾਹਨੂੰ ਰਲਦੇ ਹਨ। ਤਾਰੇ ਨੇ ਦੋ ਛੱਨੇ ਦੁੱਧ ਦੇ ਕਾਝਨੀ ‘ਚੋਂ ਕੱਢੇ ਤੇ ਤਰਾਤਰੀ ਖੰਡ ਪਾ ਕੇ ਸਾਡੇ ਅੱਗੇ ਲਿਆ ਰੱਖੇ।

‘ਕੋਣ ਪੀਵੇਗਾ ਏਨਾ ਦੁੱਧ?’

‘ਜਿਸ ਕੁੱਟ ਖਾਣੀ ਹੈ?’ ਤਾਰੇ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ।

‘ਮੈਂ ਤਾਂ ਛੱਡਣਾ ਨਹੀਂ, ਮੇਰਾ ਹਿੱਸਾ ਪਿਆ ਰਹੇ!’ ਸਤਿਨਾਮ ਨੇ ਜੁੱਤੀ ਲਾਹਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

ਮੁੜ ਤਾਰੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ‘ਇਹ ਜਿਹੜਾ ਬਲਬੀਰ ਹੈ ਮਾਂ ਜੀ! ਮੈਨੂੰ ਮਖੌਲਾਂ ਪੁੱਗ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਓਥੇ ਕਰਨ ਦਿੰਦਾ। ਮੈਂ ਵੀ ਇਸ ਨਾਲ ਹੁਣ ਉੱਨੀ ਇੱਕੀ ਕਰਵਾਵਾਂਗੀ!’

ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਅਖਿਆ, ‘ਨਾ ਕੁੜੀਏ! ਘਰ ਆਇਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਇਉਂ ਕਰੀਦੀ!’

‘ਤੂੰ ਮਾਂ ਜੀ ਵੇਖ ਤਾਂ ਸਹੀ ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹਾਂ, ਮਿੱਠੀ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਸਦ ਕੇ!’ ਉਹ ਉਦੋਂ ਹੀ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਸਤਿਨਾਮ ਦੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਦਾ ਘਰ ਚੁਗਸਤੇ ਵਿਚ ਸੀ। ਸਤਿਨਾਮ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ‘ਰੱਬ ਵੇਖੀਏ ਕੀ ਵਿਖਾਉਂਦਾ ਏ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁਆਰੀਆਂ ਦੇ ਅਲੂਕਾਰ ਵਿਚੋਂ!’

‘ਚਲ ਆ ਆਪਾਂ ਬਾਹਰ ਫਿਰ ਤੁਰ ਆਈਏ!’

‘ਚਲ ਭਰਾ! ਜੇ ਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਾ ਵੇਖੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਪਰ ਤੂੰ ਉਭੀਕ ਕਰ, ਵੇਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਏਥੇ ਈ ਆ ਜਾਣਗੀਆਂ!’

ਏਨੇ ਨੂੰ ਚਾਰ ਪੰਜ ਕੁੜੀਆਂ ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਦਿਆਲੀ ਹੋਰੀ ਆ ਗਈਆਂ ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਨੇ ਫੌਜੀਆਂ ਵਾਂਗ ਮਿਥ ਕੇ ਸਲੂਟ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਤੇ ਸਤਿਨਾਮ ਮੁਸਕਰਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਸਤਿਨਾਮ ਨੇ ਇਕ ਖਚਰੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਖੁਲ੍ਹ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਦਿਆਲੀ ਨੇ ਮਿੱਠੀ ਨੂੰ ਅਖਿਆ, ‘ਜੇ ਤੇਰਾ ਬਲਬੀਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਹੋ ਜਾਵੇ!’

‘ਬੂਧਾ ਇਸ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਵਿਆਹ ਵਾਲਾ ਦੀਹਦਾ ਹੈ। ਵੇਖ ਨੀ ਵਿਆਹ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਨਾਸ਼ਾਂ ਫਲਾਉਂਦਾ ਏ!’

ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਮਜਬੂਰ ਬੋਲਣਾ ਹੀ ਪਿਆ, ‘ਤੂੰ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਕਾਹਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣਾ ਏ, ਬੂਝੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰਵਾਈ!’

‘ਇਹ ਜੁੱਤੀ ਕੀਹਦੀ ਮੰਗ ਕੇ ਲਿਆਇਆ ਏ?’

‘ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫੁਟੇ ਦੀ!’

ਮਿੱਠੀ ਇਕ ਦਮ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਈ। ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਨਾਨਕੀਂ ਇਕ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਅਤਰ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਮਿੱਠੀ ਮੰਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਏਧਰੋਂ ਇਸ ਦੀ ਮੰਗਣੀ ਬਾਰੇ ਸਤਿਨਾਮ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਦਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਬੜਾ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ, ਮੈਂ ਮੱਕਾ ਪਾ ਕੇ, ਫਿਰ ਕਿਹਾ, ‘ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਤਾਰੇ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ!’

ਮਿੱਠੀ ਤਾਰੇ ਦੇ ਗਲ੍ਹ ਪੈ ਗਈ। ਮੈਂ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਲੱਗਾ ਹੱਸਣਾ। ਤਾਰੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿਹਾ, ‘ਅੰਨੀਏ! ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਲੜਾਉਣ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਕਹਿੰਦਾ ਏ!’

ਮੈਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਚਲਾ ਦਿਤੀ।

‘ਤਾਰੇ ਤੂੰ ਦੱਸਿਆ ਨਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਸਹੁਰੇ ਦਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸੌਂ ਦਾ ਨਾਂ, ਜੋ ਲੱਭੋ ਲੱਭੀ ਹੈ ਹੋਰ ਕੁਝ ਦਸਾਂ?’

ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਨਾਨਕਿਆਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਕਰਕੇ ਪਤਾ ਸੀ। ਮਿੱਠੀ ਦੇ ਤਾਂ ਭਾ ਦੀ ਬਣ ਗਈ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਜੋਤਸ਼ੀਆਂ ਵਾਂਗ ਸੱਚੀਆਂ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ। ਮਿੱਠੀ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭਰੀ ਚਲੀ ਗਈ ਤੇ ਮੇਰਾ ਮਗਰੋਂ ਬੂਝ ਹਾਸਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਸਤਿਨਾਮ ਗੁੱਝਾ-ਗੁੱਝਾ ਹੋਰ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੇਖੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਕ ਕੁੜੀ ਦੇ ਨੈਣ ਸਾਫ਼ ਸ਼ਰਾਬੀ ਪਿਆਲੇ ਹੀ ਦਿਸਦੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਬੇ-ਧਿਆਨੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਤਿਨਾਮ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਪੀ ਕੇ ਸ਼ਰਾਬੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੈਣਾਂ ਨੂੰ ਤੱਕਿਆ। ਇਕ ਵਾਰ ਹੀ ‘ਤਰਲ’ ਕਰਦੀ ਨਸ਼ੀਲੀ ਹਰਕਤ ਮੈਨੂੰ ਬੇਵਸ ਜਿਹਾ ਕਰ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਦੱਖਿਆ, ਉਸ ਝਟ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਕੱਥ ਕੇ ਨੀਵੀਂ ਪਾ ਲਈ, ਆਹ ਲਾਜਵੰਤੀ! ਕੁਆਰੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ, ਕੇਵਲ ਸ਼ਰਮ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਅਹਿੰਸਾਸ। ਕੁੜੀਆਂ ਇਕ-ਇਕ ਕਰ ਕੇ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਪਰ ਦੋ ਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਤੜਪਾਣ ਲਈ ਰਾਤ ਪਾ ਗਈਆਂ।

ਰਾਤ ਲੇਪ ਗਈ ਪਰ ਬਿਸਤਰੇ ਤੇ ਵਟ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਰਾਤੀਂ ਸੁੱਤਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਪਾਸੇ ਹੀ ਮਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਸਤਿਨਾਮ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪਾਲ ਨੂੰ ਇਕ ਰੁਕਾ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਘਰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਬਾਹਰੋਂ ਆ ਕੇ ਨਹਾਤੇ ਤੇ ਮੁੜ ਦਹੀਂ ਨਾਲ ਹਾਜਰੀ ਖਾਧੀ। ਚਾਹ ਦੇ ਵੀ ਦੋ-ਦੋ ਪਿਆਲੇ ਪੀਤੇ। ਸਤਿਨਾਮ ਥੱਲੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਰੁਝ ਗਿਆ। ਏਧਰ ਮੈਂ ਚਿੱਠੀ ਤੇ ਲਕੀਰਾਂ ਪਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ:—

ਇਕ ਸੁਪਨਾ ਆਇਆ, ਜੀਵਨ ਰੰਗ ਰੱਤਾ।

ਇਕ ਰੇਲ ਦਾ ਸਫ਼ਰ, ਅਥਵਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂ।

ਜੀਵਨ ਭਾਵ ਦਾ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਉਦੇ ਹੋਣਾ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤ ਖਿਆਂ ਵਿਚ ਛੁਪਣਾ।

ਇਕ ਸਾਥ ਸੀ, ਜੀਵਨ ਦੀ ਮਧਰਤਾ ਵਿਚ ਓੜ ਪੋੜ।

‘ਪਰ ਕਿੱਥੇ ਹਨ ਉਹ?’

‘ਜਿਧਰੋਂ ਸੁਰੰਗੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਓਧਰੋਂ ਚਲੀ ਜਾਹ।’

‘ਮੇਰਾ ਮਿਆਲ ਹੈ ਸੁਰੰਗੀ ਓਧਰੋਂ ਹੋਣਾ ਨੂੰ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।’

‘ਤੇਰੀਆਂ ਤੇ ਉਹਦੀਆਂ ਮੱਤੇ ਸੱਤ। ਉਤੇ ਹੀ ਲੰਮਾ ਪਿਆ ਹੈ।’

‘ਮੇਰੀ ਮੁਸੀ ਮੁੱਲਾਂ ‘ਚੋਂ ਫੁੱਲ ਫੁੱਲ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ।’

‘ਤੇਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਚਲਾਗੀ?’

‘ਫੂਫਾਂ ਦਾ ਡੇਰਾ ਨਾਲ ਕੀ ਮੰਗ।’

‘ਆ ਤਾਂ ਸਹੀ।’

‘ਤੁਸਾਂ ਡੇਟ ਕੋਈ ਚੋਰੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇਗੀ।’

‘ਤੇਧੋ, ਕਾਹਦਾ ਲੁਕਾ।’

ਨਿੱਪ ਨਿੱਪ ਕਰਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਉਪਰ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹੀਆਂ। ਬਾਹੀ ਵਿਚ ਦੀ ਮੈਂ ਇਕ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖਿਆ, ਗੱਲ ਚਿਹਰਾ, ਹੱਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਕਰਾਂਦੇ ਮੁੱਲ। ਬਿਲਕੁਲ ਚਿਰੀ, ਜਿਹੜੀ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਕ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਘੜਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਇਮੀਤਹਾਨ ਵੇਲੇ ਸਹਿਮਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਹਲਕੀ ਕੰਬਣੀ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਫਿਰੀ। ਮੈਂ ਸੁਰ ਹੋਣ ਦੇ ਯਤਨ ਹੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਤੁਸਾਰੇ ਦੇ ਦਰ ਅੱਗੇ ਆ ਗਈਆਂ। ‘ਸਭ ਸੀ ਅਕਾਲ’ ਆਖੀ ਗਈ ਤੇ ਮੁੜ ਪਾਲ ਦੂਜੇ ਮੰਜੇ ਤੇ ਬਹਿ ਗਈ।

‘ਮੈਂ ਵੀ ਗਿਆਨੀਆਂ। ਸਲਾਮ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ।’ ਤਾਰੇ ਨੇ ਹੱਸਦਿਆਂ ਖੋਸ਼ ਹੋਏ ਸਿਰ ਨੂੰ ਲਾਇਆਂ ਕਿਹਾ।

ਪਾਲ ਨੇ ਮੇਰੀ ਵਲ ਮੁਸਕਰਾਂਦਿਆਂ ਤਾਰੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ‘ਅਨੀ ਖੋਬੇ ਹੋਧ ਨਾਲ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਖੌਲ?’

‘ਦਿਓਰ ਹੈ ਲਾਲੜੀ ਵਰਗਾ। ਇਹ ਤੇ ਆਪ ਟਿਕਰਾਂ ਦਾ ਘਰ ਹੈ। ਕੱਲ੍ਹ ਅਜੇ ਆ ਕੇ ਬੈਠਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਗੋਂ ਲਗ ਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਸਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹਾਂ। ਉਹ ਸਾਲੀਆਂ ਵਾਲਾ ਤਾਂ ਅਜੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸਿੱਧੇ ਮੂੰਹ ਬੋਲਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ।’

‘ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ! ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ‘ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ ‘ਚ ਤਾਂ ਜੀਭ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਸਭਿਨਾਮ ਨਹੀਂ ਮਖੌਲ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਫੁੱਥੀਆਂ ਗੱਲਾਂ। ਕੰਠਾ ਹੈ ਕੰਠਾ ਬੇਰੀ ਦਾ, ਅਭਿਆ ਨਿਕਲਦਾ ਕਿਹੜਾ ਹੈ।’

‘ਬਸ ਕਰ ਰਹਿਣ ਦੇ, ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਨਾ ਗੱਲ ਕਰ ਦੇਵੀ।’ ਤਾਰੇ ਦਾ ਬੋਲ ਫਾੜੀ ਉੱਚਾ ਸੀ। ਉਸ ਉਸ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਫੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਬੋਲਣ ਦੀ ਆਦਤ ਸੀ, ਪਰ ਤਾਰੇ ਦੀ ਤਾਂ ਹੋਂਦ ਹੀ ਹੋਈ ਪਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, ‘ਉਸ ਕਿਹੜਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣਾ ਏ, ਬਈ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰਾਂ।’

‘ਲੈ ਉਹਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਣ ਦੀ ਤਾਂ, ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਵੇ। ਉਸ ਕਿਸੇ ਦੇ ਰੱਕਿਆ ਹੁਕਦਾ ਏ।’

‘ਹਾਂ, ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਲੱਗਾ ਏ ਉਹ। ਦਸ ਦਿਨ ਤੇਨੂੰ ਏਥੇ ਆਈ ਨੂੰ ਹੋਣੇ ਨਹੀਂ, ਉਹਦਾ ਲੱਕ ਹਉਕੇ ਲੈ ਲੈ ਪੁੱਕ ਗਿਆ ਹੈ।’

‘ਤੂੰ ਏਹਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਦੀ ਜਾਹ, ਮਜ਼ਰੇ ਰੱਬ ਨੇ ਇਹਦਾ ਦਿਆਗ ਕਾਹਦਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।’ ਤਾਰੇ ਨੇ ਪਾਲ ਦੇ ਮੋਢੇ ਤੇ ਹੱਥ ਰਖਾਇਆ ਕਿਹਾ।

‘ਡੇਟ ਤੁਸੀਂ ਦਿਉਰ ਭਰਜਾਈ ਜਿਵੇਂ ਜੀ ਆਵੇ ਸਿਭ।’

‘ਅਜੇ ਕੱਲ੍ਹ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ।’ ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ‘ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬਾਹਰ ਬਗੀਚੇ ਵਿਚ ਰੋ ਪਿਆ। ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਮੁਹੱਬਤ ਤੇ ਰੱਬ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਆਹ ਰੰਗ ਰੂਪ ਵਿਛੜਾ ਕਿਧੋਂ ਜਹਿਆ ਜਾਦਾ।’

‘ਆਹ ਹਾਂ। ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਘਰ ਗਈ ਨੂੰ ਸਿਆਣੇ ਨਾ।’

‘ਭੋਲ ਚੋ ਕੇ ਲਿਜਾਊ ਤੇਨੂੰ ਦਰ ‘ਚੋਂ। ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਹੋਵੇ, ਸਭਿਨਾਮ, ਫਿਰ ਤੇਨੂੰ ਸਿਆਣੇ ਨਾ ਗੱਜਬ ਸਾਈ ਦਾ। ਉਸ ਤੋਂ ਤਾਂ ਦੋ ਮਿੰਟ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਨਹੀਂ ਜਹਿਆ ਜਾਦਾ। ਸੱਚ ਪੁੱਚ ਪੈਰੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਪਿਆਰ ਦੇ ਮੁਆਲੇ ਵਿਚ ਬੜੇ ਬੋਝੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।’

‘ਤੇਨੂੰ ਸੱਤ ਸਲਾਮਾਂ, ਕਿਧੋਂ ਫੂਫਾਂ ਦੀ ਖੋਰ ਛੇੜ ਲਈ। ਅਰੰਮ ਦੀ ਵਾਹਦਾ ਹੈ।’ ਤਾਰੇ ਉਠਦੀ ਨੇ ਪਾਲ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ‘ਲੈ ਡੇਟ ਮੈਂ ਤਾਂ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ।’

‘ਕਿੱਥੇ ਜਾਂਦੀ ਏਂ ਤੂੰ?’ ਪਾਲ ਨੇ ਬੜਾ ਹੇਰਾਨੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

‘ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਵੀ ਖਵਾਉਣਾ ਏਂ ਹੋਣਾ ਜਾਂ ਕੇ ਪਤਾ ਲਵਾਂ, ਫੇਰ ਆਉਂਦੀ ਹਾਂ।’ ਨਾਲੇ ਤੁਸਾਂ ਕੋਈ ਮਾਸ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਨਾਲੇ ਇਹਦਾ ਭਰਾ ਬਾਹਰੋਂ ਆ ਜਾਵੇਗਾ।’

‘ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਰੋਟੀ ਨਾ ਬਣਾਉਣੀ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਲੰਗਰ ਖਾਣਾ ਨਹੀਂ।’ ਮੈਂ ਮੁਸਕਰਾਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

‘ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੋਚ ਭਰਾ ਦੀ ਬਲਬੀਰ। ਕਿਤੇ ਗੁੱਸਾ ਨਾ ਕਰ ਲਵੀ, ਅਭਿਆ।’

ਉਹ ਚਲੀ ਗਈ। ਅਸੀਂ ਅਰਮਾਨ ਦੱਬੀ ਚੁੱਪ ਬੈਠੇ ਸਾਂ। ਪਰ ਚੁੱਪ ਵੀ ਕਿੰਨਾ ਭੁ ਚਿਰ ਬੈਠਦੇ; ਮਸੀ ਤਾਂ ਸਮਾਂ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਇਕੋਰਾ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਉਛਾਲ ਦੇਵਾਂ।

‘ਕੱਲ੍ਹ ਸ਼ਾਮ ਆਉਣ ਦੀ ਖੋਚਲ ਕੀਤੀ?’

‘ਜੀ ਹਾਂ, ਕੱਲ੍ਹ ਆਉਣ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁਸੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਏ।’

‘ਤੁਸਾਂ ਕੱਲ੍ਹ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਸਦਿਆ?’

‘ਹਨੇਰਾ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਤਕਲੀਫ ਦਾ ਮਿਆਲ ਸੀ।’

‘ਤਕਲੀਫ ਤੇ ਐਜ ਧੁੰਪ ਹੋਣ ਤੇ ਘਟ ਸਮਝਦੇ ਹੋ।’

‘ਮੈਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।’

‘ਅਗਾਂਹ ਨੂੰ ਕਿਹੜਾ ਗਲਤੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਨਹੀਂ। ਪੰਜ ਸੱਤ ਮੁਆਫ਼ੀਆਂ ਹੁਣੇ ਮੇਰਾ

ਲਵੇ। ਪਾਲ ਨੇ ਹੱਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, 'ਮੁਆਫ਼ੀ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦੀ ਮੰਗਦੇ ਹੋ। ਇਸ ਦੇ ਇਹ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸਾਂ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਿਆ ਨਹੀਂ।'

'ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਨਾ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਕੁਦਰਤੀ ਓਪਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦਾ ਇਕ ਪਿਆਰਾ, ਅਰਮਾਨ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ।'

'ਫਿਰ ਉਸ ਦਿਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇਖੋ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦੇਵੋ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਬੱਕ ਕੇ ਡਿੱਗ ਚੁੱਕੀ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਡਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਬਲ ਨਵਾਂ ਹੈ।'

'ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦਿਲ ਵਿਚ ਅਰਮਾਨ ਬਣਾ ਕੇ ਰਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਐਸੇ ਫਰਸ਼ ਤੇ ਛੱਡੋ।'

ਸਤਿਨਾਮ ਬੋਲੇ ਗਾਉਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਸਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਅਸੀਂ ਸਾਂ, ਜਾਂ ਕੋਈ ਉਸ ਦੀ ਨਖਰੇਲੋ।

'ਗੱਡਾ ਮੈਂ ਹਜ਼ਾਰੇ ਦਾ, ਤੂੰ ਸਿਆਲੀ ਹੀਰ ਨੀ।'

ਹਥਰ ਤਾਈਂ ਚੁੱਭਟਗੇ, ਤੇਰੇ ਮਾਰੇ ਤੀਰ ਨੀ।'

ਮੈਂ ਤੇ ਪਾਲ ਦੋਵੇਂ ਹੋਸ ਪਟੇ।

'ਤੁਸਾਂ ਉਸ ਦਿਨ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਕਦੇ ਫੇਰ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ ਵਿਥਿਆ ਦਸਾਂਗੀ। 'ਕਦੇ ਫੇਰ' ਤਾਂ ਆਉਣਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਅੱਜ ਤੁਸੀਂ ਸੁਣਾ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਪਾਲ ਨੂੰ ਸੁਭਾਵਕ ਕਿਹਾ।

'ਅੱਜ ਵੀ ਕੋਈ ਸੋਹਣਾ ਮੋਕਾ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਸ਼ਾਂਤ ਥਾਂ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਸਮਾਂ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹੱਥਾਂ ਕਰਨ 'ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਵੱਟਾਂ ਵਾਲੀ ਚੁੰਨੀ ਵੀ ਬੋਲੇ ਨੂੰ ਫਿਲਕ ਗਈ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਗਲ ਹਰੇ ਮਟਕਿਆਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਚਿੱਟੇ ਕਾਲਰਾਂ ਤੇ ਸੁਹੱਪਣ ਦੀ ਸਵੇਰ ਬਣ ਗਈ। ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਜਾਪਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਟਕਿਆਂ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਕੁਲ ਸਿਮਰਣ ਬੰਦ ਪਏ ਹਨ। ਖ਼ਬਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਇਕ ਵਾਰ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੋਸੇ ਮੁਕਾ ਦੇਵੇਗੀ।

ਪਰ ਜੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੋਸੇ ਮੁਕ ਗਏ, ਫਿਰ ਪੁਜਾਰੀ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਕੀ ਰਹੀ? ਜਦ ਪੁਜਾਰੀ ਨਾ ਰਿਹਾ, ਪੁਜਾਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇਗੀ? ਕੀ ਪੁਜਾਰੀ ਪੁਜਾਰ ਵਿਚ ਚਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਤੇ ਮੁੜ ਮੇਰੀ ਪੂਜਾ ਹੋਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਵੇਗੀ? ਨਾ ਬਈ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਸਿਮਰਨ ਸ਼ਕਤੀ ਆਪਣੇ ਪੁਜਾਰ ਨੁਕਤੇ ਤੇ ਹੀ ਜਪ੍ਹਾਂ ਦੇਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।

ਰਾਜ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਮੁਕਟ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਮਨ ਪ੍ਰੀਤ ਚਰਨ ਭੁਮਲਗੇ।

'ਕਿਧੇ ਚਲੇ ਗਏ?' ਪਾਲ ਨੇ ਸਿਰਹਾਣੇ ਤੇ ਫੂਹਣੀ ਰਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

'ਜਿਥੇ ਹਰ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।'

'ਹਰ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਕਿਧੇ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ?'

'ਆਪਣੀ ਆਖਰੀ ਜਾਂ ਮੁੱਢਲੀ ਮੰਜਲ ਵਲ।'

'ਆਖਰੀ ਤੇ ਮੁੱਢਲੀ ਮੰਜਲ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝੀ।'

'ਜਿਥੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਖਰੀ ਹੈ; ਛਨਾਹ। ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਭਾਵ ਆਦਮੀ ਦੀ ਕਰਮ ਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂ। ਆਦਮੀ ਦਾ ਜਨਮ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਮੌਤ ਵਿਚ ਹੀ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੌਤ ਹੀ ਚੰਗੀਆਂ ਮੰਦੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਾਂਗ ਤੇ ਉਸਾਰਦੀ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਕਲਪਨਾ ਦਾ ਮੁੱਢ ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਲਾ ਦੇ ਹਰੇ ਮਟਕੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਸੁਕਤ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮੁਸਕਾਂਦਾ ਹਾਂ।'

ਪਾਲ ਹੱਸ ਪਈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਸੱਜੀ ਹਥੇਲੀ ਤੇ ਰੱਖ ਲਿਆ ਤੇ ਕੁਝ ਗੱਭੀਰ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਂ ਫਿਰ ਕਿਹਾ, 'ਜੰਗੀ ਕਦੇ ਕੁ ਦੇ ਹੋ ਗਏ ਹੋ?'

'ਬਸ ਹੁਣ ਤੇ ਦਿਲ ਜੋਗਣ ਬਣਨ ਨੂੰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਛੇੜੇ ਵਾਂਗ ਚੀਸਾਅ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਪੀਆ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾ ਕੇ ਵੀ ਵੇਖ ਲਈਏ, ਜੋ ਸਤਦਾ ਹਿਰਦਾ ਇਕ ਪਾਲ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਵੇ।'

'ਇਕ ਪਾਲ ਲਈ ਨਹੀਂ ਪਾਲ। ਮੇਰੇ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਅਗਾਧ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਵਿਗਸਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਅੱਜ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਤੇਰੇ ਖ਼ਿਆਲ ਭਗਵਾਨ ਦੇਟਕ ਵਲ ਰਗਬ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਤੇ ਦਸ; ਉਹ ਪ੍ਰੇਮ ਮੁਰਤ ਕੋਟ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਪੁਜਾਰ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਤੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਚਾਨਣ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ? ਮੈਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੋਵਾਂ।'

'ਮੈਂ ਇਕ ਵਾਰ ਜਲੰਧਰ ਜਾ ਰਹੀ ਸਾਂ। ਉਹ ਨਵ ਉਮਰੀਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਰੋਲ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਸਨ।'

ਮੇਰੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਰੰਗੀਲੀ ਸ਼ਰਮ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਨ। ਮੈਂ ਨੀਵੀਂ ਚੁੱਕਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਸਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।'

'ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਕੂੜੇ ਭਾਵ ਤਿਆਗ ਕੇ ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਦੀ ਆਦਤ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।'

ਮੈਂ ਉੱਪ-ਚਾਪ ਆਪਣੀ ਕਮੀਜ਼ ਤੇ ਮਜੀਠੀ ਬਣਨ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆੜਦੀ। ਉਦੋਂ ਹੀ ਜੇਬ ਵਲ ਧਿਆਨ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਫੁੱਲ ਚੇਤੇ ਆ ਗਏ; ਜਿਹੜੇ ਮੈਂ ਪਾਲ ਲਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸੁਗਾਤ ਵਜੋਂ ਲਿਆਇਆ ਸੀ।

'ਇਕ ਵਾਰ ਸੁਦਾਮਾ ਜੀ ਕੰਗਾਲ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਏ। ਸੁਗਾਤ ਵਜੋਂ ਸੌਂਝ ਹੀ ਲੈ ਗਏ ਸਨ, ਤੇ...।'

'ਮੈਂ ਸਮਝ ਗਈ ਲਿਆਓ ਮੇਰੀ ਸੁਗਾਤ; ਮੈਨੂੰ ਛੇਤੀ ਦੇ ਦੇਵੋ; ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਹੈ।'

ਮੈਂ ਚਿੱਟੀ ਭੁਮਾਲੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਫੁੱਲ ਸਨ, ਅੱਗੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਨਿਮਾਣੇ ਤੌਹਫੇ ਕਰਕੇ ਨੀਵੀਂ ਪਾ ਲਈ। ਉਸ ਭੁਮਾਲੀ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਲੈ ਲਈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਪਵਿੱਤਰ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਕੋਈ ਭਗਤ ਸਾਂਭ-ਸਾਂਭ ਬੋਲਦਾ ਹੈ; ਪਾਲ ਵੀ

ਉਸ ਗੁਮਾਸਤੀ ਦੀਆਂ ਤਹਿਯਾਤਾਂ ਚੁੱਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਹਵਾ ਸਿਆਦਾ ਵਗਣ ਕਰਕੇ ਚੁਬਾਰੇ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਆਂ 'ਨੱਕ ਨੱਕ' ਵੱਜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਪਾਲ ਨੇ ਫੁੱਲ ਨੰਗੇ ਕੀਤੇ, ਹਵਾ ਦੇ ਕਰਨ ਪੱਤੀਆਂ ਤੇ ਸੁਗੰਧੀ ਸਾਰੇ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਖਿਲ ਰਾਈ। ਪਾਲ ਨੇ ਝੱਟ ਗੁਮਾਸਤੀ ਦੇਖ ਲਈ।

'ਕੋਮਲ ਰੂਹਾਂ ਕੋਮਲ ਹੀ ਸੁਗਾਤਾਂ ਦਿਆ ਕਰਦੀਆਂ ਨੇ।'

'ਇਹ ਫੁੱਲ ਕੁਮਲਾ ਗਏ ਹਨ; ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਮਲਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੀਦਾ, ਬੇਵਫ਼ਾ ਜੂ ਹੋਏ।'

'ਹੁਸਨ ਜਵਾਨੀਆਂ ਆਪਣੀ ਮਿਆਦ 'ਤੇ ਆਪ ਹੀ ਝੁਰੜਾ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਹ ਤੋ ਫੁੱਲ ਸਨ।'

'ਮੇਰੀ ਸੁਗਾਤ ਦੀ ਤੁੱਛਤਾ ਵਲ ਨਾ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ, ਪ੍ਰੀਤ ਯਾਦ ਦੀ ਮਹਿਕ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।'

'ਮੈਂ ਤੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾ ਕੇ ਗਵਾਹ ਗਈ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਕੋਈ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪੱਤਝੜ ਵਿਚ ਮੁੜ ਬਹਾਰ ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਮੈਂ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀਆਂ ਦਾਤਾਰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ।'

ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਆਪ ਮੁਹਾਰੀ ਰਸੀਲਤਾ ਆ ਰਹੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਇਕ ਸਰਾਬ ਦੀ ਬੋਤਲ ਵਾਂਗ ਚੁੱਪ ਸਾਂ। ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਕੁਲ ਜਜ਼ਬੇ ਰੋਮਾਂਚ ਬਣ ਕੇ ਅਟਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਸ ਇਕ ਸੁੱਕੇ ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲਾਇਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਨੂੰ ਟਿਉ ਭਾਸਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਬਹਿਸ਼ਤ ਵਲ ਜ਼ੋਰੀ ਖਿੱਚ ਲਿਆ ਹੈ। ਨੇੜੇ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਜਬਤਹੀਣ ਚੀਕ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ, ਓਦੇ ਹੀ ਸਤਿਨਾਮ ਹੇਠੋਂ ਮੁੜ ਗਾ ਉਠਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਹੋਲ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

'ਆਪਣੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ, ਸੋਹਣੀਏ ਬਣਾ ਲਵੀਂ,

ਤੋਰਾ ਹੀ ਜਦ ਹੋ ਗਿਆ; ਫਿਰ ਕੀ ਜਗ ਨਾਲ ਸੀਰ ਨੀ।'

ਪਾਲ ਨੇ ਮੁਸਕਾਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, 'ਸਤਿਨਾਮ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਕੀ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹੈ?'

'ਆਪ ਮੁਹਾਰੀਆਂ ਮਾਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।'

'ਕਿਤੇ ਸੱਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਆਖ ਰਿਹਾ?'

'ਸਚਾਈ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਆੜ ਲੈ ਕੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਜਿਸ ਦਿਨ ਆਵੇਗੀ ਬਿਲਕੁਲ ਨੰਗੇ ਮੂੰਹ। ਸਚਾਈ ਕੀ ਤੇ ਬਹਾਨੇ ਕੀ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਜੋ ਕੁਝ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹੈ, ਮੈਂ ਸਪਸ਼ਟ ਦਸ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਇਕ ਮਿੱਠੀ ਮਿੱਠੀ ਖੁਸ਼ੀ ਅੰਦਰ ਹਿਲਾਰਾ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੇ ਮਿੱਠੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਨਗਮਾ। ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਅਨੰਦ ਹੀ ਅਨੰਦ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਤੋਰਾ ਪਿਆਰ ਇਕ ਛੋਟੀ ਲਹਿਰ ਦਿਸਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੁੜ ਓਹੀ ਵੱਡਾ ਸਾਗਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਡਰ ਕੰਬਣੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਤੇ ਮੇਰੀ ਨਾਦਾਨ ਉਮਰ ਤੁਹਾਡੇ ਗਲਤ ਪਿਆਰ ਦੀ ਨਿਰੀ ਕਾਮਨਾ ਬਣ ਕੇ ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਵੇ।'

'ਬਲਬੀਰ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਅੱਗੇ ਹੋਥ ਜੋੜਦੀ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਨਿਮਾਣੀ ਨੂੰ ਐਨਾ ਉੱਚਾ ਨਾ ਸਿਆਲ ਕਰੋ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਸਮਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤੁਹਾਡੇ ਭਰਾ ਦਾ ਮੈਂ ਬੁਕ ਛੱਡਿਆ ਮਲ ਹਾਂ।'

'ਮਲ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਅੰਗ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਮਲ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਬੜ੍ਹੀ ਬਹੁਤ ਚਮਕ ਹੈ, ਉਹ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਸਾਤਵਕ ਗੁਣ ਹੈ। ਮਲ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤਰ ਆਪਣੀ ਚਮਕ ਨਹੀਂ। ਦੂਜੇ ਕਿਸੇ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਵਾਲਾ ਗਿਲਾ, ਇਸ ਤੋਂ ਸਰਬ ਦਿਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਅੱਗੇ ਸਰਮਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮਰਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਯੋਗ ਵਰਤਾਅ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਨੇ ਕਿੰਨਾ ਡਬੂਲ ਰੋਗ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰੋ, ਉਹ ਤਰਸ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੇਵਫ਼ਾਈ ਦਾ ਆਪ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੁਆ ਵਿਚ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ, ਉਸ 'ਤੇ ਰੋਸ ਬੇਅਰਥ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਹੀ ਮਨ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਜਖਮੀ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੀ ਕੋਮਲ ਬਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭੁੱਖਾਟ ਕੱਢ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਤੁਹਾਡਾ ਹੀ ਸਬਰ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਫ਼ਾ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤ ਜਗਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।'

'ਇਹ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਮਨ ਸਕਦੀ। ਆਦਮੀ ਬਲ ਨਾਲ ਹਰ ਚੰਗੀ ਮੰਦੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਗ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸਤਰੀ ਆਪਣੇ ਸਤਿਧਰਮ ਨੂੰ ਛੱਡ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਾ ਕੇ ਵੀ ਹਾਰ ਖਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੇ ਸਮਝਦੀ ਹਾਂ, ਮਰਦ ਕੋਲ ਬਲ ਹੈ ਤੇ ਇਸਤਰੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਦੀ ਭੁੱਲੀ ਅਬਲਾ। ਮਰਦ ਕੋਈ ਐਬ ਵੀ ਕਰ ਲਵੇ, ਉਹ ਵੀ ਨੇਕੀ ਬਣਾ ਕੇ ਜਗ ਵਿਚ ਰੋਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸਤਰੀ ਇਕ ਪਵਿੱਤਰ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਵੀ ਬਦਨਾਮ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਤਕੜੇ ਮਾੜੇ ਦੀ ਜੰਗ ਉੱਤੇ ਹੈ।'

ਪਾਲ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਤਾਰੇ ਪੋੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦੀ ਦਿਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਹਾਸ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਕੀ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਧਨਵਾਦ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਜਿਹੜਾ ਦੁਜਿਅਨਾਂ ਨੂੰ ਹਸਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਾਰੇ ਨੇ ਉਤੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਕਿਹਾ, 'ਕਿਉਂ ਬਲਬੀਰ! ਕੱਢ ਲੈ ਦਿਲ ਦੇ ਗੁਬਾਰ।' ਪਾਲ। ਲਾ ਛੱਡੀ ਸੀ ਮਹੀਨੇ ਦੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲੈ ਚਲਦਾ, ਨਾਲੇ ਮੇਰਾ ਜੀਆ ਲੱਗਾ ਰਿਹਾ ਕਰੂ।'

'ਜੀਅ ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਲਵਾਉਣਾ ਏ ਤੇ ਲੈ ਕੇ ਜਾਵਾਂ ਮੈਂ, ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ?'

ਮੈਂ ਕਹਿ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਪਾਲ ਨੇ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਕਿਹਾ, 'ਚਲਾਗੀ, ਬਹੁਰ ਚਲਾਗੀ, ਜੇ ਤੇਰਾ ਜੀਅ ਨਹੀਂ ਲਵਾਉਣਾ ਹੋਰ ਕਿਸ ਦਾ ਲਵਾਉਣਾ ਏ।'

'ਦਿਸਦੀ ਏ ਗੋਲ, ਤੂੰ ਕਿਤੇ ਸਾਡੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ...।' ਤਾਰੇ ਦੀ ਗੋਲ ਵਿਚੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ।

'ਤੇਰਾ ਵੀ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ, ਕਦੇ ਓਧਰ ਕਦੇ ਏਧਰ।' ਪਾਲ ਨੇ ਹੱਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

'ਰੋਟੀ ਤਿਆਗ ਪਈ ਏ ਬਲਬੀਰ। ਹੇਠਾਂ ਉਡੀਕਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਨੱਢੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।'

'ਓਸ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਖੁਆ ਦੇ, ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਅੱਜ ਪਾਲ ਦੇ ਨਿਊਦਾ ਹੈ।'

'ਉਠ ਤੂੰ ਚਲ ਕੇ ਰੋਟੀ ਖਾਹ, ਪਾਲ ਆਪ ਭੁੱਖੀ ਬੈਠੀ ਹੈ।'

ਪਾਲ ਨੇ ਉਠਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਹਾਲੇ ਭੁੱਖ ਲਗੀ ਨਹੀਂ।'
'ਤੇਨੂੰ ਔਸ ਭੁੱਖ ਕਿਥੇ? ਅਹੋ ਭਾਈ। ਮੇਲੇ ਹੋ ਗਏ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਭੁੱਖ ਕਿਥੇ।'
ਮੈਂ ਹੱਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, 'ਤਾਰੇ ਵੀ ਰੰਗੀਲੀ ਹੈ, ਇਸ ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਕਰਨ ਨੇ
ਪਛਤਾਵੇਗਾ ਹੀ।'

'ਤੇਰਾ ਭਰਾ ਤਾਂ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਹੀ ਭਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਤਾਂ ਗੱਲ ਅਜਿਹੀ
ਬੁਝਵੀਂ ਕਹਿ ਦੇਣੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਾਗੀ ਬੱਸ, ਮੈਂ ਨਾ ਮਾਨੂੰ।'
ਅਸੀਂ ਤਿੰਨੇ ਹੱਸਦੇ ਹੱਸਦੇ ਪੋੜੀਆਂ ਉਤਰ ਆਏ।

3

ਸ਼ਿੰਟਾਮ ਨੂੰ ਤਹਿਸੀਲ ਦੇ ਇਕ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਜਗ੍ਹਾ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ
ਪਿਆਰਾ ਤੇ ਪੁਸ਼ਟ ਮਿੱਤਰ ਖੁਸ਼ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਵੀ ਮੈਂ ਤੇ ਉਹ ਮਹੀਨੇ ਵੀਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਰਹਿੰਦਾ
ਜਾਂ ਪਿੰਡ ਜ਼ਰੂਰ ਵਿਖੇ ਹੁੰਦੇ ਸਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਿਲਣੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ੋਕ ਪਿਆ ਪ੍ਰੇਮੀ ਵਰਗੇ ਹੁੰਦੇ
ਜੀ। ਮਿਲਣੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਭਾਗੀ ਹੀ ਔਖ ਵਿਚ ਨਸ਼ਾ ਭਰ ਦੇਣੀ।
ਸਾਂਝੇ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਤੇ ਪਾਲ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ
ਦੱਸ ਦਿੱਤੀ। ਕਾਫ਼ੀ ਤੇ ਵੱਧ ਮੈਨੂੰ ਵਿਚੇ ਵਿਚ ਬੁਰਾ ਜਾਣਿਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਮੈਂ ਏਹੋ ਜਿਹੀਆਂ
ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਘਟ ਪਰਵਾਹ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਫ਼ ਆਪਣੀ ਭੈ
ਕੋਲ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ, 'ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੁਥਰਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਹਾਂ
ਅਤੇ ਮਿਲਾਂਗਾ ਵੀ। ਮੈਂ ਕੋਈ ਵੀ ਆਪਣੀ ਕੁਆਰੀ ਲੁਕੇ ਕੇ ਪਾਪ ਦਾ ਭਾਗੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ
ਚਾਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਇਹ ਗੁਨਾਹ ਕੀ ਹੈ? ਮੈਨੂੰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਘਰ ਦੇ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਏਨਾ
ਨੇੜੇ ਜਾਣਦੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਕਮਬੋਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ
ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋਣਿਆ ਜਾਣਦੇ ਹੋ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ
ਜਾਣ ਸਕੋਗੇ। ਮੈਂ ਔਸ ਹੀ ਫ਼ੈਸਲਾ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸਾਂ ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰੋਕ
ਪਾਉਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਘਰ ਸਦਾ ਨਹੀਂ ਤਿਆਗਦਾ ਹਾਂ।'

'ਕਿਥੇ ਜਾਵੋਗੇ?' ਭੈਣ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿਹਾ।
'ਵਾਹ! ਕੋਈ ਟਾਹ ਨਹੀਂ ਜਾਂ ਸਿਧਰ ਨੂੰ ਜਾਵਾਂਗਾ ਧਰਤੀ ਮੁੱਕ ਜਾਵੇਗੀ। ਉਸ ਦਿਨ
ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਪੱਛੀਆਂ ਤੇ ਮਥੂ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀਆਂ ਕੱਢਾਂਗਾ।
ਭੰਪਨਾਂ ਤੇ ਦੂਰ।'

'ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਕੋਈ ਧਕੀਨ ਹੋਵੇ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ
ਕਰਦੀ ਹਾਂ। ਘਰ ਦਾ ਕੋਈ ਜੀਅ ਵੀ ਹੀਲ-ਹੁੱਜਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਸ

ਗੱਲ ਚੱਲੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਐਨਾ ਰੋਸ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਘਰ ਦੇ ਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਨਵੀਂ ਖੋਲ੍ਹ ਨੂੰ
ਪੁਸ਼ਟ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹਨ।'
ਮੇਰੀ ਤਸੱਲੀ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਫਿਰ ਹੁੱਝ ਗਿਆ। ਮੇਰੀ ਲਗਨ ਇਕ ਭੁਲੇਖੇ
ਨੂੰ ਸੱਚ ਕਰਨ ਵਿਚ ਉਤਾਵਲੀ ਸੀ। ਇਹ ਔਖਰ ਸਚਾਈ ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਮਾਰਦੇ
ਹਨ, ਪਰ ਆਪ ਹੀ ਸਾਂਝ-ਨਿਰਤ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹਿਲਦੇ। ਹਕੀਕਤ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੇ
ਸਿਆਹੀ ਦੇ ਸੋਹਣੇ ਧੌਬੇ ਹਨ; ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਖਾਣ ਲਈ ਕਿੰਨੇ ਚਤਰ ਹਨ।
ਜਦੋਂ ਮੇਰਾ ਦਿਆਗ ਬੱਕ ਕੇ ਬੋਦਲ ਜਾਂਦਾ, ਓਦੋਂ ਹੀ ਇਹ ਕਿਤਾਬੀ ਔਖਰ ਹਕਕਤ ਅੰਭਭਦੇ।
ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਸਾਬਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਮੂਰਖ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪਾਗਲ ਹੋਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਹੈ।
ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਇਤਹਾ ਦੂਰੀ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਹਰ ਲੁਕਮਾਨ ਨੇ ਸਿਰ ਫੇਰਿਆ।

'ਵਿਦਿਆ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਅਧੂਰੀ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਵਰਗੀ ਇਕ
ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਤਸੱਲੀ ਆ ਸਕੇ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਵਿਦਿਆ ਕਾਗਜ਼ੀ ਫੁੱਲ
ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸੋਹਣੀ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਸੁਰੰਧੀ ਦੀ ਵੀ ਭੁੱਖ ਰਹੇਗੀ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ
ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਕਿ ਵਿਦਿਆ ਹੀ ਕੇਵਲ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪੂਰਨਤਾ ਨੂੰ
ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ।'

ਜੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪੜਾਅ ਨਾ ਆਵੇ, ਰਾਹੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਬਕ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਵੇਗਾ। ਉਹ
ਜਵਾਨੀ ਆਪਣੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦੇ ਭਾਰ ਨਾਲ ਹੀ ਕੁਚਲੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਨ ਪਸੰਦ
ਸਾਥੀ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਗੁਰੂਦੇਵ ਕਲਪਨਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ।

ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਹੁਸਨ ਦਾ ਨਖਾਰ ਤੇ ਮੁਹੱਬਤ ਦਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ
ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ।
ਪਰ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਇਹ ਵਾਕ ਪੂਰਨ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਕੀ ਫਿਰ ਗੁਰੂਦੇਵ
ਬੂਠ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ? ਮੇਰਾ ਤਨ ਮਨ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂਦੇਵ ਸ਼ਰਧਾ ਵਿਚ ਖੁਕ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ
ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਖਿਆ ਹੀਣ ਘੁਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਦੁਨੀਆਂ ਕਿੰਨੀ ਖੁਸ਼ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ
ਯਾਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਕੇ ਹੱਸਦਾ ਸਾਂ ਤੇ ਨਾ ਰੋਂਦਾ ਸਾਂ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਉਘ ਆ ਗਈ। ਮੈਂ ਇਕ ਖੁਲੀ ਕਾਪੀ ਤੇ ਹੀ ਸਿਰ ਰੱਖ
ਕੇ ਪੈ ਗਿਆ। ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਖਰਾਬ ਦੀ ਚੱਕਰੀ ਵਾਂਗ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨੀਂਦ ਜਿਹੀ ਵਿਚ ਇਕ
ਸੁਪਨਾ ਆਇਆ। ਸੁਪਨਾ ਵਿਸਮਾਦ ਅਨੰਦ ਦੀ ਪਾਰਲੀ ਛੋਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮੀ ਤੇ
ਭਗਵਾਨ ਭਗਤ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਕਲਪਨਾ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਦੇਵੇ, ਮਨ
ਉਸ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤਿਬੰਧਕ ਲੀਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੁਪਨਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਕੋਚੀ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਪਵਿੱਤਰ
ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ। ਸੁਪਨਾ ਉਸ ਦੀ ਆਸ਼ਾ ਦੇ ਸੰਚੇ ਤੇ ਨੀਕ ਛਿੱਟ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਜਾਂ ਆਸ਼ਾ ਆਪਣਾ ਨਾਕਾਮ ਯਤਨ ਸੁਪਨ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਜਾਹਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਮੁਸਕਰਾ।
ਕਿ ਮੇਰੀਆਂ ਔਖਾਂ ਤੇਰੀ ਪਿਆਰ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਹਨ।

ਬੋਲ।

ਕਿ ਮੇਰੇ ਭੁੱਖੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਰਸ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰੇ।

ਬਾਹਾਂ ਖੋਲ੍ਹ।

ਕਿ ਇਕ ਸ਼ਰਾਬੀ ਤੇਰੀ ਗਲਵਕਤੀ ਵਿਚ ਬੇਹੋਸ ਸੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅਫਸੋਸ! ਜਾਗ ਕਿੰਨੀ ਬੇਦਰਦੀ ਨਾਲ ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਦੀ ਹੈ।
ਮੇਰੀ ਜਾਗ ਖੁਲ੍ਹੀ। ਮੇਰੀਆਂ ਲਾਲ ਗੁਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਸਾਹਮਣੇ ਦੀਵਾਰ ਨਾਲ ਲੱਗੀ ਇਕ ਸੁੰਦਰੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਤੇ ਕੁੱਝੀ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਮਨ ਵਿਚ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਇਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਹੋਖਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਅਨੁਭਵ ਸਚਾਈ ਵੀ ਬੇਅੰਗ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਜੀਅ ਕੇ ਨਹੀਂ ਡਿੱਠਾ, ਪਰ ਕੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਲਾਗ ਹੀ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਖਿੱਚ-ਖਿੱਚ ਖੁੱਦਿਆਂ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੋਵੇ।

‘ਕਿਸ ਨਾਲਿ ਕੀਚੇ ਦੋਸਤੀ ਸਭੁ ਜਗੁ ਚਲਣ ਹਾਰੁ।’

ਮੇਰਾ ਗੁੱਸਾ ਅਜੇ ਉਤਰਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤਸਵੀਰ ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਬੇਤਹਾਸਾ ਹੱਥ ਮਾਰਿਆ। ਨੌਸ ਕੰਧ ਨਾਲ ਮੇਰੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਟੱਕਰ ਖਾ ਕੇ ਪਿਛੇ ਹੱਟ ਗਈਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਮੇਰਾ ਗੁਲੀਆਂ ਜੋਸ਼ ਹਾਰ ਖਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਤਸਵੀਰ ਵਿਚ ਚਿੱਥ ਪੈ ਗਿਆ। ਮੇਰੀ ਬੇਵਕੂਫੀ ਤੇ ਮੁਸਕਰਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਬੇਵਕੂਫੀਆਂ ਵਿਚ ਦੂਰ ਸਾਂ। ਨਿਉਂ ਹੀ ਅੱਗੇ ਪਈ ਕਾਪੀ ਭੂਆ ਕੇ ਵਗਾਈ, ਉਹ ‘ਖਰੜ’ ਕਰਦੀ ਇਕ ਖੂੰਜੇ ਵਿਚ ਮੁਝੀ ਜਾ ਪਈ।

ਖੋਬੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਬੈਦਲੀ ਨਜ਼ਰ ਉਸ ਪਵਿੱਤਰ ਹਸਤੀ ਵਲ ਕੁਦਰਤੀ ਗਈ। ਮੈਂ ਇਕ ਦਮ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਖੇਅਖੇਤਿਆਰ ਨੀਵਾਂ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਗੁਰੂਦੇਵ ਦੀ ਰੂਹ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲੀ, ‘ਆਤਮ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸਾਰੀਆਂ ਬਲਦੀਆਂ ਸਭਦੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਖੁੱਕ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਗਾਂ ਦੀ ਵਿਸ ਚੰਦਨ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗਾੜਦੀ। ਆਤਮ ਸ਼ਾਂਤੀ ਬਿਨਾਂ ਕੀਤੀ ਹਰ ਲਾਲਸਾ ਦੋਸ਼ਮੀ ਭਟਕਦਾ ਹੈ।’

ਮਹਾਤਮਾ ਸੱਚ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਜਦ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ ਵਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿੰਦਾ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤਾਲੀਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ, ਹਨੇਰਾ ਮੈਨੂੰ ਰੁਲਾ ਦੇਂਦਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਦੇ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਨ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ। ਇਹ ਇਕ ਜ਼ਨਾਨੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਵਿਦਿਆਰਥਣ ਸੀ। ਇਹੀ ਕੋਈ ਗਿਆਰਾਂ ਬਰਸਾਂ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਸ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਕਿਹਾ, ‘ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸਕੂਲ ਸੌਂਦਿਆ ਹੈ।’

‘ਕਿਉਂ?’

‘ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ।’

‘ਕਿਸ ਸੌਂਦਿਆ ਹੈ?’

‘ਡੈਂਟਜੀਆਂ ਨੇ।’

‘ਚੰਗਾ ਚਲ ਮੈਂ ਆਉਂਦਾ ਹਾਂ।’

‘ਉਹ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਹੁਣੇ ਆਉਂਦਾ।’

‘ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹਾਂ।’

ਕੁੜੀ ਚਲੀ ਗਈ। ਮੈਂ ਬੀਮਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਉਠ ਕੇ ਪਜਾਮਾ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਲਸੂੜੀ ਪਰਾ ਮੱਛ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਹੀ ਥੱਲੇ ਉਤਰ ਆਇਆ। ਏਹੋ ਕੋਈ ਦਸ ਗਿਆਰਾਂ ਵਜੇ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਅੱਗੇ ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਜਨਾਨੇ ਸਕੂਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੱਦ ਹੋਈ। ਮੈਂ ਐਵੇਂ ਵਾਧੂ ਸਿਰ ਖਪਾਉਣਾ ਚੰਗਾ ਨਾ ਜਾਣਿਆ। ਜਨਾਨੇ ਸਕੂਲ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਮੈਂ ਘੰਟੀ ਖੜਕਾਈ। ਇਕ ਅੱਧੀ ਉਮਰ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਵੇਖ ਕੇ ਪਿਛੇ ਮੁੜ ਗਈ। ਕੰਧ ਦੇ ਮੱਝ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨੇੜੇ ਹੀ ਦੋ ਕੁਰਸੀਆਂ ਆ ਗਈਆਂ। ਝੱਟ ਕੁ ਪਿਛੋਂ ਮੁਸਕਾਂਦੀ ਪਾਲ ਹੁਮਾਲ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਅੱਧਾ ਮੂੰਹ ਢੱਕੀ ਆ ਗਈ। ਉਸ ਦੇਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ‘ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ’ ਆਖੀ। ਮੈਂ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਬੁਲਾਂਦਿਆਂ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ ਅਤੇ ਅਖਿਆ, ‘ਮੈਨੂੰ ਅਫਸੋਸ ਹੈ ਕਿ ਹੱਥ ਜੋੜਦਿਆਂ ਤੁਹਾਡਾ ਮੂੰਹ ਨੰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ।’

ਪਾਲ ਨੇ ਫਿਰ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੀਲੇ ਹੁਮਾਲ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਇਕ ਗਲੁ ਲਕੇ ਲਈ। ਉਹਦੀਆਂ ਵੱਖੀਆਂ ਹਿੱਲੀਆਂ, ਮਾਨੇ ਹਾਸਾ ਬੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਘੁਟਦਿਆਂ ਵੀ ਨਿਕਲ ਹੀ ਗਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਅੰਗ-ਅੰਗ ਹੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

‘ਹਰ ?’ ਉਸ ਨੇ ਮੁਸਕਾਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

‘ਐੱਸ ਦੇਵੀ ਨੇ ਸੇਵਕ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਕਿਵੇਂ ਆ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ ?’
‘ਹਾਂ ਹੋਰ ?’ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਚੰਗਿਆੜੇ ਚਮਕ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਦੇ ਦਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਪਰ ਜਗਦੇ ਬੁਝਦੇ ਜੁਗਨੂੰਆਂ ਵਾਂਗ ਬੇਕਰਾਰੀਆਂ ਦੇ ਭਾਬੜ ਬਾਲ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।

‘ਬਸ ਹੋਰ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਅੱਗੇ ਨਾਲੇ ਬਹੁਤ ਸਿਆਣੇ ਹੋ ਗਏ ਹੋ।’

‘ਮਖੌਲ।’

‘ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਮਖੌਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।’

‘ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਸਤਿਕਾਰ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ !’ ਉਸ ਦੇ ਬੁੱਲਾਂ ਤੇ ਮੁਸਕਾਣ ਹੁਸ਼ਿਆਰਾਂ ਵਾਂਗ ਨਿਰਤ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

‘ਸੱਚਾਈ ਦਾ ਸੁਆਦ ਕਿੰਨਾ ਤਲਖ ਹੈ ਕਿ ਜੀਬ ਬਰੀਕ ਮਿਰਚਾਂ ਦੀ ਕੁਝੱਤਣ ਤਾਂ ਸਹਾਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਸਚਾਈ ਉਸ ਤੋਂ ਥੁਰੇ ਹਾਲਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸਹਾਰੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਤੁਸੀਂ ਖਾਹ-ਖਾਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਰ ਤੇ ਇਕ ਦਾਗ ਲਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾ ਕਰੋ। ਮੇਰੀ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ। ਚੇਲਾ ਗੁਰੂ ਕਲੋਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਹੀ ਭਿੜ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਨਾਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗਿਆਨ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂਦੇਵ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।’

‘ਤੁਸੀਂ ਤਕੜੇ ਤਾਂ ਹੋ!’

‘ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਸਭ ਰਹੇ ਅਰਮਾਨ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਪਾਗਲ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀ ਦਬੋਚ ਵਿਚ ਗੋਤਿਆਂ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਬਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਇਕ ਤੜਪ ਵਿਚ ਅਧੀਰ ਤੇ ਅਸ਼ਾਂਤ ਹਾਂ। ਚਲੋ ਪਰ ਨੂੰ ਚੱਲੀਏ, ਇਹ ਆ ਸਾਡੀਆਂ ਆਸਾਂ ਦੀ ਫੁਲਵਾੜੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।’

‘ਕੀ ਜ਼ਰੂਰ ਚਲੀਏ?’

‘ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਕੋਈ ਨਿਕੰਮੀ ਰੋਕ ਨਾ ਹੋਵੇ।’

‘ਰੋਕ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਫਿਰ ਤਾਰੇ ਕੋਲ ਵੀ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ।’

‘ਉਹ ਅਜੇ ਤਲਵੰਡੀ ਹੀ ਹੈ, ਜੇ ਉਸਦਾ ਭਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।’

‘ਭਰ ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਹਨ, ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਭਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਸ਼ਾਇਦ ਜ਼ਮਾਨਾ ਤੇ ਲੋਕ ਮੇਥੋਂ ਭਰਨਗੇ। ਜਿੰਦਗੀ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਲਹਿਰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਚਮਕ ਉੱਠੀ ਸੀ, ਉਹ ਇਕ ਬੇਵਫ਼ਾ ਕਿਨਾਰੇ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਕੇ ਮੁੜ ਪਾਣੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦਾ ਤੋਖਣਾ। ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੀਆਂ ਸੰਘਰਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਛੇਹ ਕੇ ਵੀ ਕਵਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਵਾਰੀਆਂ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਹਨ।’

ਮੈਂ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਪਿਰਣਾ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਘੋਲ ਸੀ। ਉਹ ਕੁਰਸੀ ਤੋਂ ਚਲਣ ਲਈ ਉੱਠ ਖੜੋਤੀ। ਮੈਂ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ ਕਿਹਾ, ‘ਪਾਣੀ ਚੁੱਲ੍ਹ ਲਹਿਰਾਂ ਉੱਠੀਆਂ ਚਿਰ ਨਹੀਂ ਲਾਉਂਦੀਆਂ, ਬਸ ਚੰਦ ਨੂੰ ਪੂਰਨਮਾ ਵਿਚ ਬੋਝਾ ਨੀਵਾਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਇਕ ਨਿੱਕੇ ਤੂਫ਼ਾਨ ਦੀ ਲੋੜ ਇਸ ਅਧੂਰੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ।’

‘ਪਰ ਉਹ ਪਾਣੀ ਬਲਬੀਰ। ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਛੱਪੜੀ ਹੋ ਕੇ ਸੁੱਕ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀ ਸੋਭਾਵਨਾ ਅਸਲੋਂ ਗਲਤ ਤੇ ਨਿਰੋਆ ਕੂੜ ਹੈ। ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਭੈਣ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਆਵਾਂ, ਤੁਸਾਂ ਇਕ ਮਿੰਟ ਖਲੋਣਾ।’

ਪਾਲ ਬੜੀ ਛੇਤੀ ਜਾ ਕੇ ਮੁੜ ਆਈ, ਜਿਵੇਂ ਗਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਐਤਕੀ ਵਾਰ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਡੇਢ ਫੁਟ ਲੰਮਾ ਕਾਲਾ ਡੰਡਾ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਸ਼ਾਇਦ ਦਿਲ ਦੇ ਸ਼ੋਕ ਲਈ ਗੰਢਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

‘ਇਹ ਡੰਡਾ ਨਾ ਫੜਿਆ ਕਰੋ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਸੋਭਦਾ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਸੋਭਦੀ ਜਾਂ ਕੁਸੋਭਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੁੱਛਣਾ ਹੁੰਦੀ ਹੀ ਬਿਗਨਿਆਂ ਤੇ ਭਾਰੂ ਹੈ। ਹਾਂ, ਇਹ ਹਰੀ ਸਾੜੀ ਤੁਹਾਡੇ ਜਿਸਮ ਨੂੰ ਚਰ ਚੰਨ ਲਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਤੁਹਾਡਾ ਮੂੰਹ ਇਸ ਵਿਚ ਦੀ ਇਉਂ ਦਿਸਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਲੇ ਦੇ ਪੱਤੇ ਤੇ ਅੰਧਾਖੜਿਆ ਗੁਲਾਬ। ਇਹ ਕੰਨ ਕੋਲ ਵਾਲਾਂ ਦਾ ਉਲਾਝਿਆ ਗੁੱਛਾ ਬਿਲਕੁਲ ਕੋਮਲ ਪੱਤੀਆਂ ਤੇ ਖਾਮੋਸ਼ ਬਹਿ ਰਿਹਾ ਭੋਰਾ, ਇਸ ਨੂੰ...।’

‘ਬੱਸ ਹੁਣ ਕਵੀ ਰਾਜ ਸੀ। ਐਨਾ ਅਸਮਾਨ ਨਾ ਚੜ੍ਹਾਓ ਕਿ ਮੈਥੋਂ ਫਿਰ ਉਤਰਿਆ ਹੀ ਨਾ ਜਾਵੇ।’

‘ਵਾਹ ਉਤਰ ਕੇ ਕੀ ਲੈਣਾ ਹੈ, ਓਥੇ ਹੀ ਰਹੀ ਜ਼ੋਰਗ ਕੋਲ (ਹੁਸਨ ਦੀ ਦੇਵੀ)’

ਅਸੀਂ ਸੂਰਲੋਂ ਚਲ ਚੁੱਕੇ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਕਾਲਾ ਡੰਡਾ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਉਡ ਰਹੀ ਸਾੜੀ ਨੂੰ ਫੜ ਫੜ ਰਖਦੀ ਸੀ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਖੋਬ ਪਾਸੇ ਮੇਰੇ ਧਾਰਾਂ ਦੀ ਜੁੱਡੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪੋ ਵਿਚ ਦੀ ਸ਼ੈਨਤਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਤੇ ਮੁੜ ਦੂਜੇ ਪਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਤੜਪੇ ਤੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਖਿੜ ਪਏ। ਡੂੰਘੀਆਂ ਆਸਾਂ ਵਾਂਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ੈਨਤ-ਸੋਧਰਾਂ ਮੇਰੇ ਵਲ ਆਈਆਂ। ਪਰ ਮੈਂ ਇਕ ਮਗਰੂਰ ਸਹਿਨਸਾਹ ਵਾਂਗ ਹੁਕਰਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਮੇਰੀ ਪੱਤੀ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਅਗਵਾੜੇ ਦੇ ਮੌੜ ਤੇ ਕਈ ਸਿਆਣੇ ਆਦਮੀ ਪੁਰਾਣੀ ਉਮਰ ਦੇ ਮਾਣ ਵਿਚ ਆਕੜੇ ਖਲੋਤੇ ਸਨ। ਪਰ ਜਿਉਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਕੋਲ ਦੀ ਲੰਘੇ ਸਾਰੇ ਇਕ-ਦਮ ਖਾਮੋਸ਼ ਹੋ ਗਏ, ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਭਾਂ ਹੀ ਕਟ ਲਿਆਏ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਸਭ ਕੁਝ ਸਮਝਦਾ ਸਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਤੇ ਇਕ ਘੂਰੀ ਸੀ, ਮੇਰੀ ਸ਼ਰਾਫਤ ਦੇ ਉਲਟ ਕੋੜੀ ਨਫ਼ਰਤ। ਅਸੀਂ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਹੈਰਾਨੀ ਦੇ ਨੂੰਡੇ ਮਾਰ ਆਏ। ਪਿੱਛ ਵਿਚ ਇਕ ਜਵਾਨ ਇਸਤਰੀ ਮਰਦ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੰਘਣਾ ਇਕ ਭਾਂਬੜ ਸਮਾਨ ਸੀ। ਸ਼ੈਰ ਮੈਂ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਨਾ ਸੁਣ ਸਕਿਆ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਸਾਡੇ ਪਿੱਛੇ ਕੀਤੀਆਂ, ਪਰ ਮੇਰਾ ਧਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਚੰਗੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਖੁੱਢੇ ਝੁਗੜਿਆਈ ਓਮਰ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਪਿਆਰ ਦੀ ਆਸ, ਧਾਰਾਜ ਤੋਂ ਜੀਵਨ ਦਾਨ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਸੀ।

ਅਸੀਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਕੇ ਘਰ ਵੜੇ। ਅੱਗੇ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਤੇ ਭੈਣ ਜੀ ਇਕ ਮੰਜੇ ਤੇ ਗਲੋਟਿਆਂ ਦੀ ਬਖਰ ਲੈ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਪਾਲ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ‘ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ’ ਬੁਲਾਈ। ਮਾਂ ਜੀ ਨੇ ਬੜਾ ਆਦਰ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਮਾਂ ਜੀ ਤੋਂ ਏਨੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬੇਬੇ ਜੀ ਹੇਠੀ ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਗੰਭੀਰ ਤੇ ਸਿਆਣੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਮੈਂ ਹੇਠਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਤੇ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਨੇ ਪਾਲ ਨੂੰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲਈ। ਪਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਬੋਝਾ ਹੋਰਾਨ ਹੋਈ, ਪਰ ਪਿੱਛੋਂ ਤਾਂ ਇਉਂ ਰਲ ਮਿਲ ਗਈ, ਜਿਵੇਂ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਮੈਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਾਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਨਤਾ ਬਿਲਕੁਲ ਮੁਗਧ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਉਸ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਪੁਸ਼ਨ ਪਿਆਰ ਦੀ ਆਸ ਸਦਾ ਲਈ ਕਿਲਮਤ ਦੀ ਕਾਲਖ ਵਿਚ ਛਿਪ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਉਸ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਬੜੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਸਹੇਲੀ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, ‘ਦਸੋ ਕੀ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਹੈ?’

‘ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹੀ।’

‘ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਅੱਗੋਂ ਜ਼ਰੂਰ ਭੁੱਖ ਜਾਂ ਤ੍ਰੇਹ ਸੀ।’

‘ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਵਾਂਗ ਬਹੁਤ ਚਤਰ ਹੋ।’ ਪਾਲ ਨੇ ਹਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

‘ਤੁਹਾਡੇ ਬਲ ਕੁਮਲਾਏ ਪਏ ਹਨ।’

‘ਕੇਵਲ ਧੁੱਪੇ ਆਉਣ ਨਾਲ।’ ਪਾਲ ਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਦੀ ਜੀਭ ਫੇਰੀ ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਤਰੇਲ ਪੈ ਕੇ ਨਿਖਰੀਆਂ ਕੰਵਲ ਪੱਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਚਮਕ ਪਏ।

‘ਦਸ ਨਾ ਕੀ ਪੀਣਾ ਹੈ?’ ਭੈਣ ਨੇ ਕਹਾਇਆਂ ਪੈ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ।

‘ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਪਿਆਲ ਦੇਵੋ।’

‘ਨਿੱਥੂ ਰਸੋਈ ਵਿਚ ਦੋ ਪਏ ਹਨ।’ ਬੇਬੇ ਜੀ ਨੇ ਅਟੇਰਨ ਤੋਂ ਅੱਟੀ ਲਾਹੁੰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ, ‘ਸ਼ਕੰਜਬੀ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂ ਖੱਟੀ ਲੱਸੀ ਵਿਚ ਖੰਡ ਪਾ ਲਿਆ, ਹੋਰ ਦੁਪਹਿਰੇ ਚਾਹ ਤੇ ਪੀਣੀ ਹੀ ਨਹੀਂ।’

‘ਮੇਰਾ ਬਿਆਲ ਹੈ ਖੱਟੀ ਲੱਸੀ ਚੰਗੀ ਰਹੇਗੀ।’ ਪਾਲ ਨੇ ਜਾਂਦੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

‘ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋ?’ ਬੇਬੇ ਜੀ ਨੇ ਸੁਭਾਵਕ ਪੁੱਛਿਆ।

‘ਗੇਰਮਿੰਟ ਦੀਆਂ ਡਿੱਗਦੀਆਂ ਲਾਲਾਂ ਪੁੱਥਦੇ ਹਨ।’ ਮੈਂ ਉਤੋਂ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ।

ਬੇਬੇ ਜੀ ਤੇ ਪਾਲ ਦੋਵੇਂ ਹੱਸ ਪਈਆਂ। ਬੇਬੇ ਜੀ ਨੇ ਮੁੜ ਕਿਹਾ, ‘ਭਲਾ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇਕਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਭਰ ਵੀ ਕੀ ਹੈ। ਆਦਮੀ ਦੀ ਜੂਨ ਸੁਧਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।’

‘ਪਰ ਬਲਬੀਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਬੇਜ਼ਾ ਪੁੱਛੋ, ਕਿਵੇਂ ਮਿਹਰਾਂ ਲੜਦੀਆਂ ਵਾਂਗ ਖਿੱਝਦਾ ਹੈ।’

‘ਐਵੇਂ ਸਾਰੀ ਦਿਹਾੜੀ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਮਾਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਬੇਦਾਈ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਵੀ ਭਰ ਹੈ।’

‘ਉਨਾ ਪੜ੍ਹ ਲਿਖ ਕੇ ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਸੇ ਨੇਕਰੀ ਤੇ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।’ ਪਾਲ ਨੇ ਹੱਸਦਿਆਂ ਮੇਰੀ ਵਲ ਵਿਅੰਗ ਕੀਤਾ।

ਮੈਂ ਮੁਸਕਾਇਆਂ ਫਿਰ ਕਿਹਾ, ‘ਪੈਟਰਿਕ ਹੈਨਰੀ ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਿਓ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੌਤ।’

‘ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕੰਨ ਪਾਟੀ ਤੇਰੇ ਮਗਰ ਲਗ ਗਈ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਖਾਣ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਆ ਕਰੀ। ਤੇਰੇ ਪਾਉਨੇ ਆਂ ਗਲ੍ਹ ਵਿਚ ਫਾਹੀ, ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਐਵੇਂ ਸੂਤ ਆਉਂਦਾ।’ ਬੇਬੇ ਨੇ ਵੀ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ ਤੇ ਹਸਦਿਆਂ ਹਾਮੀ ਭਰੀ।

ਓਧਰੋਂ ਭੈਣ ਲੱਸੀ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਈ। ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਹਸਦੀ ਤਾਂ ਬੋੜੀ ਲੱਸੀ ਡੁਲ੍ਹ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸ ਇਕ ਆਪਣੀ ਚਲਾਇਆਂ ਕਿਹਾ, ‘ਇਹਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋ ਜਾਵੇ ਇਕ ਵਾਰ। ਇਹ ਆਪੇ ਹੀ ਸੂਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਫਿਰ ਇਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਕਹੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਤੇ ਮੋਢੇ ਤੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਪਹਾਣੀ ਫੜ ਲੈਣੀ ਏ। ਦੇਖਣਾ, ਫਿਰ ਮੈਰੇ ਦੇ ਕਿਆਰਾਂ ਦਾ ਖੱਬਲ ਕਿਵੇਂ ਸੁੱਕਦਾ ਹੈ।’

‘ਕੌਮ ਕਰਨਾ ਬੀਬੀ ਜੀ ਕੋਈ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਮੈਂ ਹੀਰਾ ਹਨ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਚਰਨ ਵਾਲਾ, ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਵਾਲਾ, ਕਦੇ ਸੁੱਕੇ ਸੜੇ ਬਾਗ ਵੇਖਦਾ ਤੇ ਛਪੜਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦਾ ਹਾਂ। ਬੀਬੀ ਮੈਨੂੰ ਫੜਨ ਵਾਲੀਆਂ ਫਾਹੀਆਂ ਅਜੇ ਬਣੀਆਂ ਨਹੀਂ। ਕਿਥੇ ਰੋਹੀਆਂ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਜਾਨਵਰ, ਕਿਥੇ ਧੜੀ-ਧੜੀ ਦੇ ਸੰਗਲ ਗਲ੍ਹ ਵਿਚ ਪਾਏ ਤੇ ਮੁੰਨੀਆਂ ਨਾਲ ਫਾਹੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਮੱਝਾਂ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਵੀ ਕਦੇ ਕੋਈ ਵੇਚਦਾ ਹੈ?’

‘ਬੋੜੀ ਜਰੇਦ ਕਰ, ਵੇਖਾਂਗੀ ਤੇਰਾ ਤਮਾਸ਼ਾ।’ ਬੇਬੇ ਜੀ ਨੇ ਟੋਕਰੀ ਵਿਚੋਂ ਗਲੇਟਾ ਲੈਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

‘ਤਾਂ ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਇਆ ਬੇਬੇ ਜੀ। ਚੱਕ ਲਵਾਂਗੇ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰ ਕੇ ਚੋਂ ਪਹਾਣੀ।’ ਪਾਲ ਲੱਸੀ ਪੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਹਾਸੇ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਹਾਸੇ ਨਲ ਗਲਹੱਥੂ ਆ ਗਿਆ। ਭੈਣ ਜੀ ਦੇ ਹਸਦਿਆਂ ਔਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ ਆ ਗਿਆ।

‘ਦੇਖਿਆ, ਇਹ ਤਾਂ ਸਭ ਮੇਰੀ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਏ।’ ਭੈਣ ਨੇ ਹਸਦਿਆਂ ਹਸਦਿਆਂ ਮਸਾਂ ਕਿਹਾ।

ਮੈਂ ਮੁੜ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਆ ਬੈਠਾ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਖੋਪ ਤੋਂ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਫਰਤ ਜਿਹੀ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਭਟਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਸਾਂਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਟਿਕਾ ਆਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਪਹਾਲਖਾਨਾ ਸਮਝਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਸਾਂ। ਕਈਆਂ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਸੱਚ ਵਿਚ ਬਿਲਕੁਲ ਚੁੱਕ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸਾਂ ਕਿ ਕਿਉਂ ਨਾ ਆਪਣੀਆਂ ਜੀਵਨ ਆਸਾਂ ਪਾਲ ਦੇ ਸੱਖਣੇ ਜੀਵਨ ਪਿਆਲੇ ਵਿਚ ਉਲਟੀਆਂ ਜਾਣ। ਪਰ ਮਨ ਪੂਰਨ ਰਾਜੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰੂਦੇਵ ਗਿਆਨ ਔਂਡ ਹੀ ਨਿਰਾਲੇ ਰਾਹਾਂ ਵਿਚ ਖਿੱਚੀ ਫਿਰਦਾ ਸੀ। ਪਾਲ ਦਾ ਹੁਸਨ ਨਿੱਤ ਨਿਖਰਵੀਂ ਸਵੇਰ ਖਾਣ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਧਰਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਵਿਲਕਦੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਪਾਲ ਵਲ ਬਾਹਾਂ ਬਣ ਮੇਰੇ ਭਜਦੀਆਂ ਪਰ ਮਨ ਮਜਬੂਰ ਇਰਾਦੇ ਤੇ ਅਡੋਲ ਖਲੋਤਾ, ਆਡਤਾਂ ਤੇ ਭੁੱਲਿਆਂ ਚੁੱਕ-ਚੁੱਕ ਭਜਦੀਆਂ ਪਰ ਮਨ ਮਜਬੂਰ ਇਰਾਦੇ ਤੇ ਅਡੋਲ ਖਲੋਤਾ, ਆਡਤਾਂ ਤੇ ਭੁੱਲਿਆਂ ਵਿਚ ਦੀ ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦਾ ਖਾਮੋਸ਼ ਸੀ। ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਰਬੜ ਦੇ ਰੀਤੇ ਵਾਂਗ ਵਧਦੀਆਂ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਖੁਸ਼ਕ ਘਰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਆ ਵੜਦੀਆਂ ਸਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਮਨ ਬਿਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਤੇ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਭਾਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਗੁਰੂਦੇਵ ਮੇਰੀ ਹਰ ਨਿੱਕੀ ਮੋਟੀ ਹਰਕਤ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਤੇ ਖਲੋਤੇ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਹੋ ਰਹੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਿੱਠੀਆਂ ਮੁਸਕਾਣਾਂ ਵਿਚ ਮਾਣ ਰਹੇ ਹਨ।

ਚੰਗਾ ਗੋਰਖਹੰਦਾ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਮੁੱਟਿਆ ਹੈ ਗੁਰੂਦੇਵ।

ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪਾਲ ਦੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਜਾਣ ਤੇ ਮੇਰਾ ਸਭਰ ਬਿਲਕੁਲ ਅਡੋਲ ਇਕ ਅਚਾਰਯ ਦੇ ਦਿਲ ਵਾਂਗ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੇ ਜਾਂ ਪਰੇ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਮਚਲਾਣ ਉੱਠ ਖਲੋਂਦੀ। ਕੋਈ ਦੇਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਵੱਛ ਤੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਬਣਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਤੇ ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਕਾਇਲ ਹੋ ਕੇ ਬਿਆਲ ਕਰਦਾ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ੈਤਾਨ ਰੂਹ ਆ ਕੇ ਔਧਾ ਪਲ ਵੀ ਜੀਉਂਦੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਫਿਤਰਤ ਸਵੇਰ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਝਾਕੀ ਲਿਆਉਂਦੀ ਤਾਂ ਬਿਆਲ ਕਰਦਾ ਕਿ ਇਸ ਗੁਨਾਹ ਘਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਆਤਮਾ ਨੇ ਅਜਲਾਂ ਤੋਂ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ। ਜੀਵਨ ਦੇ ਦੋ ਪਹਿਲੂ ਨਫਰਤ ਦੇ ਪਿਆਰ, ਗੁਨਾਹ ਤੇ ਨੇਕੀ ਸਦਾ ਤੋਂ ਖਹਿੰਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਗੁਰੂਦੇਵ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੀ :

‘ਪਿਆਰ ਤੇਰਾ ਮਹਿਬੂਬ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਨੇਕੀ। ਗੁਨਾਹ ਤੇਰਾ ਵੈਰੀ ਹੈ ਤੇ ਨਫਰਤ ਤੇਰੀ ਉਸ ਨਾਲ ਲੜਾਈ।’

‘ਪਰ ਮੇਰੇ ਗੁਰੂਦੇਵ ਮੈਂ ਗੁਨਾਹ ਨੂੰ ਛੋਹੇ ਬਿਨਾਂ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਕਰ ਜਾਣ ਸਕਾਂਗਾ।’

ਗੁਰੂਦੇਵ ਏਥੇ ਮੇਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੋ, ਅੱਗੇ ਹਨੇਰਾ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ। ਮੈਂ ਗੁਨਾਹ ਵਿਚ ਅਨੰਦਮਈ ਲੱਜਤ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸੀ।

‘ਸ਼ਬਦਾਰ। ਸਚਾਈ ਦੇ ਰਾਹ ਤੋਂ ਜਿੰਨਾ ਪਾਸੇ ਜੋਵੇਗਾ, ਓਨਾ ਹੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਫਿਕੇਰੇ ਚੱਕਰ ਨਾਲ ਕਟਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਗੁਨਾਹ ਵਲ ਚੁੱਕੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਕਦੇ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀਆਂ।’

(ਗੁਰੂਦੇਵ)

‘ਓ ਮਹਾਂ ਪ੍ਰਭੂ। ਇਹ ਮੈਂ ਕੀ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਦੁੱਖ ਸਹਿ ਕੇ ਜਿਹੜਾ ਪੁਰਸ਼ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਕਦੇ ਉਹ ਵੀ ਮੁੜ ਕੇ ਗੁਲਾਮੀ ਕਬੂਲਦਾ ਹੈ? ਏਥੇ ਸਵਤੰਤਰਤਾ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਸਾਹ ਸੁਖਾਲਾ ਤੇ ਅਨੰਦਮਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰ ਵਾਰ ਖੁੱਕਦਾ ਹਾਂ। ਕਿਥੇ ਇਨਸਾਨ ਭਗਵਾਨ ਗੁਪ, ਕਿਥੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਸੁਆਮੀ ਸ਼ੇਤਾਨ। ਮੈਨੂੰ ਨਫਰਤ ਹੈ ਉਸ ਨਾਲ ਇਕ ਉਜਾਲੇ ਘਰ ਵਿਚ ਹਨੇਰਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ।’

‘ਮਨੁੱਖ। ਅੱਜ ਰੋਟੀ ਨਹੀਂ ਖਾਣੀ?’ ਬੇਬੇ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਹੀ ਮੇਰੇ ਸਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਬੇਬੇ ਚੁੱਕ ਮਾਰਿਆ।

‘ਰੋਟੀ। ਰੋਟੀ ਅੱਜ ਖਾ ਨਹੀਂ ਲਈ।’ ਮੈਂ ਹੇਰਾਨ ਜਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ।

‘ਵੇ ਕਦੋਂ, ਸਿਰ ਫਿਰ ਗਿਆ ਈ? ਨੇ ਪਾਗਲ ਹੋਣ ਵਿਚ ਅਜੇ ਕੋਈ ਕਸਰ ਬਾਕੀ ਹੈ।’

‘ਚੰਗਾ ਜੇ ਨਹੀਂ ਖਾਧੀ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਜੀ ਏਥੇ ਹੀ ਫੜਾ ਦਿਓ। ਤੁਹਾਡੀ ਬਹੁਤ ਬਹੁਤ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਜੋਵੇਗੀ।’ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਤਰਲੇ ਵਜੋਂ ਕਿਹਾ।

‘ਸਾਥੋਂ ਨਹੀਂ ਰੋਟੀ ਲੈ ਕੇ ਉੱਤੇ ਆਈਦਾ। ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈ, ਫਿਰ ਭਾਵੇਂ ਵਹੁਟੀ ਤੋਂ ਬਾਗ਼ ਵਿਚ ਰੋਟੀ ਮੰਗਵਾ ਲਿਆ ਕਰੀ।’

‘ਵਹੁਟੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਅੱਜ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਤੁਸਾਂ ਰਖਦੀ ਨਹੀਂ।’

‘ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਰਖਦੀ? ਭਰਦਾ ਆਪ ਨਹੀਂ ਲਿਆਉਂਦਾ ਬਈ ਮੈਨੂੰ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ।’

‘ਵਹੁਟੀ ਤਾਂ ਅੱਜ ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਆਪ ਹੀ ਆ ਗਈ ਏ, ਜਾ ਕੇ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਵੀ ਖੋਚ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਪਈ।’

‘ਆਹਾ ਹਾ...।’ ਹੱਸ ਹੱਸ ਸਾਰੇ ਹੀ ਲੱਟਪੋਟ ਹੋ ਗਏ।

ਭੈਣ ਨੇ ਮੁੜ ਪਾਲ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ‘ਦਸੋ ਖਾ, ਤੁਸਾਂ ਚੋਰੀ ਚੋਰੀ ਕੀ ਮਿਥਿਆ ਹੈ?’

‘ਜੇ ਬੀਬੀ ਭੈਣ ਰਖ ਕੇ ਰਾਜੀ ਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੀ ਆਖਦੀ ਹਾਂ। ਇਹ ਜਿਹੀ ਨਰਦਾ ਤਾਂ ਰੱਬ ਦੇਵੇ।’

‘ਚੰਗਾ ਉੱਠ ਫਿਰ ਫੜਾ ਰੋਟੀ ਉਸ ਨੂੰ ਉਤੇ। ਭੈਣ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਮੋਢਾ ਹਿਲਾਇਆ ਕਿਹਾ।

‘ਲੈ ਅਜੇ, ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਹੀ?’

‘ਹਰ ਕਮਲੀਏ, ਉਸ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਹੁਣ ਤਾਈਂ ਮੂੰਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਹੋਣਾ। ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਰੋਟੀ ਫੜਾਉਂਦੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਆਵੇਗੀ। ਅੱਜੀਏ ਪੁੰਡ ਤਾਂ ਕੱਢ ਲੈ, ਉਹ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹਾ ਵੇਖੀ ਜਾਂਦਾ ਈ।’

ਬਹੁਤ ਹਾਸਾ ਮੱਚਿਆ। ਭੈਣ ਨੇ ਉਠ ਕੇ ਰੋਟੀ ਪਾਲ ਨੂੰ ਲਿਆ ਫੜਾਈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੁੰਪ ਤੋਂ ਇਕ ਗੜਵੀ ਹੱਥ ਧੋਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਦੀ ਭਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਾਰੇ ਹੱਸ ਹੱਸ ਦੂਹਰੇ ਹੋ ਗਏ ਸਾਂ। ਗੱਲ ਕੀ ਉਸ ਨੇ ਰੋਟੀ ਮੈਨੂੰ ਲਿਆ ਫੜਾਈ। ਮੇਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਭੁੱਖ ਤਿਤਰ ਬਿਤਰ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਂ ਥੜ੍ਹਾ ਬਹੁਤ ਖਾਧਾ। ਮੁੜ ਥਾਲੀ ਭੁੱਜੇ ਰਖਦਿਆਂ ਪਾਲ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ‘ਤੁਸੀਂ ਰੋਟੀ?’

‘ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਭੁੱਖ ਨਹੀਂ?’

‘ਓਹ। ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਓਧਰੋਂ ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਆਏ? ਮੁੜ ਮੈਂ ਭੈਣ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ‘ਬੀਬੀ ਜੀ ਤੁਹਾਡੀ ਭਾਬੀ ਤੇ ਭੁੱਖੀ ਬੈਠੀ ਹੈ।’

‘ਹੁੰਛਾ। ਮੈਂ ਲਿਆਈ ਰੋਟੀ।’

‘ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਰੋਟੀ ਦੀ ਲੱਜ ਨਹੀਂ ਸੀ।’ ਪਾਲ ਮੁੜ ਭੈਣ ਨੂੰ ਬੱਲੀ ‘ਬੀਬੀ ਜੀ। ਰੋਟੀ ਨਾ ਲਿਆਓ।’

ਭੈਣ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਨਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅੰਦਰ ਰੋਟੀ ਲੈਣ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ।

‘ਤੁਸਾਂ ਅੱਜ ਮੇਰਾ ਬਹੁਤ ਮਖੌਲ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।’ ਪਾਲ ਨੇ ਹਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

‘ਚਲੋ ਐਨੇ ਜੀਆਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਤੁਸਾਂ ਨੇਕੀ ਖਰੀਦ ਲਈ।’

‘ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਅੱਜ ਆਪ ਬੜਾ ਸੁਆਦ ਆਇਆ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਰੇ ਦਿਨ ਹੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਲੰਘਦੇ ਹਨ? ਕਿੰਨੇ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਹੋ ਤੁਸੀਂ।’

‘ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਅੱਜ ਮੇਰੀ ਕੁਟੀਆ ਭਰੀ ਪਈ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਚਲੇ ਜਾਵੋਗੇ, ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਵੀ ਸੌਖਣਾ ਹੋ ਜਾਵੇ।’

‘ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਕਿੰਨੇ ਪੁਜਯ ਮਹਾਤਮਾ ਦੀਆਂ ਫੋਟੋ, ਪੁੱਲਾਂ ਭਰੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ, ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਰੇ ਵਾਲਾਂ ਵਰਗੇ ਬੋਲ, ਇਹ ਗੱਰੀਆਂ ਦੇ ਸੁਹਣੇ ਸਿੱਤਰ ਅਤੇ ਸੈਕਜ਼ੇ ਨਿੱਕੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਫਿਰ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਬਰ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਿਵੇਂ ਇਨਕਲਾਬ ਤੋਂ ਰੁਕ ਸਕਦੀ ਹੈ।’

‘ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮੇਰੀ ਭੁੱਖ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ। ਮੈਂ ਜੜ੍ਹ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਚੇਤਨਤਾ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਹਾਂ। ਇਹ ਸਾਹਮਣੀ ਸੰਗੀਤ-ਕੁੜੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਸਵਾਏ ਮੈਨੂੰ ਰੜਪਾਣ ਦੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਮਾਧਰੀ ਸੁਰ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਪਾਐਸ ਹੈ। ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਦਿਆਗਾ ਚੱਟ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਕ ਚੰਗੇ ਭਲੇ ਤੋਂ ਮੁਹੱਬ ਖਾਣਾ ਸਿੱਤਰਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਬਹੁਤੇ ਕਿਸੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸੋਬਨ ਦੀ ਵੇਰੀ

ਨਿਯਮਨਾਵਲੀ ਵਿਚ ਸੁੱਕੇ, ਸੜੇ ਤੇ ਕੋਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਨਹੀਂ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਤਮਾਂ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਕੋਈ ਸਹੀ ਗਾਏ ਨਹੀਂ ਰਖਦਾ।'

ਮੈਂ ਫਿਰ ਮੁਸਕਾਇਆਂ ਪਾਲ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਸੀਂ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਤੇ ਸਿਆਣੇ ਹੋ। ਜਿਹੜੇ ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਬੁੱਢੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਦੇ ਹੋ।'

'ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਵਿਚ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਐਨੇ ਉਦਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮੇਰਾ ਹਿਰਦਾ ਤਰਸ ਹੀ ਤਰਸ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨੂੰ ਬੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਵੇਖਦੀ ਹਾਂ। ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਤੁਹਾਡੀ ਜ਼ਮਾਨਾ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ।'

'ਜ਼ਮਾਨਾ ਕਿਸੇ ਤੇ ਤਰਸ ਨਹੀਂ ਖਾਇਆ ਕਰਦਾ। ਆਪੇ ਵਿਚ ਮਸਤੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਲੱਜ਼ਤ ਤੇ ਅਨੰਦ ਹੈ। ਖਿਆਮ ਕਿੰਨਾ ਰੰਗੀਲਾ ਸ਼ਾਇਰ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਇਕ ਖਿਆਲੇ ਤੋਂ ਬਹਿਨਬਹੀ ਨੁਕਰਾਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਹ ਪਿਆਲਾ ਵੀ ਤੋੜ ਛੱਡਦਾ, ਪਰ ਇਹ ਉਸ ਦਾ ਆਪਾ-ਮਸਤੀ ਤੱਕ ਪੁੱਜਣ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਸਾਧਨ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਵਜ਼ਦ ਦੇ ਪੰਪੂੜੇ ਵਿਚ ਅਤਮਾ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਹੋ ਕੇ ਹਿਲੋਰਾ ਮਾਰਨਾ ਹੀ ਅਸਲ ਜੀਵਨ ਅਨੰਦ ਹੈ। ਉਛ। ਦੁਨੀਆ ਤੇ ਕਿੰਨਾ ਬਕਵਾਸ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ। ਨਿਰਦੇਸ਼ੀ ਕਰੋੜਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਪਸ਼ੁਪਣੇ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਪਾਲ! ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਦ ਭਰਿਆ ਪਿਆਲਾ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਹਰ ਸੋਗ ਤੋਂ ਮੁੜ, ਹਰ ਗੰਭੀਰ ਖਿਆਲ ਤੋਂ ਹਟਾ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਮੋੜ ਦੇ ਗੋਰਖ ਧੰਦੇ ਤੋਂ ਬੱਕੀ ਅਕਲ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੁਸ਼ੀਤ ਪ੍ਰੀਤ ਛੋਹ ਨਾਲ ਇਕ ਅਮੁੱਕ ਰਾਗਣੀ ਵਿਚ ਬਦਲ ਸੁੱਟ। ਮੇਰੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮਨ ਤਾਰਾਂ ਤੇਰੀ ਛੋਹ ਮਿਜਰਾਬ ਨਾਲ ਇਕ ਨਿਰਤ ਕਾਂਝੇ ਵਿਚ ਅਮਰ, ਸੋਦਾਈ ਹੋ ਜਾਣ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕੋਈ ਸੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਾਲ! ਤੂੰ ਨੀਕ ਜਾਣ, ਮੈਂ ਇਸ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਗੀਣਤਾ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਸਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਗੂਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਸਦੀ ਹੋਈ ਵੀ ਆਪਣੀ ਇਕੱਲ੍ਹਤਾ ਵਿਚ ਭਟਕ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਰਿ...!'

ਓਦੋਂ ਭੈਣ ਜੀ ਰੋਟੀ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਏ। ਉਸ ਹਸਦਿਆਂ ਪਾਲ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਕਮਲ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਵੀ ਕੁਝ ਅਸਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਸਿਰ ਮਾਰ ਮਾਰ ਬੋਕ ਨਾਲ ਬੈਠੇ ਸੁਣੀ ਜਾਂਦੇ ਹੋ। ਸੱਚ, ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਦਾਲ ਭਾਜੀ ਰੋਟੀ ਨਾਲ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਗੁਆਂਢ ਵੀ ਪਤਾ ਕਰ ਆਈ ਹਾਂ, ਪਰ ਰੋਟੀ ਦਾ ਵੇਲਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਵਾਬ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਤੁਸਾਂ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨਾ, ਇਹ ਬੜੀ ਸ਼ੱਕਰ ਪਿਊ ਤੇ ਸਿਰਕਾ ਗੱਢੇ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨੇ। ਉਸ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅੱਜ ਮਿੱਠੇ ਦਾ ਸ਼ਗਨ ਵੀ ਦੇਣਾ ਸੀ, ਕੁਦਰਤੀ ਰਸ ਆ ਗਿਆ।'

ਭੈਣ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਸਦਾ ਖੁਸ਼ ਰਹਿਣਾ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਪੁਸ਼ੀਤਤਾ ਨਾਲ ਖਿੜੇ ਤੇ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪਾਲ ਨੇ ਬਾਲ ਫੜਦਿਆਂ ਸ਼ੱਕਰ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਖੀਬੀ ਜੀ ਅਜੇ ਬੜ੍ਹੀ ਹੀ ਹੈ। ਮੈਥੋਂ ਤੇ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਨਹੀਂ ਮੁੱਕਦੀ।'

'ਲੈ, ਤੁਹਾਡੇ ਜੇਹੇ ਗਿਸਟ ਪੁਸ਼ਟ ਲਈ ਕੋਈ ਬਾਹਲੀ ਨਹੀਂ। ਖਾ ਲਵੋਗੇ। ਸਾਡਾ ਹਰਬੰਸ ਤੇ ਭਰੇ ਛੱਨੇ ਤੋਂ ਘਟ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ। ਜੇ ਬੜ੍ਹੀ ਹੋਵੇ ਓਥੇ ਹੀ ਛੱਨਾ ਭੁੱਜੇ ਤੇ ਰੋਟੀਆਂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀਆਂ ਖੁਰਲੀਆਂ ਵਿਚ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਛੋਟਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ।'

'ਉਹ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਕਿਥੋਂ ਰਲ ਗਈ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਹੱਦ ਕਰਦੇ ਹੋ।'

'ਚੰਗਾ, ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਰੋਟੀ ਖਾਵੋ, ਅਸਾਂ ਅੱਜ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲ ਕਰਨੀਆਂ ਹਨ।' ਮੈਂ ਪਾਲ ਨੂੰ ਗੱਲ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ।

'ਹੋਰ ਤੇਰੀ ਬੀਜਣ ਖੁਣੋਂ ਵਤ ਸੁੱਕਦੀ ਹੋਣੀ ਏ। ਗੱਲਾਂ ਮਾਰ ਲਈਆਂ ਜਾਂ ਅਮਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਉਪ ਛੱਡਿਆ।'

'ਬਸ ਬੀਬੀ। ਬਹੁਤ ਹੱਤਕ ਨਾ ਕਰੋ ਇਕ ਭਲੇਮਾਣਸ ਦੀ।' ਮੈਂ ਫਿਰ ਪਾਲ ਵਲ ਮੂੰਹ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, 'ਜਦੋਂ ਘਰ ਦੇ ਸਾਡਾ ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਬਾਹਰਲਿਆਂ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਝੂਟ ਮਿਰਚਾਂ ਲਾ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਲੱਕੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਤਿੱਖੇ ਸੂਟੇ ਕਿਥੋਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਸ ਇਕ ਬੋਲੀ ਮਾਰੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਇਕ ਭਲਾ ਆਦਮੀ ਹਲਾਕ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ।'

ਹਰਬੰਸ ਹੇਠਾਂ ਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਗੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

'ਤੈਨੂੰ ਸਾਧ ਨਾਲ ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਚੋਰ ਨਾਲ ਕੀ।'

ਤੂੰ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਨਬੇੜ ਤੈਨੂੰ ਹੋਰ ਨਾਲ ਕੀ।'

ਗੱਲ ਉਸ ਨੇ ਸਚਾਈ ਦੀ ਧੜੀ ਭਰ ਕੇ ਸੁੱਟ ਪਾਈ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਲ ਤਾਂ ਉੱਕਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ, ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਮੰਦੀ ਦੀ ਮੂਥ ਦੇਣ-ਕਥਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਮੁੰਡ ਹਰਬੰਸ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਤੈਨੂੰ ਭਰਾ! ਧਰਮਸਾਲਾ ਵਿਚ ਹੁਣੇ ਬੁਲਾਇਆ ਹੈ। ਧਰਮਸਾਲਾ ਪਾਉਣ ਬਾਰੇ ਇਕੱਠ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਤੈਨੂੰ ਘੱਲਣ ਲਈ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਭਜਿਆ ਹੈ।'

'ਕੀ ਮੇਰੇ ਬਿਨਾਂ ਸਰਦਾ ਨਹੀਂ, ਤੂੰ ਹੀ ਵੇਲਾ ਪੂਰਾ ਕਰ ਆਉਂਦਾ।'

'ਖੁਭਿਆ ਗੱਡਾ ਵਹਿੜਕੇ ਨਹੀਂ ਖਿਚ ਸਕਦੇ। ਨਾਲੇ ਮੇਰਾ ਜੱਟ ਦਿਮਾਗ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਰਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਵਰਗਿਆਂ ਉਥੇ ਸਿੱਧੀਆਂ ਆਖਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਲੋਕਾਂ ਗੁੱਸਾ ਕਰਨਾ ਏ, ਫਿਰ ਕੀ ਸੁਆਦ ਆਉ। ਮਣਕਾ ਥਾਂ ਦੇ ਥਾਂ ਹੀ ਜੋਹਦਾ ਹੈ।'

ਮੈਂ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹਦਿਆਂ ਪਾਲ ਤੋਂ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਲਈ। ਮੈਂ ਜਾਣਾ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਨੀਆ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਵੀ ਗੱਲ ਮੰਨਣੀ ਹੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਕੱਠ ਤੋਂ ਮੁੜ ਕੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਪਾਲ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਸੀ। ਇਕ ਬਾਹੂ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਕੱਚੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਕ ਹੱਥ ਕੁਦਰਤੀ ਉਸ ਦਾ ਸੱਜੀ ਝੋਬਨਾ ਸਾਂਝੀ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਦੂਜੀ ਵਿਚਾਰੀ ਆਪਣੀ ਅਸਲ ਥਾਂ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਢਿਲਕੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਬਿਲਕੁਲ ਬੇਮਾਲੀ। ਦੋ ਲਿਟਾਂ ਹਵਾ ਨਾਲ ਉਡ-ਉਡ ਉਸ ਦੇ ਮੁਖ ਤੋਂ ਢੱਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਮਾਸੂਮ ਖੇਡ ਉਸ ਦੇ ਹੁਸਨ ਨੂੰ ਆਖਰਾਂ ਵਲ ਧੁ ਰਹੀ ਸੀ। ਔਖੇ, ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਵੱਜੇ ਪਿਆਲੇ ਸਨ।

ਬਿਹਬਲ ਤੇ ਅਧੀਰ ਹਿਚਕੋਲਿਆਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਹਾਲਤ ਅਜੀਬ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਅਨੋਖੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ। ਮੇਰੀ ਆਰਟ ਭੁੱਖ ਪਾਲ ਦੇ ਸੁੱਤੇ ਹੁਸਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕ੍ਰਿਤਮਾ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਉਡ। ਮੈਂ ਸਹਾਰਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦਾ। ਹੁਸਨ ਤੇ ਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਲ੍ਹ ਬਾਹਾਂ ਪਾਈ ਸੁਤੰਤਰ ਸੁੱਤੇ ਅੱਗੇ ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵੇਖਿਆ। ਆਰਟ ਆਪਣੇ ਜਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮੇ ਵਿਚ ਬੇਪਰਵਾਹ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਕਵੀ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਤੂਫਾਨ ਵਿਚ ਆਪ ਤੂਫਾਨ ਦਾ ਇਕ ਅੰਗ ਹੋ ਕੇ ਬੇਪਰਵਾ 'ਜ਼ਹਿਰ ਜ਼ਹਿਰ' ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਮਾਰਦਾ ਆਪਣੇ ਕਪੜੇ ਪਾੜ ਦੇਂਦਾ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਂ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੋਥ ਰਖਿਆ, ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ ਹੁੱਦੇ ਵਧ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਨਬਜ਼ ਤੇ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅੱਜ ਉਹ ਭਰ ਜਵਾਨ ਹੈ। ਮੈਂ ਨੀਦਰਾਏ ਹੁਸਨ ਤੇ ਖੁਕਿਆ। ਇਕ ਹੱਥ ਕਿਸੇ ਵਲਵਲੇ ਦੀ ਸ਼ਰਾਰਤ ਨਾਲ ਅਗਾਂਹ ਵਧਿਆ, ਪਰ ਸ਼ਿਆਲ ਦੀ ਢਾਲ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਕੇ ਨਕਾਰਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕਦੇ ਨਾ ਜਾਗੇ, ਬਸ ਮੈਂ ਵੇਖੀ ਜਾਵਾਂ। ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਅੱਜ ਆਪਣੇ ਅਗੰਮ ਆਦਰਸ਼ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹਿੰਚੀ ਵਾਰ ਆਇਆ ਸਾਂ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝ ਪੈਂਦਾ ਕਿ ਕੀ ਕਰਾਂ? ਕਾਸ਼। ਇਸ ਆਰਟ ਵਿਚ ਸਮਾ ਜਾਣ ਲਈ ਕੋਈ ਰਾਹ ਹੁੰਦਾ। ਜੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਭੁੱਲ ਭੁਲਕੇ ਅਜ਼ਰਾਈਲ ਅੰਦਰ ਆ ਜਾਂਦਾ, ਪਾਲ ਦੇ ਹੁਸਨ ਨੂੰ ਵੇਖ, ਜ਼ਰੂਰ ਸੁਰ ਵਿਚ ਡੁਕ ਮਾਰ ਦਿੰਦਾ। ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਅਸਾਹਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਵਾਲ ਮੁੜਕੇ ਨਾਲ ਭਿੱਜ ਕੇ ਗਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਜੰਮ ਗਏ, ਮਾਨੋ ਨਾਗਾਂ ਦੇ ਖੱਚੇ ਕੁੰਡਲਾਂ ਮਾਰੀ ਹੁਸਨ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਸ ਇਕ ਲੰਮਾ ਸਾਹ ਖਿੱਚਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਹੀ ਇਕ ਹਉਕਾ ਲਿਆ। ਹਉਕਾ ਨਾਲ ਲੱਕ ਵਿਚ ਪੈਂਦਾ ਹੋਈਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਸਭ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਜਜ਼ਬ ਕਰ ਲਿਆ। ਮੇਰੀ ਜਵਾਨੀ ਭੁੱਖ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਫਲਸਫ਼ਾ ਖੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੋਤੇ ਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਪਰਾਣ ਮੌਤ ਨੂੰ ਖੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਕਾਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਦਖ਼ਤ ਮੌਤ ਵੀ ਮੇਰੇ ਤਮਾਸ਼ੇ ਦੀ ਦਰਸ਼ਕ ਬਣੀ ਮੁਸਕਰਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਦਿਲ ਵਿਚੋਂ ਮੁੱਠੀ ਭਰ, ਸਾਰੀ

ਧਰਤੀ ਖੁਨ ਕਰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਰੋਗਾਨ ਸਾਂ ਕਿ ਇਨਸਾਨ ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਫਿਰ ਕਿਉਂ ਜਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ?

ਭਲਾ ਮੇਰੇ ਤੜਪ ਰਹੇ ਖੁੱਲ ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਰੀਆਂ ਨੂਰ, ਕੰਵਲ ਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਚੁੰਮ ਲੈਣ, ਫਿਰ ਕਿਆਮਤ ਦੀ ਕਾਹਲੀ ਦਾ ਕੋਈ ਭਰ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਵਰਗ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਆਰੀ ਥਾਂ ਮੇਰੀ ਮਲਕੀਅਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਪੁੰਨੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਵਰਗ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਆਹ। ਮਸਤ ਦੀਵਾਨਿਆਂ ਦੀ ਪੀੜ ਨਾਗਰੀ।

‘ਵਿਭਚਾਰੀ ਭੋਰਾ ਕਲੀ ਦਾ ਰਸ ਚੂਸ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਰਖਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪੁੰਨੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਿਆ ਨੂੰ ਚੁੰਮ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਦਾ ਹੈ।’
(ਗੁਰਦੇਵ)

ਉਡ। ਇਹ ਕੀ ਲੋਹੜਾ ਮਾਰਿਆ ਗੁਰਦੇਵ? ਕਾਸ਼। ਮੈਂ ਸਿਆਣਾ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਮੂਰਖ ਹੁੰਦਾ, ਅੱਜ ਇਸ ਲੱਜਤ ਤੋਂ ਵਾਂਝਿਆਂ ਨਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਓ ਲੋਭ ਲਹਿਰ ਦੀ ਬੋਦਲਾਈ ਦੁਨੀਆਂ। ਮੈਂ ਅੱਜ ਤੇਰੇ ਅੱਗੇ ਦੁੱਧ ਪੋਤੇ ਵਾਕ ਰਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਿਆਣਾ ਹੋਣਾ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੱਜਤਾਂ ਤੋਂ ਕੋਰੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਫਸੋਸ ਕਿ ਤੂੰ ਮੂਰਖ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਵੀ ਅਸਲ ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਕੋਰ ਰਹੀ ਏਂ। ਪਾਲ ਨੇ ਜਿਉਂ ਹੀ ਪਾਸਾ ਪਰਤਿਆ ਤੇ ਜਾਗ ਖੜ੍ਹੀ। ਨੈਣ ਪਿਆਲੇ ਜਿੱਥੇ ਹੋਣ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੁੜ ਨਸ਼ੇ ਨਾਲ ਭਰ ਗਏ। ਨੀਂਦ-ਲਾਲੀ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰਸ ਬਣ ਕੇ ਜੇਮੀ ਹੋਈ ਦਿਸਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਉਨਿਦਿਆਂ ਹੀ ਮੁਸਕਾਈ, ਸ਼ਾਇਦ ਮੁਸਕਾਉਣਾ ਉਸ ਦਾ ਧਰਮ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ।

‘ਤੁਸੀਂ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਚਿਰ ਤੋਂ ਏਥੇ ਬੈਠੇ ਹੋ?’

‘ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ।’ ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਔਖਾਂ ਤੇ ਖੁੱਲ ਮੁਸਕਾਉਣੇ ਸਿੱਖ ਲਏ ਸਨ।

‘ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਹਾਡੇ ਗੁਰੂਦੇਵ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖੂਨ ਬੋਲਣਾ ਵੀ ਸਿਖਾਇਆ ਹੈ?’

‘ਨਹੀਂ ਤਾਂ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ, ਮੈਂ ਏਥੇ ਬੈਠਾ ਵੀ ਏਥੇ ਨਹੀਂ ਸਾਂ। ਮੇਰੇ ਤੇ ਸ਼ਰੂਰ ਦਾ ਅੰਤਿ ਪਿਆਰਾ ਦੌਰਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਵੀ ਅੱਜ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਇਕ ਪਲ ਲਈ ਸੁਆਦ ਬਣਾ ਕੇ ਪੀਤਾ ਹੈ।’

‘ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ‘ਚੋਂ ਭੋਰਾ ਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ?’

‘ਅਚੰਭਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਸਾਗਰ ਪਪੀਹੇ ਤੋਂ ਸੁਆਤੀ ਖੁੰਦ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰੇ।’

ਪਾਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੇ ਕਾਬੂ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜਜ਼ਬੇ ਮਾਨਵਤਾ ਵਿਚ ਪਿਘਲ ਤੇ ਤਰਸੀਨ ਭੁੱਖ ਬਣ ਗਏ। ਮੇਰੇ ਸੁੱਤੇ-ਸਿੱਧ ਜਵਾਬ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਸੁੱਤੇ ਹਰ ਅੰਗ ਨੂੰ ਬੇਕਰਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦਾ ਹੁਸਨ ਜਵਾਲਾ ਗੂਹ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਨੈਣਾਂ ਦੇ ਤਿਰਛੇ ਮਦ-ਭਰੇ ਕਟਾਖ਼ ਮੇਰੇ ਵਲ ਆਪਮੁਹਾਰੇ ਵਧੇ, ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬੀ ਕਰ ਦੇਣ ਲਈ ਉਤਾਵਲੇ ਸਨ। ਉਸ ਪ੍ਰੀਤ ਪ੍ਰਾਗਬਨਾ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਬਾਹਾਂ ਉਤਾਂਹ ਉਥਾਸੀ ਲਈ ਚੁੱਕੀਆਂ। ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਉਥਾਸੀ ਮਰਦ ਵਲਵਲਿਆਂ ਲਈ ਇਕ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਚੈਲਿੰਜ ਹੈ। ਪਰ ਬਲਬੀਰ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਮੌਕੇ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਅਜੀਬ ਬੇਦਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਸਾਡਾ ਸਭ ਕੁਝ ਸੀ, ਪਰ ਮਜਬੂਰ ਸੀ ਕਿਸੇ ਬੰਧਨ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚ।

ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦਿਆਂ ਮੇਰਾ ਜੀਅ ਉਸ ਦੀ ਝਲੀ ਵਿਚ ਡਿੱਗ ਪੈਣ ਨੂੰ ਕੀਤਾ। ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਕਿਸੇ ਮਿੱਠੀ ਘੁੱਟ ਲਈ ਅੰਦਰੇ ਅੰਦਰ ਤਰਸ ਤੇ ਰੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਹਾਏ। ਜ਼ਾਲਮ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਤੇਰਾ ਸਤਿਆਨਾਸ ਹੋਵੇ। ਤੂੰ ਸਾਡੀਆਂ ਜਵਾਨੀਆਂ ਇਸ ਲਈ ਪਾਲਦਾ ਹੈ ਨਿਖਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡਾ ਲਾਗੂ ਅੱਗ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਹੁਸਨ ਪੈਦਾ ਕਰੇ। ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਵਲਵਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਹਲ ਲਾਸ਼ਾਂ ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਪਹਾੜ ਭਰ ਹੇਠਾਂ ਚੀਬਲੀਆਂ ਜਾਣ। ਜੱਲਦਾ। ਸਾਡੀ ਕੋਹਣ 'ਤੇ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦਾ ਹੈ? ਦੂਰ ਹੋ ਮੇਰੀਆਂ ਔਖਾਂ 'ਚੋਂ ਡਰੇਬੀਆਂ। ਪਰ ਨਹੀਂ, ਉਡ। ਮੈਂ ਕੀ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

‘ਕਾਮਨਾ ਦੇ ਅਤੋਲ ਭਾਰ ਅੱਗੇ ਪਹਾੜਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਕੱਢ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੁਸਨ ਵਿਚ ਕਾਮਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਮੰਸਿਆ ਦੇ ਮਦਨਗ ਦਾ ਡੰਗ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਲੀ ਨੂੰ ਅਲਪ ਮੁੱਖ ਲਈ ਫ਼ਹਿਮਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਦੋ ਧਾਰਾ ਕੰਡਾ ਹੈ। ਹਰ ਤਲਮ ਤਜਰਬਾ ਹਕੀਕਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲਿਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਦਾ ਵਹਾਅ ਕੁਦਰਤੀ ਨਿਵਾਣ ਵਲ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਹਕੀਕਤ ਵਲ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਡਰਕ ਕੇਵਲ ਖੋਨਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਆਪਣੀ ਮੰਜਲ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਜਾਣਦਾ ਹੈ।’

ਜਿਸ ਪਿਆਲੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਰਾਤ ਦਿਨੇ ਤਰਸਦਾ ਸਾਂ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਖ਼ੁੱਲਾਂ ਅੱਗੇ ਸੀ। ਦਿਲ ਫ਼ਨਾਹ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਮਨ-ਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਕਿਸੇ ਆਪਾਰ ਅਨੰਦ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਇਨਕਾਰੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਪਾਲ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਲ ਮੋੜਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਹਾਲੇ ਵੀ ਆਸ਼ਾ ਦੀ ਰਾਹ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਜਜ਼ਬਾ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਕੰਬ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਆਪੇ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਾ ਮੁਸਕਾਉਣ ਤੇ ਮੁਸਕਾਇਆਂ ਕਿਹਾ, ‘ਤੁਸੀਂ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਏਨੇ ਗਾਫ਼ਲ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਸੋ?’

‘ਮੈਨੂੰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਵਾਨੀ ਸੁਤਿਆਂ ਪਿਆਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਲੰਘ ਗਈ।’ ਉਸ ਨੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਸਿਰ ਵੇਰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ।

‘ਪਾਲ। ਅੱਜ ਇਹ ਗੱਲ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਦਾ ਨਿਰੋਲ ਮਾਦਾ ਬਣਾ ਕੇ ਬਿਠਾ ਲਵੋ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਿਲ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕੇਵਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੀ ਚਾਹ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਆਸਾਂ ਨੂੰ ਨਿੱਤ ਸਵੇਰ ਦੀ ਤਰੇਲ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਵੇਖੋ। ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਜੱਗ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਅੱਜ ਦੂਰ ਨਹੀਂ। ਸਮਾਂ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੀਤ ਛੋਹ ਨਾਲ ਹਰ ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਦਿਨ ਇਕ ਭਗਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋ ਜਾਣਗੇ, ਉਸ ਦਿਨ ਹੀ ਤੇਰਾ ਹੁਸਨ ਉਸ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੇ ਰਾਹ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਲੀਰਾਂ ਕਰ ਸੁੱਟੇਗਾ। ਉਸ ਪਿਛੋਂ ਤੁਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਅਨੰਦ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਦੋ ਸੁੱਖ ਭੁੰਦਾਂ ਬਣ ਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਇਕ ਮਹਾਂ-ਸਾਗਰ ਹੋ ਜਾਵੋਗੇ।’

‘ਬੁਛਾ ਮੁਏ ਨਾਉਕਾ ਮਿਲੈ ਫ਼ਨਿ ਕਾਮ ਨਾ ਆਵੈ।’ ਚਾਤ੍ਰਕ ਇਕ ਖ਼ੁੰਦ ਨੂੰ ਤਰਸਦਾ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਪਾਉਣ ਨਾਲ ਜਿਹੜਾ ਅਨੰਦ ਉਸ ਪੱਛੀ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚੇਗਾ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ।

‘ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਨਕਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਅਸੀਂ ਸੁਆਮੀ ਬਣ ਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਵਾਂਗੇ। ਹੁਣ ਨੂੰ ਸੱਧਰ ਭਾਵ ਨਾਲ ਬਹਾਦਰ ਬਣਾਵੋ। ਅਸੀਂ ਫ਼ਿਤਰਤ ਦਾ ਚਮਕਦਾ ਅੰਗ ਹਾਂ, ਜੀਵਨ ਸਾਡੇ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰੋ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤਰੀਕਿਆਂ ਤੋਂ ਹਉਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸੜਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਹੋਏ।’ ਮੇਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦਲੇਰੀ ਬੋਲ ਰਹੀ ਸੀ।

‘ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸਭ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਹਨ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਬਾਰ ਬਾਰ ਯਕੀਨ ਨਾਲ ਆਖਦੇ ਹੋ, ਇਸ ਲਈ ਤਕਦੀਰ ਤੇ ਸ਼ਾਕਰ ਹੋ ਖਾਮੋਸ਼ ਰਹਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਇਕ ਮਹਾਤਮਾ ਦਾ ਸੇਵਕ ਵੀ ਮਹਾਤਮਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ...’

ਪਾਲ ਨੇ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਵਾਕ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਅਸੀਂ ਮੁੜ ਸਧਾਰਨ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਚੁੱਪ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਸੋਚ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਪਾਲ ਟੇਵੀ ਕੂਹਣੀ ਪਹਨੇ ਖੱਬੀ ਹਥੇਲੀ ਤੇ ਸਿਰ ਰਖੀ ਪਈ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਜੂਝਾ ਖੁਲ੍ਹ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੁਝ ਵਾਲ ਚਿੱਟੇ ਸਿਰਹਾਣੇ ਤੇ ਸੋਵੀਆਂ ਵਾਂਗ ਵਲ ਖਾਂਦੇ ਖਿਲਰੇ ਪਏ ਸਨ। ਉਹ ਫ਼ਕੀਰਾਨਾ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਰੋਸ਼ਮੀ ਲੱਛਿਆਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਵਲੋਂ ਅਡੋਲ ਸੀ। ਮੇਰੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਵਿਚ ਸੁਣਦੁਣੀਆਂ ਤੜਪ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਕਿਉਂ ਨਾ ਬਾਕੀ ਅੱਧੇ ਅਣ-ਖਿਲਰੇ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਛੁਡਾ ਕੇ ਖਿਲਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਗੁੱਤਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਮੂਰਖਤਾ ਜੇਹੀ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸੁਹੱਪਣ ਦੀ ਹਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਾਲ ਇਕ ਹੱਥ ਨਾਲ ਵਿਛਾਈ ਤੇ ਕੱਢੇ ਹਲਕੇ ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗ ਦੇ ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਮੁੜ ਮੁੜ ਤੋੜਨ ਦਾ ਨਕਾਮ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੁਭਾਵਕ ਆਖਿਆ, ‘ਕਿਸੇ ਦੇ ਕੂਲੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਇਸ ਨਹੁੰਆਂ ਨਾਲ ਕੋਹਣਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ।’

‘ਪਰ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਕੋਹਣ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਾ ਉਡ ਨਿਕਲੀ, ਇਕ ਪੱਥਰ ਸੱਟ ਵਾਂਗ ਸਭ ਨੇ ਖ਼ੁੱਲ ਪੁਟ ਲਏ।’

‘ਇਕ ਕਵੀ ਦਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਲਈ ਇਕ ਕਿਹਾ ਫ਼ਿਕਰ, ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲਿੱਸੇ ਤੇ ਫੱਕੇ ਹਜ਼ਾਰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਤੋਂ ਭਾਰੂ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਕੁਝ ਇਕ ਕਵੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਦਿਲ ਸੱਚੇ ਇਰਾਦੇ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਵਿਚ ਉਕਰ ਦੇਵੇਗਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹੋਣੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਟਾ ਸਕੇਗੀ। ਮੈਂ ਅੱਜ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਰੇ ਦੁੱਖ ਰੋਗ ਤੁਹਾਡੀ ਜੀਵਨ-ਕਹਾਣੀ ਸੁਣ ਕੇ ਖੋਹ ਲਵਾਂਗਾ। ਹੁਣ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰ ਕੇ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤਿਆਗ ਕੇ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਵੋ। ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਸੁਣਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ।’

‘ਜ਼ਰੂਰ ਸੁਣਨੀ ਹੈ?’

‘ਬਹੁਤ ਭੁੱਖ ਨਾਲ।’

‘ਉਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਿਵਾਏ ਇਕ ਹਾਰ ਦੇ। ਤੁਸੀਂ ਸੁਣ ਕੇ ਕੀ ਕਰੋਗੇ?’

‘ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਰੰਗਲਾ ਜਾਣਾਂਗਾ। ਮੂਰਖ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣਾਂਗਾ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਕ ਵਡਾ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਕਰ ਨੁਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ।’

‘ਹੇ ਹਮਦਰਦ ਆਤਮਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਤਕ ਵੀ ਨਹੀਂ

ਦੱਸਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਹਮਦਰਦ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਗੈਰ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਜ਼ਖ਼ਮ ਮੁੜ ਛੇੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸਾਂ, ਸੋ ਸੁਣੋ—

‘ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਇਕ ਭਿਆਸਤ ਵਿਚ ਮਾਮੂਲੀ ਫ਼ੌਜੀ ਅਫ਼ਸਰ ਸਨ। ਮੇਰਾ ਲਾਡਲਾ ਤੇ ਮਿੱਠਾ ਬਚਪਨ ਉਥੇ ਹੀ ਲੰਘਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਸੁਤੰਤਰ ਘੜੀਆਂ ਤੇ ਨਿੱਤ ਨਵੀਂ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਦੇ ਚਾਵਾਂ ਵਿਚ ਬੇਫ਼ਿਕਰ ਫਿਰਨਾ, ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲੇਗਾ, ਉਹ। ਮੈਂ ਉਥੇ ਹੀ ਔਨ ਜਮਾਤਾਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀਆਂ। ਮੇਰੀ ਇਕ ਮਹਿੰਦਰ ਨਾਂ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਸਹੇਲੀ ਔਸ ਵੀ ਰਹਿ ਰਹਿ ਚੇਤੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ ਜਿੰਨੇ ਕੁ ਇਕ ਅਮੀਰ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਸੁੱਖ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਮੈਂ ਉਥੇ ਰੱਜ ਕੇ ਮਾਣੇ। ਕੋਈ ਵੀ ਵਰਜ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾ ਰੋਕ। ਕੀ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬੁਝੇ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਸਮਾਵੇ। ਦੁਖਾਂਤ ਦੀ ਥਾਂ ਸੁਖਾਂਤ ਮੱਲ ਲਵੇ। ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮੌਤ ਕਿੰਨੀ ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਪਿਆਰੀ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਹੋਣੀ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮਾਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਵਰਗੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਜਾਨਾਂ ਲਿਤਾੜੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪੱਥਰ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਸੁਹਲ ਸਿੰਦੜੀਆਂ ਦਰੜੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਹੱਸਣ ਦਾ ਇਕ ਮਸੀਂ ਮੋਕਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਮੁਹਾਦ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿੱਤ ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲਈ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।’

‘ਕਲੀ ਸਦਾ ਕਲੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਉਸ ਜ਼ਰੂਰ ਇਕ ਦਿਨ ਖਿੜਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਿਆਣਾ ਮਾਲੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਅੱਗੋਂ ਹੀ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਮੇਰੀ ਫ਼ਿਕਰ ਹੋਈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੜਕੀਆਂ ਦਾ ਭਾਰ ਮਾਂ ਬਾਪ ਨੂੰ ਫ਼ਿਕਰ ਵਿਚ ਬਕਾਂਦਾ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਖ਼ਿਆਲਾ ਹੈ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਵੀ ਇਤਨੀ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ। ਅਸੀਂ ਰਿਆਸਤੋਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਚੱਲੇ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸਹੇਲੀ ਮਹਿੰਦਰ ਤੋਂ ਬੜੇ ਦੁੱਖ ਨਾਲ ਵਿਛੜੀ। ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਅੱਗੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਹੀ ਪੈ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਮਹਿੰਦਰ ਦੇ ਵਿਛੜੇ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਦੁੱਖ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਨਾਤੇ ਲਈ ਇਕ ਸਿਆਣਾ ਵਿਚੋਲਾ ਲੱਭਿਆ ਗਿਆ। ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਤੇ ਚਰਚਾਈ ਬਹੁਤ ਮੋਮਨੋਗੰਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮਾਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।’

‘ਮੇਰਾ ਵਿਚੋਲਾ ਵੀ ਲੱਗਾ ਉਘ ਦੀਆਂ ਪਤਾਲ ਮਾਰਨ। ਮੁੰਡਾ ਜਵਾਨ ਹੈ, ਅਕਲ ਸ਼ਕਲ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਜਾਇਦਾਦ ਤੇ ਪੈਸੇ ਦੀ ਤੇ ਗੱਲ ਹੀ ਨਾ ਕਰੋ। ਬਾਹਰ ਦੇ ਤਿੰਨ ਹਲ ਚਲਦੇ ਹਨ। ਸੱਤ ਬੈਲ, ਇਕ ਊਠ, ਇੰਨ ਮੱਥੇ ਦੇ ਗਾਈਆਂ ਵਹਿੜਕੇ ਝੋਟੀਆਂ ਦੀ ਤਾਂ ਪੁਛੇ ਨਾ, ਗਿਣੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ। ਕੋਮ ਜੌਟ ਦਾ ਘਮਾ ਘਮ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਨੇਬਰਦਾਰ ਹੈ ਸਰਦਾਰ ਆਪ। ਮੇਰੀ ਮੱਠ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਾ ਪੁਛੇ, ਸਾਕ ਕਰਨ ਦੀ ਕਰੋ ਜੇ ਮੁੰਡਾ ਕੁਕ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਟੋਲਿਆਂ ਅਜਿਹਾ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਜੇ ਲੱਭਣਾ। ਮੁੰਡਾ ਜਮਾਤਾਂ ਵੀ ਛੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਸਰਦਾਰ ਜੀ, ਨੇੜ ਪਰੇਹਾਂ, ਖੇਤਾਂ ਨਾਲ ਖੇਤ ਲੱਗਣ। ਕਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਨੇੜੇ ਦੀ ਤਾਂ ਸਿਆਣ ਨਹੀਂ ਮਾਨ। ਦੁੱਖ ਸੁੱਖ ਦੀ ਸਾਂਝ, ਹੋਰ ਰੱਬ ਕੋਲੋਂ ਕੀ ਲੈਣਾ ਹੈ।

‘ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਬਾਹਰ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਹਵਾ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਕਾ ਹੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਵਿਚੋਲੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ। ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਘਰ

ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਵਿਚੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਕ ਸ਼ਰਮਾਕਲ ਜਿਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵੀ ਪਹੀਤ ਕਰਦੀ ਸਾਂ। ਪਰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕਲੀ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਚੁਰਾਹੇ ਗੱਡੀ ਵਾੜ ਦੇ ਕੰਡਿਆਂ ਵਿਚ ਅੜਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚੋਲੇ ਦੀ ਬਕਵਾਸ ਨੇ ਭਰਮਾ ਲਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਕੋਕਰੀ ਜਾ ਕੇ ਗੁਪੀਆਂ ਹੱਥ ਰਖ ਆਏ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਛੁੱਟੀ ਪੱਥੀ ਦਿਨ ਦੀ ਸੀ। ਵਿਆਹ ਵੀ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਰਖ ਆਏ। ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਲਗੀਆਂ ਮੈਨੂੰ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਵੇਖਣ। ਕਈ ਤਾਂ ਵੱਖੀਆਂ ਵਿਚ ਚੁੰਢੀਆਂ ਭਰਨੋਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹਟਦੀਆਂ। ਪਰ ਆਹ। ਉਹ ਚੁੰਢੀਆਂ ਵੀ ਕੀ ਪਿਆਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੱਚਮੁਚ ਇਕ ਕਵਾਰੀ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਕਵਾਰੀ ਹੀ ਜਾਣ ਸਕਦੀ ਹੈ।’

ਮੈਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਬਲ ਪਿਆ, ‘ਕਿਤੇ ਹਾਣੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਜਾਣ, ਫਿਰ ਵੇਖੋ ਜਿੰਦਗੀ ਨੰਗੇ ਮੂੰਹ ਨਾਚ ਕਰਦੀ।’

‘ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਿਚ ਕਿਹੜਾ ਲੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਮਿੱਠੀ ਜਲਣ ਦੁਵੱਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਖੈਰ, ਗੁਪਿਆ ਹੱਥ ਰਖਣ ਵੇਲੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਹੋਈਆਂ ਉਹ ਇਹ ਸਨ, ਜੇਵ ਦੇ ਆਦਮੀ ਬੜੇ ਸੱਦੇ ਜਾਣਗੇ। ਖਟ ਵਰਗੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਕੇਵਲ ਇਕ ਲੜਕੀ ਦਾ ਹੀ ਦਾਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਤਿਬਚਨ ਆਖ ਮੰਨੀਆਂ। ਪਰ ਜਿਸ ਦਿਨ ਲਾਗੀ ਜੇਵ ਦੇ ਦਸ ਆਦਮੀ ਆਖਣ ਗਿਆ, ਅੱਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੁੰਡਾ ਆਖਦਾ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਤੀਹਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਤੋਂ ਘਟ ਨਹੀਂ ਸਰ ਸਕਦਾ। ਮੇਰੇ ਧਾਰਾਂ ਮਿੱਤਰਾਂ ਵੀ ਜਾਣਾ ਹੋਇਆ। ਜੋ ਕੁਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ, ਲਾਗੀ ਵਿਚਾਰੇ ਸਾਨੂੰ ਆ ਸੁਣਾਇਆ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਹੋਰ ਵਿਚੋਲੇ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ। ਉਸ ਅੱਗੋਂ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਬੱਚੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ : ਤਾਂ ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਇਆ। ਤੀਹ ਆਦਮੀਆਂ ਨਾਲ ਮਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਹੋਰ ਕਿਹਾ, ਹੋਰ ਤਾਂ ਸਭ ਖੰਦੋਬਸਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ‘ਖੰਡ ਕਿਥੋਂ ਲਾਵਾਂਗੇ। ਤਿੰਨ ਬੋਰੀਆਂ ਤੋਂ ਘਟ ਕਿਸੇ ਸੂਰਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਰਨਾ।’

‘ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨਾ ਬਲਬੀਰ, ਤੁਸੀਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋਵੋਗੇ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ ਸੁਣਾ ਰਹੀ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਹਰ ਨਿੱਕੀ ਤੋਂ ਨਿੱਕੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਅੱਗੇ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਰਖ ਦੇਵਾਂ। ਫਿਰ ਤੁਸਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਰਪੱਖ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਕਰਨਾ।’

‘ਮੈਂ ਸਭ ਕੁਝ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਇੰਨ ਬਿਨ ਆਖੀ ਚੱਲੋਂ।’ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ੇਰ ਕੱਚੀ ਗੁਪਣ ਦੀ ਖੰਡ, ਦੋ ਬੋਰੀਆਂ ਖਰੀਦੀ। ਅੱਗੇ ਜਦੋਂ ਜੇਵ ਆਈ ਤੀਹਾਂ ਦੇ ਵੀ ਪੰਜਤਾਲੀ ਆਦਮੀ ਬਣ ਗਏ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਬੜੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ, ਖੰਡ ਅੱਗੇ ਹੀ ਬੋੜੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੇਂਡੂਆਂ ਦੇ ਵਡੀਰੇ ਤੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬੜਾ ਗੁੱਸਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਵਿਚੋਲੇ ਨੇ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਪੰਜ ਤੋਲੇ ਸੌਨੇ ਦਾ ਵਿਆਂਦੜ ਵਸਾਏ ਕੈਨਾ ਵੀ ਚੋਰੀ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਆਸਾਂ ਜਿਵੇਂ ਵੀ ਸਰੀ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਨਿਬਾਹੀ। ਜੇਵ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਵਿਆਂਦੜ ਨੂੰ ਹਰ ਰੋਟੀ ਤੋਂ ਸ਼ਰਾਬੀ ਹੋਏ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀਆਂ ਸਥਣਾਂ ਨੇ ਲੁਕ ਕੇ ਸ਼ਰਾਬੀ ਸਰਦਾਰ ਵਿਖਾਇਆ। ਸਾਉਲੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਸੀਤਲਾ ਦੇ ਦਾਗ਼ ਸਨ, ਸੁਆਹ ਤੇ ਜੰਮੀਆਂ ਕਟੀਆਂ। ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਰਾਬੀ ਹੋਣੇ ਨੇ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਨੂੰ

ਤਕੜੀ ਸੱਟ ਮਾਰੀ। ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਨਾਲ ਉਸ ਸੂਫ ਦਾ ਚਾਦਰਾ ਬੰਨ੍ਹ ਮਾਨੋ ਸ਼ੈਰੀਨੀ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਚੌੜ ਵੱਟ ਮਾਰੀ ਸੀ।

ਆਨੰਦ ਦੀ ਧਾਰਮਕ ਰਸਮ ਨੇ ਇਕ ਆਜ਼ਾਦ ਰੋਹੀ ਦੀ ਹਰਨੀ ਜੇਡ ਨਾਲ ਨਹਿਤ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਖਾਮੋਸ਼ ਪੀ ਲਈਆਂ। ਇਕ ਕੰਵਾਰੀ ਪੰਜਾਬਣ ਅਜਿਹੇ ਮੌਕੇ ਹੋ ਕਰ ਹੀ ਕੀ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਕੀਤੇ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਰੱਦਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਾਂ, ਹੋਰ ਬਰਾਬਰੀ ਹੋਏ ਆਖ ਰਹੇ ਸਨ, 'ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਪਤਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਪਤਾ...' ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੁਲਣੀ। ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਵੇਖਣਾ ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਕੀ 'ਗੱਲੂ' ਬਣ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤਕੜਾ ਜੇਰਾ ਕਰਕੇ ਵੇਖਦੀ ਤੇ ਸੁਣਦੀ ਗਈ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲਿਆਕਤ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਸਭ ਕੁਝ ਠੀਕ ਕਰ ਲਵਾਂਗੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਹਨ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਹਟਾ ਦੇਵਾਂਗੀ। ਅਫ਼ਸੋਸ! ਖੂਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਸੁਫ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਖੂਹ ਦਾ ਸਾਰਾ ਭਲਾ ਖੁਹ ਗਿਆ, ਪਰ ਖੂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਾ ਪਿਆ।

'ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਕੈਨਾ ਲਾਝੇ ਦੇ ਗਲ੍ਹ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਲੀ ਗਰਦਨ ਜੋਨੇ ਦੀ ਚਮਕ ਨਾਲ ਬੋੜੀ ਨਿਬਕ ਉਠੀ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਕੈਨਾ ਪਾ ਕੇ ਅੰਦਰ ਚਲੇ ਗਏ, ਤਦ ਸਰਦਾਰ ਹੋਰਾਂ ਕਿਹਾ, 'ਗੁਟ ਤਾਂ ਖ਼ਾਨੀ ਹੀ ਰਹੇ' ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹੀ ਨੇ ਕੰਨੀ ਸੁਣੀ। ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਖਲੋਤੀ ਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਝੋਲੀ ਆ ਗਈ। ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਕੋਈ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਹੀਂ, ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੋਈ ਸਫ਼ਿਕਾਰ ਨਹੀਂ, ਕੇਵਲ ਨਾਲਚ ਮੁੱਖ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਾਲਚ ਨੇ ਮੇਰੀ ਸ਼ਿੰਦਗੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਬਾਹ ਕੀਤੀ। ਅਸਾਂ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਘਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਹਰੇ ਲੀਝੇ ਦਿੱਤੇ। ਮਾਂ ਪਿਓ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿਖਿਆ ਨਾਲ ਵਿਦਾ ਕੀਤਾ।

ਸਹੇਲੀਆਂ ਨੂੰ ਭਰੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਘੁੱਟ ਕੇ ਮਿਲੀ। ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਡੁੱਬਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਕ ਭਰਿਆ ਬਗੀਚਾ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਣ ਨੂੰ ਜੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਜਿਸ ਰਬ ਵਿਚ ਮੈਂ ਬਿਠਾਈ ਗਈ, ਉਹ ਤਕੜੇ ਹਿਚਕੋਲੇ ਨਾਲ ਹਿਲਿਆ, ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਜਾਪਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੇਰੇ ਦਿਲ 'ਚੋਂ ਹੁਗ ਭਰ ਲਿਆ। ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਰਬ ਤੁਰਦਾ ਸੀ, ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਹੀ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਪਿਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹਨੀ ਦਿਨੀ ਮੀਰ ਬੜੇ ਪਏ ਸਨ। ਸ਼ੁਰੂ ਪਿੰਡ ਦਾ ਛੱਪੜ ਸ਼ਰਾਬੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹਿਲੋਰਾ ਤੇ ਠਾਠ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਧਰਤੀ ਸਾਰੀ ਮੀਰ ਨਾਲ ਇਉਂ ਫਿੱਸੀ ਪਈ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਗਰੀਬ ਦੀ ਸ਼ਿੰਦਗੀ ਦੁੱਖਾਂ ਨਾਲ। ਘਰ ਜਾਣ ਲਈ ਕੋਈ ਹੋਰ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਵਾਹੇ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਸ਼ੁਰੂ ਨੇ ਲਾਗੀ ਨੂੰ ਛੱਪੜ ਵਿਚ ਵੜਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੇਖ ਪਾਣੀ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਡੁੱਘਾ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਛੱਪੜ ਵੇਖ ਕੇ ਲਾਗੀ ਨੇ ਬਲਦਾਂ ਦੇ ਰੋਸੇ ਵਝੇ। ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਪਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਰਾਂ ਘੁੰਮਣ ਲਗੀਆਂ। ਪਾਣੀ ਰੱਬ ਦੀ ਹਿਕ ਛੋਟਣ ਨੂੰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਖੀਰ ਨੀਵੇਂ ਪਾਸੇ ਦੀ ਛੱਡ ਭਿੱਜ ਹੀ ਗਈ। ਰੱਬ ਦੀ ਇਕ ਨੁਕਰ ਵਿਚ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਖੱਲੇ ਦਿਸੇ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, 'ਪਾਲ੍ਹ ਗੁਟ ਕੁੰ ਏਥੇ ਵਸਣਾ ਏ'।

'ਇਕ ਵਾਰ ਹਥਵਾਹੀ ਨੇ ਖੱਲਦਾਂ ਨੂੰ 'ਬਸਕਾਰ' ਮਾਰੀ। ਸਿਆਣੇ ਬਲਦ ਝਟ ਰੁਕ ਗਏ। ਮੈਂ ਵੀ ਸੰਭਲੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ੁਹਰਾ ਘਰ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਘਰ ਵਿਚ ਨਿੱਕੇ ਮੱਟੇ ਨਿਆਇਆਂ ਨੇ 'ਬਹੂ ਆ ਗਈ, ਬਹੂ ਆ ਗਈ' ਦਾ ਰੋਲਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਝਟ ਦੋ ਮਿੰਟਾਂ ਅੰਦਰ ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਸਾਵਣ ਬੰਦਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਰੱਬ ਆ ਘਰਿਆਂ। ਗੀਤ ਗਾ ਕੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਜ਼ੋਰਾ ਵਧਾਈ ਗਈ। ਸਰਦਾਰ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤੋਲੀਏ ਦਾ ਲਝ ਫੜਾ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਤੋਰ ਕੇ ਬਹੂ ਅੱਗੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਸਨ। ਸੱਸ ਨੇ ਦੋਹੀ ਕੋਲ੍ਹੀਂ ਤੋਲ ਚੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਮੱਲਕ ਮੱਲਕ ਬੀਮਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਤੁਰ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਅੰਦਰ ਲਿਜਾ ਕੇ ਇਕ ਮੱਸੇ ਤੇ ਲੀਝਾ ਵਿਛਾ ਕੇ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸੱਸ ਨੇ ਪਾਣੀ ਵਾਰ ਕੇ ਪੀਤਾ।

'ਭਲਾ ਪਾਲ੍ਹ ਵਿਆਹ ਵਿਚ ਇਕ ਰੂਹ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਸੁਆਦ ਮਾਣਦੀ ਹੈ?' ਮੈਂ ਵਿਆਹ-ਸੁਆਦ ਦੀ ਤਾਂਘ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ।

'ਇਹ ਇਕ ਭੁਲੇਖਾ ਹੀ ਹੈ। ਕੰਵਾਰੇ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਭੁੱਖੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਉਡੀਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਵਿਆਹੇ ਦੁਆਲਾ ਕਢਵਾ ਕੇ ਫਿਰ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵਿਆਹ ਹੁਣ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।' ਮਸਕਾਂਦੀ ਪਾਲ ਨੇ ਮੁੜ ਕਿਹਾ, 'ਅਸੀਂ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਮੂਰਖ ਗਲਤੀਆਂ ਵਿਚ ਪਏ ਹਾਂ'।

'ਪਰ ਪਾਲ। ਗਲਤੀਆਂ ਹੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਪਛਾਣਦੀਆਂ ਹਨ'।

'ਹਫ਼ਾ। ਏਵੇਂ ਸਹੀ, ਤੁਸੀਂ ਕਹਾਣੀ ਅੱਗੇ ਸੁਣੋ। ਵਿਆਹ ਵਿਚ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਕਿ ਮੇਰਾ ਸ਼ੁਹਰਾ ਸਾਡੇ ਤੇ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਨਾ ਤੇ ਅਸਾਂ ਘੋੜੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹੋਰ ਨਕਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੇਟਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਅੱਡ ਹੀ ਸੁਜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, 'ਭੈਣ। ਤੇਰੀ ਤੇ ਮੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਰੱਬ ਨੇ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ।' ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਲ ਵਾਂਗ ਚੁੱਭ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ। ਸ਼ੇਖ ਵਿਚ ਮੈਂ ਵਿਆਹ ਵਿਚ ਹੀ ਕਈ ਇਕ ਕੋੜੀਆਂ ਫਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣੀਆਂ। ਮੈਂ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ। ਮੈਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦਸ ਦਿੱਤੀ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਅੱਖੇ ਹੋ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਜਾ ਕੇ ਵਿਚੋਲੇ ਨਾਲ ਲੜ ਪਏ। ਵਿਚੋਲੇ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਬਣਾ ਸਵਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਤੁਸਾਂ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਵੇ। ਵਿਆਹ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਰਗੜੇ ਝਗੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਹਨ। ਦੋ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ'।

ਮੇਰਾ ਮੁਕਲਾਵਾ ਨਾਲ ਦਾ ਹੀ ਸੀ। ਦੋ ਦਿਨ ਪਿੰਡ ਰਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਫਿਰ ਕੋਕਰੀ ਨੂੰ ਤੋਰਿਆ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੇ ਚਾਅ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਿੱਧੇ ਗਏ ਸਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਦਾਜ ਕੀਮਤੀ ਸਮਾਝਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਥੇ ਜਾਣ ਵਿਚ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਰੱਬ ਦੀਆਂ ਟੱਲੀਆਂ ਤੇ ਬੈਲਾਂ ਦੀਆਂ ਘੁੰਘਰਾਲਾਂ ਛਟਕਦੀਆਂ ਦਸ ਗੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਦੋ ਮੀਲ ਆ ਗਏ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਰੱਬ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਾਂ, ਜਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਚੋਲਾਂ ਦੀਆਂ ਪਿੰਨੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਪੀਪਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਤਕ ਬਿਲਕੁਲ ਹੁੰਘ ਵਗਤੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਪੁੰਡ ਵਿਚ ਦੀ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਨਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਫੁੱਫ ਲਾਈ ਬੈਠੀ ਰਹੀ। ਉਸ ਇਕ ਵਾਰ ਹੀ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਦਾ ਲੀਝਾ

ਖਿੰਚਿਆ। ਮੇਰਾ ਮੂੰਹ ਨੰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਤੇ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਉੱਪ ਖਾਧਾ ਕਿਰ ਪੱਲਾ ਲੈ ਲਿਆ। ਹੋਰ ਰੱਥ ਵਿਚ ਰੋਲਾ ਤੇ ਪਾਉਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਪੱਟ ਤੇ ਅਜਿਹੀ ਚੁੰਡੀ ਵਢੀ, ਮਾਨੋ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਹੀ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਖੋਫ਼ ਫੜ ਲਿਆ। ਚੁੰਡੀ ਵਾਲਾ ਥਾਂ ਮੱਚੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਸੀਸ ਵਟ ਕੇ ਖਾਧਾ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਫਿਰ ਵੀ ਨਿਚੱਲਾ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕਿਆ। ਮੇਰੀ ਵੱਖੀ ਵਲ ਰੋਥੇ ਵਾਂਗ ਹੱਥ ਚੁਲਾਇਆ, ਮੈਂ ਤਰਲੇ ਵਜੋਂ ਹੱਥ ਥੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੇ। ਮੇਰੀ ਹਾਰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੂਰਖ ਸਰਦਾਰ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਔਰਤ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਆਦਮੀ ਦੇ ਦਰ ਤੇ ਜੀਵਣ ਦੀ ਭਿਓਂ ਮੰਗ ਰਹੀ ਹੈ।

‘ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਲਈ ਮੂਰਖ ਸ਼ਬਦ ਕਿਉਂ ਵਰਤਿਆ?’

‘ਤੁਹਾਡੀ ਸ਼ਰੇਣੀ ਦਾ ਕਰਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੁਖ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ?’

‘ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਤੁਸਾਂ...!’

ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਵਡੀਰੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਲਫਜ਼ ਦੇ ਐਨ ਯੋਗ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਕ ਦੁਖੀਆ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੇਡੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਸੁਣੋ :

‘ਉਹ ਰਾਤ ਆ ਗਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਮਰਦ ਛੇਹ ਨਾਲ ਸਤਿਕਾਰੀ ਘਟ ਤੇ ਲਿਤਾੜੀ ਬਹੁਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਤਾਰਾਂ ਅਨਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਧੜਕਦੀ ਜਵਾਨੀ ਕਈ ਵਾਰ ਇਕ ਲਾਥ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਜ਼ਾਂ ਪਲਿਆ ਹੁਸਨ ਦੀਵੇ ਦੀ ਕਾਲ਼ਖ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।’

ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਮੇਰੀਆਂ ਕਈ ਭੈਣਾਂ ਲਈ ਸ਼ਾਇਦ ਮਰਦ ਛੇਹ ਜੀਵਨ ਦੇ ਨਿਰਾਲੇ ਨਸ਼ੇ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਖਣੀ ਜਿੰਦਗੀ ਪੂਰਨ ਹੀ ਉਸ ਰਾਤ ਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਬੀੜੀ ਨਾਲ ਵਾਸਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਤ ਵਿਚ ਇਕ ਭੋਲੀ ਲੜਕੀ ਦਾ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਮਤਿਹਾਨ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

‘ਗਰਮੀ ਦੀ ਗੁੱਤ ਸੀ। ਚੁਬਾਰੇ ਦੇ ਸਿਖਰ ਦੇ ਮੱਜੇ ਡਾਹੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਰੋਟੀ ਖੁਆ ਕੇ ਮੇਰੀ ਨਟਾਨ ਮੈਨੂੰ ਉਤੇ ਛੱਡ ਗਈ। ਚੋਲ ਮੇਰੇ ਵਿਛ ਵਿਚ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੋੜੇ ਕਢ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਹੀ ਵਿਛ ਫੜ ਕੇ ਪੈ ਗਈ। ਹਨੇਰਾ ਕਾਫ਼ੀ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਸੱਖਣੇ ਮੱਜੇ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਦਾ ਹੈ। ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਮੈਂ ਦਿਲ ਵਿਚ ਗੱਲ ਬਾਤ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸਾਂ। ਕਦੇ ਦਿਲ ਕਾਹਲਾ ਪੈਦਾ, ਪਰ ਕਦੇ ਇਕ ਨਾਦਾਨ ਮੁਸਕਾਣ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ ਭੁੱਲਣ ਦਾ ਧਤਨ ਕਰਦੀ ਸਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਓਨੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿੰਨਾ ਡਰ ਲਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਚੋਲ ਕੱਚੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਵਿਛ ਪੀੜ ਤਕੜੀ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈ। ਚੁਬਾਰੇ ਨਾਲ ਲਗੀ ਥਾਂਸ ਦੀ ਪੋੜੀ ਇਕ ਵਾਰ ਖੁੱਕ ਕੇ ਮੁੜ ਲਾਈ ਗਈ, ਮੈਂ ਸਮਝਿਆ ਮੇਰੀ ਸਰਕਾਰ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਪੱਲਾ ਲਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਪਲ-ਪਲ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਧੜਕਣ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਬੈਠਣ ਲਗੀ। ਪਰ ਕਿਥੇ। ਸਰਦਾਰ ਰੋਂਕਾਂ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਅੱਗੋਂ ਸ਼ਰਾਬ

ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਥੋ ਮੱਜਿਆਂ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਣ ਲਗੀ। ‘ਅਪੜੇ ਕਹਿ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਪੈਰ ਜੋਰ ਦੀ ਚੁਬਾਰੇ ਦੀ ਛੱਤ ਤੇ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਇਕ ਤਕੜਾ ਸਾਹ ਨਾਸਾਂ ਰਾਹੀਂ ਛੀਕਿਆ। ਚੁਬਾਰੇ ਦਾ ਮੱਛਰ ਸਭ ਨੱਸ ਗਿਆ। ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧੜਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਮੰਜਾ ਨੇੜੇ ਖਿਚ ਕੇ ਬਹਿ ਗਏ ਅਤੇ ਬਹਿਦਿਆਂ ਸਾਰ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੇਰੀ ਬਾਂਹ ਫੜ ਲਈ। ਮੈਂ ਛੁਡਾਣ ਦਾ ਧਤਨ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਜੋਬਨ ਦੇ ਬੰਦ ਵਲਵਲੇ ਮਿੱਠੇ-ਮਿੱਠੇ ਪਿਆਲੇ ਦੇ ਜਾਪੇ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ‘ਹੂੰ’ ਕਹਿ ਕੇ ਬਾਂਹ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ। ਝਟਕਾ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ‘ਕੋਬਣੀ ਬਣ’ ਦੇ ਸਮਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਕ ਹੈਰਾਨੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਗੁੱਤਾ ਜਿਹਾ ਤੜਪਾ ਦਿੱਤਾ। ‘ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਵਿਛੜਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਹੋਵੇਗਾ।’ ਮੈਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਕਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੇ ਹੈਰਾਨ ਤਾਂ ਬੰਗੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕਹੇ ਦੀ ਕੱਖ ਸਮਝ ਨਾ ਪਈ। ਮੈਂ ਅਬੋਲ ਪਈ ਸਾਂ। ‘ਮੈਂ ਬਥੇਰੇ ਪਾਪੜ ਵੇਲੇ ਹਨ, ਆਦਮੀ ਦੀ ਤੋਰ ਦੋ ਦਸ ਦੇਵਾਂ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਤੀਵੀਂ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪੂਰਾ ਵੇਲੀ ਹਾਂ।’ ਖਿਆਲ ਕਰਦੀ ਸਾਂ ਕਿ ਖਬਰੇ ਆਦਮੀ ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਰੋਹਬ ਪਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਵਾਕ ਨੇ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਉਸ ਦੇ ਆਚਰਨ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੰਗਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਇਸ ਦੁੱਖ ਦੇ ਵਾਰ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਸਹਾਰਿਆ, ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਸਾਂਗ ਗੱਡੀ ਗਈ।

ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦੇ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਸਤਰੀ ਦਿਲ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਦੁਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਆਦਮੀ ਦੂਜੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਤਾਅਲੁਕ ਦਸ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰੇ ਸਰਦਾਰ ਆਪਣੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਕੋਢੇ ਦੀ ਨੌਕ ਤੇ ਦਿਲ ਰੱਖੀ ਸੁਣਦੀ ਰਹੀ, ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰਾ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਹੋਰਾਂ ਫੁਰਮਾਇਆ, ‘ਤੂੰ ਸਮਝਦੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਲੱਛਣਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ?’ ਉਛ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਆਖੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਭਾਸਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਸੜਦਾ ਸੜਦਾ ਕੋਲਾ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਤੇ ਰਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਸਾਹ ਦਿਲ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਬਣ ਕੇ ਆ ਛਲਕਿਆ। ਓ ਭਗਵਾਨ! ਕੀ ਇਹ ਸੱਚਮੁਚ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਆਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਭੁੱਖਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸਾਂ। ਮੈਥੋਂ ਆਪਣਾ ਅੰਦਰਲਾ ਸਾਂਭਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲੀ ਦਾਗ ਦਿੱਤੀ। ‘ਤੈਨੂੰ ਬਚਨਾ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਛ। ਹੇ ਭਗਵਾਨ! ਮੈਂ ਕੀ ਸੁਣ ਰਹੀ ਹਾਂ, ਮੈਥੋਂ ਜੋਰ ਲਾਉਣ ਤੇ ਵੀ ਰੋਣ ਨਾ ਠਹਿਕਿਆ ਗਿਆ। ਬਚਨਾ ਸਾਡੀ ਗੱਲੀ ਦਾ ਹੀ ਮੁੰਡਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਸਾਂ, ਕੱਥ ਰਹੀ ਸਾਂ, ਰੋ ਰਹੀ ਸਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੁੱਝਦਾ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਹੁਬਕੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਭੁੱਬ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸਾਂ ਕਿ ਗੁਣੇ ਕੁਝ ਖਾ ਕੇ ਮਰ ਜਾਵਾਂ। ਪਰ ਹਾਏ।’

ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰਾ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਸੀ। ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਸਾਂ ਕਿ ਪੰਝੀ ਦਿਨ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਆਈ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋਏ, ਖੋਨੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਵਾਸਤੇ ਪਾ ਲਏ, ਯਾਰ ਵੀ ਲੱਭ ਲਏ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਪੰਜ ਛੀ ਦਿਨ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਮੇਰਾ ਵਿਆਹ ਧਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਟੁੱਟ ਕੇ ਕੁਝ ਰਹਿ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਰਹਿ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਦਿਲ ਟੁੱਟ ਕੇ ਬਾਕੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹ ਸਦਾ

ਲਈ ਸੁਆਹ ਦੀ ਮੁੱਠ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂਬਰ ਰੋਣ ਰੋਕਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦਾ, ਬਖੇਰਾ ਪਿਆ ਸੁਟਨ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਭੈੜਾ ਤੇ ਬਾਹਰਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁੜ ਬਣਾ ਸਵਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਬੰਗੀ ਕੀ ਕਿਵੇਂ ਡੂਗੀ-ਪਿਜੀਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਏਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਮਝਦੀ ਸਾਂ ਕਿ ਉਹ ਭੈਰੋ ਹੀ ਕਰਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਆਸ ਵੀ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।

ਤੁਸਾਂ ਬਲੀਬਰ। ਯਕੀਨ ਜਾਣਨਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਲਿੰਗ ਪਤੀ-ਸੰਤਕਰ ਬਿਲਕੁਲ ਉਡਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਜਮਦੂਤ ਦਿਸ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਹਾਲਤ ਉਸ ਮੋਤੀ ਵਰਗੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਚੁਰ ਕਰ ਕੇ ਮੁੜ ਕਿਸੇ ਲੇਸਦਾਰ ਚੋਰ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਅਕਾਰ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਮੇਰੀ ਛੁਟੀ ਹੋਈ ਬਾਹੁ ਮੁੜ ਫੜ ਲਈ। ਮੇਰਾ ਅੰਗ-ਅੰਗ ਭੱਜ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਕੁਝ ਵੀ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਮੱਥੇ ਨਾਲ ਪੈਰ ਲਾ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਲ ਖਿਚਿਆ। ਇਕ ਲੱਥ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੱਟੇ ਵਿਚ ਪਈ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। 'ਹੁਣ ਤੂੰ ਵੀ ਕਰ ਮੂੰਹ ਔਡਿਆ ਦੇ।' ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਉਤਲਾ ਕਪੜਾ ਹੇਠੂਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਐਨੀ ਨਡਰਤ ਹੋਈ ਕਿ ਬਾਕੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਉਹ ਵਧਦੀ ਹੀ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਰ ਸਾਇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਵਾਦ ਕੁਝ ਕੁਝ ਵੀ ਆਇਆ ਹੋਵੇ। ਹੋਰਨ ਇਸ ਗਲ ਤੇ ਸਾਂ ਕਿ ਭਰ ਕੁ ਹੋਇਆ ਇਹ ਬਦਬਤ ਕੀ ਬਕਦਾ ਸੀ। ਤੇ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਮੂਰਖਤਾ ਤੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਅਜਿਹੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਕੀ ਕਰੇਗਾ ਤੇ ਸਿਆਣਪ ਕਿਥੇ ਖਲੋਵੇਗੀ। ਫਿਰ ਉਸ ਮੇਰੀਆਂ ਗਲਾਂ ਤੋਂ ਸੁਆਦ ਮਾਨਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਪਰ ਖਾਰ ਸਾਰੇ ਹੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਮੂੰਹ ਧੋਣ ਦੀ। 'ਧੁੰਦੀ ਨਹੀਂ?' ਉਸ ਅਜਿਹੇ ਕੁਰਬਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਗਹਿਦੀ ਮੂੰਹਦੀ ਜਾਨ ਵੀ ਸਹਿਮ ਗਈ। ਮਜ਼ਬੂਤ ਮੈਂ ਗੜਵੀ ਚੋਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਛਿੱਟੇ ਮਾਰ ਕੇ ਨਾਮੁਰਾਦ ਜਿਹਾ ਮੂੰਹ ਚੁੱਕੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾੜ ਕਰ ਲਿਆ।

'ਰਾਤ ਹਨੇਰੀ ਸੀ, ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜੋੜਾਂ ਜਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਖੁਝ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਉੱਪ ਚਾਪ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਗਈ ਉਹ ਕਾਮ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੜਪ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬਰਾਬ ਨੇ ਬਾਕੀ ਗਹਿਦੀ ਜੋੜ ਵੀ ਉਡਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਇਕ ਵਾਰ ਹੀ ਮੇਰੀ ਹਿੱਕ ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਇਕ ਬੇਜਾਨ ਜੰਗੀ ਲੋਥ ਨੂੰ ਉਮ ਉਮ ਕੇ ਸੁਆਦ ਦਿਲ ਵਿਚੋਂ ਪਿਆਰ ਦਾ ਨਾਂ ਤੱਕ ਉਡ ਗਿਆ। ਇਹ ਮੇਰੀ ਸੁਹਾਗ ਰਾਤ ਸੀ, ਜਰਾ ਅੱਗੋਂ ਚੰਗੇ ਪਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਨਾ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰਾ ਸਬਰ ਸਾਰੀ ਮਰਦ ਜ਼ਾਤੀ ਨੂੰ ਚੀਰ ਜਾਣ ਲਈ ਕਾਹਲਾ ਸੀ।'

'ਨਾ ਸਾਰੇ ਮਰਦ ਅਜਿਹੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸਤਰੀਆਂ।' ਮੈਂ ਵਿਚੋਂ ਬੋਲ ਪਿਆ।

'ਉੱਪ ਰਹੋ ਵੱਡੇ ਮਰਦ ਆਏ ਨੇ।' ਪਾਲ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਮੇਰੇ ਉਪਰ ਵੀ ਵਰ੍ਹਿਆ, ਪਰ ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਵਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੁਣ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਸੋਗੀ ਅਤੇ ਗੁੱਸੇਲ ਚਿਹਰੇ ਵਲ ਦੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦਾ। ਉਸ ਮੁੜ ਕਿਹਾ, 'ਬਲਬੀਰ ਬਿਮਾਂ ਕਰਨਾ, ਪਰ ਹੁਣ ਤੁਸਾਂ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣੇ ਬਿਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਾ ਕੂਟਾ।'

'ਤੁਹਾਡਾ ਗਿਲਾ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਜੀ ਸਦਕੇ ਗੁੱਸਾ ਕਰੋ। ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਮਰਦ ਜਾਤੀ ਵਲੋਂ ਬਿਮਾਂ ਮੰਗਾਂਗਾ ਅਤੇ ਮਜ਼ਲੂਮ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਜਾਨ ਤਕ ਦੇਣ ਵਿਚ ਦਰੋਗਾ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਅੱਗੋਂ ਸੁਣਾਓ।'

ਹਾਂ, ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਘੁਟ ਲਿਆ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਟੁੱਟ-ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਲੜਖੜਾਈ, 'ਜੇ ਮੈਂ ਠੀਕ ਬਚਨੇ ਦੀ ਹਾਂ, ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਕਲੰਕੀ ਤੇ ਗੁਨਾਹੀ ਛਿਟ ਤੋਂ ਬਚੋ।'

'ਇਹ ਫ਼ਾਰਸੀਆਂ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਚੋਪੜੀਆਂ ਮਾਰਨੀਆਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ। ਇਹੋ ਜੇਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਛੱਡ ਤੇ ਹੁਣ ਮਤਲਬ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ।'

'ਕੀ ਅਜੇ ਕੋਈ ਚੋਭ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ।' ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਭੈੜੀ ਬਾਹੁ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਦਮ ਘੁਟਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। 'ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਚਲੇ ਜਾਓ।'

'ਕਾਹਤੋਂ?' ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜੋਰ ਦੀ ਜੰਗੀ ਵਿਚ ਘੁਟਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

'ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਸੁਦਾਰ ਜੀ। ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ....।'

'ਮੇਰਾ ਫਿਰ ਰੋਣ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਰੱਬ ਜਾਣੇ ਉਹ ਐਤਰੀ ਕਿਉਂ ਪਸੀਜ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, 'ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਤੇਰਾ ਦਿਲ ਵੇਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਅਸਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ।' ਮੇਰੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਕੋਈ ਹੱਦ ਨਾ ਰਹੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਹੁਣ ਵੀ ਬਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਰਬ ਉਸ ਰਾਤ ਤੋਂ ਪਨਾਹ ਦੇਵੇ ਭੁੱਖਾ ਜੱਟ, ਸ਼ਰਾਬ ਵਿਚ ਮਦਹੋਸ਼ ਤੇ ਇਕ ਨਿਮਾਣੀ ਜਿੰਦ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ।

ਮੈਨੂੰ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਵੀ ਨੀਂਦ ਨਾ ਆਈ, ਇਕ ਚੋਲਾਂ ਦੀ ਢਿੱਡ ਪੀੜ, ਦੂਜੇ ਦਿਲ ਢਿੱਡ ਵਾਲੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ, ਤੀਜੇ ਕਾਮਨਾ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਦਰਦ ਤੇ ਚੀਸਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਨਿਵਲ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਪਾਸੇ ਪਰਤਦਿਆਂ ਹਾਉਕੇ ਭਰਦਿਆਂ ਤੇ ਪੀੜ ਨੂੰ ਘੁਟ ਘੁਟ ਸਹਿੰਦਿਆਂ ਸਵੇਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਿਆ। ਇਹ ਆਪ ਉਹ ਜ਼ਾਲਮ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਘੁੱਕੀ ਅਤੇ ਗੁੱਡੀ ਸਹਿੰਦਿਆਂ ਸਵੇਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਿਆ। ਇਹ ਆਪ ਉਹ ਜ਼ਾਲਮ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਘੁੱਕੀ ਅਤੇ ਗੁੱਡੀ ਨੀਂਦ ਕਰਕੇ ਲੇਮੀਆਂ ਤਾਣੀ ਪਿਆ ਸੀ। ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਤੋਂ ਖਿਚ ਕੇ ਜਗਾਇਆ। ਉਸ ਜਾਗਦੇ ਨੇ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਕਿਹਾ। ਜਿਵੇਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰਿਆਂ ਗੁਨਾਹਾਂ ਉਪਰ ਲੀਕ ਮਾਰੀ ਜਾਏਗੀ।

'ਇਹ ਬਲਬੀਰ ਜੀ। ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਨਾਟਕ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਸੁਣਾਇਆ

ਹੈ ਬਾਕੀ ਦਾ ਵੀ ਸੁਟੇ ਪਰ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾ ਕੇ ਕੁਝ ਤਕੜੀ ਕਰ ਲਵੋ।

ਪਾਲ ਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਤਰੇਲੀਆਂ ਆ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਕੁਰਸੀ ਨਾਲ ਲਮਕ ਛਿਣ ਤੋਲੀਆਂ ਉਸ ਵਲ ਸੁਟਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਉਸ ਲਈ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਆਉਂਦੇ ਨੂੰ ਉਹ ਮੇਰੀ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਾਲੀ ਕਪੜੀ ਫੌਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਛਿਣ 'ਜੇ ਕਦੇ ਮੈਂ ਵੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖ ਕੇ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਹੌਲਾ ਕਰ ਸਕਦੀ।'

'ਕਵਿਤਾ, ਕਵਿਤਾ ਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੀ, ਸਗੋਂ ਕਵੀ ਦੀ ਕਲਮ ਰਾਹੀਂ ਮਸ਼ਕੂਦੀ ਹੈ। ਹੀਰਾ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕਦੇ ਆਪਣੀ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ ਦਸਦਾ। ਕਲੀ ਕਿਸੇ ਭੇਡ ਨੂੰ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਨਹੀਂ ਮਾਰਦੀ। ਹੁਣੁ ਆਪਣਾ ਦਰਦ ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਆਪ ਨਹੀਂ ਦਸ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਗਲਾਸ ਫੜਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

ਉਸ ਮੁਸਕੁਦਿਆਂ ਗਲਾਸ ਫੜ ਲਿਆ ਤੇ ਬੋਲੀ, 'ਮੋਟੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਬਾਥਨ ਤੇ ਸਵੱਛ ਹੋ ਕੇ ਕੀਮਤੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।'

ਉਹ ਮੂੰਹ ਧੋਣ ਲਗ ਪਈ। ਮੈਨੂੰ ਉਦੋਂ ਹੀ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਮਿਆਲ ਧਾਦ ਆਇਆ :

ਜਿਸ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਇਕ ਜਵਾਨ ਤੇ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਇਸਤਰੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਧੋਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਰਾਬੀ ਹੋ ਜਾਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ।

ਮੈਂ ਹੇਠਾਂ ਹੱਥ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪਾਲ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਛੋਹਿਆ ਹੋਇਆ ਪਾਣੀ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਪੈਣ ਲਗਾ। ਇਕ ਮਿੰਨੀ ਝੁਹਾਰ ਜਿਹੀ ਛੋਹ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਸਾਜ਼ ਜਿਹਾ ਵਜਾਉਣ ਲਗ ਪਈ। ਬਾਇਦ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਮਿਆਲ ਹੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਪਾਲ ਨੇ ਹੱਥ ਮਾਰ ਕੇ ਪਾਣੀ ਡੁਲ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ।

'ਇਹ ਕੀ ਕਰਦੇ ਹੋ?'

'ਇਕ ਕਵੀ ਕਿੰਨਾ ਸਿਆਣਾ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਲਾ ਪਾਗਲ ਸੁਭਾਅ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ।'

'ਆਹ ਕਿੰਨੇ ਚੰਗੇ ਹਨ ਉਹ ਆਦਮੀ, ਜਿਹੜੇ ਜਵਾਨ ਤੇ ਝੁੰਢੇ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਮਿੱਠੇ ਬੱਚੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।'

'ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਸੁਭਾਅ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰਾ ਹੈ?'

'ਪਿਆਰਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਤਰਸੇਵਾਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।'

'ਮੇਰਾ ਝੱਲਾ ਸੁਭਾਅ ਤੁਹਾਡੀ ਮਲਕੀਅਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬਦਲੇ...!'

ਪਾਲ ਨੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਸੋਚਿਆ ਸਿਰ ਫੇਰਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਇਰਾਦਾ ਸੋਚ ਨਾਲ ਘੋਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਮਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਫੇਰਨ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਲੀਏ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਕੇ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ ਤੇ 'ਸ਼ੁਕਰੀਆ' ਆਖਦਿਆਂ ਗਲਾਸ ਭੁੱਜੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਹਸਿਆਂ ਕਿਹਾ, 'ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨਾ ਬਸ ਚਾਹ ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ, ਖੂਬ ਅਨੰਦ ਨਾਲ ਪੀਵਾਂਗੇ।'

'ਪਰ ਇਸ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਉਹ ਚਾਹ ਕਦੇ ਵੀ ਸੁਆਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।'

'ਹੁ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤੁਹਾਡਾ ਮਿਆਲ ਸਹੀ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਬਾਕੀ ਵਿਥਿਆ ਵੀ ਸੁਟਾਵੇ।'

'ਸੁਟ ਲਵੋ ਮਹਾਰਾਜ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਰਿਆਸਤ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਗੇਰਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛ ਹੀ ਛਡ ਗਏ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਮੁੜ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਗਏ। ਮੁਕਲਾਵੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪੰਜ ਛੇ ਦਿਨ ਰਹਿ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ। ਦਸਾਂ ਦਿਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਫਿਰ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਆ ਗਏ। ਇਕ ਹਫ਼ਤਾ ਅਸਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀਆਂ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਕਿ ਹਾਲੇ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਹੋਰ ਰਹਿਣ ਦੇਵੇ। ਪਰ ਉਹ ਇਕੋ ਸਿਰ ਮਾਰ ਛੱਡਣ। ਫਿਰ ਇਕ ਹੋਰ ਹੈਰਾਨੀ ਕਿ ਜਿੰਨੇ ਦਿਨ ਏਥੇ ਰਹੇ ਓਨੇ ਦਿਨ ਹੀ ਬਚਨੇ ਗੇਰਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਤੀ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਹ ਸ਼ਰਾਬੀ ਹੋਏ ਨੂੰ ਘਰ ਸੁੱਟ ਜਾਣ। ਕਦੇ ਰੋਟੀ ਖਾ ਲੈਣ, ਕਦੇ ਭੁੱਖੇ ਹੀ ਪਏ ਰਹਿਣ।

'ਆਖਰ ਖੜ੍ਹੇ ਪੈਰ ਲੀਝੇ ਬਣਵਾਏ ਅਤੇ ਐਤਕੀ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਬੋਲ ਗੱਡੀ ਕਰਾਏ ਕੀਤੀ। ਬਲਦਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਧੂੜ ਉਡਦੀ ਨੇੜ ਤੋੜ ਦੇ ਹਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਦਸਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਕੁੰਡੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਵਾਲਾ ਸਰਦਾਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਐਥੇ ਸੁਖਾਲਿਆਂ ਸੱਸ ਦੇ ਜਾ ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਲਾਇਆ। ਨਣਨ ਨੂੰ ਵੀ ਵੱਡੀ ਜਾਣ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤੇ ਪੈਰ ਛੋਹੇ।'

'ਇਕ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ 'ਵਹੁਟੀਏ ਵਹੁਟੀਏ' ਦੀ ਪੁਚਕਾਰ ਮਤਮ ਹੋਈ ਅਤੇ ਲਗੀ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਉਣ। ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਮੈਥੋਂ ਗੁੜ ਪੁਆ ਕੇ ਮਿੱਠੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਪਕਵਾਨੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਲੀਝੇ ਧੋਣ ਦੀ ਵਾਰੀ ਅੱਠ ਨੌਂ ਜੀਆਂ ਦੇ ਲੀਝੇ ਮੇਰੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਕੁਝਤਾ ਵੀ ਧੋਣ ਲਈ ਮੈਂ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚੋਂ ਲਾਹਿਆ। ਜੇਬ ਵਿਚੋਂ ਅਫ਼ੀਮ ਵਾਲੀ ਡੋਬੀ ਨਿਕਲੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਉਸ ਦੇ ਅਫ਼ੀਮ ਖਾਣ ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਪਿਆ। ਮਿਆਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਉਮਰ ਵਿਚ ਉਹ ਕਦੋਂ ਅਫ਼ੀਮ ਖਾਂਦਾ ਹੋਵੇਗਾ? ਸ਼ਬਰੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਫੜਾ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਦਿਲ ਵਿਚ ਰਖੀ। ਮੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਂ ਕੱਢਣਾ ਤੇ ਦੁੱਧ ਰਿੜਕਣਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਅਉਦੀ ਨੂੰ ਹੀ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਕਰਦੀ ਸਾਂ। ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਇਕ ਹੋਰ ਧੁਖਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਉਹ ਸੀ ਮੇਰੀ ਤੇ ਸੱਸ ਦੀ ਨਾ ਬਣਨੀ। ਨਣਨ ਸੱਸ ਤੋਂ ਦੋ ਰਤੀਆਂ ਉੱਤਰੀ ਸੀ, ਮੇਰੀ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਵੀ ਰੱਦ ਕੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਪਰ ਰਿਹ ਵੀ ਮੈਂ ਕੋਈ ਗਿਲਾ ਨਾ ਕੀਤਾ।'

ਕਿਉਂਕਿ ਸੱਸ ਆਪ ਨੌਰ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਚੁੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਪੁਰਾਣਾ ਬਦਲਾ ਜਾਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਏਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰੱਖ ਕੇ ਉਹ ਆਈ ਨੌਰ ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਤਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਮਾਂ ਧੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਐਥੇ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਰੇ ਮਾਲ ਭੰਗਰ ਦਾ ਗੋਰਾ ਕੂੜਾ ਮੇਰੇ ਜੁੱਮੇ ਪਾਇਆ। ਮੈਂ ਮੁਸਾਫ਼ਾ ਕੇ ਗੇਰੇ ਦੀ ਟੋਕਰੀ ਸਿਰ ਤੇ ਚੁੱਕ ਲਈ ਅਤੇ ਸ਼ਰਮ ਹਯਾ ਦਾ ਪੱਲਾ ਚੀਰ ਕੇ ਗੁੜੀ ਤੇ ਜਾ ਸੁੱਟੀ। ਪੰਦਰਾਂ ਅਠਾਰਾਂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦਾ ਦੋ ਵੇਲੇ ਦਾ ਗੋਰਾ ਕੂੜਾ ਤਕੜਾ ਸਮਾਂ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਟੋਕਰੀਆਂ ਦੇ ਭਾਰ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਦੁਖਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ।

‘ਸਰਦਾਰ ਹੋਗੀ ਅਫ਼ੀਮ ਤਕੜੀ ਖਾਂਦੇ ਸਨ। ਚਾਹ ਦਾ ਗੱਢਾ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੇ ਸਿਗਰਟਾਂ ਦਾ ਝੋਸ ਵੀ ਪੈ ਚਲਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਮਾੜੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਹੋਲੀ-ਹੋਲੀ ਦੁੱਝਦੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆ ਕੇ ਲੈ ਗਈ। ਪਿਛੋਂ ਸਰਦਾਰ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਗਰਮੀ ਨੇ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਇਲਾਜ ਕੋਈ ਕਰਵਾਇਆ ਨਾ, ਸਿਰਫ ਗਿਰ ਗਈ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਛੁੱਟੀ ਲੈ ਕੇ ਆਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਜਵਾਬੀ ਨੂੰ ਘਰ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਲਾਜ ਕਰਵਾਇਆ। ਹਕੀਮ ਨੇ ਸਰਬ ਉੱਕਾ ਹੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਪੀ ਗਏ। ਅਸਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਰੱਖ ਕੇ ਤੰਦੁਰਸਤ ਕਰ ਕੇ ਘਲਿਆ ਅਤੇ ਜਾਂਦੇ ਨੂੰ ਮਾਂ ਜੀ ਵੀਹ ਸੌ ਪੈਸੇ ਪਿਓ ਦਾ ਟੀਨ ਮੁਲ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਕੋਕਰੀ ਜਾ ਕੇ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਪਿਓ ਦਾ ਟੀਨ ਖਾਧਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ ਪਰ ਕਸੀਸ ਵੱਟ ਕੇ ਪੀ ਗਈ। ਮਾਂ ਨੇ ਪਿੱਛ ਆਈ ਤਾਂ ਪੁਛਿਆ, ‘ਕੋਈ ਤਕਲੀਫ਼?’ ਮੈਂ ਆਖਿਆ, ‘ਸਭ ਠੀਕ ਹੈ’। ਤਕਲੀਫ਼ ਪਰਗਟ ਕਰ ਕੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਵਧੇਰੇ ਦੁਖੀ ਕਰਨ ਚੰਗਾ ਨਾ ਜਾਣਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਣ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਤੜਫ਼ ਤੜਫ਼ ਕੇ ਮਰ ਜਾਣ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ, ਓਦੋਂ ਤੇ ਓਥੇ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਹੋਰ ਬਣ ਗਈਆਂ। ਧੋਬੀ ਦੇ ਬੈਲ ਵਾਂਗ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਨਿਤ ਦੀ ਛਿਉਣੀ ਸਾਂਭ ਲਈ। ਪਰ ਇਸ ਵਾਰ ਮੇਰਾ ਹਿਰਦਾ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸੁਲਾਂ ਨਾਲ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਿਨਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਚ ਦਵੱਲ ਧਰਿਆ। ਇਸਤਰੀ ਆਪਣੀ ਹੱਤਕ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਾਰ ਲੈਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਮਾਪਿਆਂ ਬਾਰੇ ਉਸ ਤੋਂ ਇਕ ਲਫਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੋੜ੍ਹ ਅਟਕਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ, ਰੋਂਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਾਂ, ਮਤੇ ਕਲੋਸ਼ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਧ ਜਾਵੇ। ਮਾਂ ਧੀ ਆਖਣ ਸਵੇਰ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਚੁੱਕਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਮੋਟੀ ਅਕਲ ਤੇ ਲਾਈ-ਲਗ ਘਰ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਰੋਂਬ ਬਚਾਵੇ। ਅਖੀਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਰਾਦ ਪੂਰੀ ਹੋਈ ਤੇ ਬੜੇ ਜਿਹੇ ਕਸੂਰ ਤੇ ਡੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਮੁਰੋਮਤ ਹੋਣ ਲਗੀ।

ਇਕ ਵਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕਿ ਮੈਂ ਰੋਟੀ ਪਕਾ ਰਹੀ ਸਾਂ। ਇਕ ਗੁਆਂਢਣ ਆ ਗਈ। ਮੇਰੀ ਸੋਸ ਚੁਲ੍ਹੇ ਅੱਗੇ ਹੀ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਵੇ ਤੋਂ ਰੋਟੀ ਲਾਹ ਕੇ ਫੁਲਾਣ ਲਈ ਚੁਲ੍ਹੇ ਦੀ ਮੱਠੀ ਮੱਠੀ ਅੱਗ-ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਆਂਢਣ ਮੈਥੋਂ ਸਹੁਣੇ ਦੀ ਉਣਾਈ ਪੁਛ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦਸਣ ਲਗ ਪਈ। ਰੋਟੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਝੁਲ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਸਮਝਦੀ ਸਾਂ ਕਿ ਚੜੇਲੇ ਅੱਗੇ ਬੈਠੀ ਹੈ, ਆਪੇ ਚੁੱਕ ਲਵੇਗੀ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਨਾ ਚੁੱਕੀ। ਰੋਟੀ ਸੜ ਗਈ, ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੋਇਆ। ਗੁਆਂਢਣ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹੋ। ਕਹਿ ਕੇ ਸੜੀ ਰੋਟੀ ਚੁੱਕੀ। ਮੇਰੀ ਸੋਸ ਨੇ ਤਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਖੁਰਚਣਾ ਮੇਰੇ ਗੁਟ ਤੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਖੁਰਚਣਾ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਗਰਮ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਖੁਰਚਣਾ ਲਗਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮੇਰੀ ਚੀਕ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਉਸ ਆਪਣਾ ਜਹਿਰੀਲਾ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗੀ, ‘ਇਸ ਨੂੰ ਤੇਰਾ ਪਿਓ ਖਾਵੇਗਾ, ਤੈਨੂੰ ਖੁਆਉਣੀ ਦੋ ਮੁਰਦਾਰੇ। ਜੂਨ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਦੀ!’

ਸਾਰੇ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠਾ ਹੋਇਆ ਗਮ, ਹਿਰਦਾ ਪਾੜ ਅੱਖਾਂ ਰਹੀ ਵਹਿ ਤੁਰਿਆ।

ਮੇਰੀਆਂ ਡੂੰਬਾਂ ਨਿਕਲ ਗਈਆਂ, ਮੈਂ ਰੋ ਰੋ ਵਾਵੀ ਹੋ ਗਈ। ਇਕ ਇਕ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਆਵੇ ਅਤੇ ਰੋਣ ਝੜੀ ਦੇ ਬੱਦਲਾਂ ਵਾਂਗ ਠਲ੍ਹਿਆ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਮਾਂ ਧੀ ਆਖਣ, ਪਤੰਦਰ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਅੱਗੋਂ ਅੱਗੋਂ ਰੋਂਦੀ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਆ ਕੇ ਕੁਝ ਕਹਿ ਨਾ ਦੇਵੇ। ਸਰਦਾਰ ਪੱਠੇ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮਾਂ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਹੀ ਬਾਹਰਲੇ ਘਰ ਜਾ ਸਿਖਾਇਆ। ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਅੰਦਰ ਰੋਂਦੀ ਨੂੰ ਆ ਫੜਿਆ। ਡੰਡੇ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਪਿੱਛਾ ਲੁਹ ਸੁੱਟਿਆ। ਮੈਂ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਾਂ ਤੇ ਵਸਤੇ ਪਾਵਾਂ, ਪਰ ਪੱਥਰ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਸੁਣੀ। ਜਿਹੜੇ ਹੱਥ ਤੇ ਖੁਰਚਣਾ ਲੱਗਾ ਸੀ, ਓਸ ਥਾਂ ਓਦੋਂ ਹੀ ਛਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਓਨਾ ਥਾਂ ਸੜੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਇਕ ਡੰਡਾ ਬੇਦਰਦੀ ਨਾਲ ਓਥੇ ਵੀ ਜੜ ਦਿੱਤਾ। ਛਾਲਾ ਫਿਸ ਕੇ ਪਾਣੀ ਨਿਕਲ ਗਿਆ, ਬਹੁੜੀ ਰੱਬਾ। ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਜੂਨ ਫੁੱਲ ਕੇ ਵੀ ਨਾ ਪਾਈ।

ਸਾਰੇ ਟੱਬਰ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਕਢ, ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਮੈਂ ਭੁੱਜੇ ਹੀ ਟੇਵੀ ਪਈ ਸਾਂ। ਦੁਖਾਂ ਦੀ ਵਾਛੜ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਹੀ ਭੰਨ ਕੇ ਸੁੱਟ ਗਈ। ਚੁੱਨੀ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਢੱਕੀ ਰੋਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸਾਂ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਸ ਦਿਨ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੰਦਰ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਪਾਣੀ ਪਿਆ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਚੁੱਪ ਹੋਏ ਵੀ ਕੁਝ ਸੋਚ ਕੇ ਫਿਰ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਮੂੰਹ ਫੜ ਕੇ ਹੁਬਕੀ ਹੁਬਕੀ ਰੋਣ ਲਗ ਪੈਂਦੀ ਸਾਂ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਸਮਝਦੀ ਸਾਂ ਕਿ ਇਸਤਰੀ ਜੂਨ ਸਾਰੇ ਨਰਕਾਂ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਹੈ। ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁੱਝਦਾ, ਉਹ ਵੇਲਾ ਰੱਬ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਵੀ ਨਸੀਬ ਨਾ ਕਰੇ।

ਨਿਤ ਦੀਆਂ ਮਾਰਾਂ, ਗਾਲ੍ਹਾਂ, ਵੇਲੇ ਕੁਵੇਲੇ ਦੀ ਭੁੱਖ, ਕੰਮ ਦੀ ਖਿਚ ਰਾਤ ਦਿਨ ਵਢ-ਵਢ ਖਾਂਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨੇ ਮੇਰਾ ਰੰਗ ਨੀਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਹਲਕਾ ਹਲਕਾ ਖੁਬਰ ਰਹਿਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਮੇਰੀ ਲਿਆਕਤ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭੋਰਾ ਮੁੱਲ ਨਾ ਪਾਇਆ। ਮੇਰੀ ਸਿਆਣਪ ਕੁੱਤੇ ਵਾਂਗ ਦੁਰਕਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਜੁੱਤੀ ਬਰਾਬਰ ਨਾ ਜਾਣਿਆ। ਮੇਰਾ ਸਭ ਕੀਤਾ ਕਰਾਇਆ ਤੇ ਬਣਿਆ ਬਣਾਇਆ ਖੂਹ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਤਾਪ ਪੁੱਤੋਂ ਜਾਹਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਨਿੱਤ ਰਾਤ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਜਾਇਆ ਕਰੇ। ਮੇਰੀ ਰਿਆਸਤ ਵਾਲੀ ਸਹੇਲੀ ਮਹਿੰਦਰ ਦੇ ਨਨਕੇ ਕੋਕਰੀ ਹੀ ਸਨ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਈ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਰੰਗ ਰੂਪ ਤੇ ਹਾਲ ਵੇਖ ਹੇਰਾਨ ਹੋ ਗਈ। ਮੇਰੀ ਸੋਸ ਇਕ ਮਿੰਟ ਵੀ ਮੇਰੇ ਪਾਸੋਂ ਨਾ ਹਿੱਲੀ, ਮਤਾਂ ਮੈਂ ਕੋਈ ਸੱਚੀ ਉਸ ਨੂੰ ਦਸ ਦੇਵਾਂ। ਪਰ ਸਚਾਈ ਆਪ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੁਕਦੀ। ਮੇਰੇ ਡੁਲ੍ਹਦੇ ਅਬਹੂ ਮਹਿੰਦਰ ਤੋਂ ਨਾ ਵੇਖੇ ਗਏ। ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਆਖਣ ਤੇ ਹੀ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਸਮਝ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਜਾਣ ਲਗੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਜੱਗੀ ਪਾ ਕੇ ਮਿਲੀ। ਜੱਫੀ ਪਾਉਣ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਭੀ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਪ ਵਿਚ ਭੁੱਖ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਉਹ ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲੀ, ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਰਿਆਸਤ ਨੂੰ ਚਲੀ ਗਈ। ਪਿਛੋਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਆਂਢੇ ਗੁਆਂਢੇ ਮਲੂਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਉਸ ਜਾ ਕੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦਸ ਦਿੱਤੀ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਤੋਂ ਸੁਣ ਕੇ ਰਿਹਾ ਨਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਕ ਦਮ ਪੰਜ ਦਿਨ ਛੁੱਟੀ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਅੰਨਾ ਜਰੂਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਬਚ ਗਈ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਪੁਛਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਾ ਦਸਿਆ, ਪਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਰ ਮੈਥੋਂ ਜਬਰ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਸਾਰੇ

ਦੁਖ ਭੁੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਗੱਦ ਵਿਚ ਛਿਹਾ ਪਏ ਜ਼ਬਾਨੀ ਮੈਥੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਦਸਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਵੀ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਈਆਂ।

ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਪਰ ਮੈਂ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ 'ਪਿਤਾ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਕੇ ਜਾਣਾ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ।' ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਪਾਲ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਨਹੀਂ ਘੱਲਣਾ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਦੇਵੋ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਰਗਾ ਹੀ ਸਮਝੋਗੇ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਧੀ ਕਹਿ ਕੇ ਹਲਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤੀ। ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਧੀਆਂ ਵਾਲੇ ਹੋ।' ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਹਿਲਾਣ ਤੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਖਾਮੋਸ਼ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਵਲ ਪੈ ਗਈ। ਕਿਸੇ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। 'ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ।' ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਸੁਣਿਆ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਚਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ।

'ਅਸੀਂ ਤਲਵੰਡੀ ਆ ਗਏ। ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਬੁਖਾਰ ਵਲੋਂ ਅਗਮ ਅਇਆ, ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਕੋਈ ਮੈਨੂੰ ਆ ਕੇ ਵੇਖੇ, ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਉਗਲ ਪਾ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਏ, 'ਕੁਝੇ ਪਾਲ ਤੇਨੂੰ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੁਝੇ ਤੂੰ ਤੇ ਕਾਲੀ ਭੂਤ ਹੋ ਗਈ।' ਕਮਲਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸਭ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਦੀ ਰਹੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਬੜਾ ਸੁਖੀ ਸਾਂ, ਪਰ ਇਸ ਕੁੜੀ ਨੇ...'। ਅੱਗੋਂ ਉਹ ਕੁਝ ਨਾ ਆਖ ਸਕੇ। ਮੈਂ ਸਮਝਿਆ, ਸਾਡੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਕੁੜੀ ਮਾਂ ਬਾਪ ਲਈ ਉਹ ਨਾਸੂਰ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਦਿਲ ਤੇ ਪਿਆ ਸਦਾ ਚੀਸ਼ੇ ਭਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਧੀਆਂ ਦਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ ਇਕ ਲਾਹਨਤ ਹੈ। ਕਾਸ਼ ! ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਧੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦਾ ਵੈਰੀ ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਹੋਰ ਵਧ ਜਾਵੇ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੌਕਰੀ ਤੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਸਾਰੋਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਮੰਗਣੀ ਹੋ ਗਈ ਏ। ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਬਿਰਫ ਜੜ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸੁੱਕ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਵੀ ਮਾਂ ਬਾਪ ਲਈ ਜ਼ਹਿਮਤ ਬਣੀ ਰਹਿਣਾ ਚੰਗਾ ਨਾ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਸੇਵਾਦਾਰਨੀਆਂ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਈ। ਹੁਣ ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਦੌਰਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਵੀ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਹ ਹੈ ਮੇਰੀ ਜੀਵਨ ਵਿਥਿਆ।'

ਬੁੱਧ ਨੇ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗਾ ਮਾਰ ਲਿਆ। ਅਫਸੋਸ ਵਿਚ ਡੁੱਧਾ ਧਸ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਆਖ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਹੱਥੋਂ ਵਧ ਬਰਮਿੰਦਾ ਸਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਹੀ ਸਕੇ ਭਰਾ ਨੇ ਪਾਲ ਨਾਲ ਇਹ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ।

5

ਬਾਮ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਆਪਣਾ ਤੇਜ ਬੋਝਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਓਦੋਂ ਮੈਂ ਪਾਲ ਨੂੰ ਤਲਵੰਡੀ ਦੇ ਅੱਧ ਤਕ ਛੱਡ ਆਇਆ। ਉਹ ਚਲੀ ਗਈ, ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜੀਵਨ ਦੀ ਗੁੰਝਲ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਂ ਸਿਰ ਤੋੜ ਧਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਗੁੱਬੀ ਵੀ ਸੁਲਝਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਰਹੀ।

ਦੁਨੀਆ ਕਿਵੇਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਖਬਰੇ ਉਹ ਜਿਹਾ ਅਗੇ ਆਇਆ, ਓਹ ਜਿਹੀ ਹੋ ਰਹਿੰਦੀ ਹੋਵੇ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਤੇ ਹੋਰ ਲਾਵਿਆਂ ਦੀ ਰੋਟੀ ਦੇ ਕੇ ਬਾਹਰੋਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਮੇਰੇ ਇਕ ਹੱਥ ਵਿਚ ਬਾਲਟੀ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਇਹ ਆਦਤ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਇਕੱਲ੍ਹਾ ਹੋਵਾਂ ਜਾਂ ਕਿਤੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵਾਂ, ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਮਸਤੀ ਜਿਹੀ ਵਿਚ ਮਗਨ ਰਹਿੰਦਾ ਸਾਂ। ਕਿਸੇ ਪਿਛੋਂ ਅਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ। ਮੈਨੂੰ ਆਵੇਂ ਬੁਲਾਣ ਤੇ ਮੂਰਖ ਲੋਕਾਂ ਉਪਰ ਬੜਾ ਗੁੱਸਾ ਆਉਂਦਾ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਣਦੇ, ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਕੀ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਤੇ ਨਾ ਬੋਲਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਬਹਾਦਰ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰੀ ਹੀ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਸੱਦ ਲਿਆ। ਉਸ ਦਸਿਆ, 'ਦੋ ਫੌਜੀ ਭਗੋੜੇ ?'

'ਫਿਰ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ ?'

'ਦਲਬਾਰਾ ਤੇ ਇਕ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਰ।' ਉਹ ਚੋਰੀ ਚੋਰੀ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦਲਬਾਰਾ ਸਾਡੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ੀਰੀ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਔਖਾ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਛੁੱਟੀ ਕਟ ਕੇ ਗਏ ਨੂੰ ਬੋਝੇ ਦਿਨ ਹੀ ਹੋਏ ਸਨ। ਸੋਚਦਾ ਸਾਂ, ਉਸ ਅਜਿਹਾ ਬੁਰਾ ਕੰਮ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ? ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਹੁੱਕਮ ਚੁਕਾਇਆ ਪਲਾਟ ਵਿਚੋਂ ਭਜ ਆਇਆ ਹੈ।

'ਅਜ ਤੜਕੇ ਹੀ ਆਏ ਹਨ। ਕਲ੍ਹ ਦਾ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਹਰ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਕਟਿਆ ਹੈ।'

'ਕਿੱਥੇ ਹਨ ਉਹ ?'

'ਮੇਰੇ ਘਰ ਹਨ।'

ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹਾਲ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਵੈਲੀ ਝਟ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਅਤੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਮਰਵਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਭਾਕੇ ਪਵਾ ਦੇਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਮਾਮੂਲੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਦਲਬਾਰੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਮੁੜ ਮੁੜ ਤਰਸ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਚਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਏਥੇ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਜਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਪਲਾਟਣ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ। ਓਥੇ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਵੀਹ ਪੰਛੀ ਦਿਨ ਦੀ ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਕ ਭਗੋੜੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਦੋਸ਼ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਗੁਰੂਦੇਵ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ, 'ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦੇ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਮਿੱਤਰ ਬਣਾਉਣਾ ਹੀ ਅਸਲੀ ਸੁਧਾਰ ਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਹੈ।'

ਉਹ ਆਦਮੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਕ ਛੱਤ ਲੇਘ ਕੇ ਇਕ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਮੰਜੇ ਤੇ ਅੱਧ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਸਨ। ਪੂਰੀ ਫੌਜੀ ਵਰਦੀ ਤੇ ਰਾਈਫਲਾਂ ਕੋਲ ਸਨ। ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਮੈਂ ਚਲੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਮੈਂ ਦਲਬਾਰੇ ਤੋਂ ਪੁਛਿਆ, 'ਮੂਰਖਾ! ਇਹ ਤੂੰ ਕੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ?'

'ਮੇਰੀ ਕਿਸਮਤ।' ਏਹੀ ਆਖ ਕੇ ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਇਆ।

‘ਤੂੰ ਕੁਝ ਸੋਚਿਆ ਨਾ, ਤੂੰ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਜੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੀ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਜਾਣ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਹੱਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਤੈਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਕਿਤੇ ਦਾ ਕਿਤੇ ਖਪਾ ਦੇਵਾਂ!’

ਉਸ ਨੇ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਨੀਵੀਂ ਪਾ ਲਈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਪਛਤਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

‘ਫਿਰ ਹੁਣ ਕੀ ਸਲਾਹ?’

‘ਜੰਗ ਵਿਚ ਵੀ ਮਰ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਏਥੇ ਵੀ ਮਰ ਜਾਣਾ ਏ!’

ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਖੂਨ ਖਰਾਬੇ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਤਾਜੀਰੀ ਚੋਕੀ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਗਰੀਬਾਂ ਤੋਂ ਚੋਕੀ ਟੈਕਸ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਦਲਬਾਰੇ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੇਲੀ ਦਾ ਮਿੱਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਜਾਨਾਂ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਜਾਪੀਆਂ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ‘ਜੇ ਕੁਝ ਮੈਂ ਆਖਾਂ ਤੈਨੂੰ ਉਹੀ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ!’

‘ਕੀ?’

‘ਵਾਪਸ ਆਪਣੀ ਪਲਟਣ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਓ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪੋਲੀਸ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਮਾਰੇ ਜਾਉਗੇ!’

‘ਪੋਲੀਸ ਦੀ ਕੀ ਤਾਕਤ ਹੈ ਸਾਡੇ ਅੱਗੇ ਨਹਿਰ ਜਾਏ!’ ਇਹ ਦੂਜੇ ਫੌਜੀ ਦੇ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ।

‘ਪਰ ਜੇ ਕੁਝ ਮੈਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਉਸ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੇਵੋ!’

‘ਨਾ ਅਸੀਂ ਪੋਲੀਸ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਣਾ ਤੇ ਅਤੇ ਨਾ ਵਾਪਸ ਜਾਣਾ!’ ਦੂਜਾ ਫੌਜੀ ਬੋਲਿਆ। ਬਾਹਰ ਕੁਝ ਖੜਾਕ ਹੋਇਆ। ਘਰ ਦੀ ਕੁੜੀ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਪੋਲੀਸ ਨੇ ਘਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਪੜਕਿਆ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰੰਗ ਵੀ ਪੀਲੇ ਪੈ ਗਏ।

‘ਤੁਸੀਂ ਗੱਲੀ ਨਹੀਂ ਚਲਾਉਣੀ?’

ਇਹ ਆਖ ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ। ਸੋਚਦਾ ਸਾਂ ਜੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬਰੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇਗੀ। ਫੌਜੀ ਆਦਮੀਆਂ ਹੱਥ ਪੋਲੀਸ ਦੇ ਕਈ ਆਦਮੀ ਮਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ੁਰੂਤ ਬਚ ਉਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਪਰ ਪਿੰਡ ਤੇ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਭਾਰ ਪਵੇਗਾ। ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋਤਾ ਬਾਣੇਦਾਰ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਖਮੀ ਹੋਇਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮੇਰੀ ਬੜੀ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਗੁੱਭੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਖਲੋਤੇ ਸਨ।

‘ਤੂੰ ਕਿੱਥੋਂ ਆਇਆ ਏ?’

‘ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਕੋਲੋਂ!’

‘ਚੰਗਾ, ਇਕ ਦਮ ਹੇਠਾਂ ਬਹਿ ਜਾ!’

‘ਪਰ ਜਨਾਬ ਮੈਂ ਬਹਿਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਜੇ ਦੋਸ਼ੀ ਬੇਹੱਥਿਆਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਣ?’

‘ਕੀ ਤੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਰਖਦਾ ਏ?’

‘ਚਾਹੇ ਕੁਝ ਹੋਵੇ ਮੈਂ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਣਾ!’

‘ਬਹੁਤ ਹੱਛਾ! ਸ਼ਾਬਾਸ਼! ਤੈਨੂੰ ਕਾਕਾ ਕੋਈ ਹਰਜ-ਵਰਜ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਤੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਬੇਫਿਕਰ ਰਹਿ!’

‘ਬਹੁਤ ਹੱਛਾ ਜਨਾਬ!’

ਏਨੀ ਆਖ ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਅੱਗੋਂ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

‘ਇਕ ਪਾਸੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਾਮੂਲੀ ਜੇਲ੍ਹ ਦੋਹਾਂ ‘ਚੋਂ ਇਕ ਚੁਣ ਲਵੋ!’

‘ਅਸੀਂ ਪੰਜ ਚਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਮਰਾਂਗੇ!’ ਦੂਜਾ ਫੌਜੀ ਬੋਲਿਆ।

‘ਪਰ ਦਿਲਬਾਰਿਆ! ਤੈਨੂੰ ਕੁਝ ਪਿੰਡ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ?’ ਮੈਂ ਦਿਲਬਾਰੇ ਦੀ ਰਫਲ ਫੜ ਲਈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੂਜੇ ਫੌਜੀ ਦੀ ਰਫਲ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾ ਲਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਦਿਲਬਾਰਾ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਜ਼ੋਰਗਾ। ਦਿਲਬਾਰੇ ਦੇ ਆਖਣ ਉਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਨੇ ਵੀ ਰਫਲ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਂ ਦੋਵੇਂ ਰਫਲਾਂ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਅੱਗੇ ਲਿਆ ਸੁੱਟੀਆਂ।

‘ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਕਾਕਾ! ਸ਼ਾਬਾਸ਼! ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਿਆ!’

ਦੋਵੇਂ ਫੌਜੀ ਬਾਹਰ ਲੈ ਆਏ। ਝਟਪਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥਕੜੀਆਂ ਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲੀਆਂ ਅਦਿ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਈਆਂ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਸਾਹਿਬ ਛਤ ਉਤੇ ਸਨ। ਉਹ ਵੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਸਮੇਤ ਥੱਲੇ ਆ ਉੱਤਰੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੇਰਾ ਵੀ ਨਾਂ ਨੋਟ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਾਰੇ ਘਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲਈ ਗਈ। ਨਾਜਾਇਜ਼ ਚੀਜ਼ਾਂ ਕਾਬੂ ਕਰ ਕੇ ਸਾਰੇ ਓਥੇ ਚਲ ਪਏ। ਗਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਡਿਪਟੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਤਹਿਸੀਲ ਵਿਚ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਮੈਂ ਸੁਭਾਵਕ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, ‘ਕੀ ਉਸ ਦਾ ਆਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ?’ ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਵਾਂਞੇ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਕਈ ਦਿਨ ਬਾਹਰ ਲਾ ਆਉਂਦਾ, ਅਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਵੀ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਸਪਸ਼ਟ ਮਤਲਬ ਇਹ ਸੀ ਜੇ ਉਹ ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਨਾ ਆਇਆ, ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਸ ਦੇ ਕੀ ਅਰਥ ਕੱਢੇ। ਮੁੜ ਭਰਵੀਂ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਆਖਣ ਲਗੇ, ‘ਇਹ ਹੁਕਮ ਹੈ?’ ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਇਹ ਨਾ ਆਇਆ ਕਿ ਮਜਬੂਰੀ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਹੁਕਮ ਕਿਉਂ ਕਰ ਲਾਗੂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮੁਕਦੀ ਗੱਲ ਡਿਪਟੀ ਸਾਹਿਬ ਹੋਰਾਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਸਿੱਲੇ ਵਿਚ ਇਕ ਠਾਣੇ ਦੀ ਹਵਾਲਾਤ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਤੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਹੱਸਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਪਤਾ ਲਗ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਸਚਾਈ ਦੀ ਕਦਰ ਜ਼ਮਾਨਾ ਤੇ ਵੇਲੇ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਫਵਾਹ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਫਿਰ ਗਈ। ਮੇਰੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਗਿਜ਼ੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥੋਂ ਵਧ ਅਫਸੋਸ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਇਸ ਮਾਮੂਲੀ

ਭਾਵਲੀਫ ਨੂੰ ਇਕ ਦਲੇਰੀ ਵਿਚ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਇਹ ਮੁੱਢ ਹੈ ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਦਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਢਾਲ ਹੀ ਲੋਕ ਪੀੜ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਵਿਚ ਲਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਅਫਸੋਸ ਹੀ ਕੀ ਹੋਣਾ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਛੁਡਾਣ ਦੇ ਯਤਨ ਆਰੰਭ ਦਿੱਤੇ। ਮੈਨੂੰ ਭੀਵੇਸ ਐਵ ਇਡੀਆ ਰੂਲਜ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹਵਾਲਾਤ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦੀ ਕਿ ਮੈਂ ਫੜਿਆ ਕਿਸ ਚੁਰਮ ਵਿਚ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਇਥਲਾਕੀ ਤੌਰ ਤੇ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ ਮੌਤ ਨਾਲ ਲੜਿਆ ਹਾਂ। ਹਵਾਲਾਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਵੀ ਮੈਂ ਇਹ ਸੋਚਦਾ ਸਮਝਦਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਮੈਂ ਕਈਆਂ ਜਾਨਾਂ ਦੇ ਬਹਾਣ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਬਣਿਆ। ਉਸ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਫਤਹ ਮਿਲ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਜੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੁਖ ਤਕਲੀਫ਼ ਆ ਗਈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਮਸਤਾਨੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਡਿਪਟੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਗੁਰੂ ਤੇ ਰੋਹਬ ਪਾਰੇ ਦੀ ਆਖਰੀ ਚੋਟੀ ਤੇ ਪੁਜਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਮੇਰਾ ਅਭਿਮਾਨ ਕੁਚਲਦਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਮੇਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਭੁਕਿਆ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਮੇਰਾ ਸ਼ਾਂਤ ਚਿਹਰਾ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਡਿਪਟੀ ਸਾਹਿਬ ਖੁਦ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਭਾਰੇ ਦੋਸ਼ੀ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਇਕ ਜ਼ਿੰਦਾ ਦਿਲ ਨੌਜਵਾਨ ਦੇ ਸੱਚੇ ਇਰਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਦੇਣ ਲਈ ਤੁਰੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਥਾਣੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਚੰਗੀ ਵਾਕਫ਼ੀ ਹੋ ਗਈ। ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਆਦਮੀ ਮੈਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਚਿੱਤ ਵੇਖਦਾ ਸੀ। ਵਾਕਫ਼ੀਆਂ ਹੀ ਇਕ ਦਿਨ ਨਿੰਗਰ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪ੍ਰਸੰਨ ਗੱਦਣ ਦਾ ਏਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ, ਜੋ ਮੇਰੀ ਜ਼ਮੀਰ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਅੰਦਰੋਂ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਹਾਂ ਤੇ ਇਕ ਭਲੇ ਕੰਮ ਸਦਕਾ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਹਵਾ ਖਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਬੜਾ ਸੋਹਣਾ ਗਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸਾਂ। ਮੇਰਾ ਗੋਣਾ ਸਾਰੇ ਸਿਪਾਹੀ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਵਾਰਸ ਦੀ ਹੀਰ ਨੂੰ ਜਦ ਚੰਗੀ ਸੁਰ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦਾ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਬੈਠੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ। ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਕਈ ਸੁਆਲ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ, ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਤਸੱਲੀ ਦੇਂਦਾ ਸਾਂ। ਥਾਣੇਦਾਰ ਵੀ ਮੇਰੀ ਕਾਫ਼ੀ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਕਈਆਂ ਮੁਕਦਮਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫਾਈਲਾਂ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨੌਕੇ ਫੀ ਸਦੀ ਝੂਠ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਥੋਂ ਥਾਣੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖ ਕੇ ਪੁਛਦੇ, 'ਕਿਉਂ ਗਿਆਨੀ ਨੀਕ ਹੈ?' ਮੈਂ ਕਹਿ ਦੇਂਦਾ ਸਾਂ, 'ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਲਿਖ ਦੇਵੋ, ਉਹ ਸਭ ਨੀਕ ਹੀ ਨੀਕ ਹੈ।'

ਇਕ ਵਾਰ ਡਿਪਟੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹਵਾਲਾਤ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਅੰਦਰ ਖੜ੍ਹੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗੇ, 'ਕਿਉਂ ਦਮਾਗ ਨੀਕ ਹੋ ਗਿਆ?' ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ। ਜਨਾਬ ਨਾਸਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣਾ ਰੋਹਬ ਕਢ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਿਲਕੁਲ ਬਾਹਰ ਸੜ੍ਹਨ ਵਾਂਗ ਆਕੜੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਸੱਟ ਵੱਜੀ। ਇਸ ਡਿਪਟੀ ਦੀ ਬਾਹਰ ਸਾਰੇ ਬੜੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼ੁਰੂਰਤ ਸੀ। ਪਰ ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਨਾ ਆਇਆ ਕਿ ਕਦੇ ਗੁਲਾਮ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਪੋਲੀਸ ਅਫ਼ਸਰ ਵੀ ਮਹਾਤਮਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਤੋਂ ਵਧ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਧਾਦ ਕਰਦਾ ਸਾਂ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਸਭਿਨਾਮ ਆਇਆ, ਪਰ ਮੈਂ ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਇਕ ਪੁਨਸ਼ੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਜੀ। ਤੁਹਾਡਾ ਦੋਸਤ ਆਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਸੋਧ ਲਿਆਇਆ ਹੈ।' ਮੈਨੂੰ ਸਭਿਨਾਮ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਬੜਾ ਸੁਆਦ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ, ਸਭਿਨਾਮ ਕੁਝ ਉਦਾਸ ਜਿਹਾ ਸੀ।

'ਸਭਿਨਾਮ! ਉਦਾਸ ਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਖੜ੍ਹਾ ਏ, ਮੇਰੇ ਵਲ ਵੇਖ, ਬੁੱਢਾ ਹੋਇਆ ਆਦਮੀ ਹਸਦਾ ਨਹੀਂ ਸੋਹਣਾ ਲਗਦਾ, ਪਰ ਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰਨਾ ਮਹਾਂ ਪਾਪ ਹੈ। ਤੂੰ ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ? ਤੇਰੀ ਤਾਰੇ ਤੇ ਤਕੜੀ ਹੈ?'

ਮੇਰੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰੇ ਹੱਸ ਪਏ। ਫੜੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਤਾਰੇ ਦਾ ਨਾਂ ਸਾਂਗ ਬਣ ਕੇ ਵੱਜਾ। ਕੁਝ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਮਗਰੋਂ ਸਭਿਨਾਮ ਫੜਹਿ ਖੁਲਾ ਕੇ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਵੇਰ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਵਰਕੇ ਪਲਟਣ ਲਗਾ।

ਮੈਨੂੰ ਅੰਦਰੇ ਪੜਾ ਲਗਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਮੈਨੂੰ ਛੁਡਾਣ ਲਈ ਸਿਰ ਤੋੜ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਸ ਦਿਨ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਥਾਣੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਬਲਬੀਰ! ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਸ਼ਰਮ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤੇਰੇ ਜਿਹਾ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਲੜਕਾ ਅੰਦਰ ਹਵਾਲਾਤ ਵਿਚ ਹੋਵੇ।'

'ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਹਮਦਰਦੀ ਦਾ ਬੜਾ ਮਾਣ ਹੈ।'

'ਕਲ੍ਹ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਡਿਪਟੀ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਲੈ ਚਲਾਂਗਾ, ਪਰ ਤੂੰ ਮੂੰਹੋਂ ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲੀ, ਜੋ ਕੁਝ ਆਖਣ ਸਹਿਤ ਬਚਨ ਕਰ ਮੰਨੀ।'

'ਬਹੁਤ ਬਿਹਤਰ ਜੀ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਹੋ, ਮੇਰਾ ਕਸੂਰ ਤਾਂ ਇਹੋ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਦੁਵੱਲੀ ਜਾਨਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਣੇ ਬਚਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਲੇ ਵਿਚ ਗਰਮੀ ਦੀ ਭੁੱਤ ਦੀਆਂ ਪੱਚੀ ਗਤਾਂ ਮੈਂ ਹਵਾਲਾਤ ਵਿਚ ਕੱਟੀਆਂ ਹਨ।'

'ਮੈਨੂੰ ਭਰ ਹੈ ਕਿ ਕਿਹੜੇ ਓਥੇ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਗਿਆਨ ਛਾਂਟਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਨਾ ਕਰ ਦੇਵੀ।' ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਡਿਪਟੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੋਠੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਬੋੜੇ ਮਿਟ ਠਹਿਰ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਬੋਲੇ, 'ਕਿਉਂ?'

ਮੈਂ ਥਾਣੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨਸੀਹਤ ਸਦਕਾ ਖਾਮੋਸ਼ ਸਾਂ।

'ਤੂੰ ਐਨਾ ਸਿਆਣਾ ਮੁੰਡਾ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੁਹੜਿਆਂ ਕੋਲ ਗਿਆ ਹੀ ਕਿਉਂ?'

ਮੇਰਾ ਮਨ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਹਮਦਰਦੀ ਦੇ ਪਾਤਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ? ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ? ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਰ ਦੇ ਬਿਲਾਫ਼ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਅਵੱਸ਼ ਨਿਕਲ ਗਿਆ, 'ਬਸ ਜੀ ਜਾ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ।'

ਡਿਪਟੀ ਸਾਹਿਬ ਹੱਸ ਪਏ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਏਹੋ ਕੁਝ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਮੇਰੀ ਅਣਖ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਆਤਮਾ ਮੈਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਲਾਹਨਤਾਂ ਪਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਡਿਪਟੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੱਕਾਰ ਵਿਚ ਸੜਦਾ ਕਲੇਜਾ ਠੰਢਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਇਕ ਅਣਖੀ ਜਵਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਝੁੱਝੀ ਉਮਰੇ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ

ਸੀ। ਪਰ ਹਜ਼ੂਰ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਨਾ ਲਗਾ ਕਿ ਲਫਜ਼ ਮੇਰੀ ਜ਼ਬਾਨ 'ਚੋਂ ਕੜਵਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕੌਣ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਅੰਦਰ ਡਿੱਗਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਛੁਟਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਅਣਖ ਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਵੇਚ ਕੇ ਇਨਸਾਨ ਕਾਫ਼ੀ ਮਹਾਤਬ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪਿੱਠ ਤੇ ਲੱਗਾ ਦਾਗ ਉਸ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਧੋ ਸਕਦੀ।

‘ਇਸ ਦੀ ਹੱਥਕੜੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਓ’ ਇਹ ਜਨਾਬ ਦੇ ਭਾਰੇ ਬੋਲ ਸਨ।

ਮੈਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਤੇ ਘਰੇਲਿਆਂ ਨੇ ਸੁੱਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ। ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਏ। ਘਰ ਵਿਚ ਇਕ ਮੇਲਾ ਜਿਹਾ ਲਗ ਗਿਆ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਸਨ, ਪਰ ਮੇਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ। ਛੁੱਟ ਕੇ ਆਣ ਤੇ ਜੋ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਵੀ ਸੁਣੀਆਂ। ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਕੇ ਮੈਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੋਣ ਦਾ ਧੜਨ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਨੀਂਦ ਔਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਰਾਹੀਂ ਬਣ ਕੇ ਤੁਰ ਗਈ ਸੀ।

6

ਮੈਂ ਹਵਾਲਾਤ ਵਿਚ ਬੰਦ ਰਹਿ ਚੁੱਕਾ ਸਾਂ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਹੁਥ ਸ਼ੱਕੀ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਿਰੋ ਦਿਆਗਾਂ ਨੂੰ ਕੋਣ ਸਮਝਾਂਦਾ ਕਿ ਸਚਾਈ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਅਵੱਸ਼ ਜੇਲ੍ਹ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਲੋਕ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਬੜੀ ਫੇਰੀ ਆਰੰਭ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ, ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਕਿ ਉਸ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਸਮਝਣ-ਸੂਝ ਵੀ ਰਖਦੇ ਹਾਂ ਜਾਂ ਨਹੀਂ? ਸਮਝਣਾ ਸ਼ਕਤੀ ਬਿਨਾਂ ਕੀਤੀ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਭੱਖਦੀ ਲੋਹ ਤੇ ਪਈ ਕਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਓਸੇ ਪਲ ਆਪੇ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਵੇਖਦੀ ਹੈ।

ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਆਣਾ ਹੋਣਾ ਵੀ ਗੁਨਾਹ ਬਣ ਗਿਆ। ਮੂਰਖ ਨੂੰ ਆਪੇ ਦੀ ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ। ਆਖ਼ਰ ਇਨਸਾਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਵੇ? ਕੀ ਫਿਲਾਸਫ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਖਾਮੋਸ਼ ਹੋ ਜਾਵੇ? ਇਹ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਹੈ। ਵਿਦਿਆ ਅਮਲ ਬਿਨਾਂ ਸੱਤਾਹੀਣ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਅਤੇ ਸਚਾਈ ਤੇ ਯਕੀਨ ਵੀ ਨਾ ਰਹੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਿਦਦੀ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਹਨ। ਸੱਚ ਸੁਆਦ ਬਣ ਕੇ ਮੇਰੀਆਂ ਔਖਾਂ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਸਿਰ 'ਚੋਂ ਕੁਝ ਪੱਘਰ ਕੇ ਔਖਾਂ ਰਾਹ ਨਿਕਲੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੇਰੀ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦੀ, ਓਦੋਂ ਕੁਦਰਤੀ ਗੁਰੂਦੇਵ ਨੂੰ ਧਾਦ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਰੂਹ ਨੂੰ ਤਸਕੀਨ ਦੇਣ ਲਈ ਹੀ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਧਾਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

‘ਨਿਗੁਣੀ ਸੱਚ ਇਕ ਰਾਤ ਵਿਚ ਕਾਲੇ ਤੋਂ ਚਿੱਟੇ ਹੋ ਜਾਣ ਤੱਕ ਦਾ ਪਾੜਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ‘ਸੱਚਦਾਨੰਦ’ ਤੇ ਕੀਤਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਲੱਖਾਂ ਹਜ਼ਾਰੀਆਂ ਤਹਿਆਂ ਦਾ ਭਸਮਕ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਮਹਾਜਮਾਹੀ ਏਹੋ ਹੈ ਕਿ ਕਰੋੜ ਜਨਮ ਦਾ ਤਪ ਏਸੇ ਵਿਚ ਸੰਤੁਸ਼ਟ। ਫਿਰ ਕਿਉਂ ਨਿਰਾਕਾਰ ਕਾਮਨਾ ਲਈ ਕਲਪਿਆ ਜਾਵੇ। ਬਾਰ ਬਾਰ ਕੀਤੀ ਸ਼ੰਕਾ ਤੇ ਕਲਪਨਾ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਪਣਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਪੂਰਨ ਨਹੀਂ।’

(ਗੁਰੂਦੇਵ)

70 / ਪਾਲੀ

ਇਸ ਸਾਰੀ ‘ਖੋਪ-ਖੋਪ’ ਤੋਂ ਲਾਂਭੇ ਹੋ ਕੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਭਗਵਾਨ ਭਜਨ ਵਿਚ ਮਨ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਦੁਨੀਆਂ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ ਤਕ ਕਿਉਂ ਪੜ੍ਹਦੀ ਹੈ? ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਕਾਰਖ਼ਾਨੇ ਕਿਉਂ ਜਾਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ? ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਸੁੱਖ ਲਈ ਹੀ ਕੇਵਲ ਹੈ। ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦਾ ਹਰ ਕੀੜਾ ਕਿਸੇ ਧੜਨ ਵਿਚ ਕਾਹਲਾ ਹੈ। ਜਦ ਸਮਾਂ ਹੀ ਖੁਰਾ ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਤੇਥੇ ਚਿੰਪੀ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕੀ ਜਾਂਦੀ। ਨੇਕੀ ਖਟੀ ਵੀ ਇਕ ਦਿਨ ਮਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਨੇਕੀ ਖਟਣ ਵਾਲਾ ਰਾਤ ਭਰ ਦਾ ਮਹਿਮਾਨ ਹੈ, ਫਿਰ ਸੁਹਰਤ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਕਿੰਨੀ ਥੋਥੀ ਤੇ ਕੂੜੀ ਹੈ। ਚੱਲ, ਤਿਆਗੀਆਂ ਦਾ ਰਾਹ ਅਜਿਹਾ ਜੁਗਾਦਿ ਤੋਂ ਸੰਸਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਸੜਨ ਦੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਦੁੰਦਵਾਦ ਦੇ ਭੱਠ ਵਿਚ।

‘ਇਸ ਨੀਅਤ ਨਾਲ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਤਿਆਗ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਤਿਆਗ ਮਾਨਵ ਬਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਤਮ ਭਾਵ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਬਹਾਦਰ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਆਪਣਾ ਮੰਤਵ ਪਾਵੇ।’

(ਗੁਰੂਦੇਵ)

ਮੈਂ ਰਮ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਗੁਰੂਦੇਵ ਦੇ ਵਾਕ ਮੇਰੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਲਈ ਰੋਕ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਮੁਸਕਾਣ ਦੇ ਧੋਖੇ ਵਿਚ ਭੁਲਾਣਾ ਚਾਹਿਆ, ਪਰ ਕਿੱਥੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਧੋਖਾ ਕਾਮਯਾਬ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਚੁੱਕ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ :-

‘ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਮੁਸਕਾਂਦੀ ਹੈ,

ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ

ਗੋਬ ਫੋਲਦਾ ਤੇ ਯਗ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਕਮਲੀ ਗੁਸੀਨਾ ਟੁੱਟੇ ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਭਾਲ ਨਾਲ ਮੁੜ ਜੋੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਹੁਸਨ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਹੁਸਨ ਤੇ ਜੋਬਨ ਵਧਦਾ ਘਟਦਾ ਨਹੀਂ,

ਪਰਸਪਰ ਮਾਂ ਧੀ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਵਿਚ ਬਦਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸਭ ਦੁਨੀਆਂ ਪੂਰਬ ਤੋਂ ਪੱਛਮ ਸਫ਼ਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਚਾਅ ਨਾਲ ਤੁਰਦੀ ਹੈ, ਬਕੇਵੇਂ ਵਿਚ ਡਿਗਦੀ ਹੈ,

ਰਾਹ ਵਿਚ ਆਏ ਪੜਾਅ ਤੇ ਲਏ ਹਊਕੇ ਫਿਰ ਨਹੀਂ ਘਟਾਂਦੇ।

ਉਸ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ,

ਜਿਹੜਾ ਇਕ ਥੱਕੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬਲ ਉਧਾਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ,

ਇਹ ਸਾਂਝ ਬਰਾਦਰੀ ਹੀ ਜਗਤ ਦੀ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬਰਧਾ ਹੈ।

ਨਾ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਨਾ ਅੰਤ,

ਜਿਥੇ ਤੁਰੇ ਹੋ ਉਥੇ ਹੀ ਆ ਕੇ ਤੁਹਾਡੀ ਵਾਟ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਹੈ।

ਝੋਰਾ ਨਾ ਕਰੋ

71 / ਪਾਲੀ

ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਖ ਹੋ ਗਿਆ,

ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਉਹ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿਚ ਸਮਾ ਗਿਆ।

ਕਿਤਾਬ ਨੱਪ ਦਿੱਤੀ। ਬਹੁਤਾ ਪੜ੍ਹਨਾ ਵੀ ਅਕੇਵਾਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੁੜ-ਮੁੜ ਲੇਖੇ ਸ਼ਾਂਗੀ ਵੀ ਦੁਰਗੰਧੀ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਕੁਰਸੀ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਕੁਟੀਆ ਵਿਚ ਫਿਰਨ ਲਗ ਪਿਆ। ਸਮਾਂ ਫਿਰਦਾ ਹੈ, ਉਮਰ ਤੁਰਦੀ ਹੈ, ਤੁੱਤਾਂ ਬਦਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਸੰਯੁਕਤ ਹਨ। ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਹਰ ਕੁੱਝ ਦਾ ਸੁਆਮੀ ਕੇਵਲ ਕਾਲ ਭਗਵਾਨ ਹੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਮੋਤ ਫਿਲਸਫੀ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਕੁਝ ਮਗਨ ਜਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਗੱਤੇ ਤੇ ਲਿਖੇ ਇਕ ਗੀਤ ਵਲ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਗਈ। ਗੁਰੂਦੇਵ ਜੀ ਇਸ ਗੀਤ ਨੂੰ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ :—

‘ਪੰਛੀ। ਤੂੰ ਏ ਦੇਸ਼ ਪਰਾਏ,

ਬੰਧਨ ਤੋੜ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਜਾ, ਦੇਖ ਕੇ ਆਤਮਾ ਸਾਏ। ਪੰਛੀ।

ਫੁੱਲ ਹਸਾਵੇ ਕੰਡਾ ਹੁਆਵੇ,

ਦੁੱਦਵਾਦ ਵਿਚ ਚੈਨ ਨਾ ਪਾਵੇ,

ਵਿਸ਼ਿਆ ਦੀ ਮਧ ਜੋ ਮਧਮਾਤਾ, ਭੰਵਰਾ ਬਣ ਗਿ ਜਾਏ। ਪੰਛੀ।

ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇਰੀ ਬੇੜੀ,

‘ਕੇਵਲ’ ਬਚੇਗੀ ਸੂਰਤ ਕਿਹੜੀ,

ਮੰਜਲ ਗਿਆਨ ਜਦੋਂ ਆ ਜਾਵੇ, ਕਰਮ ਸਫ਼ਰ ਮੁੱਕ ਜਾਏ।

ਪੰਛੀ। ਤੂੰ ਏ ਦੇਸ਼ ਪਰਾਏ।

ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮੈਂ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਾਨਾਂ ਵਿਚ ਗੁੰਮ ਰਿਹਾ। ਇਕ ਸਾਇਆ ਕੰਧ ਤੇ ਛਿੱਠਾ, ਮੈਂ ਸਮਝਿਆ ਕੋਈ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਖਾਣ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਓਇ, ਮੈਂ ਤੇ ਅੱਗੇ ਹੀ ਭਰਿਆ ਪੀਤਾ ਬੈਠਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਓਦੋਂ ਹੀ ਸੀਮਤੀ ਪਾਲ ਜੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ। ਮੇਰੀ ਬਕਾਣ ਬਟਪਟ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਂ ਇਕ ਅਨੋਖੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਹੋਸ਼ ਪਿਆ। ਆਦਮੀ ਦਾ ਮਨ ਕਿੰਨੀ ਛੋਟੀ ਬਦਲਦਾ ਹੈ, ਵਿਭਚਾਰੀ ਜੋ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਹੋਥ ਜੋੜਦਿਆਂ ‘ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ’ ਕਹੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਉਸ ਵਲ ਵੇਖਦਾ ਤੇ ਹੋਸ਼ਦਾ ਹੀ ਰਿਹਾ।

‘ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ?’ ਉਸ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਤਕਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

‘ਫਿਤਰਤ ਆਪੇ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਨੇਹੀ ਹੈ।’

‘ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਤੇ ਪਰਦੇ ਪਾਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ।’

‘ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਸਜਣੀ। ਇਕ ਤਾਂ ਪਾਗਲ ਜੇਹਾ ਕਵੀ ਹੋਇਆ, ਦੂਜਾ ਫਕੀਰੀ ਦਾ ਰੰਗ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਨਵਾਂ ਪ੍ਰੇਮੀ ਬਣਿਆ ਹਾਂ। ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੇ ਸਭ ਕਾਰਜ ਖੁਲ੍ਹੇ ਘੁੰਡ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਤੁਸਾਂ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਕਦੇ ਕੋਈ ਅੰਗ ਲੁਕਿਆ ਛਿੱਠਾ ਹੈ?’

‘ਨਹੀਂ ਤਾਂ!’

‘ਫਿਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੇ ਉਪਰ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ।’

‘ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਵਾਲਾਤ ਵਿਚ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਅਤੀ ਦੁਖ ਹੋਇਆ।’

‘ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਓਥੇ ਬਹੁਤਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਹਨ।’

‘ਹੁਣ ਤੇ ਤਕੜੇ ਹੋ?’

‘ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਜਿੱਤ ਕੇ ਹਾਰ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਚੰਗਾ ਸੀ ਮੈਂ ਹਵਾਲਾਤ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ।’

‘ਨਾ ਰੱਬਾ। ਇਉਂ ਨਾ ਕਰੋ। ਤੁਸੀਂ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਤੇ ਸਿਆਣੇ ਹੋ।’

‘ਇਸ ਸਿਆਣਪ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਐਨ ਮੌਕੇ ਤੇ ਧੋਖਾ ਦਿੱਤਾ। ਚੰਗਾ ਕੇਵਲ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਹੀ ਹਾਂ। ਦੁਨੀਆ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਾਥੀ ਪੁਕਾਰਦੀ ਹੈ।’

‘ਮੇਰੇ ਬਲ ਵਿਚ ਬਦਮਾਸ਼ੀ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਨਿਰੋਲ ਦੁੱਧ ਤੇ ਸੱਚ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਤਿ ਚੰਗਿਆ ਤੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸਮਝਦੀ ਹਾਂ।’

‘ਦੁੱਧ ਤੇ ਸੱਚ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸੁਆਦ ਕਸੈਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਚੰਗਾ ਚਿਤਵਣਾ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਜਿਊਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਮੋਤ ਵਲ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਬਾਂਹ ਤੋਂ ਫੜਨ ਵਾਲੇ ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਗੁਰੂਦੇਵ ਵਿਚਾਲੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹੋ। ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ, ਮੈਂ ਸੱਚ ਦਾ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਛੱਡਾਂਗਾ।’

ਮੈਂ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਨਿਚੋਲਾ ਬੈਠਾ ਸਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਹੀ ਕੋਸੀ ਨਹਾਤਾ ਸਾਂ। ਮੇਰੇ ਕੋਸ ਅਮਰਲਤਾ ਵਾਂਗ ਤੇਲ ਵਿਚ ਸਲੂਬੇ ਪਲਮ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਾਲ ਮੇਜ਼ ਤੇ ਅਰਕਾਂ ਰੱਖੀ ਮੈਨੂੰ ਵੇਖ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦਾ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਗਵਾਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਧੁਰ ਤੋਂ ਇਸਤਰੀ ਮਰਦ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਘੁੱਲ ਮਿਲੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪਣੀ ਲੁਕੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਚੋਂ ਖੋਜਦੇ ਹਨ। ਚਾਅਾਂ ਭਰੇ ਅਮਲਾਂ ਵਿਚ ਗਦ-ਗਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਭੈੜੇ ਵਰਤਾਅ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਪੀੜ ਵਿਚ ਫਿੱਸ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਰੋ ਰੋ ਹੋਲਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ। ਪਿਆਰੇ ਸਾਥੀ ਸਾਹਮਣੇ ਗਮ-ਸੋਮਾ ਪਾਟਦਾ ਚਿਰ ਨਹੀਂ ਲਾਉਂਦਾ। ਬਸ ਕਿਸੇ ਬਹਾਨੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

‘ਮੇਰੇ ਚੰਗੇ ਬਲ। ਸੋਗ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦਾ? ਹੋਸ਼ਦਾ ਆਦਮੀ ਕਿੰਨਾ ਸੋਹਣਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।’

ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਮੇਜ਼ ਤੇ ਟੇਕ ਲਿਆ। ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰ ਗਈਆਂ। ਹੇਠ ਪਲਕਾਂ ਤੇ ਆ ਕੇ ਕੰਬ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਮੇਜ਼ ਦੀ ਨੀਲੀ ਚਾਦਰ ਵਿਚ ਸਮਝੂਟਿਆ ਨਹੀਂ ਸਨ ਚਾਹੁੰਦੇ।

‘ਤੁਸੀਂ ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਹਾਲ ਪੁਛਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ।’

‘ਹਾਲ?’

ਮੈਂ ਹੁੰਦਾ ਭਰੀਆਂ ਐਂਥਾਂ ਉਸ ਵਲ ਵੇਰੀਆਂ, ‘ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਹਾਲ ਪੁਛਾਣ ਲਵੋ, ਜਿਥੇ ਵੀ ਹੈ ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਥੀ ਦਾ ਹਾਲ ਪੁਛਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਉਹ ਅਨਦੇਸ਼ੀਆਂ ਬੋਲਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਉਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਪੱਧਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਪਾਲ ਮੈਨੂੰ ਹੇਰਾਨੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸਾਂ ਐਂਜ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਐਨੀ ਓਪਰੀ ਗੱਲ ਪੁਛੀ।’

ਪਾਲ ਮੇਰੀ ਅਜੀਬ ਹਾਲਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਤਰਸ ਵਿਚ ਪਸੀਜ ਗਈ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਖਿਲੋਂ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਰਮ-ਨਰਮ ਪੱਟਿਆਂ ਨਾਲ ਸੁਲਝਾਣ ਲਗ ਪਈ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਦੀ ਮਨੋ ਕਲਪਣਾ ਪਿਆਰ ਦੇ ਸਾਜ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਹਿਲਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਲਝਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਤਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਕੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਜੋ ਕੁਝ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਅਕੱਥ ਸੀ। ਸੁਆਦ ਜਾਂ ਲੋਜ਼ਤ ਕਦੇ ਕਬਨ ਵਿਚ ਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜੁੜਦੇ। ਬੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਇਉਂ ਭਾਸਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਸਿਉਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਦਿਲ ਧੜਕਦੇ ਸਨ, ਸ਼ਾਇਦ ਹਮਦਰਦੀ ਨੇ ਆਸ਼ਾ ਦੀ ਸਿਆਹੀ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਾਗ਼ਜ਼ ਤੇ ਇਕ ਰਾਜੀਨਾਮਾ ਲਿਖ ਕੇ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਭਵਿੱਖ ਰੰਗਲਾ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਕਿੰਨੇ ਨੇੜੇ ਸਾਂ। ਪਰ ਨਹੀਂ, ਹਾਲੇ ਵੀ ਅਸੀਂ ਕਿੰਨੇ ਦੂਰ ਸਾਂ।

ਪਾਲ ਦੀ ਬਰਾਣ-ਚੋਰ ਕਸਕ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਇਕ ਵਾਰ ਹੀ ਅਵੇਸ਼ ਕੱਥੀ। ਦੂਜੇ ਪਲ ਉਸ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਤੇ ਘੁਟ ਲਿਆ। ਸਿਰ ਜੋਬਨਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਸੀ। ਨਾੜ ਨਾੜ ਵਿਚ ਲੂਹ ਅਨੰਦ ਨਸ਼ਾ ਬਣ ਕੇ ਜੇਮ ਗਿਆ। ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧੜਕ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਹੁਣ ਨਿਰੰਮੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਤੋੜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਮਨ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, ‘ਇਹ ਸਵਰਗ ਮੇਰੇ ਇਕੱਲੇ ਲਈ ਹੀ ਹੈ। ਸਭ ਦੇਵਤਿਆਂ ਤੇ ਪਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿਓ!’ ਮੇਰੇ ਨੈਣ ਪਿਆਰ ਸੁੱਖ ਵਿਚ ਮੀਟੇ ਗਏ। ਮੈਂ ਬੋਲਣਾ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਮਤਾ ਅਨੰਦ ਨੈਣਾਂ ਰਾਹ ਨਿਕਲ ਕੇ ਕਿਤੇ ਦੋੜ ਜਾਵੇ।

‘ਪਿਆਰ! ਜੇ ਅਗਿਆ ਦੇਵੇ, ਏਹਨਾਂ ਨਵ ਕੋਲੋਂ ਦੇ ਪਤਰਾਂ ਵਰਗੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਸੜ੍ਹਦੇ ਬੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਵਾਰ ਚੁੰਮ ਲਵਾਂ!’

‘ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਾਰ ਮੇਰੇ ਬਲ!’

ਉਸ ਭਖਦੇ ਬੁੱਲਾਂ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਫਲੀਆਂ ਰਖ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਮੈਂ ਇਕ ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆਂ ਤੇ ਮੁੜ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਬੁੱਲ ਪਰੇ ਕਰ ਲਏ, ਮਤਾਂ ਮੇਰੀ ਪਿਆਰ ਹਵਾੜ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੂਹ ਸੁੱਟਦੀ ਹੋਵੇ। ਕੁਦਰਤੀ ਮੇਰਾ ਰੋਣ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਹੇਰਾਨ ਸਾਂ ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕਿਉਂ ਰੋ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਸ਼ਬਦੇ ਦੁਖ ਬਖੇੜਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਅਨੰਦ ਆਪ ਅੰਦਰ ਗਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਫਿਰ ਘੁਟ ਲਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਧੜਕਦਾ ਦਿਲ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਿਰ ਇਕ ਬੋਝ ਪੱਛ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨੇ ਐਂਜ

ਤਕ ਨਹੀਂ ਘੁਟਿਆ। ਉਸ ਮੇਰੀਆਂ ਐਂਥਾਂ ਆਪਣੀ ਹਰੀ ਸਾੜੀ ਨਾਲ ਪੁੰਝੀਆਂ ਤੇ ਸਿਰ ਫੜ ਕੇ ਉਤਾਰ ਕੀਤਾ।

‘ਉਫ਼। ਪਾਲ ਮੇਥੋਂ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ!’

ਮੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਰੋਣ ਲਹਿਰਾਂ ਫਿਰ ਉਛਲੀਆਂ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਤੇ ਦੇਵੇਂ ਅੰਗਨਾਂ ਸਿਰ ਨੂੰ ਲੁਕਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੋਰੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਭਾਵੀਆਂ ਨਰਮ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਆਕੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਕਟ ਕੇ ਨਾਰੀਅਲ ਮੂਏ ਮਰੇ ਹੋਣ। ਐਂਥਾਂ ਬਲੋਰਾ ਵਾਂਗ ਜਗਦੀਆਂ, ਛਾਤੀ ਢਾਲ ਵਰਗੀ ਨਿਪੜਕ, ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਪੈਰਬਰ ਦੀ ਕਬਰ ਤੇ ਜੰਗਮਰੀ ਸਿਲ੍ਹਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਬੁੱਲ ਕੰਵਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸੂਰੀਆਂ ਪੱਤੀਆਂ ਸਨ, ਇਉਂ ਭਾਸਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਰਸ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਿੰਮਟ ਲਈ ਉਤਾਵਲੇ ਸਨ। ਸੁਪਨੇ ਉਸ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿਚ ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਆਸ਼ਾ ਸ਼ਾਬਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਕੰਮ ਹੁਣ ਸਦਾ ਲਈ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ।

ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਹਾਲੇ ਉਸ ਦੀ ਹਿੱਕ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਟਿਕਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਕੁਲ ਅਰਮਾਨ ਚੀਕ ਤੇ ਫਿਜ਼ਾ ਨੂੰ ਪਾੜ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਘਰਦਿਆਂ ਦਾ ਡਰ ਜਮਦੂਤਾਂ ਵਾਂਗ ਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਡਰ ਪਿਆਰ ਤੇ ਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਚੰਦਨ ਦੀ ਗੋਲੀ ਵਾਂਗ ਚੀਰ ਕੇ ਦੇ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।

ਹੇਠੋਂ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਅਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ, ‘ਬਲਬੀਰ! ਚਾਹ ਤਿਆਰ ਪਈ ਹੈ ਆ ਕੇ ਲੈ ਜਾ!’

‘ਆਇਆ ਬੀਬੀ ਜੀ!’

ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਿਆਲਾ ਫੜ ਲਿਆ, ਸੁਰਾਹੀ ਮੁਧ ਗਈ ਤੇ ਨਸ਼ਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ।

ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਘੁਟ ਚੌਹਾਂ ਐਂਥਾਂ ਵਿਚ ਵਫਾ ਦਾ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟਿਆ, ਅਬੋਲ ਸੁਨੇਹਾ ਤੀਰ ਬਣ ਕੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਬਹਿ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਸੋਚਣ ਲਗ ਪਿਆਰ ਰਾਂਝੇ ਤੇ ਹੀਰ ਨੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝਨਾਂ ਤੇ ਬਹਿ ਕੇ ਕੋਲ ਕਰਾਰ ਕੀਤੇ ਤੇ ਸੌਹਾਂ ਖਾਧੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ।

ਮੈਂ ਚਾਹ ਲੈਣ ਚਲਿਆ। ਭਾਂਡੇ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੇ ਸਾਫ਼ ਕੀਤੇ ਹੋਣ, ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਹੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ। ਮੈਂ ਚੀਨੀ ਦੀਆਂ ਪਿਆਲਿਆਂ ਮੁੜ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਧੋਣੀਆਂ ਆਰੰਭ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਮੇਰੀ ਪਿੱਠ ਵਿਚ ਮੁਕੀ ਜੜਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ‘ਵੇਖ! ਉਹਦੇ ਲਈ ਕਿਵੇਂ ਭਾਂਡੇ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਘਰ ਦਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬਹਾਨੇ!’

ਬੀਬੀ ਜੀ ਬਿਲਕੁਲ ਸਚ ਆਖੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਿਆਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਘਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਓਪਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਚਾਹ ਦੀ ਚਿਲਕਵੀ ਗੜਵੀ ਮੇਜ਼ ਤੇ ਲਿਆ ਰਖੀ ਅਤੇ ਪਿਆਲੀਆਂ ਵੀ ਪਾਲ ਦੇ ਔਗੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਦੋਵੇਂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਉਪਰ ਆਹਮਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਪਾਲ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਪਿਆਲੀਆਂ ਵਿਚ ਚਾਹ ਪਾਈ ਤੇ ਉਸ ਪੀਣਿਆਂ ਕਿਹਾ, ‘ਐਂਜ ਚਾਹ ਦਾ ਲੁਤਫ਼ ਨਿਰਾਲਾ ਹੀ ਹੈ!’

‘ਨਹੀਂ ਐਂਜ ਸਭ ਕੁਝ ਹਟੋ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਿੱਠਾ ਹੈ!’

‘ਬਲ ਰਾਜ। ਤੁਸੀਂ ਕਿੰਨੇ ਸੋਹਣੇ ਹੋ। ਮੇਰਾ ਸਾਰਾ ਹਿਰਦਾ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਲਝਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।’

‘ਹਰ ਪਿਆਰ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਰੂਪਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਪਾਲੀ। ਜੋ ਸੁਆਦ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ ਉਸ ਵਿਚ ਸਦਾ ਲਈ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਵੇ।’
‘ਪਰ ਬਲ ਜੀ! ਗੁਰੂਦੇਵ ਸਿਧਾਂਤ ਕੀ ਆਖਦਾ ਹੈ, ਅੱਜ ਤਾਂ ਤੁਸਾਂ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਜ਼ਿਕਰ ਤਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।’

ਮੈਂ ਹਉਂਕਾ ਭਰ ਕੇ ਆਖਿਆ, ਗੁਰੂਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਹਰ ਬਚਨ ਪਵਿਤ੍ਰ ਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਚਾਈ ਹੈ। ਉਹ ਆਖਦੇ ਹਨ :-

ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਹਾਰ, ਸਾਕਾਰ ਸ਼ਾਂਤੀ।

ਵਾਸਨਾ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰਮ ਦੀ ਮੋਤ।

ਮਨ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਧਾਗੀ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜਨਾ, ਵਿਸਮਾਦ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੋਣਾ।
ਵਿਸਮਾਦ, ਚੇਤਨਤਾ ਦੀ ਅਮਰ ਅਵਸਥਾ।

ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਰੀਆਂ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਾਂ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟ ਪਨਾਹ ਮੰਗਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮਨ ਦਾ ਵਿਸਮਾਦ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼,

ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਅਨੰਦਤ ਕਰਨਾ।

ਆਤਮਾ ਹੀ ਅਨੰਦ ਦਾ ਅਸਲ ਭੰਡਾਰ,

ਜਿਸ ਤੋਂ ਕੁਲ ਸੰਸਾਰੀ ਮੰਗਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ।

ਹਰ ਨਿੱਕੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਤੇ ਅਗਾਢ ਸੁੱਖ, ਆਤਮਾ ਦਾ ਖਿਣਕ ਤਰਸ।

ਪਰ ਅਸੀਂ ਅਣਜਾਣ ਆਪਣੀਆਂ ਕਾਲਖਾਂ ਵਿਚ,

ਅਭਿਮਾਨ ਨੂੰ ਵਡਿਆਂਦੇ ਅਗਿਆਨੀ, ਆਵਾਗਵਾਨੀ।

ਅਸੀਂ ਸੁਆਦ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਚਾਹ ਪੀ ਗਏ। ‘ਕਾਸ਼। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ।’ ਮੈਂ ਪਾਲ ਨੂੰ ਪਿਆਲੀ ਰਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ। ‘ਲੰਮੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮਲੋਮਲੀ ਕਸ਼ਟ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਕਮਯਾਬ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।’

‘ਇਹ ਕੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਿਛਲੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸੁੱਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਬੁਰੇ ਦਿਨ ਵੇਖਦਾ ਹੈ।’ ਪਾਲ ਨੇ ਸੁਭਾਵਕ ਆਖਿਆ।
ਮੈਂ ਮਸ਼ੋਲ ਵਜੋਂ ਕਿਹਾ, ‘ਤਾਂ ਫਿਰ ਸਰਕਾਰ ਬੁੱਢੀ ਉਮਰ ਤੇ ਹੀ ਆਸਾਂ ਲਾਈ ਬੈਠੀ ਹੈ।’

ਪਾਲ ਨੇ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਉਤੇ ਪੈਨਸਲ ਦੀ ਨੋਕ ਚੁਭੇ ਦਿਤੀ, ਪੀੜ ਨੇ ਲਜ਼ਤ ਬਣ ਕੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਝਰਨਾਇਆ।

‘ਚਲੋ ਮੈਨੂੰ ਛੱਡ ਆਵੋ ਹੁਣ।’

‘ਤੁਹਾਡੇ ਆਖੇ ਲਗਾ ਕਿ ਦਿਲ ਦੇ?’

ਪਾਲ ਮੁਸਕਰਾ ਪਈ।

‘ਕੀ ਜਾਣਾ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣੇ ਹੀ?’ ਮੇਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਆਸ਼ਾ ਤੇ ਤਰਲੇ ਦਾ ਮਿਲਵਾਂ ਰੂਪ ਸੀ।

‘ਨੌਕਰ ਹਾਂ। ਬਾਦਸ਼ਾਹੋ। ਕੀਤਾ ਕੀ ਜਾਵੇ?’

ਉਹ ਉਠ ਕੇ ਖਲੋ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਮੇਰੀ ਬਾਂਹ ਫੜ ਕੇ ਖਿੱਚੀ। ਮੈਂ ਮੁੜ ਕਿਹਾ, ‘ਕਿਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਚਲੋ ਹੋ ਇਕ ਮਸਤਾਨੇ ਨੂੰ?’

‘ਹੈਰਾਨੀ ਹੈ, ਜੋ ਇਕ ਮਸਤਾਨਾ ਵੀ ਦੇਸ ਦੇ ਫ਼ਰਕ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਜਾਣੇ।’

ਮੈਂ ਪਾਗਲ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਉਠ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਅਸੀਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਉਤੋਂ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ, ਇਕ ਚੌੜੇ ਪਹੇ ਆ ਪਏ। ਅਸੀਂ ਤੁਰ ਰਹੇ ਸਾਂ ਜਾਂ ਧਰਤੀ ਪੈਰਾਂ ਬੱਲੇ ਸੁਕੜ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਪਿੰਡ ਸਾਡੀ ਕੰਡ ਪਿਛੇ ਦੂਰ ਤੇ ਅਲੋਪ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੰਡ ਪਿਛੇ ਤੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹੀ ਦੂਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਸੂਝੇ ਤੇ ਆ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਰੁਕ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਪਟੜੀ ਤੇ ਹਰੀ ਘਾਹ ਵੇਖ ਕੇ ਬਹਿ ਗਏ।

‘ਨਦੀ ਕਨਾਰੇ ਨਾਲ ਸਜਣ ਦੇ, ਜੀ ਭਰ ਸ਼ਾਮ ਬਿਤਾਈ।’

ਇਸ ਗੀਤ ਲੈਅ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਅੰਦਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਲਹਿਰੀ ਤਾਲ ਦੇਣ ਲਗਾ। ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਦਾ ਥੁੱਕ ਭਰਿਆ ਅਤੇ ਮੁੜ ਉਤਾਂਹ ਉਛਾਲ ਕੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਹਿਕ ਤੇ ਖਿਲਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਥੁੱਕ ਵਿਚ ਆਇਆ ਪਾਣੀ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਥੋੜ੍ਹਾ ਚਿਰ ਚੁੱਪ ਰਹਿ ਕੇ ਪੁਛਿਆ, ‘ਤੁਹਾਡੇ ਕੰਮ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ?’

‘ਮੇਰੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ?’

‘ਤੁਹਾਡੀ ਆਪਣੀ ਬਾਬਤ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਸੱਲੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਕੇਵਲ ਤੁਹਾਡੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ ਬਾਰੇ ਪੁਛ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।’

‘ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਵੀਹ ਦੌਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਸੋ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਗੋਪਣ ਭਰਤੀ ਆਡਸ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦੀਆਂ ਫੌਜੀ ਸੇਵਾਦਾਰਨੀਆਂ ਨੇ ਕਈ ਆਦਮੀ ਭਰਤੀ ਵੀ ਕਰਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਮਿਲਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ।’

‘ਜੇ ਕਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ, ਤਦ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਭਰਤੀ ਕਰਾ ਦਿਓ।’ ਮੈਂ ਮਸਖਰੀ ਵਜੋਂ ਕਿਹਾ, ਪਰ ਬਾਹਰੋਂ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਸੰਜੀਦਾ ਰਿਹਾ।

ਤੁਹਾਨੂੰ ਭਰਤੀ। ਕਦੇ ਭੁਲ ਕੇ ਵੀ ਨਾ। ਮਰ ਜਾਏ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭਰਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਦੇ ਸੁਣਿਆ ਨਹੀਂ ਜੇ, ‘ਵੇ ਨਾ ਜੋਬਨ ਬਿਆਵੇ, ਲੈੱਖ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਖਰਚੇ।’

‘ਇਸ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਮਾਹਾਰਾਜ। ਇਕ ਪੰਜਾਬਣ ਦਾ ਦਿਲ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਪੰਘਰ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਬਿਪਤਾ ਨੂੰ ਗਭਰੂ ਮੇਲ ਤੋਂ ਵਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਕ ਪੰਜਾਬਣ ਦਾ ਦਿਲ ਐਨਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਪੰਜਾਬ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਹੀ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀ ਧਰਤੀ

ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਹਰ ਜੱਗ ਲੂਹ ਵਿਚ ਭਿੱਜ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

‘ਐਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਡੀਗਾਂ ਮਾਰਦੇ ਹੋ!’

‘ਪਰ ਇਕ ਜ਼ਿੰਦਾ ਦਿਲ ਸ਼ਾਇਰ ਨੂੰ ਕਈ ਪਾਸੇ ਰਖਦੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।’ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਹੱਸ ਪਏ।

ਮੈਂ ਜੁੱਤੀ ਲਾਹ ਕੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਪੈਰ ਪਾ ਲਏ ਅਤੇ ਲੱਗਾ ਵਗਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਲਹਿੰਦਾ ਛੇੜਨ। ਨਵੇਂ ਫੈਸ਼ਨ ਪੇਂਟੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਵਲਾਏ ਵਾਲਾਂ ਵਾਂਗ ਲਹਿਰਾਂ ਇਕ ਕਿਨਾਰੇ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤਕ ਜਾਣ ਲਗ ਪਈਆਂ। ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਕ ਕੁਦਰਤੀ ਖੂਹ ਦ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਇਕ ਚੂਲੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਭਰ ਕੇ ਪਾਲ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਲ ਚੁੱਕ ਮਾਰੀ। ਉਸ ਬਨਾਉਣੀ ਗੂੰਜ ਬਣਾਇਆਂ ਕਿਹਾ, ‘ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਛੇੜਿਆ ਨਹੀਂ?’

‘ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਛੇੜੋ!’

‘ਨਤੀਜਾ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ?’

‘ਸਦਾ ਚੇਤੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਇਕ ਮਿੱਠੀ ਲੜਾਈ!’

ਅਸੀਂ ਪਾਣੀ ਉਛਾਲਦੇ ਹੋਏ ਦੋਵੇਂ ਹੱਸ ਪਏ। ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਪਾਲ ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਅਟਕੀਆਂ ਕਣੀਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹੁਸਨ ਨੂੰ ਕਿਆਮਤ ਵਲ ਧਰੀਕ ਤੁਰੀਆਂ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਦੀ ਪਹੇ ਪਹੇ ਕਈ ਰਾਹੀਂ ਲੈਘ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਮੇਰੇ ਜਾਣੂ ਵੀ ਸਨ।

‘ਪਾਲ! ਭਲਾ ਲੇਖਣ ਵਾਲੇ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਖਿਆਲ ਕਰਦੇ ਹੋਣਗੇ?’

‘ਜੇ ਖਿਆਲ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਮੈਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦੀ ਹਾਂ ਇਹ ਏਹੋ ਜਿਹੇ ਖਿਆਲ ਹੀ ਕਰਨ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਹੋਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਚੰਗੀ ਆਸ਼ਾ ਨਿਰਮਲ ਹੈ, ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਭੈੜੇ ਸ਼ਬਦ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਲਈ ਵਰਤ ਛੱਡੇ ਹੋਣਗੇ!’

ਅਸੀਂ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਲਈ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ। ਸਾਥੋਂ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਦੀ ਵਿਥ ਤੇ ਹਰਿਆਵਲ ਵਿਚ ਮਦਹੁਸ਼ ਬਾਗ਼ ਹੁਲਾਰੇ ਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੇਰਾਂ ਦੇ ਕਾਹਲੇ ਸਾਹ ਟਾਹਲੀਆਂ ਦੀ ਠੰਡੀ ਛਾਵੇਂ ਵੀ ‘ਫੜਕ ਫੜਕ’ ਹਿਲਦੇ ਡਾਸਦੇ ਸਨ। ਗਿੱਲੀ ਪਰਤੀ ਨਾਲ ਉਹ ਹਿੱਕਾਂ ਜੋੜੀ ਨੱਢ ਮਾਣ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ‘ਕਿਆ ਕੇ’ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਵਾਯੂ-ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਨਗਮਾ ਤੜਪਾ ਦੇਂਦੇ।

‘ਚਲੋ ਬਾਗ਼ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰੀਏ?’ ਪਾਲ ਨੇ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਹਲੁਣਿਆ।

ਮੈਂ, ‘ਹਾਏ ਓਏ ਨਦੀ ਕਿਨਾਰਿਆਂ!’ ਕਹਿੰਦਾ ਉਠਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਵਲਵਲੇ ਪਾਣੀ ਨੇ ਖੋਹ ਲਏ ਸਨ। ਕਿਨਾਰੇ ਕਿਨਾਰੇ ਅਸੀਂ ਬਾਗ਼ ਦੀ ਖਿੜਕੀ ਤਕ ਆਪੜੇ। ਮੈਂ ਖਿੜਕੀ ਪਹੁੰਚ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ‘ਏਥੇ ਭੋਰਾ ਭੁੱਲ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਪਈਏ। ਕੀ ਲੈਣਾ ਏਂ ਸੜਦੇ ਕੋਹੜ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ!’

‘ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਏਥੋਂ ਜਾਣ ਨੂੰ ਜੀਅ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਾਂਤ ਤੇ ਨਵੇਕਲੀ ਜਗ੍ਹਾ

ਚੰਗੇ ਭਾਗਾਂ ਨਾਲ ਨਸੀਬ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਏਥੇ ਨਿੱਤ ਆ ਕੇ ਆਪਣਾ ਦਿਮਾਗ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰ ਜਾਣੇ ਹੋ। ਮੇਰੀ ਵਲ ਵੇਖੋ ਨਿੱਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਚੋੜਵੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਨੀਆਂ ਤੇ ਨਿੱਤ ਨਵੇਂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਗਰਦ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ।’

‘ਪ੍ਰੇਮੀ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਨਾਲੋਂ ਫੁੱਲਾਂ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਨੇੜੇ ਹਨ।’ ਮੇਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਆਪਣਾ ਅਗੇਮ ਟਿਕਾਣਾ ਫੁੰਡ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਪਾਲ ਨੇ ਕਿਸ ਰੀਝ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ, ਮੇਰੀ ਮਰਦ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਹੀ ਤਕੜੀ ਹਿਲ-ਚਲ ਆ ਗਈ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਮੇਰੇ ਕਾਬੂ ‘ਚੋਂ’ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਾਲ ਦੇ ਗੋਰੇ ਅੰਗ ਅੰਗਤਾਈ ਵਿਚ ਆਕੜ ਕੇ ਜੋਸ਼ ਆਹਾਂ ਬਣ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਖਾਮੋਸ਼ ਨੀਵੀਂ ਪਾ ਲਈ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਹਾਰ ਗਿਆ ਸਾਂ।

ਪਾਲ। ਜੇ ਕੋਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਅਰਮਾਨ ਮੇਰੇ ਲਈ ਸੁਆਦ ਬਣ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ, ਤਦ ਮੇਰੀ ‘ਜੀ ਆਇਆਂ’ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿੱਧਣ ਲਈ ਕਾਹਲ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਚਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਸੁਆਦ ਸੁਆਦ ਹੀ ਰਹੇ। ਉਸ ਦੇ ਫਨਾਹ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਜੀਵਨ ਜੋੜ ਹਿਚਕੀ ਵਿਚ ਖੜਮ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਜੇ ਮੈਂ ਗਲਤ ਹਾਂ, ਤਦ ਸੁਆਦ ਨੂੰ ਮਾਨਣ ਲਈ ਲੰਮੇਰਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਸੁਆਦ ਅੱਗੇ ਹੀ ਅੱਗੇ ਰਹੇ ਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੱਚਣ ਤੇ ਘੁਟਣ ਦੇ ਯਤਨ ਵਿਚ ਕਬਰ ਤਕ ਪੁਜ ਜਾਣ। ਕੀ ਏਨਾ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਬਰ ਨੇ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਪਿਆਰ ਲਈ ਹਰ ਟਿਕਾਣਾ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂਦੇਵ ਦੀ ਗੂਹ ਸੁਣ :-

‘ਪਿਆਰ ਦੇ ਅੰਤ ਲਈ ਕਾਹਲਾ ਨਾ ਹੋ।’

ਉਡੀਕ,

ਕਿ ਤੇਰਾ ਪਿਆਰ ਹਉਕੇ ਤੋਂ ਹਨੇਰੀ ਨਹੀਂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ,

ਨਾਜ਼ਕ ਧੜਕ ਤੋਂ ਭੁਚਾਲ,

ਅਤੇ ਬੂੰਦ ਤੋਂ ਸਾਗਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ।

ਇਕ ਬੂੰਦ ਬੁੱਲ੍ਹ ਤਾਂ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ,

ਪਰ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਪੁਜਵੱਲਤ ਜੁਆਲਾ ਨਹੀਂ।

ਪਿਆਰ ਦਾ ਇਹ ਨੇਮ ਹੈ, ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਮਗਨ ਰਹੋ,

ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਕਬਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ।

ਜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਇਕ ਗਲਵਕੜੀ ਵਿਚ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ,

ਓਨਾ ਚਿਰ ਇਤਜ਼ਾਰ ਕਰੋ,

ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਸਹਿਜ ਤੁਹਾਡੀ ਗੂਹ ਨੂੰ ਕਾਇਆ ਤੋਂ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ।’

(ਗੁਰੂਦੇਵ)

ਪਾਲ ਮੇਰੇ ਬੋਲ ਇਉਂ ਸੁਣ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਮਹਾਤਮਾ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼। ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸ਼ਾਂਤ ਤੇ ਪਰੀ ਗੁਪ ਦਿਸਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਸਨ, ਮੈਂ ਖਿਆਲ

ਕੀਤਾ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੇ ਅਫ਼ਸੋਸ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਦੀਆਂ ਕਲੀਆਂ ਵਲ ਦੁਆਇਆ। ਕਲੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਖੁੱਕ ਤੋੜ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਥੇਕ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਹੱਸ ਪਈ, ਜਿੰਨੀਆਂ ਕਲੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਉਹ ਬੋਚ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਓਨੇਆਂ ਉਸ ਬੋਚੀਆਂ ਅਤੇ ਸੋਦਾਈਆਂ ਵਾਂਗ ਉਮਦੀ ਜੇਬ ਵਿਚ ਪਾਦੀ ਗਈ।

ਸਾਰੇ ਬਾਗ਼ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈ ਕੇ ਅਸੀਂ ਬਾਹਰ ਆਏ ਅਤੇ ਮੁੜ ਉਸ ਪਰੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਵਲ ਨੂੰ ਟੁਰ ਪਏ।

‘ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ, ਹੁਣ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਕੱਲੀ ਚਲੀ ਜਾਵਾਂਗੀ। ਖੇਚਲ ਦੀ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗਦੀ ਹਾਂ?’ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ।

‘ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ। ਹੁੱਛਾ। ਚਲੋ ਤੁਸੀਂ, ਹਨੇਰਾ ਮੂੰਹ ਅੱਗੇ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ।’

ਉਹ ਚਲੀ ਗਈ, ਮੈਂ ਵੀ ਵਾਪਸ ਮੁੜਿਆ, ਪਰ ਫਿਰ ਪਿਛੇ ਤੋਂ ਕੇ ਤੱਕਿਆ, ਸਿਵੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕੁਝ ਕੱਢ ਕੇ ਲੈ ਗਈ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਭਾਰਾ ਸੀ, ਪਰ ਅੰਦਰਲਾ ਗੰਧ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਨਿਕਲ ਜ਼ਰੂਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਧਰਤੀ ਦੀ ਹਿੱਕ ਤੇ ਕੀਤੀਆਂ ਪੈੜਾਂ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਇਕ ਪੈੜ ਨੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਲ ਖਿੱਚਿਆ ਤੇ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਨੇ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਲਈ। ਉਹ ਪਵਿਤਰ ਚਰਨ ਛੋਹ, ਜਿਸ ਨੇ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪਤਕਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

7

ਐਤਵਾਰ ਦਾ ਦਿਨ ਸੀ। ਇਹ ਦਿਨ ਕੁਦਰਤੀ ਦੁਨਿਆਂ ਦਿਨਾਂ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਗੰਧ ਭਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੀ ਤਕੜੀ ਖਪ-ਖਪ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਹੋ ਕੇ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਨੀਕ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਸ ਦਿਨ ਸਤਿਨਾਮ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ ਸੀ। ਜਾਂ ਤਾਰੇ ਦਾ ਪਿਆਰ ਉਸ ਨੂੰ ਦਸਾਂ ਮੀਲਾਂ ਤੋਂ ਘਸੀਟ ਲਿਆਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਸਤਿਨਾਮ ਕੇਵਲ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਉਣ ਦੀ ਦਲੀਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਕਤਵਾਦ ਵਿਚ ਦੁਹਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਜਾਣ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਲਕੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਧਰਤੀ ਵੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਦੋਸਤ ਦੋਸਤ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਸਤਿਨਾਮ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸਾਂ, ਬਿਲਕੁਲ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਨਾਲ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਉਸ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਤੇ ਬੋਝਾਂ ਸ਼ੱਕ ਜਿਹਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਸਤੀ ਵਿਚ ਬੋਝਾਂ ਸ਼ੱਕ ਭੀ ਇਕ ਤਕੜੀ ਮੰਜ਼ਲ ਦਾ ਖੌਪਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਤਿਨਾਮ ਹਰੇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸਚਾਈ ਜਾਹਰ ਕਰ ਜਾਂਦਾ।

ਨੀਕ ਉਸ ਦਿਨ ਐਤਵਾਰ ਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਤੇ ਸਤਿਨਾਮ ਬਾਹਰ ਬਗੀਚੇ ਵਿਚ ਟਹਿਲਣ ਲਈ ਜਾ ਰਹੇ ਸਾਂ।

‘ਬਲਬੀਰ! ਜੇ ਤੂੰ ਬੁਰਾ ਨਾ ਜਾਣੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਕ ਗੱਲ ਆਖਾਂ!’

‘ਜੇ ਗੱਲ ਹੀ ਅਜਿਹੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਬੁਰਾ ਮਨਾਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ।’

‘ਭਾਵੇਂ ਤੈਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੀ ਹੋਵੇ, ਮੈਂ ਦੱਸਾਂਗਾ ਜ਼ਰੂਰ!’

‘ਫਿਰ ਪਹਿਲੇ ਵਾਕ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ!’

‘ਮੇਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚਿਤਾਵਨੀ ਕਰਵਾਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪਾਲ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣੇ ਸਬੰਧ ਛੱਡ ਦੇਵੋ!’

ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਹੱਸ ਪਿਆ ਅਤੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਤਿਨਾਮ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਕੋਈ ਭੁਲੇਖਾ ਲੱਗਾ ਹੈ।

ਉਸ ਮੁੜ ਕਿਹਾ, ਐਸ. ਡੀ. ਓ. ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਮੇਲ ਮਿਲਾਪ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਤਲਵੰਡੀ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦਸਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਵੀ ਬਹੁਤ ਪੀਂਦੀ ਹੈ। ਐਸ. ਡੀ. ਓ. ਜਦੋਂ ਚਾਹੇ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਭੇਜ ਕੇ ਤਹਿਸੀਲੇ ਮੰਗਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰ ਛੱਡ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸੱਚ ਕਿਹਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਉਸ ਦੀ ਬਦਨਾਮੀ ਤੇਰਾ ਵੀ ਮੂੰਹ ਕਾਲਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ। ਤੇਰੇ ਤੇ ਪਾਲ ਦੇ ਸਬੰਧ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਅੱਗੇ ਹੀ ਭੇਜਾ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਬਦਨਾਮ ਹੋਣਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ।

ਮੈਂ ਅੱਖਾਂ ਚੌੜੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਸਤਿਨਾਮ ਦੇ ਵਾਕ ਸੁਣਦਾ ਰਿਹਾ। ‘ਮੇਰਾ ਵੀ ਮੂੰਹ ਕਾਲਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ!’ ਮੈਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਮੁੜ ਕਹੇ। ਜਿੰਨਾ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਔਖਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਓਨਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਹੋਇਆ। ਇਸਤਰੀ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਬਦਨਾਮ ਹੈ। ਸੋਚਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਸਬੰਧ ਕੁਦਰਤੀ ਵੱਡੇ ਆਦਮੀ ਅਤੇ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨਾਲ ਹੋਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਆਚਰਨ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਨੀਕ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਫਿਰ ਖਿਆਲ ਕਰਦਾ ਸਾਂ ਕਿਤੇ ਸਤਿਨਾਮ ਭੂਨ ਹੀ ਨਾ ਬੋਲਦਾ ਹੋਵੇ? ਨਹੀਂ ਸਤਿਨਾਮ ਭੂਨ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ, ਪਰ ਪਾਲ ਵੀ ਐਨੀ ਭੈੜੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ? ਕੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਤੀਵੀਂ ਦੀ ਹੀ ਜਾਤ ਹੈ। ਹੁਸਨ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਇਸ ਬਾਹਰ ਵਿਚ ਮਹਿਕ ਉਠਣਾ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ।

ਮੈਂ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਵਢੀਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਬਾਹਰੋਂ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆਂ ਕਿਹਾ :

‘ਕੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਸਤਿਨਾਮ, ਇਹ ਪਿਆਰ ਦੀ ਹੀ ਵਿਗੜੀ ਸ਼ਕਲ ਹੋਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਿਆਰ ਬਹੁਤਾ ਬਦਨਾਮੀ ਤੇ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਪਾਲ ਐਨੀ ਪਾਗਲ ਨਹੀਂ, ਜਿੰਨੀ ਕਿ ਉਹ ਸਿਆਣੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਤੇਰੇ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤਾ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਜੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਚੁਣ ਰਹੀ ਹੈ, ਤਦ ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ।’

ਖੁਸ਼ੀ ਆਪਣੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਹਿ ਗਿਆ, ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਕੱਚਾ ਹੋਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

‘ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਨਾ, ਉਹ ਕੁਝ ਹੋਰ ਲੱਭ ਰਹੀ ਹੈ। ਐਸ. ਡੀ. ਓ. ਕਈ ਥੱਚਿਆਂ ਦਾ ਬਾਪ ਹੈ। ਔਹੀ ਉਮਰ ਦਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਔਧਾ ਸਿਰ ਚਿੱਟਾ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਸੋਹਣੀ ਨਹੀਂ, ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਛੱਡਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।’

ਸਤਿਨਾਮ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਅੰਦਰ ਪੱਛਾ ਸੁਟਿਆ। ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਸਾਹ ਸਤ ਨਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ ਜਵਾਬ ਦੇ ਗਈ। ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖੀਆਂ ਅੱਗੇ ਪਾਲ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਪਲ-ਪਲ ਕਮਲਾਂਦੀ ਤੇ ਮੈਲੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਦਿਲ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਇਕ ਦੇਵੀ ਅਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਸਤਿਨਾਮ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਘੂਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

‘ਸਤਿਨਾਮ! ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਫਿਰ ਸਕਦਾ, ਚਲ ਵਾਪਸ ਮੈਂ ਘਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਦਿਲ ਬਦਲਦੇ ਚਿਰ ਨਹੀਂ ਲਾਉਂਦੇ।’

ਅਸੀਂ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਏ। ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਆਪਣੀ ਭੁੱਗੀ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤੇ ਕੁਝਸੀ ਤੇ ਆ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਸਾਹਮਣੇ ਕੰਧ ਨਾਲ ਸੁੰਦਰੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪਲਮ ਰਹੇ ਕੇਸਾਂ ‘ਚੋਂ ਮੁਸਕਰਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਗੁੱਸਾ ਤਸਵੀਰ ਵਲ ਵੇਖ ਸਰਬ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਕੋਸ ਰਿਹਾ ਸੀ :—

‘ਐ ਇਸਤਰੀ!’

ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਅਸਮਾਨੀ ਦੇਵੀ ਆਖਿਆ,

ਪਰ ਤੇਰੀ ਵਿਭਚਾਰ ਕਾਮਨਾ ਨਾ ਰਾਹੀਂ।

ਤੇਰੀ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਕੋਮਲਤਾ ਵਿਚ ਪੁੰਗਰਦੀ ਦਰਸਾਈ

ਪਰ ਤੇਰਾ ਸਰੀਰ ਮੇਰੇ ਤੇ ਦਿਲ ਬਿੰਘਰ, ਬਿੰਘਰ ਹੀ ਰਿਹਾ

ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਮੂਰਤੀ ਵਿਵਸ਼ ਆਤਮਾ, ਪੁਕਾਰਿਆ,

ਪਰ ਉਛ। ਤੂੰ ਦੀਪ ਲਾਟ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੱਖ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਉਹ ਕੋਛਾ ਮੂਰਖ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ,

ਤਲਵਾਰ ਹਸਦੀ ਹੈ ਤੇ ਔਰਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਹਾਏ। ਬੇਦਰਦਣ ਵਫ਼ਾ ਹੀਣ ਪਾਲ।

ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪੂਜਾ ਲਈ ਚੁਣਿਆ ਸੀ,

ਪਰ ਤੂੰ ਨਰਕ ਦੀ ਛਿੱਟ ਸੀ, ਨਰਕੀ ਛਿੱਟ ਹੀ ਰਹੀ।

ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਸੱਚੇ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਨੂੰ,

ਨਫ਼ਸਾਨੀ ਬਰਾਬ ਵਿਚ ਡੋਬ ਦਿੱਤਾ।

ਆਪਣੇ ਹੀਰੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਖੂਨੇ ਸੀਸੇ ਨਾਲ ਵਟਾ ਲਿਆ।

ਕਾਸ਼। ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਮਰਦ ਸਾਥੀ ਦਾ ਦਿਲ,

ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਜਾਣ ਸਕੀ।

ਪਰ ਨਹੀਂ,

ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਮ ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ ਹਰ ਹੋਣੀ ਨੂੰ

ਜੀ ਆਇਆ ਕਹਿ ਰਹੀ ਏਂ।

ਨੀਕ ਜਾਣ, ਇਕ ਸ਼ਾਇਰ ਆਪਣੀ ਕਬਰ ਸਿਲਾ ਤੇ

ਇਹ ਸਬਦ ਉਕਰਵਾ ਦੇਵੇਗਾ,

ਔਰਤ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ, ਤਲਵਾਰ ਹੈ।’

ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਲਾਲ ਸਨ। ਹਉਂਕੇ ਅਵੱਸ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਹਿੱਕ ਸਾਗਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਵਾਂਗ ਉਠਦੀ ਤੇ ਮੁੜ ਸਹਿਮ ਜਾਂਦੀ। ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਖੋਲੀ ਹਥੇਲੀ ਤੇ ਦੁਖੀਆਂ ਵਾਂਗ ਰੱਖੀ ਬੈਠਾ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਰੋਹਾਨ ਸਾਂ ਕਿ ਪਥਰਾਈਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕਿਥੋਂ ਆ ਗਏ। ਮੈਂ ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਚਿਰ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਡੁਸਕਦਾ ਰਿਹਾ। ਪਾਲ ਤੇ ਗੰਧਿ ਗੁੱਸਾ ਤੇ ਅਫ਼ਸੋਸ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਏਸੇ ਦੁਹਦਸਾ ਵਿਚ ਉਠ ਕੇ ਮੰਜੀ ਤੇ ਪਿਆ। ਲੱਗਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੁਰਕਾਰਨ। ਤੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਚਾਹਿਆ? ਇਹ ਸਭ ਨਫ਼ਸ ਦਾ ਕਸੂਰ ਹੈ। ਓ ਨਿਰਲੇਸ਼ ਨਫ਼ਸੀ ਕੁੱਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ, ਨਹੀਂ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਤੇਰੇ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਸੋਚਦਾ ਸਾਂ, ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਮਨ ਕਿੰਨੀ ਛੇਤੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਰਬਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਤੀਵੀਂ ਤਿੰਨ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੇ ਜਾਨ ਦਿੰਦੀ ਹੈ :—

‘ਗੋਰਾ ਰੰਗ, ਜਵਾਨ ਲਹੂ ਤੇ ਬਹੁਤਾ ਪਨ।’

ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਗੋਰਾ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਝੇੜਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਨਕਸ਼ ਸਾਰੇ ਹੀ ਤਿੱਖੇ ਸਨ, ਪਰ ਸਰੀਰ ਪਤਲਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਗਰੀਬ ਪੇਂਡੂ ਕਿਸਾਨ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਸਾਂ। ਪਾਲ ਲਈ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਚੋਖੀ ਹਕੂਮਤ ਵੀ ਰਲ ਗਈ ਸੀ। ਕੀ ਪਤਾ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਉਹ ਅਮੀਰਜ਼ਾਦੀ ਅਖਵਾਵੇ। ਜੇ ਉਸ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਤੋਂ ਜਾਵੇ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਔਰਤ ਹੋਣਾ ਧੋਤਾ ਨਹੀਂ ਜਾਵੇਗਾ। ਦੁਨੀਆ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੇਗੀ ਕਿ ਇਕ ਸ਼ਾਇਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ ਬੇਵਫ਼ਾਈ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਖੋਜਲ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਾਇਰ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਇਹ ਵਾਕ ਦੇ ਕੇ ਮਰ ਗਿਆ :—

‘ਜਿਹੜਾ ਔਰਤ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਧੋਣ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਰਖਦਾ ਹੈ।’

‘ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਪਾਲ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਕਹਿ ਕੇ ਹੋਲਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਿਯ ਗੁਰੂਦੇਵ ਦੀ ਰੂਹ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਏ :—

‘ਔਰਤ’। ਰੱਬ ਦਾ ਪਿਆਰ ਆਰਟ,
ਮਰਦ ਲਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ,
ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਿੱਠਾ ਸ਼ਬਦ।

ਔਸ ਦੀ ਔਰਤ ਉਹੋ ਕੁਝ ਹੈ,
ਜੋ ਕੁਝ ਮਰਦ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।
ਐ ਮੇਰੇ ਸ਼ਿਸ਼!

ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
ਹਰ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਨਿੱਕਾ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਤ ਆਰਟ,

ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਯੋਗ ਹੈ, ਜਾਂ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ ਹੀ ਈਸ਼ਰ ਦੇ,
ਪਿਆਰ ਰੋਮਾਂਸ ਹਨ।

ਦਵੈਖ ਭਾਵਨਾ ਵਾਲਾ ਪੁਰਸ਼ ਆਤਮ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਕੋਰਾ ਹੈ।
ਉਸ ਨਦੀ ਦਾ ਪਾਣੀ ਡੂੰਘਾ ਨਹੀਂ,

ਜਿਸ ਵਿਚ ਡਿਗਿਆ ਰੋਜ਼ਾ ਉਸ ਨੂੰ ਗੰਧਲਾ ਕਰ ਸੁੱਟਦਾ ਹੈ,
ਔਰਤ ਦੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਪੁਜਾ

ਆਦਮੀ ਲਈ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਦਰ ਚੌੜੇ ਕਰਦੀ ਹੈ।
ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਮਰਦ ਕਾਮਕ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਵਿਚ

ਔਰਤ ਤੋਂ ਅਨੰਦ ਮੰਗਦਾ ਹੈ।

ਨਫ਼ਰਤ ਤੇ ਈਰਖਾ ਆਦਰਸ਼ ਜੇਤੂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ।
ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੁੰਝਲਾਂ ਤੇ ਹਰਖ ਸੋਗ

ਕੇਵਲ ਸਹਿਜ ਪਿਆਰ ਹੀ ਮਿਟਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
ਸਾਬਣ ਕਪੜੇ ਦੀ ਮੈਲ ਕਟ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੀਂਹ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਗਰਦ।

ਨੀਕ ਗੁਰੂਦੇਵ
ਵਾਕ ਸੰਸਾਰ ਵਾਸਨਾ ਤੋਂ ਅਤਿ ਉਚੇਰੇ ਮੁਕਤ ਸੰਦੇਸ਼ ਹੀ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਭੁਲੇਖੇ ਤਤਕਾਲ
ਨਵਿਰਤ ਹੋ ਗਏ, ਜਦੋਂ ਗੁਰੂਦੇਵ ਦਾ ਭਾਵ ਅਵੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ
ਮੈਂ ਪਾਲ ਨੂੰ ਚਿਤਾਵਨੀ ਵਜੋਂ ਇਕ ਸ਼ਤ ਲਿਖਦਾ ਰੰਗਾ ਜਾਣਿਆ।

ਉਸ ਵਿਚਾਰੀ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਵੀ ਕੀ ਸੀ, ਐਨਾ ਵੱਡਾ ਸੰਸਾਰ ਆਪਣੀ ਕਾਮਨਾ ਵਿਚ
ਧੁੰਰ, ਹਰ ਵਕਤ ਮਗਰ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਮਰਾਹੀ ਦੀਆਂ ਖੋਭਾਂ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਮੂੰਹ ਅੱਛੀ
ਖਲੋਤੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਪਛਾਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ
ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਚਾਨਣ ਵਲ ਜ਼ਰੂਰ ਖਿਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਵੀ ਅਜੀਬ ਸਾਂ। ਝੱਟ ਕੁ ਹੋਇਆ ਪਾਲ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆ ਦੀਆਂ ਕੁਲ ਲਾਹਨਤਾਂ
ਵਿਚ ਢੱਕ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਪਰ ਹੁਣ ਹਮਦਰਦੀ ਵਿਚ ਦਲੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਗਿਆਨ-ਭਗਵਾਨ

ਤੂੰ ਦੂਰ ਗਿਆ ਮਨ ਸੰਸਾਰ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਵਿਚ ਮੁੜ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ
ਜ਼ਰੂਰ ਵਿਚਾਰ, ਉਸ ਨੂੰ ਚਿੰਨੀ ਲਿਖਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝੀ।

‘ਪਾਲ ਜੀ,

ਮੈਂ ਔਸ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਜੀਅ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਗੱਲਾਂ ਹੀ
ਨਹੀਂ, ਤੁਹਾਡੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਘੁਟ ਪਿਆਰਨਾ ਵੀ। ਬਗੀਚੇ ਵਿਚੋਂ ਅਜ ਸ਼ਾਸ ਕਰ ਤੁਹਾਡੀ
ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਚਾਰ ਸੂਹੇ ਫੁੱਲ ਤੋੜ ਕੇ ਲਿਆਇਆ ਹਾਂ, ਜਿਹੜੇ ਮੇਰੀ ਮੇਜ਼ ਤੇ
ਨਿੱਕੀ ਗੁਮਾਸ਼ੀ ਵਿਚ ਖੁਲ੍ਹੇ ਤੁਹਾਡੇ ਹਸਨ ਵਾਂਗ ਹਸ ਰਹੇ ਸਨ। ਤੁਹਾਡੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਫੁੱਲ ਪੱਤੀਆਂ
ਵਿਚ ਮੁਸਕਾਇਆਂ ਵੇਖ ਮੇਰਾ ਜਿਉਂਤਾ ਕੁਝ ਭੁਲ ਕੇ ਕੁਝ ਯਾਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਰੂਹਾਂ ਮਲਹੀਣ ਮਾਧਵ ਹੁਸਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਸੱਜਣੀ! ਇਹ ਅਸਹਾਰ ਤੇ
ਗਿਰਦੇਵੇਕ ਗੱਲਾਂ ਮੈਂ ਕੀ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ‘ਪਾਲ ਸ਼ਰਾਬ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਪੀਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ
ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਰੁਚੀਆਂ ਦਿਨ ਬਦਿਨ ਵਧਾ ਰਹੀ ਹੈ।’ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦੇ
ਸੱਚ ਸਮਝਣ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਰੂਹ ਦਮ ਘੁਟਿਆਂ ਵਾਂਗ ਤੜਫਦੀ ਹੈ। ਰੱਬਾ! ਅਜਿਹਾ ਕਦੇ
ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਫਿਰ ਸ਼ਿਆਲ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ, ਤਦ ਵੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ।
ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਪਾਲ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪ੍ਰੀਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਉਹ ਚੇਤਨ ਪਾਲ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਕ ਗੁਨਾਹ
ਪਹੁੰਚਦਾ ਬੁੱਢਾ ਹੋ ਕੇ ਮੌਤ ਬੁਰਕੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਸੱਚ ਭੂਠ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ
ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਉਸ ਪਾਲ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਿਆਰ ਰਿਹਾ, ਜਿਹੜੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਕਾਇਲ ਹੈ, ਜਾਂ ਆਪਣੇ
ਕਿਸੇ ਫਿਤਰਤੀ ਜਜ਼ਬੇ ਦਾ ਕਾਮ ਵਾਸਨਾ ਵਿਚ ਅਨੰਦ ਵੇਖ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ
ਰੂਹ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਹਾਂ।

ਮੈਨੂੰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਕੁਝ ਲਕੇ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। ਪਰ ਇਕ ਸਪੀ ਦੇ ਐਥ
ਕੰਢ ਪਿਛੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਕਹਿਣੇ ਚੰਗੇ ਹਨ। ਉਹ
ਦੋਸਤ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਗ਼ਲਤੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਂਦਾ।
ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਕੁਝ ਜਾਣ ਕੇ ਬੜਾ ਦੁਖ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਦੁਖ ਬੀਮਾਰ ਦੇ ਗੱਦੇ ਅੰਗ ਨੂੰ ਛਿੱਲਣ
ਜਿੰਨਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਿਆਰ! ਤੂੰ ਨੀਕ ਜਾਣ, ਇਹ ਦੁਖ ਦੋ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਸਾਂਝ ਦਾ
ਜਾਮਨ ਹੈ।

ਮੈਂ ਲਿਖਣ ਨਹੀਂ ਰੁਕ ਸਕਦਾ ਕਿ ਔਸ ਇਸ ਸ਼ਿਆਲ ਨਾਲ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਹੋਇਆ
ਹਾਂ। ਰੋਣ ਬੜਾ ਪਿਆਰਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਤੇਰੀ ਯਾਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ। ਤੇਰੀ
ਬਾਬਤ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਹੀ ਰੋਈ ਜਾਣਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਮਿੱਠਾ ਸੁਭਾਗ ਹੈ।

ਕੋਈ ਪਿਆਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਥਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ
ਜਾਣਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਾਲੇ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਹੀਂ। ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਸੇ ਦੇ ਗੁਨਾਹਾਂ
ਤੇ ਵਿਗਲਾਪ ਕਰਨਾ ਹੀ ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ ਮਨੋਰਥ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ
ਵਿਚ ਗਾਉਣਾ।

ਤੂੰ ਗੁਨਾਹ ਕਰ ਰਹੀ ਏਂ ਜਾਂ ਨੇਕੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਉੱਤੇ ਰਤਾ ਭਰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਦੀਆਂ ਮਾਹਸਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਚਲਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਬੁਰੇ ਭਲੇ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਫੁਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਿਆਰੇ ਦੀਆਂ ਮਾਹਸਾਂ ਨੂੰ ਛਾਨਾ ਕਰਨਾ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਅੰਤਮ ਸਲਾਮ ਦੇਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਮੋਤੀ ਗੱਦੇ ਨਾਲੋਂ ਵਿਚ ਛਿੱਗ ਪਿਆ। ਦੁਨੀਆਂ ਮੋਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਗੰਦ ਸਮਝਣ ਲਗ ਪਈ। ਕੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੋਤੀ ਦੀ ਕੀਮਤ ਘਟ ਗਈ? ਪਰ ਪਾਗਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਫਿਰੇ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਕੋਣ ਉਚੇੜ ਕੇ ਸਮਝਾਂਦਾ। ਮੋਤੀ ਨੂੰ ਮਲ ਨਹੀਂ ਛੋਹਦੀ, ਭਾਵੇਂ ਮੋਤੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਗੰਦ ਕਿਉਂ ਨਾ ਜਾਨਣ ਲਗ ਪਵੇ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਕੇਵਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਿਆਲਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚੋਤਾਣ ਨੂੰ ਹੁਕਾਂ ਵਿਚ ਵਿਆਕੁਲ ਹੈ।

ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਹਨੇਰੇ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ। ਰੂਹ ਨੇੜੇ ਕੋਈ ਪਾਪ ਕਿਵੇਂ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਮਾਧਕਰਾ! ਐਥਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਹਿਰਦਾ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਕੁਝ ਤੂੰ ਕਰਦੀ ਏਂ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਉਹ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ। ਕਾਸ਼! ਕਦੇ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨੈਣਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸਹੀ ਸਤਿਕਾਰ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੈਂ ਇਕੱਲ੍ਹ ਵਿਚ ਤੇਰੀ ਯਾਦ ਸਦਕਾ ਨੈਣ ਭਰੀ ਬੈਠਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।

ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਕਿਤਾਬਾਂ ਬੁਲ੍ਹ ਘੁੰਟੀਆਂ ਰੋਗਨ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਤੇਰੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਟੁੱਟੇ ਚਾਰੇ ਫੁੱਲ ਪਾਗਲਪਣ ਵਿਚ ਕੁਮਲਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਬੜੇ ਭੋਲੇ ਤੇ ਪਿਆਰੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਹੁਸੀਨਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ ਭੈੜਾ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਸੁਹਣਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਨਾਹਾਂ ਵਲ ਝਾਤੀ ਪਾਉਣ ਦੀ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਪਰ ਪਾਲ! ਤੂੰ ਸੋਚ ਜਾਣ ਤੇਰਾ ਇਕ ਹੁਸਨ ਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕਾਣੀ ਐਕ ਦਾ ਲਾਲਚ ਹੈ।

ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਕਰਮ ਵੀ ਪਿਆਰੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਤੇਰੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੀ ਹਰ ਵਸਤੂ ਹੀ ਮੁਹੱਬਤ ਯੋਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੇਥੋਂ ਕਦੇ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਮੰਗਿਆ। ਮੈਂ ਮੰਗਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਪਿਆਰ ਵਰਗੀ ਅਮੋਲਕ ਚੀਜ਼ ਮੰਗਿਆ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਜੇ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਵੀ ਕਰੇਂ, ਮੈਂ ਮੁਸਕਰਾਏ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਤੇਰੀ ਜਿਸ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਮੈਂ ਮੁਹੱਬਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਉਹ ਮੈਥੋਂ ਇਕ ਛਿਨ ਪਰ੍ਹੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜਿਹੜਾ ਗੁਨਾਹੀ ਸੁਆਦ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਪ੍ਰੀਤ ਯਾਦ ਵਿਚ ਮਾਣ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਉਸ ਦਾ ਤੈਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਤਦ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨੋ-ਲੱਜਤ ਬਿਆਲਾਂ ਤੇ ਅਮਲਾਂ ਦਾ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇਵੇਂ।

ਕਾਸ਼! ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੋਨੇ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ, ਫਿਰ ਤੂੰ ਕਦੇ ਕੀ ਮੁਲੋਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਆਪਾ ਨਾ ਤੋਲਦੀ। ਪਰ ਉਹ। ਮੇਰੇ ਮੂਰਖ ਮਨ, ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੂਪ ਦਾ ਮਾਣ ਹੈ, ਪਰ ਮਹਿਕ ਦੀ ਕਦਰ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਆਖੀਰ ਤਕਲਾ ਭੇਜ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ਦੁਨੀਆਂ ਪਵਿਤ੍ਰ ਗੁਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਲੰਕਤ ਕਰਨੇਂ ਨਹੀਂ ਹਟਦੀ। ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਚਾਈ ਤੇ ਅਟੱਲ ਭਰੋਸਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਹਰ ਕਰਮ ਨੂੰ ਸਤਿ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾਂਗੇ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਕੇ ਪੁਕਾਰਨੇਂ ਤਦ ਹੀ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਤੇਰਾ ਸਤਿ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇਰੀ ਹਰ ਮਜਬੂਰੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੀ ਬਿਨਾਂ ਭਿਜਕ ਅਫ਼ੋਲ ਹੋਵੇ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਔਸ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਾਇਰ ਗੁਹ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਕੇਵਲ

ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਭੋਲ ਰਹੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਆਤਮ ਰਿਸ਼ਤੇ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਨਾ ਕਰਵਾ ਸਕਿਆ। ਇਕ ਕਿਨਾਰੇ ਡੁੱਬਦੀ ਜਿੰਦ ਨੂੰ ਬਾਹੋਂ ਫੜ ਕੇ ਨਾ ਬਚਾ ਸਕਿਆ।

ਪਾਲ! ਕੀ ਤੇਥੋਂ ਬਲਬੀਰ ਐਨੀ ਆਸ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ?

ਤੇਰੀ ਹਮਦਰਦੀ ਵਿਚ ਗਿੱਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਲੋਂ ਇਹ ਟੁੱਟੀਆਂ ਡੁੱਟੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਆਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਹਰਜ ਕਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹੀਂਗੀ ਤੇ ਅਮਲ ਯੋਗ ਬਣਾਵੇਂਗੀ। ਕੇਵਲ ਇਕ ਵਿਲਕਦੀ ਗੁਹ ਲਈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੇਰੇ ਗਮ ਦਾ ਤੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਫਿਕਰ ਹੈ। ਤੈਨੂੰ ਜੀਵਨ ਪੰਧ ਵਿਚ ਡਿਗਦੀ ਵੇਖ ਕੇ,

ਬਰਬੀਰ!

ਮੈਂ ਮਤ ਭਾਕ ਵਿਚ ਪਾ ਆਇਆ। ਜਦੋਂ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਬੈਠਾ, ਬੇਬੇ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਸੁਣਾਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਚਿੰਤਾਤੁਰ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗ, 'ਪਿੰਡ ਦੇ ਵੇਲੀਆਂ ਵਿਚ ਤੇਰੇ ਬਾਰੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ੱਕੀ ਬਿਆਲ ਹਨ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ, ਤੂੰ ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ ਨੌਕਰੀ ਤੇ ਚਲਿਆ ਜਾਵੇਂ। ਇਹਨਾਂ ਮੂਰਖਾਂ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਕਿਤੇ ਫੇਰ ਅੜੇਂਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਫਿਕਰ ਵਿਚ ਰਾਤ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਵੇਖ-ਵੇਖ ਜੀਅ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਤੇਰਾ ਕੋਈ ਦੁਖ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਣਾ।'

'ਮਾਤਾ! ਮੈਂ ਬਾਲਣ ਨਹੀਂ ਜੋ ਅੱਗ ਵਿਚ ਫੁਕਿਆ ਜਾਵਾਂਗਾ, ਧਾਤ ਨਹੀਂ ਜੋ ਢਲ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਮੇਰੀ ਹਿਮਤ ਪਹਾੜਾਂ ਨੂੰ ਦਰੜ ਸੁੱਟੇਗੀ। ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੂਫ਼ਾਨੀ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਰਿੜਕ ਦੇਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਸਚਾਈ ਦਾ ਅਮੋੜ ਇਨਕਲਾਬ ਹਾਂ। ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਚਾਨਣ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਐਬੀਆਂ ਗਹਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਬੱਕੇ ਟੁੱਟੇ ਮਜਦੂਰ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਜੰਮਿਆ ਹਾਂ। ਦੁਖੀਆਂ, ਬੀਮਾਰਾਂ ਤੇ ਗੁਲਾਮਾਂ ਲਈ ਜੀਵਨ ਯੋਗ ਸਹਾਰਾ ਬਣ ਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਹਨੇਰੇ ਤੇ ਦੁਖ ਰੋਗਾਂ ਵਿਚ ਤੜਫਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਵੇਂ ਚਲਾ ਜਾਵਾਂ? ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇ ਦੇਵਾਂ? ਮੇਰੀ ਮਾਤਾ! ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀ ਬਲਬੀਰ ਵਿਚ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਬਲ ਹੈ?'

'ਵੇਖ ਬਲਬੀਰ! ਤੂੰ ਸਦਾ ਆਪਣੀ ਕੀਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰੱਬ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਅਸੀਂ ਜਿਉਂਦੇ ਮਰ ਜਾਵਾਂਗੇ, ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋ ਗਿਆ। ਤੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਚਲਿਆ ਚਾਹ। ਅਸੀਂ ਆਪੇ ਐਥੇ ਸੁਖਾਲੇ ਕਟ ਲਵਾਂਗੇ।'

ਬੇਬੇ ਜੀ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਕਹੀ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਨਾ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਝੀ। ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਐਥਾ ਸੁਖਾਲਾ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਭਾਸਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਰੋਟੀ ਮੇਰੇ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਫੁਲ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਐਥਾਂ ਚੌੜੀਆਂ ਕਰ ਕਰ ਅੰਦਰ ਲੰਘਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕੁਟੀਆਂ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਸੌ ਜਾਣ ਲਈ ਮੰਜੇ ਤੇ ਪੈ ਗਿਆ। ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਮਿੰਟ ਪਿਛੋਂ ਸਕੂਲ ਦਾ ਇਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇਕ ਲਫ਼ਾਵਾ ਤੇ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਸਕ ਪੱਤਰ ਦੇ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਪਹਿਲੋਂ ਲਫ਼ਾਵਾ ਪਾੜਿਆ। ਇਹ ਪੱਤਰਕਾਰ ਪਾਲ ਦੀ ਸੀ; ਲਿਖਿਆ ਸੀ:—

ਪਰਸੋ ਤੋਂ ਦੋਰੇ ਮੁਕ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਤੁਹਾਡੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਔਖਰਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਭੇਜ

ਰਹੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਇਕੱਲੀ ਚੁਥਾਰੇ ਵਿਚ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਤ ਲਿਖ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਚਾਅ ਉੱਠ
ਰਹੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਾਂ ਮਚਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਹਾਲਤ ਥੋੜ੍ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਯੇ
ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇ ਘੜੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਗਲ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੀ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੱਭ ਲਵੋਗੇ ਕਿ
ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਕੀ ਮੰਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਨਹੀਂ, ਮਰਦ ਇਹ ਕਦੇ ਵੀ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ।

ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹਾਂ,
ਪਰ ਨਹੀਂ, ਦਿਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਚੰਗੀ ਚੀਜ਼, ਜਿਹੜੀ ਵਿਕਦੀ
ਨਹੀਂ ਜਾਂ ਕਿਤੋਂ ਢੂੰਢਿਆਂ ਮਿਲਦੀ ਨਹੀਂ।

ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਮਰਦ ਸਾਇਸਦਾਨ ਚੰਨ ਦੀਆਂ ਰਿਸ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸਾਜ਼ ਵਿਚ
ਜੜ ਲਵੇ।

ਇਹ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਰਿਸ਼ਮ-ਤਾਰਾਂ ਨਗਮੇ ਵਿਚ ਬੱਲ ਪੈਣ।
ਪਰ ਆਹ। ਜੋ ਕੁਝ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹੁਣ ਹੈ

ਇਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਤੋਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ,
ਮੈਂ ਦਾਅਵੇ ਨਾਲ ਪੁਕਾਰਦੀ ਹਾਂ, ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ,

ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ।

ਕੋਈ ਹੁਸਨ ਇਸ ਨੂੰ ਛੋਹ ਕੇ ਮੈਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਕੋਈ ਸੱਚ ਇਸ ਤੋਂ ਉਚਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਪਿਆਰੇ ਬਲ-ਰਾਜ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਉਹ ਕੀ ਹੈ ?

ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਸਾਗਰ ਛੱਲਾਂ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਤੁਸੀਂ ਮੁਸਕਾਉਣ ਨਹੀਂ ਹਟਦੇ।

ਦਿਲ ਮੱਲੋਜ਼ੋਰੀ ਆਪਣੇ ਕਰਾਰ ਵਲ ਉੱਛਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਉਹ ਸੱਚਾ ਹੁਸਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਗਾ ਨਹੀਂ ਸਕੀ,
ਉਹ ਹੈ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਅਸਲ ਰੂਪ।

ਮੰਨਿਆ, ਸ਼ਾਇਰ ਇਸਤਰੀ ਦਿਲ ਦੇ ਅੰਤ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਰੂਪ ਤੱਕ, ਕੁਲ ਨਾਜ਼ਕ ਭਾਵ ਹੋਛੇ ਹਨ।

ਮੈਂ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਤੋਰੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਜੋ ਕੁਝ ਮੇਰਾ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਬਲ।

ਮੈਂ ਅਨਾਥ ਸਾਂ,

ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਨਾਥ ਬਸ਼ਸ਼ ਦਿੱਤਾ।

ਮੈਂ ਅੰਨਿਆਂ ਹੁੰਦ ਵਿਚ ਅਸਲੋਂ ਗਵਾਹ, ਗਈ ਸਾਂ

ਪਰ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਢੂੰਢ ਲਿਆ ਹੈ।

ਸੁੱਤੇ ਜਵਾਨ ਭਾਵ ਅੰਗੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਜਾਗ ਪਏ ਹਨ।

ਹੁਸਨ ਚਮਕ ਕੇ ਪਾਰਬਨਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜੰਬਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਚਟਾਣ ਵਿਚ ਤਟਿਆ ਦਿਸਦਾ ਹੈ।

ਮੈਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਰਾਹਾਂ ਨੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਲਾਇਆ,

ਪਰ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰਾ ਰਾਹੀ ਆ ਮਿਲਿਆ ਹੈ।

ਮੰਜਲ ਤੇ ਆ ਕੇ ਸਾਰੇ ਦੁਖ ਰੋਸ ਕੁਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਪੁਛੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ।

ਪਰ ਕੀ ਬਾਲਮ। ਪਿਆਰ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿਚ

ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦਾ ਵੀ ਪੁੱਛ ਗਿੱਛ ਕਰਦਾ ਹੈ ?

ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਭੋਰ ਗੁੰਜਾਰ ਬਿਨਾਂ

ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ।

ਤੇ ਮੈਂ ਅੱਧਬਿੰਦੇ ਫੁਲ ਵਾਂਗ ਅਭੋਲ।

ਅਸੀਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਸਾਂ।

ਦੇਵਯੋਗ ਨਾਲ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ ਵਾਕਫ਼ ਬਣੇ,

ਵਧਦੀ ਵਾਕਫ਼ੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਈ।

ਮਿਤਰਤਾ ਨੇ ਹਮਦਰਦੀ ਦੀ ਜਾਗ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਰਾਜ ਇਕ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਕਿਥੇ ਹਾਂ ?

ਜਿਥੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਸਾਰੀ ਕੁਦਰਤ ਕਾਹਲੀ ਹੈ।

ਇਉਂ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ

ਸਿੰਚਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ।

ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਸਾਰੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਮੁਸਕਾ ਕੇ

ਆਨੰਦ ਬਣ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਪਰ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਕ ਭਟਕਨਾ ਹੈ,

ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਡੁੱਖੀ ਡੁੱਖੀ।

ਹਰ ਅੰਗ ਜਵਾਨ ਆਸ਼ਾ ਬਣ ਕੇ ਤੜਪ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਐਨੀ ਵਾਰ ਚੁੰਮਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਜਾਵਾਂ।

ਸਬਰ ਦੀ ਹੱਦ ਨੂੰ ਚੀਰ, ਐਨਾ ਪੁੱਟਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ,

ਕਿ ਮੇਰੇ ਸਭ ਜੋੜ ਆਪਣੇ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਜਾਣ।

ਸਾਰੀ ਮਾਨਵਤਾ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਡਨਾਹ ਹੋ ਕੇ

ਨੂਰ-ਅਨੰਦ ਬਣ ਜਾਵੇ।

ਆਹ। ਮੇਰੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਬਲਰਾਜ ਹੁਣ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੁੰਦਾ,
ਇਸ ਵੇਲੇ।

ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਹੀ ਭਗਵਾਨ ਹੀਥਾਂ ਨੇ ਸ਼ੇਰਗਰਿਆ ਦੋ।

ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਪੂਜਾ ਕਰਾਂਗੀ, ਆਰਤੀ ਉਤਾਰਾਂਗੀ,

ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਭਗਵਾਨ ਤੇ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਚੋਲੀ,

ਤੇਰੀ ਚਰਨ ਸ਼ਰਧਾ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀਅਤ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰਾਂਗੀ।

ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੋਵੇਗਾ, ਮੈਂ ਕੀ ਨਾ ਕਰਾਂਗੀ।

ਪਰ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਕੁਝ ਲਰਜ ਰਿਹਾ ਹੈ,

ਕਿਤੇ ਤੂੰ ਦੁਨੀਆ ਤੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦਾ ਪਿਆਲ ਨਾ ਕਰ ਲਵੀਂ।

ਸਮਾਜ ਰੋਕ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿਚ ਗਵਾਚ ਨਾ ਜਾਵੀਂ।

ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਯਕੀਨ ਨਾਲ ਆਖਦਾ ਹੈ,

ਕਿ ਸ਼ਾਇਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਮੰਗੁ ਤੋੜ ਕੇ

ਅੱਗੋਂ ਵਧਿਆ ਮਰਦਾ ਹੈ:

ਜਿਹੜਾ ਪਿਆਰ ਦਾ ਕਾਇਲ ਹੈ,

ਸਚੀ ਹਮਦਰਦੀ ਵਿਚ ਹਰ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰਦਾ

ਤੇ ਕਲਾ ਦੀ ਪੂਰਨਤਾ ਦਾ ਖੋਜੀ ਹੈ।

ਆ, ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਕਮਲੇ ਰਾਹੀਂ,

ਮੇਰੇ ਮਨ ਕੁਟੀਆ ਤੇਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸਾਰੇ ਫੁੱਲ ਤੇਨੂੰ ਸੌਂਦ ਰਹੇ ਹਨ।

ਤਲੀਆਂ ਆਪਣੀ ਬੇਜ਼ਬਾਨੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਦਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮੇਰੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਲਿਟਾਂ ਵੇਲਾਂ ਵਾਂਗ ਤੇਨੂੰ ਲਕੇ ਲੈਣ ਲਈ ਝੂਲ ਰਹੀਆਂ।

ਦਿਲ ਨਦੀ ਤੇਨੂੰ ਪਾ ਕੇ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਮੇਰਾ ਰੂਪ ਕਵਿਤਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਪਿਆਰ ਦੀ ਅਵਤਾਰ।

ਮੇਰੇ ਨੇਣਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਸੁਖ ਹੈ, ਅੰਗੂਰ ਗਸ।

ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ?

ਮਰਦ ਕਿੰਨੇ ਕਠੋਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਮੈਂ ਉਹ,

ਜਿਹੜੀ ਕਦੇ ਮਿਲੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਤਾਂਪ।

ਤੂੰ ਗਿਆਨ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਕਾਇਲ, ਤਿਆਗ-ਆਸ਼ਕ।
ਕੀ ਜਾਣੀਏ, ਕਦੇ ਸਿਧਾਰਥ ਵਾਂਗ ਵਿਚਾਰੀ ਯਸ਼ੋਪਾ ਨੂੰ ਛੱਡ
ਉੱਪ ਚਾਪ ਰਮ ਜਾਵੇਂ।

ਪਰ ਜਾਹ ਜਿਥੇ ਵੀ ਤੇਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਲਈ ਐਨਾ ਜੀਵਨ ਦਾਨ ਹੀ ਤਸੱਲੀ ਹੈ

ਕਿ ਮੈਂ ਬਲਬੀਰ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮਕਾ ਹਾਂ,

ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ-ਯਾਦ ਵਿਚ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਰਹੀ ਹਾਂ।

ਉਹ ਆਵੇ, ਦਿਨਾਂ, ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੇ ਬਰਸਾਂ ਨੂੰ, ਜਦੋਂ ਵੀ ਜੀਅ ਚਾਹੇ।

ਮੇਰੀ ਤਾਂਪ, ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਉਪਾਸ਼ਕ ਰਹੇਗੀ।

ਤੂੰ ਤਿਆਗੀ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੀ ਲਵੀਂ,

ਮੈਂ ਤੇਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾ ਕੇ ਤੇਰੀ ਪੂਜਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ।

ਤੇਨੂੰ ਤੇਰਾ ਭਗਵਾਨ ਮਿਲੇ ਨਾ ਮਿਲੇ,

ਪਰ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਿਯ ਭਗਵਾਨ ਮੈਥੋਂ ਕੋਈ ਹੋਣੀ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇਗੀ।

ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਹੈ, ਇਕ ਹੀਰਾ ਬਲ।

ਪਰ ਆਹ। ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਨੰਦਾ ਹਾਊਕਾ।

ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਸੱਧਰਾਂ ਨਾਲ।

ਸਾਥੀ ਮਿਲ ਜਾਣ ਤੇ ਦਿਲ-ਰਾਜ ਭਾਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਮੈਂ ਇਕ ਵਾਰ ਹੀ ਤੇਰੀ ਝੋਲੀ 'ਚ ਢਹਿ ਪੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ।

ਪਰਸੋਂ ਤਹਿਸੀਲੇ ਜਾ ਰਹੀ ਹਾਂ,

ਗਿਆਰਾਂ ਵਜੇ ਰੇਲਵੇ ਵੇਟਿੰਗ ਰੂਮ ਵਿਚ

ਮਿਲਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰ ਖੋਚਲ ਕਰਨੀ।

ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਤਰਲੇ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੋਗੇ,

ਮੇਰੇ ਨਿੱਕੇ ਗਿੱਸੇ ਬਾਲਮ। ਪ੍ਰੀਤਮ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਚੋਲੀ।

‘ਮੈਂ ਹਾਂ, ਪਾਲ’

ਚਿੱਠੀ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹ ਗਿਆ, ਪਰ ਜਿਹੜੀ ਤਕਲੀਫ਼ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਹੋਈ
ਉਹ ਇਤਹਾਸੀ ਸੀ। ਉਹ ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਮੇਰੀ ਚਿੱਠੀ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਹਾਏ
ਰੱਬਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਲਿਖ ਕੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਸਿਆਲ ਕਰੇਗੀ।
ਐਡੀ ਉੱਚੀ ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਿਸਾਲ ਵਾਲੀ ਇਸਤਰੀ ਤੇ ਸ਼ੌਂਕ? ਉਹ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨਹੀਂ ਅਨੇਮੀ ਹੈ,
ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੀਆ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਕਹੇ ਸੁਣੇ ਸ਼ੌਂਕ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਜਰਾ
ਜਿੰਨੀ ਵਿਚਲ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੀ ਹਾਲਤ ਉਸ ਮਾਲਹ ਵਰਗੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀ ਆਪਣੇ

ਚੋਪੂ ਤੋੜ ਲਏ ਹੋਣ ਅਤੇ ਤੁਫ਼ਾਨ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਠ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ
ਨੂੰ ਅਸਹਾਰ ਸੌਂਦ ਮਾਰ ਚੁੱਕਿਆ ਸਾਂ।

ਮੈਂ ਪਾਲ ਤੋਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗ ਲਵਾਂਗਾ। ਪਰ ਕੀ ਪਤਾ ਦਿਲ ਸੀਸ਼ਾ ਸਿਮਾਂ ਸਰੋਬ ਨਾਲ
ਜੁੜ ਸਕੇ ਜਾਂ ਨਾ। ਹਾਏ ਕਿਸਮਤ! ਪੱਤ੍ਰਕਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੋਵੇਗਾ,
ਮੈਂ ਬੇ-ਹੱਦ ਬੁਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਗਿਲਾ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ
ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਅਸਲ ਰੂਪ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣ ਸਕਦਾ। ਸ਼ੱਕੀ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ,
ਜੋ ਉਹ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰੇ ਤੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਤਲਾਸ਼ੇ। ਕੀ ਮੈਂ ਚਿੱਠੀ ਡਾਕ ਵਿਚ ਜਾਣੇ
ਰੋਕ ਦੇਵਾਂ, ਪਰ ਫ਼ਜ਼ੂਲ। ਡਾਕ ਤੁਰ ਗਈ ਹੈ, ਮੈਂ ਬੇ-ਅਰਥ ਪਛਾਤਾਵੇ ਵਿਚ ਤੜਪਦਾ ਰਿਹਾ।
ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ-ਪੱਤ੍ਰ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਭੁਲੇਖੇ ਪ੍ਰਗਟ ਸਚਾਈ ਨੇ ਨਿੱਕੇ
ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਮੈਂ ਦੇਸ਼ੀਆਂ ਵਾਂਗ ਕਾਲਾ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਪਿਆਰ
ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਨੇ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਅਸਲੋਂ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਇਸ ਦੇ ਮਿੱਠੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਕਈ
ਵਾਰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਕਿ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਰੋਇਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਣ
ਵੇਲੇ ਵੀ ਰੋਇਆ ਸਾਂ, ਪਰ ਭੁਲੇਖੇ ਦਾ ਰੋਣ ਹਕੀਕਤ-ਹੀਣ ਗੌਰਵਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਕ ਪਾਕ
ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਗੁਨਾਹਾਂ ਲਿਖਤੀ ਕਹਿ ਕੇ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਸ਼ਿਕਾਰ ਨੇ ਭੁਦਰਗੀ
ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਕਰ ਕੇ ਨਿਵਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਸੁਪਨੇ ਇਸ ਕਿਆਸ ਤੋਂ ਬੇ-ਖ਼ਬਰ ਸਨ ਕਿ ਪਾਲ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਐਨਾ ਨਿਰਮਲ
ਤੇ ਪ੍ਰੀਤ ਥਾਰੇ ਐਨੀ ਉੱਚੀ ਭਾਵਨਾ ਰਖਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਸੱਚਮੁੱਚ ਮਰਦ ਇਸਤਰੀ ਨਿਰਦੇ ਤੋਂ
ਸਦੀਆਂ ਦੂਰ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਬੇਕਾਰਗੀ ਤੇ ਚਿੱਤ ਤਕਲੀਫ਼ ਭੋਰਾ ਵੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ
ਹੋ ਰਹੀ। ਮੈਂ ਪਾਲ ਦੀ ਪੱਤਰਕਾ ਜੋਬ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਬਗੀਚੇ ਵਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ।
ਸ਼ਾਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਜਾਂ ਸੂਰਜ ਧਰਤੀ ਦੀ ਕਿਸੇ ਕੰਦਰ ਵਿਚ ਬੱਝੇ ਰਾਹੀਂ ਵਾਂਗ ਡਿਗ ਪੈਣ
ਲਈ ਆਸਰਾ ਲੋੜਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਬੱਝਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਾਂ, ਬਾਂ-ਬਾਂ ਤੋਂ ਟੁਟਿਆ ਪਿਆ ਸਾਂ।
ਸੂਰਜ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਦਸ ਘੰਟੇ ਸੌ ਜਾਵੇਗਾ, ਪਰ ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਕਿਵੇਂ ਲੁਛਦਾ ਰਹਾਂਗਾ।
ਐਨ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਫੁਰਮਾਇਆ :—

‘ਇਕ ਮਸਤਾਨਾ ਆਤਮ-ਮਿਮਰਨ ਹੀ ਅਨੰਦ ਹੈ।’

ਗੁਰੂਦੇਵ ਨੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਜੀਵਨ ਜੋਗ ਬਣਾਇਆ। ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ
ਚਾਨਣ ਜੋਤ ਭਰੀ ਤਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਭਲੇ ਭੂਰੇ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਸਕਾਂ। ਪਾਲ ਨਿਰੋਲ ਗੁਰ ਬਣ ਕੇ ਮੇਰੇ
ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈ ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹੋ ਮਰਦ ਸਰੀਰ ਪਹਿਲੋਂ ਮਰਦੇ ਦਾ ਦਾਹਰਾ ਸੀ,
ਔਰਤ ਗੁਰੂ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਰੀਆਂ ਬਰਕਤਾਂ ਤੇ ਕਰਮਾਤਾਂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਨਿਰੰਸੰਦੇਹ
ਮਰਦ ਦੀ ਮੰਜਲ ਔਰਤ ਤੋਂ ਪਰੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਅੰਤ ਨੇੜੇ ਹੋਇਆ
ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਾ ਹੈ।

ਹਰ ਆਦਮੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਮੁੱਖ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ
ਤੋਂ ਵਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰਿਆਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।
ਹਾਂ, ਕਦੇ ਕਦੇ ਸੱਚੀ ਮੰਗ-ਭਾਵਨਾ ਉਸ ਲਈ ਅਮਲ ਪ੍ਰੋਕਤ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ

ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਿਆ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕਰੋ, ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।
ਸਾਰੇ ਖੁਹਾਂ, ਛੱਪੜਾਂ, ਨਦੀਆਂ, ਨਾਲਿਆਂ ਤੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਸਾਗਰ ਦਾ ਪਾਣੀ
ਹੋ। ਸਾਰੇ ਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਤਗਵਾਨ ਰਾਮ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਹਰ ਕਰਮ ਉਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਣਾ ਹੋਵੇਗਾ,
ਪਰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਕਾਮਤਾ ਪ੍ਰਬਲ ਚਟਾਨ ਬਣੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਤਿ
ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਗਿਆਨ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਪਾਏ ਅਨੰਦ ਦੀ ਉਪਮਾ ਤੇ ਮਹਿਮਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ
ਕਰ ਸਕੇਗਾ। ਮੈਂ ਤੇ ਹਿਲਦਾ ਜੁਲਦਾ ਇਕ ਅਣੂ ਰੂਪ ਕੀਤਾ ਹਾਂ, ਜਦੋਂ ਮਰ ਜਾਵਾਂਗਾ
ਇਕ ਜ਼ੋਰਾ ਬਣ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਹੁਣ ਵੀ ਹਸਤੀ ਤੋਂ ਵੱਖ ਨਹੀਂ, ਫਿਰ ਵੀ ਹਸਤੀ ਨਾਲ ਹੀ
ਜੁੜਿਆ ਰਹਾਂਗਾ। ਮੇਰੀ ਹਰਕਤ ਮਹਾਂ ਹਰਕਤ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਰੂਪ ਸਮਾ ਜਾਵੇਗੀ।
ਨਾ ਹੁਣ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵੱਖਰਾ ਹਾਂ, ਨਾ ਪਹਿਲੋਂ ਸਾਂ। ਉਹ ਮਹਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਸਤਿ ਚਿਤ ਅਨੰਦਮਯ।
ਮੈਂ ਮੁੱਖ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਟੋਲ ਵਿਚ ਖੂਹ ਤੇ ਆ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਹਨੇਰਾ ਬੁਛਾਂ ਦੀਆਂ
ਛਾਵਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਮਿਕ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਬਦਾਮ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਇਕ ਬਾਂਹ ਦੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ
ਵਲੀ ਖਲੋਤਾ ਸਾਂ। ਇਕ ਕੋਮਲ ਪੱਤਿਆਂ ਭਰੀ ਡਾਲ ਹਵਾ ਦੀ ਸਿਖਾਈ ਮੁੜ ਮੁੜ ਮੇਰੇ
ਖੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਵੀ ਮੇਰੀ ਖੁੱਖ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਰਹੀ
ਹੈ। ਮੈਂ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਉਸ ਪਲਮਦੀ ਲਗਾਹ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਤੇ ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਘੁੱਟ ਕੇ ਛੇਤੀ
ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਮਤਾਂ ਇਕੱਲ੍ਹ ਵਿਚ ਫੜੀ ਯੁਵਤੀ ਵਾਂਗ ਘਬਰਾ ਜਾਵੇ।

ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਗਿਆਰਾਂ ਵਜੇ ਪਾਲ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਹੈ। ਮਿਲਣ ਦੇ ਅਨੁਭਵ
ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਮੂੰਹ ਤਰੇਲੀਓਂ ਤਰੇਲੀ ਹੋ
ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਕੀਤਾ ਹੀ ਕੀ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਦੋਸਤ ਦੇ ਇਤਬਾਰ ਵਿਚ ਮੈਂ
ਸ਼ੱਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਸਤਿਨਾਮ ਵੀ ਹੱਦ ਹੀ ਹੈ, ਸੁਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਯਕੀਨ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਆ
ਆਖੀਆਂ। ਮਿਤਰ ਸਚਾਈ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਵਰਗਲਾਇਆ ਜਾਣਾ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ।

ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਘਰ ਵਲ ਨੂੰ ਖਿਸਕ ਡੁਰੇ। ਮੈਂ ਦਿਲ ਦਾ ਦਰਦ ਸਾਂਝੀ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਜਾ
ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਤੇਜ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਚਲਦਾ, ਮਤਾਂ ਦਰਦ ਵੇਦਨਾ ਬਣ ਜਾਵੇ। ਰੋਲੀ-ਹੋਲੀ ਘਰ
ਦੇ ਬੂਹੇ ਅੱਗੇ ਆ ਗਿਆ। ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਸਨ, ਅਵਾਜ਼ ਮਾਰ, ‘ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹੋ ਜੀ।’

‘ਆ ਜਾ, ਤੈਨੂੰ ਹੀ ਉਡੀਕਦੇ ਹਾਂ।’

ਇਹ ਆਵਾਜ਼ ਮੇਰੇ ਇਕ ਗਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਦੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ,
ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਅੱਗੇ ਮੇਰਾ ਭਣਵੇਈਆ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਬੜੀ ਮੁਹੱਬਤ
ਕਰਦਾ ਸਾਂ। ਖਾਸ ਜ਼ਿੰਦਾ ਦਿਲ ਆਦਮੀ ਸਨ, ਏਸੇ ਲਈ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਤਿ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਦਾ
ਸਾਂ। ‘ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ’ ਆਖੀ, ਸੁਖ ਸਾਂਦ ਪੁੱਛੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਮੇਰੇ ਤੇ ਬਹਿ
ਗਿਆ। ਅਸਾਂ ਇਕੱਠਿਆਂ ਹੀ ਰੋਟੀ ਖਾਧੀ। ਬੜ੍ਹੀਆਂ ਖੁਹਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਪਿੱਛੇ ਅਸੀਂ ਛੱਡ
ਤੇ ਆ ਪਏ। ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਬਹਿ ਕੇ ਮੇਰੇ ਭਣਵੇਈਏ ਨੇ ਕਿਹਾ, ‘ਸੁਣਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ?’
‘ਹਾਲ ਕਾਹਦਾ ਹੈ, ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਐਏ, ਜਿਵੇਂ ਦਮ ਘੁੱਟ ਕੇ ਮਰ ਜਾਵਾਂਗਾ।’
‘ਤੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਨਾ ਕਿਹਾ ਚੰਗਾ ਹਾਂ।’

ਮੇਰੇ ਇਕਾਦੇ ਦੀ ਵਿਭੁਤਾ ਵੇਖ ਸਤਿਨਾਮ ਨੇ ਥਾਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੈਣ ਜਿਹਾ ਗਿਆ ਸਾਂ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ। ਸਤਿਕ ਦੇ ਥੰਨੇ ਥੰਨੇ ਟੁਕੜਾ ਟੁਕੜੇ ਹਾਲ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਬਾਹਰ ਹੀ ਇਕ ਫੁਲਵਾੜੀ ਵਿਚ ਘਾਹ ਤੇ ਬਹਿ ਗਿਆ। ਭਾਂਡ-ਭਾਂਡ ਦੇ ਲਾਲ ਖੱਟ ਤੇ ਚਿੱਟੇ ਫੁੱਲ ਆਪਣੇ ਖੜੇ ਵਿਚ ਮਹਿਕ ਰਹੇ ਸਨ।

ਗੈ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਜੇ ਮੈਂ ਫੁੱਲ ਹੁੰਦਾ, ਹਸ ਲਿਆ ਹੁੰਦਾ, ਹਸ ਲਿਆ ਹੁੰਦਾ, ਮਨ ਆਏ ਚਾਅ ਪਰੇ ਕਰ ਲਏ ਹੁੰਦੇ। ਇਹ ਕਿੰਨੇ ਖੁਸ਼ ਕਿਸਮਤ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਰੋਸ਼ਮੀ ਘਾਹ ਤੇ ਪਿਆ ਰਿਹਾ।

ਟਾਊਨ ਹਾਲ ਦੇ ਦਫਤਰ ਦੀ ਘੜੀ ਨੇ ਗਿਆਰਾਂ ਖੜਕਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਮੈਂ ਉਥੜਵਾਹਿਆਂ ਵਾਂਗ ਉਠਿਆ ਅਤੇ ਰੇਲਵੇ ਵਲ ਹੋ ਤੁਰਿਆ। ਮੇਰੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਅਗਾਂਹ ਦੀ ਬਜਾਏ ਪਿਛੇ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਦੋਸੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਲ ਜਾਂਦਾ ਜੀ ਭਿਆਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਵੇਟਿੰਗ-ਰੂਮ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿਚ ਖਲੋ ਗਿਆ। ਦਿਲ ਧੜਕਿਆ, ਅੰਦਰ ਕਿਵੇਂ ਵੜਾਂ। ਸਪ੍ਰਿੰਗਾਂ ਵਾਲੇ ਤਖ਼ਤ ਮਗਰੋਂ ਦੇ ਜਬਾੜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਇਕ ਵਾਰ ਹੀ ਅੰਦਰੋਂ ਖੁਲ੍ਹੇ। ਅਗੇ ਹਸਨ ਮੂਰਤ ਪਾਲ ਖਲੋਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਇਉਂ ਭਾਸਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਚਿਤਾਵਨੀ ਪੱਤਰ ਨੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਿਚ ਜਹਿਰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੀਲਾ ਪੀਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿਰਮਾਣ ਰੋਸ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਕੁਝ ਸਹਾਰ ਨਾ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਨੀਵੀਂ ਪਾ ਲਈ। ਉਸ ਹਿਰਦਵੇਧਕ ਸੀਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਤੋਂ ਤੋੜ ਸੁੱਟਿਆ। ਪਾਲ ਹਾਲੇ ਵੀ ਤਖ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ਨਾਲ ਥੰਮ੍ਹੀ ਖਲੋਤੀ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਹੀ ਫੈਸਲਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਕੌਣ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ਖਮੀ ਹੈ। ਪਛਾਣਦੇ ਦਾ ਘਾਇਲ, ਦੂਜਾ ਪਿਆਰ ਬੱਕ ਦਾ ਫੈਟੜਾ।

‘ਆਦਿ!’ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਉਹ ਕੁਝ ਨਾ ਆਖ ਸਕੀ। ਮੈਂ ਸਤ੍ਹਨਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਭਾਰੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਨੂੰ ਹਿਲਾਇਆ। ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਕਿਸੇ ਲੋਮੀ ਬਿਮਾਰੀ ਤੋਂ ਖਲਾਸੀ ਪਾ ਚੁੱਕੇ ਸਰੀਰ ਜਾਪਦੇ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਇਕ ਅਰਾਮ ਕਰਸੀ ਵਿਚ ਵੇ ਪਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਲਾਗੇ ਹੀ ਇਕ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਬਹਿ ਗਈ। ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਕਬਰ ਵਰਗੀ ਚੁੱਪ ਸੀ। ਪਰ ਚੁੱਪ ਵੀ ਇਕ ਜ਼ਬਾਨ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੇਠੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਛ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਟ ਸਚਾਈ ਦੇ ਹੇਠੂਆਂ ਵਿਚ ਡੁੱਬਣ ਲਈ ਕਾਹਲੀ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਧੜਕ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਰੋਮ-ਰੋਮ ਤੇ ਰਾਮ ਦੀ ਮੋਹਰ ਲਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੁਰਸੀ ਵਿਚ ਨਾ ਸਹਾਰ ਸਕਿਆ, ਉਠ ਕੇ ਆਪਣੇ ਰੁਮਾਲ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਨਰਗਸਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਝਣ ਲਗ ਪਿਆ।

‘ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਪਿਆ। ਇਸ ਵਰਿਮ ਨੂੰ ਡੁੱਲ ਜਾਵੇ!’
‘ਪਰ ਇਕ ਸ਼ਾਇਰ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਵਰਿਮ ਤੇ ਫੁਲੇਖਾ ਆ ਹੀ ਕਿਵੇਂ ਸਕਦਾ ਹੈ?’

‘ਉਹ ਆ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਵੀ ਆ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਕੁਝ ਫੁਲੇਖਾ ਜਾਣ ਕੇ ਡਿਆਗ ਦਿਓ!’

‘ਪ੍ਰੀਤਮ ਇਕ ਤੁਹਾਲ ਇਮਾਰਤ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਂਦਾ। ਪਰ ਉਹ!’

‘ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਧੁੱਟ ਪਾਓ!’

‘ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਦੱਸੀ ਕਿਸ ਨੇ?’

ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਨਹੀਂ।

‘ਇਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਤੇ ਝੂਠ ਵੀ ਨਹੀਂ ਥੋਲਿਆ ਕਰਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਪੱਕਾ ਯਕੀਨ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਿਸ਼ੰਗ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਮਾਣ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਬਲਬੀਰ ਝੂਠ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦਾ। ਹਾਂ ਦਸੋ, ਫਿਰ ਉਹ ਕੌਣ ਸੀ?’

ਮੈਂ ਦਸਦਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਪਾਲ। ਇਸ ਪ੍ਰਯਾਸ ਵਿਚ ਮਜਬੂਰ ਹਾਂ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਨੂੰ ਇਕ ਝੂਠੇ ਸ਼ੱਕ ਨਾਲ ਤਕਲੀਫ ਪਹੁੰਚੀ, ਮੈਂ ਮਿਮਾਂ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਤਰਲੇ ਨਾਲ।

‘ਬਲਬੀਰ! ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਦੀ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਲਈ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਸਤਿਨਾਮ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈਣ ਬਿਜਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਡਾ ਦੋਸਤ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਦੀ ਹੋਸ਼ੀਅਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਗਿਰਿਆ ਨਹੀਂ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲੁਕ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਖੂਬੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਹਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ। ਪਰ ਯਾਦ ਰੱਖ, ਹੋਣੀ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਸਤਿਨਾਮ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਵਾਹਨ ਦਾ ਵੀ ਹੀਆ ਰਖਦੇ ਹੋਵੋ, ਪਰ ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਮੈਂ ਜਾਣ ਸਕੀ ਹਾਂ, ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਨਾ ਤੁਹਾਡੀ ਕਦਰ ਤੇ ਨਾ ਇੱਜ਼ਤ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਡਾ ਦੋਸਤ ਹੈ।’

ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਪਾਲ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ, ਮੈਂ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਬਦਲਦਾ ਰੰਗ ਦਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸਤਿਨਾਮ ਦੇ ਬਿਲਾਫ਼ ਕਾਫੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤੀ ਨਫ਼ਰਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵੀ ਕਿਤੇ ਝਲਕਾ ਦੇਂਦੀ ਸੀ।

‘ਮੇਰੀ ਖਾਤਰ ਸਤਿਨਾਮ ਬਾਰੇ ਸਭ ਕੁਝ ਡੁੱਲ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਮੇਰਾ ਮਿੱਤਰ ਹੈ ਤੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਹੈ।’

ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਵਿਚ ਪੀ ਗਈ ਹਾਂ, ਪਰ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਉਹ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ‘ਮੈਰ ਛੱਡੋ ਪਰੇ ਇਸ ਪ੍ਰਯਾਸ ਨੂੰ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਵਾਰ ਮੁਸਕਰਾਓ। ਗੁਰੂਦੇਵ ਆਖਦੇ ਹਨ, ‘ਓਨਾ ਚਿਰ ਮੁਸਕਰਾਂਦੇ ਹੀ ਰਹੋ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਤੁਸੀਂ ਨਿਰੇ ਨੂਰ ਨਹੀਂ ਬਣ ਜਾਂਦੇ। ਤੁਹਾਡੇ ਚਾਅ ਹਿਰਦੇ ਪਿੜ ਵਿਚ ਨੱਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।’ ਮੁਸਕਰਾਓ, ਪਾਲ ਜੀ!’

ਪਾਲ ਮਜਬੂਰ ਮੁਸਕਰਾ ਪਈ। ਉਸ ਨੇ ਗਮ ਬਿਲਕੁਲ ਭੁਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਵੀ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਂਝੀ ਆ ਗਈ। ਪਾਲ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਕਿਹਾ, 'ਮਰਦ ਇਸਤਰੀ ਤੋਂ ਕੀ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾ ਸਕਦਾ, ਜੇ ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਦੇਣਾ ਹੋਵੇ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਮਰਦ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਮਝਦੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਦੇ ਬਿਸ਼ਰੇ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਸਮਝ ਕੇ ਪੂਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਧੰਨ ਮਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋਆਂ ਹਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਆਪਣੀ ਬਲਮ ਤੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਇੱਜਤ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਿਕਲ ਤੁਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਰਦ ਬਹੁਤ ਬੇਕਦਰੇ ਦੇਖੇ ਅਤੇ ਸੁਣੇ।'

ਮੈਂ ਸਮਝ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਬਿਲਕੁਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਗਿੱਲਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਦੇ ਰਿਹਾ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਚਮਕਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, 'ਜੇ ਮਰਦ ਬੇਕਦਰੇ ਹਨ ਤਾਂ ਤੀਵੀਂ ਵੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਪਾਲ। ਉਹ ਦਿਨ ਲੰਘ ਗਏ, ਜਦੋਂ ਸੋਹਣੀਆਂ ਤੇ ਸੱਸੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਔਸ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਏਥੇ ਵੱਡੇ ਸੁਪਨੇ ਅਸੰਭਵ ਹਨ।'

'ਤੁਸੀਂ ਕਦੋਂ ਕੁਝ ਬਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਮੈਂਸ਼ਾਂ ਚਾਰੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਸੋਹਣੀ ਦਾ ਕੁਝ ਆਪਣੀ ਇੱਜਤ ਨੂੰ ਛਿੱਕੇ ਤੇ ਟੰਗ ਕੇ ਢੇਰਿਆ ਸੀ।'

'ਇੱਜਤ ਵੱਡਿਆ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਫਕੀਰ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ ਕੀ ਵਾਸਤਾ, ਪਰ ਜੇ ਤੁਸਾਂ ਮੈਂਸ਼ਾਂ ਹੀ ਚਰਵਾਉਣੀਆਂ ਹਨ, ਤਦ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਇਨਕਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।'

'ਤੁਸੀਂ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਚਾਰ ਜਾਂਦੇ ਹੋ, ਫਿਰ ਗ਼ਜ਼ਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਣ ਦੇਂਦੇ।'

ਮੈਂ ਕੁਝ ਗਹਿਣੇ ਹੀ ਲੱਗਾ ਸਾਂ ਕਿ ਦੋ ਲਾਲੇ ਅੰਦਰ ਆ ਗਏ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਗਹਿਣੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਫਿਰ ਵੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਾਨਣੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਉਂ ਡੇਰੇ ਆ ਲਾਏ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਆਪਣਾ ਹੀ ਘਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਸਾਂ ਵੀ ਤੇ ਹੁਣ ਤਕ ਆਪਣਾ ਘਰ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਵਲ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ। ਠੀਕ ਐਥੇ ਦੂਜੇ ਦੀ ਇਸ਼ਟੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਪਾਲ ਨੂੰ ਉਂਠ ਚਲਣ ਲਈ ਸਿਰ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਝਟ ਆਪਣਾ ਚਮੜੇ ਦਾ ਬੈਗ ਚੁੱਕ ਕੇ ਖਲੋ ਗਈ। ਅਸੀਂ ਲਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦਸੇਗੇ ਮਾਲ ਦੀ ਬਰਿਸ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਆਏ। ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਤੋਂ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਪਾਣੀ ਦੇ ਨਲਕੇ ਕੋਲ ਆ ਗਏ। ਜਿਥੇ ਇਜ਼ਤ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਉਤਾਰਾ ਟੈਂਕੇ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕੋਲ ਹੀ ਤਾਰ ਦੇ ਵਲਗਣ ਵਿਚ ਸੁਹਣਾ ਘਾਹ ਤੇ ਟਾਹਲੀਆਂ ਦੀ ਛਾਂ ਸੀ। ਸਦਾ ਬਹਾਰ ਗੁਲਾਬ ਵੀ ਖਿੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਦੁਪਹਿਰੇ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਜਾਣਾ ਚੰਗਾ ਨਾ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਵਲਗਣ ਵਿਚ ਟਾਹਲੀਆਂ ਦੀ ਢੇਅ ਲਾ ਕੇ ਛਾਵੇਂ ਬਹਿ ਗਏ। ਬੜੀ ਦੂਰ ਰੇਲ ਦੀ ਲੀਹ ਤੋਂ ਆਦਮੀ ਲੰਘਦੇ ਰਹੇ।

ਮੈਂ ਕੁਝ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਮਿਲਣੀ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।'
'ਕਿਉਂ?'

'ਘਰ ਦੇ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।'

'ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਘਰਦਿਆਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੇ?'

'ਉਹਨਾਂ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਮੇਰੇ ਤੇ ਚੋਰ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਬੜੇ ਚਿਰ ਲਈ ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਜਾਵਾਂ।'

'ਇਹ ਸਲਾਹ ਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਦੇਂਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਪਿੰਡ ਨਾ ਰਹੇ, ਪਰ ਕੀ ਫੌਜੀ ਸਰਵਸ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ?'

'ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਬਣ ਕੇ ਮੌਰਚੇ ਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਵਹਿਬੀਆਂ ਵਾਂਗ ਲੜਦਿਆਂ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਕਾਰਨ ਆਖਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਪਿੰਡ ਨਿਕਲ ਜਾਵਾਂ?'

'ਮੈਨੂੰ ਸਤਿਨਾਮ ਨੇ ਹੀ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਆਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ਬਲਬੀਰ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਪਾਕੀ-ਬਾਕੀ ਵਿਚ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।'

'ਕੀ ਸਤਿਨਾਮ ਮੇਰੀ ਬਾਬਤ ਇਹ ਕੁਝ ਗਹਿਣੇ ਹੈ?'

'ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਅਸੂਲ ਹੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਵੀ ਪਾਰ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਏਥੇ ਤਕ ਕਿ ਇਕ ਦੋਸਤ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਖੋਹ ਲੈਣ ਲਈ ਕਾਹਲਾ ਹੈ।'

'ਕਾਸ਼! ਉਹ ਦੋਸਤ ਮੈਂ ਹੋਵਾਂ। ਆਪਣੀ ਹਰ ਪਿਆਰੀ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਬਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਕਰ ਸਕਾਂ, ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਬਰਬਾਦ ਹੀ ਹੋ ਜਾਵਾਂ। ਮਨੁੱਖ ਅਸੂਲ ਦਾ ਢਿੱਟੋ ਤਿਆਗ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬੜ੍ਹ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਊਣਾ ਕਰ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਹਰ ਭਾਵੁ ਤੇ ਚੋਰ ਦੀ ਚੰਗੀ ਸਮੋਂ ਜੇ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡਾ ਦਾ ਨਾਤਾ ਨਾ ਤੋੜੇ।'

'ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੂਬੀਆਂ ਨੇ ਮੋਹ ਕੇ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਜੋਗੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਕਾਫ਼ੀ ਇੱਜਤ ਕਰਦੀ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੈਂ ਪਾਗਲਪਣੇ ਵਿਚ ਸੁੱਤੇ ਸਿੱਧੇ ਬੇ-ਅਦਬੀਆਂ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।'

'ਸਤਿਕਾਰ ਅਵਸਥਾ ਵੇਲੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਗਹਿ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਟੱਪ ਕੇ ਬੇ-ਅਦਬੀਆਂ ਆਪਣਾ ਪਾਰਟ ਖੁਰੂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਓਦੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਜ਼ਰਾ ਭਰ ਵਿਖਮਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਇਸਤਰੀ ਭਾਵੇਂ ਸਿਆਣਪ ਦੀ ਚੋਟੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਭੁੱਲਾਂ ਕਰਨੋਂ ਨਹੀਂ ਹੁਕ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ।'

'ਕੀ ਇਸਤਰੀ ਭੁੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ?'

'ਨਹੀਂ ਅਦਾਵਾਂ ਭਰੇ ਵਤੀਰੇ ਨਾਲ ਇਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਮਨ ਨੂੰ ਬੇਵਸ ਕਰਦੀ ਹੈ।'

'ਹੱਛਾ ਮਰਦ ਕੀ ਕਰਦੇ ਹਨ?'

'ਉਹਨਾਂ ਅਦਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦਿਲ ਵਿਚ ਜ਼ਖਮ ਬਣਾ ਕੇ ਛੁਪਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।'

'ਹੋਰ?'

‘ਹਰ ਬੀਮਾਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕਬਰ ਤਕ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।’

ਪਾਲ ਨੇ ਵਟ ਕੇ ਮੁੱਕੀ ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਤੇ ਮਾਰੀ। ‘ਹਾਇ’ ਕਹਿੰਦਾ ਮੇਰਾ ਮੂੰਹ ਖੁਲ੍ਹ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਹੱਸ ਪਏ। ਹਾਸੇ ਵਿਚ ਉਡਦੀਆਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਲ ਸੁੱਟਿਆ।

‘ਅਜਿਹੇ ਸੁਹਣੇ ਵਾਕਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਇਕ ਭੋਲੀ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਮਰਦ ਜਿਤਦਾ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਮਰਦ ਇਕ ਧੋਬੇ ਦਾ ਜਾਲ ਵਿਛਾ ਕੇ ਅੰਜਾਣ ਬਲਬਲ ਨੂੰ ਫਾਂਹੁੰਦਾ ਹੈ।’

‘ਪਿਆ! ਇਹ ਨਾ ਆਖੋ। ਮਰਦ ਜੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੈ ਤਦ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ, ਮਰਦ ਐਨਾ ਧੋਬੇਬਾਜ਼ ਹੈ।’

‘ਪਰ ਨਹੀਂ, ਬਲਬੀਰ। ਮਰਦ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਨੱਗਦਾ ਹੈ।’

ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨੱਗਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਨਰੀਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਤਰੀ ਮਰਦ ਨੂੰ ਖੁਆਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ, ਨਾ ਉਹ ਇਸਤਰੀਆਂ ਹਨ ਨਾ ਉਹ ਮਰਦ। ਨਾਲਚ ਤੇ ਨਫ਼ਸ ਵਿਚ ਅੱਜੇ ਹੋਏ ਹੋਵਾਨ ਹਨ। ਅਸਲੀ ਇਸਤਰੀ ਮਰਦ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੇ ਗੁਰੂਦੇਵ ਇਸਤਰੀ ਮਰਦ ਬਾਬਤ ਕਿੰਨਾ ਸੋਹਣਾ ਆਖਦੇ ਹਨ :-

‘ਮਰਦ ਬਾਇਰ ਤੇ ਇਸਤਰੀ ਕਵਿਤਾ।

ਕੁਦਰਤ ਸਾਚ ਤੇ ਸਮਾਂ ਮਿਜਰਾਬ।

ਇਤਰੀ ਮਰਦ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਅਮਲ, ਨਗਮਾ,

ਚਿੰਦਗੀ ਸਰੂਰ ਵਿਚ ਮਸਤ ਤੇ ਬੋਹਿਸ ਅਨੰਦਮਯ।’

‘ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਗੁਰੂਦੇਵ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਖੀਰਵਾਦ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ। ਉਹ ਭਗਵਾਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਿੰਨੇ ਚੰਗੇ ਤੇ ਪਿਆਰੇ ਹੋਣਗੇ।’

‘ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਕਲ ਸਧਾਰਨ ਆਦਮੀਆਂ ਵਰਗੀ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਪਿਆਰ ਬਕਲਾਂ ਚੰਗੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਪਿਆਰੀਆਂ ਕੇਵਲ ਰੂਹਾਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰਨ ਰੂਹ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ।’

ਪਾਲ ਨੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਹੱਥ ਜੋੜਦਿਆਂ ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਛੋਹਦੇ ਚਾਹੇ। ਪਰ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜ ਲਏ। ਮੇਰੇ ਹਾਸੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਹਾਸਾ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

‘ਪਾਲ ਜੀ! ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੁਝ ਪੁਛਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।’

‘ਜੇ ਜੀ ਆਵੇ ਪੁੱਛੋ।’

‘ਉਸ ਦਿਨ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਕਹਾਣੀ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸੁਣੀ ਸੀ। ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਛੇ ਹੁਣ ਤਕ ਕਾਫ਼ੀ ਵਿਚਾਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਤੁਸਾਂ ਓਥੇ ਬੜਾ ਕੁਝ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਕੋਈ ਮੁੱਲ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਭਲਾ ਜੇ ਤੁਹਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕੌਮ ਆ ਜਾਵੇ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ

ਫਰ ਸਕੋਗੇ।’

‘ਮਰਦ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਪਿਆਰ ਦੇਵੇ, ਫਿਰ ਕੌਮ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਬਕਾ ਸਕਦੇ। ਪਿਆਰ ਹੀ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਜਿਉਂਦੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਅਸਲ ਸਹਾਰਾ ਹੈ।’

‘ਪਿਆਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਉਹ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਵਿਚ ਤੇਰੇ ਕੌਮ ਦੀ ਕਦਰ ਵੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਬੱਕ ਕੇ ਡਿੱਗ ਕੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਲਈ ਇਕ ਗਭਰੂ ਦੀਆਂ ਫੌਲਾਦ ਵਰਗੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ।’

‘ਫਿਰ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਸੁਲੀ ਤੇ ਟੰਗ ਦੇਵੋ, ਉਸ ਵਿਚ ਵੀ ਇਕ ਸਵਾਦ ਮਾਣਾਂਗੀ।’

‘ਪਾਲ! ਜੀਵਨ ਦੀ ਗੁੰਝਲ ਚੱਲ ਹੁੰਦੀ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀ ਮਨ ਕੁਝ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ

‘ਕਵਾਇਆ ਮੈਥੋਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।’

‘ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਗੁਰੂਦੇਵ ਦੀ ਰੂਹ ਹੋ।’

‘ਮੈਂ ਮੁਸਕਰਾ ਪਿਆ। ਇਹ ਇਸਤਰੀ ਦਿਲ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸਿਫਤ ਹੈ, ਜੋ ਆਦਮੀ ਦੇ ਡੁਲਦੇ ਮਨ ਜਾਂ ਖਿੰਚਤਾਟ ਵੇਲੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਸਾਹਸ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਟਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।’

‘ਤੁਰੇ ਗੁਣ ਮੇਰੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਉੱਚੇ ਹਨ ਬਲ।’

‘ਇਹ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਅੱਜ ਤਕ ਇਸਤਰੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਗਹ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ। ਜੇ ਕੁਝ ਮਰਦ ਨੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਦੇ ਯਤਨ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੀ।’

‘ਤੁਰੇ ਕਹਿਣ ਵਿਚ ਭੁਲੇਖਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਤਰੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਘਟ ਕਾਢਾਂ ਨਹੀਂ ਕੱਢੀਆਂ। ਘਰੋਗੀ ਕੌਮ ਵਿਚ ਸਾਰੀਆਂ ਕਾਢਾਂ ਅਜ ਤਕ ਇਸਤਰੀ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਨਿਕਲੀਆਂ ਹਨ। ਨਗਮੇ ਜਿਹੀ ਪਿਆਰੀ ਤੇ ਮਿੱਠੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਇਸਤਰੀ ਹੈ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਹਿਲੇ ਇਸਤਰੀ ਮਰਦ ਦਾ ਜੋੜਾ ਸਮੁੰਦਰ ਕੰਢੇ ਇਕ ਖੜ੍ਹੇ ਭਰਪੂਰ ਵਾਦੀ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਸੀ। ਮਰਦ ਜਦੋਂ ਸਮੁੰਦਰ ‘ਚੋਂ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜਨ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਤਕ ਵਾਪਸ ਨਾ ਆਉਂਦਾ, ਤਦ ਤੀਵੀਂ ਬੇਕਰਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖਦੀ, ਪਰ ਉਹ ਕਿਤੇ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਉਂਦਾ ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਆਪ ਹੀ ਹੱਸ ਪੈਂਦੀ। ਜਦੋਂ ਪੱਛੀਆਂ ਨੂੰ ਬਲਦਿਆਂ ਸੁਣਦੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਪੱਛੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਵੱਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਬੇਕਰਾਰੀ ਵਿਚ ਉਠਿਆ ਦਰਦ ਪੱਛੀਆਂ ਵਾਂਗ ਗੁਟਗੁਟਾਉਣ ਲਗਦਾ। ਇਹ ਇਸਤਰੀ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਗੁੰਗੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਸਨ, ਬਬਦ ਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹੀਣ। ਬਬਦ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਪਿਛੋਂ ਨਗਮੇ ਵਿਚ ਨਿਖਰੇ। ਇਹ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਹਾਣੀ ਜਾਗਿਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਨਗਮੇ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ।’

‘ਤਦ ਫਿਰ ਇਸਤਰੀ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਮਰਦ ਨਗਮਾ ਹੀ ਹੋਇਆ ਨਾ?’

‘ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਭਾਵ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਸਿਆਣੇ ਹੋ, ਮੈਂ ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਵਿਥਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।’

‘ਤੁਰੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ।’

'ਹੱਛਾ ਫਿਰ ਨਗਮਾ ਜੀ! ਕੁਝ ਗਾ ਕੇ ਵੀ ਸੁਣਾਇਆ ਜਾਵੇ।'
'ਔਜ ਦਾ ਨਗਮਾ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਮਰਦ-ਮੂੰਹ ਗਾਉਂਦਾ ਚਿਹਰਾ
ਬੋਭਾ ਨਹੀਂ ਦੋਂਦਾ, ਜਿੰਨਾ ਔਰਤ-ਮੂੰਹ।'
'ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਿਧੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਵਲ ਪਾ
ਕੇ ਗਲੋਂ ਗਲਾਵਾਂ ਲਾਹੁਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ।'

'ਪਿਆ ਡਾਢਾ ਕਰੜਾ ਹੁਕਮ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੀ ਜਾਨ ਕੱਠੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਲਓ ਸੁਣੋ:-
ਜੇ ਮੇਰੇ ਪਿੰਜਰ ਦਾ ਇਕ ਸਾਜ਼ ਬਣ ਜਾਏ।
ਤੇਰੀ ਉਪਮਾ ਤੇਰਾ ਰੂਪ, ਮੇਰੇ ਤਾਰ ਤਾਰ ਗਾਏ।
ਤਾਰਾਂ ਦੀ ਟੁੰਕਾਰ ਅਨਹਦ, ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਬਦਲੇ,
ਮਸਤੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਧੀਰੇ, ਮਾਧਵ ਸੰਗੀਤ ਨਿਕਲੇ,
ਤੇਰੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ, ਮੇਰੇ ਰੋਮਾਂ 'ਚ ਰਚ ਜਾਏ।
ਇਹ ਮੁਰਦੇ 'ਚ ਜਾਨ ਪੈ ਜਾਏ।
ਜੇ ਮੇਰੇ ਪਿੰਜਰ ਦਾ ਇਕ ਸਾਜ਼ ਬਣ ਜਾਏ।
ਜਿੰਦਗੀ ਹੀ ਤੇਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਬਣ ਜਾਏ।'

ਰੇਲ ਦੀ ਲੀਹ ਤੋਂ ਦੀ ਸਤਿਨਾਮ ਦੇ ਚੁਬਾਰੇ ਕੋਲ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਮੋਟਰ
ਡਰਾਈਵਰ ਸਾਡੇ ਵਲ ਵੇਖ ਕੇ ਇਕ ਖਚਰੀ ਹਾਸੀ ਹਸਦਿਆਂ ਲੰਘਿਆ। ਸਾਡੀ ਰੋਗ ਮਸਤੀ
ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਡੋਲ ਰਹੀ, ਪਰ ਪਾਲ ਇਕ ਵਾਰ ਹੀ ਬੋਲ ਪਈ:-

'ਜੇ ਤੇਰੀ ਬਣ ਜਾਵਾਂ,
ਚੁੱਪ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ! ਰੂਹ ਬਣ ਬਣ ਕੇ ਗਾਵਾਂ
ਆਖ ਸਕੇ ਕੀ ਹਿਰਦਾ ਕਮਲਾ,
ਮਰਦ ਪਛਾਣੇ ਮੂਲ ਨਾ ਤਰਲਾ।
ਪੱਤਝੜ ਵਰਗਾ ਦਿਲ ਵੀਰਾਨਾ; ਛੋਹ ਕੇ ਸਵਰਗ ਬਣਾਵਾਂ।
ਜੇ ਤੇਰੀ ਬਣ ਜਾਵਾਂ।'

ਪਾਲ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਇਕ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।
ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਸਭ ਸਮਝਦਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਪਾਲ ਲਈ ਇਕ ਬਾਲਕ ਸਾਂ। ਮਾਨਵ ਪਿਆਰ ਦੀ
ਅਸਲੀਅਤ ਗੁਰੂਦੇਵ ਸਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇਬੀ ਤੇ ਕੂੜੀ ਸੀ। ਗੁਰੂਦੇਵ ਦੇ ਭਾਵ ਆਵੇਸ਼
ਵਿਚ ਮੈਂ ਪਾਲ ਨੂੰ ਦੂਰ ਛੱਡ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਾਲ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂਦੇਵ ਸੁਨੇਹੇ ਭੁਲਦੇ
ਤੇ ਮੁੜ ਚੇਤੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ:-

'ਹੱਛ ਚੰਮ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਨਾਤਾ ਕਾਮ ਦਾ ਇਕ ਉਛਾਲਾ ਹੈ;
ਜਿਹੜਾ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਜਿਊਂਦਾ ਤੇ ਮਰਦਾ ਹੈ।

ਬਰਸਾਤੀ ਨਦੀਆਂ ਆਪਣੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੋੜ ਕੇ
ਵਸਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਰਬਾਦ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।
ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਢਲਦੇ ਪ੍ਰਛਾਵੇਂ,
ਪਿਆਰ ਦੀ ਰਾਹ ਦੇ ਨਰਕ-ਸੀਨ ਦਰਸਾਂਦੇ ਹਨ।
ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੀ ਉਡੀਕ ਤੋਂ ਕਾਹਲਾ ਹੈ,
ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਉਸ ਦੇ ਅਮਲ ਕਬਰਾਂ ਪੁਟ ਰਹੇ ਹਨ।
ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਫ਼ਤਹਿ ਮਨੁੱਖ ਦਾ
ਕੁਦਰਤੀ ਅਰਾਮ ਟਿਕਾਣਾ ਹੋਵੇਗਾ।'

—ਗੁਰੂਦੇਵ

'ਕੀ ਸੋਚਦੇ ਹੋ ਬਲਬੀਰ?'
ਮੇਰੀ ਸੋਚ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਬੰਧ ਰਖਦੀ ਹੈ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਸਣ ਵਿਚ ਮੈਂ ਕੋਈ ਡਾਇਦਾ
ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ।

'ਚੰਗਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ! ਨਾ ਦੱਸੋ।'
'ਬਸ, ਕਰ ਲਿਆ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ਰੋਸਾ। ਤੀਵੀਂ ਰੁਸਦੀ ਵੀ ਬੜੀ ਛੇਤੀ ਹੈ
ਤੇ ਮੰਨਦੀ ਵੀ ਬੜੀ ਛੇਤੀ। ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਮਰਦ ਨਾ ਮੰਨੇ, ਉਸਨੂੰ ਰੋ ਕੇ ਜਾਂ ਹੱਸ ਕੇ ਮਨਾ
ਲੈਣਾ ਉਸ ਲਈ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਨੀਤੀਵੇਤਾ, ਰੋਣਾ ਤੇ ਹੱਸਣਾ ਤੀਵੀਂ ਦੇ ਦੋ ਵੱਡੇ
ਹਥਿਆਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਹਰ ਅਵਸਥਾ ਇਕ ਨਾਜ਼ ਕ੍ਰਿਸਮਾ ਹੀ ਦਿਸਦਾ
ਹੈ। ਵੇਖੋ ਨਾ ਕੀ ਮਿੱਠਾ ਰੋਸ ਹੈ। 'ਚੰਗਾ ਜੀ, ਨਾ ਦੱਸੋ'। ਇਹ 'ਨਾ ਦੱਸੋ' ਦਾ ਭਾਵ ਨਹੀਂ
ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ, ਸਗੋਂ ਮਰਦ ਤੇ ਇਕ ਤਕੜਾ ਹਮਲਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਕੁਝ ਵੀ ਲਕੋ ਕੇ
ਨਹੀਂ ਰਖ ਸਕਦਾ।'

'ਬਾਬਾ ਖਹਿੜਾ ਛੱਡੋ, ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਫੜਦੇ ਹੋ ਅਸਮਾਨ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਛੱਡਦੇ ਹੋ।'
ਪਾਲ ਆਪਣੇ ਬੋਗ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਟੋਲ ਰਹੀ ਸੀ, ਫਿਰ ਉਸ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਜਿਹੀ ਗੋਲੀ
ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾ ਲਈ। ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਕੱਢਦਿਆਂ ਉਸ ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਚਿੱਠੀ ਐਸ.
ਡੀ. ਓ. ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਪੜ੍ਹ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।'

'ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੂੰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ?'

'ਨਹੀਂ, ਕਈ ਇਕ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਸਖ਼ਤ ਕਰਵਾਉਣੇ ਸਨ। ਬੋਗ ਵਿਚੋਂ
ਇਹ ਵੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਪਈ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਤੱਕ ਨਾ ਲੱਗਾ, ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰੇ ਹੋ ਕੇ ਇਹ
ਸਾਰੀ ਪੜ੍ਹ ਲਈ, ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਮੁੰਡਾ ਕੌਣ ਹੈ?' ਮੈਂ ਸੱਚ ਦਸ
ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਨਾ ਪੁਛਿਆ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਹੀ ਬਰਮ ਆਈ।'

'ਸਮਾਂ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਸੀ।'

ਉਸ ਨੇ ਚਿੱਠੀ ਆਪਣੇ ਬੋਗ ਵਿਚ ਰਖ ਲਈ। ਮੁੜ ਉਹ ਬੋਗ ਤੇ ਸਿਰ ਰਖ ਕੇ ਘਾਹ

ਤੇ ਲੰਮੀ ਪੈ ਗਈ। ਹਵਾ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਸਾੜੀ ਸਿਰ ਤੋਂ ਲਹਿ ਗਈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਦਾ ਉਭਾਰ ਸਾਹ ਨਾਲ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਮੇਰੀ ਅਕਲ ਟਿਕਾਣੇ ਨਾ ਰਹੀ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਹਰ ਲਗੂ ਰਖਦੇ ਗਡਰੂ ਦੀ ਹੋਸ਼ ਟਿਕਾਣੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਚਾਸਟੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਪਾਲ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵੇਖਿਆ। ਉਹ ਭੋਲੀ ਕੁੜੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤਾੜ ਗਈ ਤੇ ਹੱਸ ਪਈ। ਉਸ ਦੀ ਹਾਸੀ ਵਿਚ ਇਕ ਨਖਰੀਲੀ ਅਦਾ ਸੀ, ਟਾਹਿਦ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਤੇ ਬੇੜ੍ਹਾ ਮਾਣ ਜਾਗ ਪਿਆ ਸੀ।

‘ਇਹ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਾਲ! ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਮਸਤੀ ਭਰ ਗਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪ ਹੇਰਾਨ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਫਿਰ ਮਸਤੀ ਹੈ, ਜੋਬ ਹੈ ਜਾਂ ਕੀ ਆਖਾਂ...’

‘ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੀ। ਤੁਸੀਂ...’ ਉਹ ਬਰਮਾ ਗਈ। ਓਦੋਂ ਹੀ ਇਕ ਨੀਂਹੇ ਕਪੜਿਆਂ ਵਾਲਾ ਕੁਲੀ ਨਨਕੇ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬਾਲਟੀ ਭਰਨ ਲਈ ਆ ਗਿਆ। ਆਸ਼ਾਂ ਕੋਲਾਂ ਦਾ ਹੁੱਖ ਬਦਲ ਗਿਆ।

‘ਹੱਛਾ! ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਭਰਤੀ ਕਦੇ ਕਰਵਾਉਣਾ ਏ?’

‘ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਭਰਤੀ ਨਾ ਹੋਵੋ!’

‘ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਜੇਗਾ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹ ਜਾਣਾ ਹੈ!’

‘ਫਿਰ ਮੈਂ ਕੀ ਕਹਿ ਸਕਦੀ ਹਾਂ, ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੋਵੇ!’

‘ਬਜ ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਕ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ!’

‘ਕਲਰਕਾਂ ਨਾਈਨ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਏ?’

‘ਨਹੀਂ, ਸਿਪਾਹੀ ਬਣ ਕੇ!’

‘ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਤਨਖ਼ਾਹ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਕਾਫ਼ੀ ਹੋ!’

‘ਤਨਖ਼ਾਹ ਦਾ ਕੋਈ ਸੁਆਦ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਜੇਗਾ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਏ ਤਾਂ ਸਿਪਾਹੀ ਹੋ ਕੇ ਜਾਣਾ ਹੈ!’

ਕੁਲੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬਾਲਟੀ ਭਰ ਕੇ ਜਦ ਜਾਂ ਝੁੱਕਾ ਤਾਂ ਪਾਲ ਕਹਿਣ ਲਗੀ, ‘ਪਰ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਏ, ਭਰਤੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਕਿਤੇ...’

‘ਕਹੋ ਕੀ ਆਖਣ ਲੱਗੇ ਸਹੀ!’

‘ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਚਾਹੁੰਦਾ ਏ, ਇਕ ਦੋ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਇਕੱਠੇ ਸੈਰ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਸਿਨਮਾ ਦੇਖੀਏ ਤੇ ਜੀਅ ਭਰ ਕੇ ਭਵੀਏ!’

ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਟਿਕਾਵ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਦਾਅ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਾਝੇ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਨਦੀ ਕਿਨਾਰੇ ਕਿਸਾਣਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ। ਨਾਗੋ ਕਿਸੇ ਪਹਾੜੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਕ ਦੋ ਦਿਨ ਰਹਿਏ। ਪਰ ਤੁਸਾਂ ਬਹਿਰ ਨੂੰ ਚੁੱਟਿਆ ਹੈ, ਚਲੋ ਓਥੇ ਸਹੀ।

‘ਫਿਰ ਕਿਸ ਦਿਨ ਚੱਲਿਆ ਜਾਵੇ?’

‘ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਜੀਅ ਚਾਹੇ, ਇਕ ਗ਼ੁਲਾਮ ਨੂੰ ਕੀ ਉਜ਼ਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ!’

‘ਗ਼ੁਲਾਮ ਕਹਿਣ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ?’

‘ਗ਼ੁਲਾਮ ਕਹਿਣ ਦਾ ਪੁੱਛਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਜਿਹੜਾ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵੱਸ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਗ਼ੁਲਾਮਾਂ ਦੇ ਪੁੱਛਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ!’

ਯਾ ਉਸ ਨੂੰ ਗ਼ੁਲਾਮ ਹੀ ਪੁਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?’

‘ਕੀ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਗ਼ੁਲਾਮ?’

‘ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਹਿਮਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਹੁਸਨ ਦੀ ਮਲਕਾ ਨੂੰ ਗ਼ੁਲਾਮ ਰਖ ਸਕੇ!’

‘ਤੁਸੀਂ ਬਲਬੋਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿੰਨੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਪੁੰਮ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ

ਫ਼ਾਹ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਮਰਦ ਦਾ ਬੇੜ੍ਹਾ ਜਿੰਨਾ ਪਿਆਰ ਹੀ ਇਸਤਰੀ ਬੁਲਬੁਲ ਲਈ

ਅੱਟ ਨਹੀਂ ਹੋਈਆਂ ਸੀਖਾਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਅਸਲੋਂ ਖਿੱਚੀ

ਗਈ ਹਾਂ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਅੱਗੇ ਬੇਜ਼ਬਾਨ ਹਾਂ!’

‘ਹੱਛਾ, ਚਲਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਕਦੋਂ ਕੁ ਦਾ ਹੈ?’

‘ਮੈਂ ਅੱਜ ਬਾਮ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸੋਂ ਹੋਰ ਇਕ ਘੰਟੇ

ਤਕ ਚਲੀ ਜਾਵਾਂਗੀ।’

‘ਮੇਰੇ ਘਰ ਵੀ ਇਕ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਆਏ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨਾ

ਹੈ। ਚਲੋ ਬਜ਼ਾਰੋਂ ਲੰਮੀ ਪਾਣੀ ਪੀ ਕੇ ਚਲੀਏ!’

ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਓਥੇ ਉਠ ਕੇ ਸੜਕ ਦੀ ਲਾਈਨ ਲਾਈਨ ਤੁਰ ਪਏ। ਫਾਟਕ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ਾਰ

ਵਲ ਭੇ ਗਏ। ਇਕ ਹਲਵਾਈ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਦੀ ਲੰਮੀ ਪੀਤੀ ਤੇ ਭੁਖੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕੁਝ

ਬਰਫੀ ਵੀ ਖਾਧੀ। ਇਕ ਭਾਈ ਦੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਲੰਮੀ ਵਿਚ ਡਿੱਜੀਆਂ ਵੇਖ ਪਾਲ ਦਾ ਹਾਸਾ

ਨਿਕਲ ਗਿਆ, ਪਰ ਗੁੱਝਾ। ਮੈਂ ਬਲਿਓਂ ਉਸ ਦਾ ਪੈਰ ਦਬਾਇਆ ਅਤੇ ਅੱਖ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ

ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਹਕਕਤ ਨੂੰ ਸਭਿਅਤਾ-ਹੀਣ ਕਿਹਾ। ਮੈਂ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਗੁਪਿਆ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਾਡੇ

ਪੈਸੇ ਕਟ ਲਵੇ। ਪਾਲ ਨੇ ਅਖਿਆ ਕਿ ਪੈਸੇ ਮੈਂ ਦੇਵਾਂਗੀ। ਮੈਂ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਾਲ ਚਲੇ

ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ।

‘ਪਾਲ ਮੇਰੇ ਪੈਸੇ ਤੁਹਾਡੇ ਹੀ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਖਿਆਲ ਨਾ ਕਰੋ।

ਅਸੀਂ ਦੁਕਾਨ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੇ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਿਗੜੇ ਪੰਪ ਲਈ ਲੋਹੇ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ

ਦੋ ਤਿੰਨ ਕਾਬਲੇ ਲਏ। ਪਾਲ ਨੇ ਅੱਧ ਸੋਰ ਅੰਗੂਰ ਲੈ ਕੇ ਮੇਰੇ ਬੈਲੇ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤੇ।

‘ਤੁਸਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਦਸੀ ਹੀ ਨਾ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕਦੋਂ ਚਲੀਏ?’

‘ਇਸ ਸੋਮਵਾਰ ਸਹੀ!’ ਮੈਂ ਅੰਗੂਰ ਮੂਹ ਪਾਇਆਂ ਕਿਹਾ।

‘ਬਹੁਤ ਹੱਛਾ! ਮੇਰੇ ਦੋਰੇ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਮਤਮ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।

ਹੋਲੀ-ਹੋਲੀ ਅਸੀਂ ਤਾਂਗਿਆਂ ਵਾਲੇ ਅੱਡੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਮੈਂ ਜਾਣ ਲਈ

ਉਸ ਹੱਦੀ ਨੇ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਬੁਲਾਈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਦੜਕਰ ਨੂੰ ਚਲੀ ਗਈ।

9

ਮੇਰੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਪੁੱਜਣ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਪਾਲ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਘੜੀ ਦਸਦੀ ਸੀ ਕਿ ਗੱਡੀ ਹਾਲੇ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਨੂੰ ਆਵੇਗੀ। ਪਾਲ ਅੱਜ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚੁਸਤ ਜਾਪਦੀ ਸੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, 'ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਆ ਗਏ'।

'ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ'।

'ਬਲਬੀਰ! ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਮਖੌਲ ਨਾ ਕਰਿਆ ਕਰੋ'।

'ਆਖਰ ਹੋਰ ਕਿਸ ਨੂੰ ਮਖੌਲ ਕਰਾਂ? ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਛੱਡ ਇਕ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਆਖਦੇ ਹੋ, ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵਲਵਲੇ ਸਾਂਝੇ ਨਾ ਕਰਾਂ'।

ਉਹ ਚਿੰਨ੍ਹ ਕੇ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹਾਂ।

'ਤਦ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਦਿਲ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਅੰਦਰ ਤੇ ਦੂਜਾ ਬਾਹਰ। ਵਾਹ ਓਇ ਮਰਦ ਭੌਲਿਆ! ਤੂੰ ਕੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਇਸਤਰੀ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਾਣਾਂ।

'ਕਰੋ ਰੋਜ਼ ਕੇ ਮਖੌਲ। ਜੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਜਿੰਨਾ ਪੜ੍ਹੀ ਹੁੰਦੀ, ਮੈਂ ਵੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖੂਬ ਬੁਧੂ ਬਣਾਉਂਦੀ'।

'ਕੀ ਮਖੌਲ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਕੋਈ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸਤਰੀ ਤੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਹੁਸਨ ਤੇ ਸਾਗਰ ਵਰਗਾ ਲਹਿਰੀ ਜੋਕਨ ਗਭਰੂਆਂ ਦੀ ਅਣਖ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।

'ਮਰਦ ਕਿਸ ਨੇ ਭੋਲੇ ਬਣਾਏ ਹਨ?'

'ਉਸ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਜਿਸ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਚੰਚਲਤਾ ਦੀ ਰਾਣੀ ਬਣਾਇਆ'।

'ਜਿਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਤੇ ਬਹਿਸ ਕਰਨ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ।' ਮੈਂ ਤਾਂ ਪੁਸ਼ਟਾ, ਸਿੰਦਗੀ ਦੀ ਆਖਰੀ ਮੰਜਲ ਨੂੰ ਛੋਹਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਸਮਰਪਨ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਹੀ ਇਸਤਰੀ ਛੋਹਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੱਦਾ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਮਰਦ ਹਾਕਮ ਸੀ, ਉਸ ਜੋ ਚਾਹਿਆ ਫ਼ਤਵਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਲੰਕ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤ ਨਾਲ ਚਮੜ ਦਿੱਤੇ।

'ਪਰ ਨਵੀਨ ਇਸਤਰੀ, ਮਰਦ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਖੋਹ ਕੇ ਹੁਣ ਖੂਬ ਬਦਲਾ ਲੈ ਰਹੀ ਹੈ'।

106 / ਪਾਲੀ

'ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਗਲਤ ਹੈ, ਔਰਤ ਅੱਜ ਵੀ ਇਕ ਸੇਵਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ'।

'ਹੁੰਫਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਚਲ ਕੇ ਦੇਵਾਂਗਾ'।

ਅਸੀਂ ਸਿਗਨਲ ਕੱਲ ਆ ਗਏ ਸਾਂ, ਉਹ ਡੂੰਘੇ ਪੁੰਮੀ ਵਾਂਗ ਬਾਹਾਂ ਅੱਡੀ ਖਲੋਤਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਸਟੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪਏ, 'ਕੜਕ' ਦੇ ਕੇ ਸਿਗਨਲ ਦੀ ਬਾਂਹ ਲਮਕ ਪਈ। ਮੈਂ ਪਾਲ ਨੂੰ ਛੋੜੀ ਕਦਮ ਪੁੱਟਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, 'ਚਲੋ ਵਗ ਕੇ ਟਿਕਟਾਂ ਲਈਏ'।

'ਟਿਕਟਾਂ ਲੈ ਲਈਆਂ ਹਨ'।

'ਤੁਸੀਂ ਟਿਕਟਾਂ ਕਿਉਂ ਲਈਆਂ?'

'ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਹਾਲੇ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ'।

ਮੈਂ ਉਸ ਵਲ ਵੇਖ ਕੇ ਰੋਸ ਪਿਆ।

ਗੱਡੀ ਪੁੱਛਾਂ ਛੱਡਦੀ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਤੀਜੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਭੌਬਿਆਂ ਵਲ ਜਾਣ ਹੀ ਲੱਗਾ ਸਾਂ ਕਿ ਪਾਲ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਬਲਬੀਰ! ਟਿਕਟਾਂ ਸੈਕਿੰਡ ਕਲਾਸ ਦੀਆਂ ਹਨ'।

ਮੇਰੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਇਕ ਤਿਉੜੀ ਪੈ ਗਈ, ਪਰ ਮੂੰਹੋਂ ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲਿਆ। ਪਾਲ ਨੇ ਮੇਰੀ ਗੱਪ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ। ਅਸੀਂ ਉੱਪ ਚਾਪ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹ ਗਏ। ਡੱਬਾ ਅੱਗੇ ਸਖਟਾ ਹੋ ਸੀ। ਬਹਾਂਚ ਲਾਈਨਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਡੱਬੇ ਤਕਰੀਬਨ ਖਾਲੀ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਮਾਮੂਲੀ ਸਮਾਨ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਪਾਲ ਨੇ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਪੱਖਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਕੱਲ ਆ ਬੈਠੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੋਝਾ ਦੇਸ਼ੀਆਂ ਵਾਂਗ ਘੂਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, 'ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਅਸੀਂ ਸੈਕਿੰਡ ਕਲਾਸ ਵਿਚ ਸਫ਼ਰ ਕਰੀਏ, ਜਦੋਂ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਲੋਖਾਂ ਭੁੱਖੇ ਮਰ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਪਾਲ! ਮੇਰਾ ਦੇਸ਼ ਗਰੀਬ ਤੇ ਭੁੱਖਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਾਧੂ ਕਮਾਈ ਭੁੱਖਿਆ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਬਲਬੀਰ ਕਦੇ ਉਸ ਇਸਤਰੀ ਮਰਦ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਹਮਦਰਦੀ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ'।

'ਮੈਂ ਅਮੀਰੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਟਿਕਟਾਂ ਨਹੀਂ ਖਰੀਦੀਆਂ, ਸਗੋਂ ਇਕੱਲ੍ਹ ਚਾਹ ਲਈ। ਤੀਜੇ ਦਰਜੇ ਵਿਚ ਭੀੜ ਅਤਿ ਹੋਣ ਕਰੇ ਸੈਕਿੰਡ ਦੀਆਂ ਟਿਕਟਾਂ ਖਰੀਦੀਆਂ, ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਹਾਇਤਾ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਮੁਸਾਫ਼ਰ ਤਾਂ ਘੱਟ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ'।

'ਇਸ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਆਰਾਮ ਤੇ ਮੁਦਗਰਜ਼ੀ ਛੁਪੀ ਹੋਈ ਹੈ'।

'ਹੁਣ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਇਕ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਦੂਜੀ ਵੀ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਜਿਸ ਗੱਲ ਮਗਰ ਪੈਂਦੇ ਹੋ, ਉਸ ਨੂੰ ਚਿੱਥ ਕੇ ਛੱਡਦੇ ਹੋ'।

'ਇਸਤਰੀ ਆਪਣੀ ਜਿੱਦ ਪੁਰਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਮਰਦ ਨੂੰ ਬੋਝਾ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ'।

'ਹੁਣ ਫ਼ਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬੋਝੇ ਚਿਰ ਲਈ ਤਿਆਗ ਦਿਓ ਅਤੇ ਚਿੱਤ ਪੁਸ਼ਨਤਾ ਲਈ ਪਿਆਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਕਿਥੇ ਫ਼ਰਜ਼ ਤੇ ਕਿਥੇ ਪਿਆਰ, ਇਕ ਨਿਰੀ ਖੁਸ਼ਬੀ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਬਹਾਰ'।

107 / ਪਾਲੀ

ਪਾਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸ਼ੈਲੀ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ ਵਿਕ ਨਿਰਾਲੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿਚ ਮੁਸਕਾ
ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੀਵਨ ਖੁਸ਼ੀ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਵਿਕਦੀ। ਇਹ ਜਦੋਂ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਮੁਫਤ ਮਿਲਦੀ
ਹੈ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਸੱਟਿਆਂ ਜਾਂ ਪੁਕਾਰਿਆਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।
ਪਾਨ ਨੇ ਮੇਰਾ ਨੱਕ ਫੜ ਕੇ ਖਿਚਦਿਆਂ ਕਿਹਾ 'ਤਾਜ਼ਾ ਹੈ'।

‘ਬੁਹਾਈ ਜੁਲਫ ਨੂੰ ਵੀ ਖਸਜੇ ਦੀ ਬਾਰ ਦਾ ਨਾਗ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਲਿਝੇ-
ਫੌਹਟਾਂ ਕਿਹਾ!’

‘ਵਾਰ ਕਰਨ ਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਸ਼ੋਖ ਦਿ’।

ਉਸ ਮੇਰੀ ਪਿੱਠ ਵਿਚ ਹਸਦਿਆਂ ਮੁੱਕੇ ਮਾਰੀ। ਮੈਂ ਪੋਲੀ ਜਿਹੀ ਗਲ ਤੇ ਚਪੇੜ ਧਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਾਡਾ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਹਾਸਾ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਬਹੁਤ ਹੌਸੋਂ। ਪਾਲ ਨੇ ਮੇਰੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਫੜ ਲਏ। ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਦੱਸੀ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਪਾਲ ਨੂੰ ਮਖੌਲ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਜੀ ਹੁਣ ਛੱਡ ਦੇਵੇ, ਕਿਹ ਗਲਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰਗਾ।'

ਪਾਲ ਨੇ ਜਾਂਸ ਨੂੰ ਚਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਥੋੜਾ ਹੇਠ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, 'ਤੇਰੀ ਗਲਤੀ ਐਨੀ ਛੋਟੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।'

“ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਲਤੀ ਮੁਆਫ਼ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ?”

ਅੱਖਾਂ ਵਲ ਛਿੱਨਾ। ਉਛ: ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜੀਬ ਨਸ਼ਾ ਸੀ। ਮੈਥੋਂ ਵੇਖਿਆ ਨਾ ਗਿਆ। ਸੀ, ਜਿੰਨਾ ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਇਕ ਮਰਦ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਲ ਪਿਆਰ ਪਿਆਰ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਕਰਨਾ ਚੰਗਾ ਨਾ ਜਾਣਿਆ। ਮੈਂ ਇਕ ਪਲ ਬਾਹਰ ਵੇਖਿਆ ਦਰਖਤ ਸਾਨੂੰ ਵਿਚਦੇ ਭੱਜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ: ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ? ਪਿਆਰ। ਕੁਦਰਤ ਵੇਖਦੀ ਹੈ? ਉਹ ਆਪ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਖੀਵੀ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਗੁਨਾਹ ਨਹੀਂ? ਕਾਮਯਾਬ ਆਪਣੇ ਤੇ ਕੀਤੀ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਗੁਨਾਹ ਹੈ।

ਮੈਂ ਪਾਲ ਦੇ ਹੁਸਨ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਵੇਖਿਆ। ਮੀਂਹ ਪੈ ਕੇ ਨਿਬਰੀ ਕਲੀ ਵਾਂਗ ਮਧ ਭਰਿਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਛੋਹ ਹੁਣ ਖੋੜੇ ਵਿਚ ਪਾਗਲ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ। ਪਾਲ ਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਥੋਲ੍ਹ ਕੇ ਆਪਣੇ ਗਲ ਪਾ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਿਕ ਨਾਲ ਘੁਟ ਲਿਆ, ਪਾਲ ਕੰਥ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਕੰਥਦੇ ਥੋਲ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਆਖਿਆ, 'ਮੇਰੀ ਪ੍ਰੀਤ। ਬਲਬੀਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਗਲਤੀ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਨਾ ਕਰੀ। ਉਹ ਨਿਬਰਾਮ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਆਤਮਾ ਤੱਕ ਪੁੱਜਣ ਦਾ ਇਕ ਮਾਰਗ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਬਲਬੀਰ ਤੇਰਾ ਪੂਰਨ ਹਿਤ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੈ, ਪਰ

ਤੇਰੇ ਚੇਤੇ ਨਹੀਂ ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਉਭੀਰ ਗਿਆ ਹੈਂ। ਆਪਾ ਮਿਟਾ ਕੇ ਮੇਰੀ ਆਸ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ
 ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ। ਤੂੰ ਤੇਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਯਾਦ ਰਖ ਦਿਸ ਤੇਰੀ ਤੇਰੀ
 ਆਸ। ਜੇ ਕਰ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੀ ਮੁਰਤਾ ਜਾਵਾਂਗਾ।
 ਗੁਨਾਹਗਰੀ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੀ ਮੁਰਤਾ ਜਾਵਾਂਗਾ।
 ਕਿਸੇ ਅਨੰਦ ਵਿਚ ਖਾਸੇ ਸੀ।

ਪਾਲ ਕਿਸੇ ਅਨੰਦ ਵਿਚ ਖਾਮਸ਼ ਨਾ।

[illegible]

ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀ।’

ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਪਾਲ ਨੇ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਜਿੱਤ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਵੀ ਉਸ ਪੁੱਤਰ ਬਣ ਗਈ।

ਪਾ ਲਈ। ਕੁਸ਼ਤ ਨੇ ਦ ਸਹਾਇ ਦਾ ਨਾਮ
 'ਤੇ ਸਿਧਾਯਤਾ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਿਥਲਿਆ ਮੇਰਾ ਸੀਨਾ।'

‘ਦਰਦ ਸੁਆਦ ਦੀ। ਮਨਵਰਤਨ ਨੇ’
ਇਸ ਗੀਤ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਰੂਹ ਅਨੰਦ ਅਨੰਦ ਹੋ ਗਈ। ਗਲਤੀ ਮੁਆਫ਼ ਰੂਹ
ਆਪ ਅਨੰਦਮਯ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੇ ਅਨੰਦ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਮਾਨਵ ਸਰੀਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ
ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਲਿਆ। ਸੁਆਦ ਨੇ ਸਾਰੇ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਰੀਸਾਂ ਦੇ ਚੀਰ ਪਾ ਦਿੱਤੇ। ਜਦੋਂ ਅਸਾਂ
ਗਲਵਕਤੀ ਛੱਡੀ, ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਸਵਰਗ ਨੇ ਹੁਣ ਭੁਚਾਲ ਤੋਂ ਹੋਸ਼ ਸੰਭਾਲੀ
ਹੈ। ਪਾਲ ਨੇ ਬਰਮਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਮੇਰੇ ਸੱਢੇ ਤੇ ਰਖ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਹੱਥ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ
ਤੇ ਘੁਟ ਗੋਧਿਆ।

‘ਪਾਲ ਤੂੰ ਕਿੰਨੀ ਸੋਹਣੀ ਤੇ ਪਿਆਰੀ ਏਂ।’

‘ਤੇ ਤੁਸੀਂ...।’

‘ਤੁ ਅੱਜ ਮੈਨੂੰ ਪਾਗਲ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।’

‘ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿਆਣੇ ਕਦੋਂ ਹੁੰਦੇ ਐ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਾਯਾਲ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਤੁਸਾਂ ਮੈਨੂੰ ਰਿਹ ਕਕ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਹੜਾ ਦਮਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ।’

‘ਅਸੀਂ ਕਿੰਨੇ ਮੁਰਖ ਹਾਂ।’

‘ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੁਰਖ ਹੀ ਪਿਆਰੇ ਹੋ।’

ਪਾਲ ਦੇ ਕਹੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਰ ਇਕ ਬੱਲ ਵਿਚ ਅਨੋਖੀ ਮਧੁਰਤਾ ਸੀ। ਗੱਡੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਰੁਕ ਗਈ। ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਵੇਖਿਆ, ਤਦ ਪਤਾ ਲਗਾ ਅਸੀਂ ਦੋ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪਿਛੇ ਛੱਡ ਆਏ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਫਿਰ ਜੀਟ ਤੋਂ ਆ ਬੈਠਾ ਤਾਂ ਪਾਲ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, 'ਬਲਬੀਰ ਕੋਈ ਮਿੱਠੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਸੁਣਾਵੇ ?'

ਪਾਲ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਚਮਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਗਲ੍ਹਾਂ ਉਸ਼ਾ ਦੀ ਲਾਲੀ ਕਲਮੀਰ ਦੇ ਸਿਰਿਆਂ ਨੂੰ 'ਬੂਹ' ਕਹਿ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਔਖਾਂ ਕੰਵਲਾਂ ਵਾਂਗ ਖੁਲੀਆਂ 'ਤੇ

ਸਨ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਮੱਕੀ ਦੇ ਖੇਤ ਵੀ ਬਘੋਲੇ ਤੇ ਆਏ ਦਿਸਦੇ ਸਨ। ਹਵਾ ਨਾਲ ਖਿਲੇ ਬਘੋਲੇ ਰੱਬ ਤੇ ਉਤਾਂਹ ਉਠੀਆਂ ਖਿਮਾਂ ਮੰਗਦੀਆਂ ਉਗਲਾ ਜਾਪਦੇ ਸਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀਆਂ ਚਿੱਟੀਆਂ ਕੋਠੀਆਂ ਦਿਸਦੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਗੱਡੀ ਹੌਲੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਲਾਈਨਾਂ ਬਦਲਦੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੀ ਮੰਜਲ ਤੇ ਲਿਆ ਸੁੱਟਿਆ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸੁਖਾਲੇ ਹੀ ਉਥੇ ਗਏ। ਪਰ ਬਰਫ ਕਲਾਸ ਦੇ ਡੱਬਿਆਂ ਵਲ ਛਪਾਰ ਦੇ ਮੱਲੇ ਵਾਂਗ ਰੋਲਾ ਮੱਚ ਉਠਿਆ। ਲੋਕੀ ਬਾਰੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਉਤਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਵਜ਼ੂਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕੀ ਉਤਰੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਡੱਕੀ ਖਲੋਤੇ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਪੁੱਲ ਤੋਂ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਨਿੱਘ ਨਿੱਘ ਕਰਕੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ।

‘ਠਹਿਰਨ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਹੈ?’ ਪਾਲ ਨੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਤੁਲੀ ਪੁੱਛਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ।
‘ਕਿਸੇ ਸਰਾਂ ਵਿਚ ਅਟਕ ਜਾਵਾਂਗੇ?’

‘ਅੱਗੇ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਬਚ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਹੁਣ ਸਰਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਅੱਥਿਆਂ ਹੋਣਾ ਹੈ।’
‘ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਤਕਲੀਫ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਨਾ?’

‘ਓਇ ਰੱਬਾ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪਿਛੇ ਰਹਿ ਗਈ।’
‘ਹੁੱਲਾ ਇਹ ਕੀਲ ਦੇ?’

‘ਤੋਡਾਂ ਫਿਰ ਕਰ ਲੈਣੀਆਂ, ਕਿਸੇ ਕਿਲੇ ਲਗਾ ਲਈਏ।’
‘ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਆ ਗਈ ਹਾਂ, ਹੋਰ ਕਿਥੇ ਜਾਣਾ ਹੈ?’

‘ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਠਹਿਰ ਜਾਈਏ।’
‘ਹਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਫੀਚਿਆਂ ਨਈਂ ਜਗਾਂ ਚੰਕੀ ਹੈ।’

‘ਇਹ ਤਾਂਕੇ ਵਾਲੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, ‘ਸਰਦਾਰ ਜੀ। ਕਿਥੇ ਜਾਵਾਂਗੇ?’
‘ਜਿਥੇ ਵੀ ਨੇ ਚਲੇ।’

‘ਲਿਆਰੀ ਸਮਾਨ ਬੀਬੀ ਜੀ। ਥਿਨ ਤਾਂਕੇ ਚਾ।’
‘ਉਸ ਸਮਾਨ ਤਾਂਕੇ ਵਿਚ ਤਕ ਲਿਆ। ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਪਿਛੇ ਬਹਿ ਗਏ। ਤਾਂਕੇ ਵਾਲੇ ਨੇ

ਫੁੱਟੀ ਛੋੜਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ, ‘ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ?’
‘ਬੁੱਧ ਕਾਮਦਾਨ ਦੀ ਸਰਾਂ?’

‘ਨਹੀਂ ਭਾਈ, ਕਿਸੇ ਹੋਟਲ।’
‘ਬੀਬੀ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਹੋਟਲ ਆਵਦੇ ਹੋ, ਸਰਦਾਰ ਹੁਣੀ ਬੁੱਧ ਕਾਮਦਾਨ ਦੀ ਸਰਾਂ

ਆਵਦੇ ਸੀ?’
‘ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਹੋਟਲ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਨੇ ਚਲਾ।’

‘ਮੈਂ ਭੁੱਖ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਕੋਈ ਭੋਜਨ ਨਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ ਖੁਕਦਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ

ਨੇ ਖਿਯਾ ਸੀ ਤੀਬੀ ਦੀ ਸਿੱਧ ਉਸ ਦੀ ਕਾਮਦਾਨੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਤੱਧ ਹੀ ਵੇਖ ਲਓ। ਕਿਸੇ ਪੁਰਖ ਦੇ ਕਰਤ ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਕਾਰੀਆਂ ਬੀਬੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਤਾਂਕੇ ਵਾਲੇ ਨੇ ਬੜੀ ਫੇਰੀ ਬਾਹਰਵਾਨ

ਵਿਚ ਨਿਕਲੇ ਹੋਟਲ ਅੱਗੇ ਲਿਆ ਉਤਾਰਿਆ। ਸਾਨੂੰ ਉਤਰਦਿਆਂ ਵੇਖ ਹੋਟਲ ਦਾ ਇਕ ਨੰਬਰ ਅੰਤ ਮੇਲੇ ਹੋਏ ਪਰਨੇ ਨਾਲ ਹੱਥ ਪੁੱਤਦਾ ਬਾਹਰ ਆਇਆ।

‘ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਕਮਰਾ ਚਾਹੀਏ?’

‘ਹਾਂ, ਸਰਦਾਰਨੀ ਸਾਹਿਬਾ ਨੇ ਦੋ ਦਿਨ ਠਹਿਰਣਾ ਹੈ।’

ਪਾਲ ਪੁੱਛੀ ਵਟ ਕੇ ਗਿਰ ਗਈ। ਮੈਂ ਮਿੱਠਾ ਜਿਹਾ ਮੁਸਕਰਾ ਪਿਆ। ਨੌਕਰ ਨੇ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਸਮਾਨ ਲਿਆ ਰਖਿਆ।

ਪਾਲ ਇਕ ਬਿਸਤਰੇ ਤੇ ਪੈ ਗਈ। ਉਸ ਦਾ ਆਪਾ ਸ਼ੋਖ ਰੋਸ ਵਿਚ ਕਲੀ ਵਾਂਗ ਬੇਟ ਜੀ। ਮੈਂ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਬਹਿ ਗਿਆ ਤੇ ਜੁੱਤੀ ਲਾਹ ਕੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਧੂਫ਼ ਕੱਢਣ ਲਗਾ।

ਪਾਲ ਹੇਠਲਾ ਬੁੱਲ ਦਬਾਇਆਂ ਮੁਸਕਰਾਈ, ਪਰ ਰੋਸ ਵਜੋਂ ਬੋਲੀ ਨਾ। ਮੈਨੂੰ ਪਾਲ ਦੀ ਜਬਤ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਜਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਬੜਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਚਲ ਉਠੀ।

‘ਨਿਮ ਚੜ੍ਹੇ ਕਰੇਲੇ ਵਾਂਗ ਮਰਦ ਜੇ ਚਾਰ ਅੱਖਰ ਪੜ੍ਹ ਜਾਵੇ, ਫਿਰ ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਬਲਟ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।’

‘ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨੇਣਾਂ ਨੂੰ ਬੋਲਦਿਆਂ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਚੁਪੀਤੇ ਵੀ ਗੁੱਝੇ ਤੀਰ ਚਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸਤਰੀ ਕੇਵਲ ਜਬਾਨ ਨਾਲ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੁਲਾਣ ਲਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਵੇਰ ਦਾ ਤਰਲੇ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਅੱਖੀਆਂ ਆਦਿ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ,

ਸਰਦਾਰਨੀ ਸਾਹਿਬਾ ਜਬਾਨਾਂ ਵੀ ਕੁਝ ਉਚਰਨ।’
ਪਾਲ ਨੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੇਜ਼ ਤੇ ਪਈ ਪੁੱਟੀ ਦਬਾਈ। ਨੌਕਰ ਅੰਦਰ ਆਇਆ।

‘ਕੀ ਹੁਕਮ ਹੈ ਸਰਦਾਰ ਜੀ?’

‘ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛ।’

‘ਕਿਉਂ ਬੀਬੀ ਜੀ?’

‘ਦੁੱਧ ਸੋਢੇ ਦੀਆਂ ਦੋ ਬੋਤਲਾਂ।’

ਨੌਕਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਪਾਲ ਨੇ ਬੜੇ ਅੱਥਿਆਂ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ, ‘ਹੁਣ ਥੱਸ ਕਰੇ ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।’
‘ਨਹੀਂ ਕੁਝ ਦੇਰ ਗੁੱਸੇ ਰਹਿ ਕੇ ਵੇਖ ਲਵੋ।’

‘ਬਾਬਾ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਗੁੱਸਾ ਕਰਦੀ, ਹੁਣ ਖਿਮਾਂ ਵੀ ਕਰੋ।’
‘ਇਹ ਤੇ ਗੱਲ ਹੋਈ ਨਾ।’

‘ਔਰਤ ਪੁੱਛ ਤੋਂ ਹੀ ਹਾਰਦੀ ਆਈ ਹੈ।’
ਨੌਕਰ ਨੇ ਦੋ ਗਲਾਸ ਦੁੱਧ ਸੋਢੇ ਦੇ ਮੇਜ਼ ਤੇ ਲਿਆ ਰਖੇ। ਪਾਲ ਵੀ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਆ ਕੇ

ਬਹਿ ਗਈ। ਦੋਹਾਂ ਹਸੀਦਿਆਂ ਮੱਖਲ ਕਰਦਿਆਂ ਸੋਢਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਣਾ ਕੇ ਪੀਤਾ। ਪੰਜ ਸਤ ਮਿਟ ਅਰਾਮ ਕਰਕੇ ਦੋਵੇਂ ਵਾਹੀ-ਵਾਹੀ ਨਹਾਤੇ। ਮੈਂ ਪਾਲ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ, ‘ਹੁਣ ਕਿਸ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਚਲਣਾ ਹੈ?’

‘ਇਸ ਪਿਆਰ ਸੁਖ ਨੂੰ ਮੈਂ ਦਸ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ।’

‘ਤੋਰਾ ਤੇ ਮੇਰਾ ਸੁਖ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਪੁੰਜੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਤੇਰੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਮੰਜਲ ਸਦਾ ਦੂਰ ਰਹੇ ਤੇ ਮੈਂ ਇਕ ਅਨੁਭਵ ਸਚਾਈ ਕਿਸੇ ਸਦਾ ਗਵਾਹਿਆਂ ਰਹਾਂ।’

ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਖੁੱਕਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮੀ ਪ੍ਰਿਯਾ ਦੀ ਵਿਖਮਤਾ ਨੂੰ ਗਵਾਹ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਧੜਕਣਾਂ ਸੁਣੀਆਂ। ਅੱਖੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਗਸ ਉਸ ਰਾਤ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਫੁੱਲਿਆ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾਇਆਂ ਦੇਖ ਗੁਨਾਹ ਸਮਝੇਗੀ, ਪਰ ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਰੱਬ ਦੀ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੇਗੇ ਪੁੰਨਤਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।

‘ਛੋਟੀ ਪੀੜ ਵੱਡੀ ਸੜਕ ਵਿਚ ਡੰਡੀ ਬਣ ਕੇ ਸਮਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਿਯਾ ਪੀੜ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਅਗਾਧ ਪੀੜ ਦਾ ਰਾਜ ਖੋਲ੍ਹਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੀ ਹਰ ਕ੍ਰਿਆ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਅਮਲ

ਆਪੇ ਵਿਚ ਇਕ ਪੂਰਨ ਰਸ ਹੈ, ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੁਚਾਲ ਵਿਚ ਵੀ ਫੌਲਣ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ।’

(ਗੁਰੂਦੇਵ)
ਅਸੀਂ ਸੁੱਚੇ, ਜਾਗੇ ਤੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਵਿਚ ਗਵਾਹੇ। ਪਿਆਰ ਅਨੰਦ ਸੀ ਤੇ ਅਨੰਦ ਹਵਾ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਛੋਹ ਕੇ ਸੁਗੰਧੀ ਫਰਪੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਰਾਤ ਕਿੰਨੀ ਭੁ ਬੀੜੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਪਾਲ ਨੇ ਕਿਹਾ, ‘ਜਾਗਦੇ ਹੋ?’

‘ਕਹੋ ਪ੍ਰਿਯਾ, ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ?’ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਛੋੜਦਿਆਂ ਕਿਹਾ। ‘ਮੈਂ ਤੁਹਾਥੋਂ ਐਨਾ ਸੁਖ ਮਾਣ ਕੇ ਹੁਣ ਕਿਤੇ ਜੋਗੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਥਾਂ ਦੇਣੀ।’

‘ਮੇਰੀ ਗਰੀਬੀ ਤੁਹਾਡੀ ਹਰ ਆਗੂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।’

‘ਪਿਆਰ ਅਮੀਰੀ ਗਰੀਬੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਰਖਦਾ।’

‘ਦਿਲ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਸਮਾ ਇਕ ਜੱਗ ਬਣ ਕੇ ਕੋਈ ਪਹਾੜੀ ਪੱਥਰ ਮਲ ਲਵਾ, ਰਸ-ਕੁਝਰਾ ਬਣ ਕੇ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਝੋਂਬ ਜਾਵਾਂ।’

‘ਜੀ ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਥੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸੁਹਰ ਨਹੀਂ ਬਚ ਸਕਦੀ।’

‘ਭੈਯੰ ਮਿਨਾ ਮੇਰੇ ਸਿੰਦਰਾ ਗਿੱਟ ਦੀਆਂ ਲਾਲਸਾ ਵੀ ਪਰਾਣ ਰੋੜ੍ਹ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ।’

‘ਦੁਨੀਆਂ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਧੁਰਾ ਜਾਣਦੀ ਹੈ?’
ਅਸੀਂ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਜੋੜੀ ਕਿਸੇ ਅਨੰਦ ਵਿਚ ਗਵਾਹ ਗਏ। ਪਿਆਰ ਤੇ ਨੀਂਦ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਨਜ਼ੇ ਵਿਚ ਮਿੱਠੀ ਸ਼ਾਂਤੀ-ਸੁੱਖਤਾ ਲੈ ਕੇ ਆਏ। ਜਦੋਂ ਮੇਰੀ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਚਿਣ ਚਾਨਣਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

‘ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂਦੇਵਾਂ ਕਿਹਾ, ‘ਉਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ। ਕੁਦਰਤ ਜਾਗ ਪਈ ਹੈ।’

ਮੈਂ ਪਾਲ ਨੂੰ ਗੁਰੂਦੇਵਾਂ ਕਿਹਾ, ‘ਉਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ। ਕੁਦਰਤ ਜਾਗ ਪਈ ਹੈ।’

ਦੋਵੇਂ ਛੋੜੀ-ਛੋੜੀ ਨਹਾਏ ਅਤੇ ਕਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਹੋਟਲ ‘ਚ ਬਾਹਰ ਆਏ। ਰਾਤ ਵਿਚ ਇਕ ਤਾਂਗੇ ਤੇ ਥੋੜਾ ਘਰ ਪੁਜ ਗਏ।

ਮੈਂ ਜਵਾ ਰੁਪਏ ਦੀ ਦੇਗ ਲਈ। ਪਾਲ ਨੇ ਦੋ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਹਾਰ ਲਏ। ਅਸੀਂ ਪੌੜੀਆਂ ਉਤਰ ਕੇ ਪਰਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਸ਼ਰਧਾ ਵਿਚ ਮਨ ਘੀਵਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਰੀਰ ਕਿੰਨੇ ਨਿਸ਼ਕਾਤ ਵਿਚ ਚੁੱਕ ਜਿਹਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਡੰਡੇਤ ਵਿਚ ਵਿਛ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਥੋਂ ਦੇਗ ਫੜ ਲਈ ਅਤੇ ਥੋੜੀ ਸਾਨੂੰ ਸੀਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਜੋਂ ਸੜ ਦਿੱਤੀ।

ਸਾਡੇ ਦੀਆਂ ਮਿੱਠੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਨਹੱਦ ਦੇਸ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਅਸਾਂ ਬਾਹਰ ਆ ਦੇਗ ਵੱਡੀ, ਆਪ ਭੀ ਥੋੜੀ ਮੂੰਹ ‘ਚ ਪਾਈ। ਹਰਿ ਕੀ ਪੌੜੀ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਲਿਆ। ਪਾਲ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਹਾਰ ਚੜ੍ਹਾ ਆਈ ਅਤੇ ਗੁੰਬੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਸਿਹਰਾ ਹੋਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਮਸਤਕ ਨੂੰ ਛੁਹਾਂਦਿਆਂ ਮੇਰੇ ਗਲ੍ਹ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਾਲ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕਹਿ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਪਿਆਰ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਨਿਰੋਲ ਸਚਾਈ ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਅਸੀਂ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਲੇ ਪ੍ਰਕਰਮ ਕਰ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨ ਲਈ ਬੈਠ ਗਏ।

ਬਾਣੀ ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚੀ ਮਸਤੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲੀ ਕਵਿਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਇਕ ਪੱਥਰ ਚਿੱਤ ਸੁਣੇ ਤੇ ਫਿਰ ਨਾ ਪਿਘਲੇ। ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਹੋਈ ਮਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਅਭੇਦ ਅਵਸਥਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮਸਤੀ ਵਿਚੋਂ ਉਚਰੀ ਕਵਿਤਾ, ਜਨਮਾਂ ਦੇ ਪਾਪ, ਪੁੰਨਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰਖਦੀ ਹੈ।

‘ਰਾਮੁ ਰਾਮੁ ਮੇਰੇ ਬੀਠਲਾ ਜਨੁ ਸਰਨਿ ਤੁਮਾਰੀ’

ਅੰਦਰ ਸਰੂਰ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਨਿਰਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਕੁਲ ਸੱਤਾ ਚੁੱਕ ਚੁੱਕ ਹੋ ਗਈ। ਇਕਾਗਰਤਾ ਅਨੰਦ ਦਾ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਮਨ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰਾਂ ਵਾਂਗ ਹਾਲ ਵਿਚ ਨੱਚ ਪੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਅੰਦਰ ਇਕ ਲਰਜਾ ਆਇਆ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਇਕ ਤਰਲਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਮੇਰਾ ਤਰਲਾ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਬਿਖਮਾਂ ਮੰਗ ਰਿਹਾ ਸੀ।

‘ਰਾਮੁ ਰਾਮੁ ਮੇਰੇ ਬੀਠਲਾ, ਜਨੁ ਸਰਨਿ ਤੁਮਾਰੀ।’

ਨੈਣਾਂ ਤੋਂ ਜਲ ਭਰ ਆਇਆ। ਆਖਦੇ ਹਨ ਪੱਥਰ ਕਿਵੇਂ ਤਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਕੀ ਗੁਨਾਹਾਂ ਨਾਲ ਪੱਥਰ ਭਾਰੇ ਹੁੰਦੇ। ਮੇਰੇ ਪੱਥਰ-ਪਾਪ ਪਿਘਲ ਪਿਘਲ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੱਚੀ ਨੀਯਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਬਰਨ ਪਕੜੀ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਕੁਲ ਖਾਤਾ ਨੇਸਤ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਤੇ ਦੁਖ ਦੇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਨੀਯਤ ਸਾਡ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

‘ਗਿਰੁ ਤਜਿਸ ਬਨਖੰਡ ਜਾਈਐ ਚੁਨਿ ਖਾਈਐ ਕੇਦਾ।।’

ਅਜਗੁ ਬਿਕਾਰ ਨ ਛੋਡਈ ਪਾਪੀ ਮਨੁ ਮੰਦਾ।।’

ਰਾਗ ਤੇ ਬਾਣੀ ਉਦੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਤੇ ਪੂਰਨ ਅਸਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਸਾਥੀਆਂ ਭਟਕਣਾ ਖਤਮ ਹੋ ਕੇ ਮਨ ਸਰੋਤ ਰਸੀਆ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਧਰ ਰਾਗੀ ਤੇ ਮਸਤੀ ਨੂੰ ਅਸਲ ਸਰੂਰ ਵਿਚ ਬੁਝਮਾਨੇ ਦਾ ਬੂਝਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਗਿਆ ਮਨੁੱਖ ਸੋਸ਼ੀ ਵਾਸਨਾ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

‘ਮਿਟ ਗਈ ਹੈ ਮੇਰੇ ਦਿਲੋਂ ਹੁਣ ਸੋਸ਼ਾਰ ਦੀ ਵਾਸਨਾ।

ਜਾਣ ਗਿਆ ਹਾਂ ਜਦ ਤੋਂ ਮੈਂ ਆਤਮ ਪਿਆਰ ਲੈਖਸਨਾ।’

ਦੇ ਘੱਟ ਪ੍ਰਭੂ ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਸਰਵਨਾਂ ਨੇ ਰੱਸ ਕੇ ਪੀਤਾ। ਹਿਲਣ ਨੂੰ ਜੀਅ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ।

ਤਿੰਨ ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ, ਜਦੋਂ ਉਨੀਆਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਤੋਂ ਚੁੰਨੀਆਂ ਲਹਿ ਗਈਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਡੇਢ ਗਜ ਅਰਜ ਦੀ ਚੁੰਨੀ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵਟ ਪਾ ਪਾ ਕੇ ਡੇਢ ਫੁਟ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਬਾਬੇ ਅਟੱਲ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਤੁਰੇ।

ਸ਼ਰੇਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਅਭਿਮਾਨ ਵਾਂਗ ਮੁਸਕਰਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਸਰਾਂ ਧਾਤੂਆਂ ਦੇ ਅੰਗਮ ਟਿਕਾਣੇ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀ ਖਲੋਤੀ ਸੀ। ਯਾਤਰੂ ਇਹਨੂੰ ਬਕੇਵਾਂ ਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਵੱਟੇ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਖੁਸ਼ੀ ਲੈ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਪੈਂਦੇ ਸਨ।

ਅਸੀਂ ਫਿਰ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਸਾਰਾ ਦੁਪਹਿਰਾ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਕਟਿਆ। ਦਿਲ ਫਲਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਾਮ ਘਟਾਂ ਚੜ੍ਹ ਆਈਆਂ। ਸ਼ਹਿਰ ਨਾਲੋਂ ਅਸਮਾਨ ਡਾਢਾ ਪਿਆਰਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਕੁਦਰਤ ਕੇਸੀ ਨਹਾ ਕੇ ਵਾਲ ਸੁਕਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਕੇਸਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਣੀਆਂ ਫਿਗਟੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਕੀ ਆਖੇ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਬਿਹਰਾ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕੌਸ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਰੋ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਸਾਡੀਆਂ ਹਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਵਲਵਲੇ ਆਖ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਿਆਲਾ ਗਲਤ ਹੈ।

‘ਅਜ ਸਿਨੇਮੇ ਚਲਣਾ ਹੈ?’ ਮੇਰਾ ਮੋਢਾ ਹਿਲਾਂਦਿਆਂ ਪਾਲ ਨੇ ਕਿਹਾ।

‘ਜ਼ਰੂਰ ਜੀ। ਪਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਉਥੇ ਵੀ ਅਨੋਖਾ ਅਨੰਦ ਹੈ।’

‘ਫਿਰ ਮੀਂਹ ਹਟਣ ਤੇ ਹੀ ਚਲੇ ਚਲੀਏ।’

ਮੈਂ ਘੱਟੀ ਵਜਾ ਕੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਸੱਦਿਆ। ਨੌਕਰ ਝਟ ਆ ਗਿਆ।

‘ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਕਿਹੜੀ ਫਿਲਮ ਚੱਗੀ ਹੈ?’

‘ਜੀ ‘ਪ੍ਰੀਤ ਭਿਖਾਰੀ’ ਨੂੰ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਸਲਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।’

ਨੌਕਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਮੀਂਹ ਨਿੱਕੀ ਫੁਹਾਰ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਮਸਤਾਨਿਆਂ

ਵਾਂਗ ਬਾਹਰ ਫਿਰਨ ਲੱਗਾ। ਪਾਲ ਵੇਖ-ਵੇਖ ਹਸਦੀ ਰਹੀ। ਮੈਂ ਕੁਦਰਤੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸਾਂਝੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਕਣੀਆਂ ਬਿਲਕੁਲ ਹਟ ਗਈਆਂ। ਅਸੀਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੁਰੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ।

ਬਸ ਉਹੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਅਗਾਧ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਬਣੀਆ ਜੀਵਨ। ਮੈਂ ਹੋਰਨਾਂ ਸਾਂ ਕਿ ਅੱਜੀ ਛੱਡੀ ਕਿਵੇਂ ਅੰਦਰ ਤਬਦੀਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਤਮ-ਸਰੋਤ ਮਨੋ-ਕਾਮਨਾ ਦੇ ਪਰਦੇ ਸੀਰਾਂ ਕਰ ਸੁੱਟਦਾ ਹੈ। ਸੁਰਜ ਰੋਸ਼ਨੀ ਚੰਦਰਮਾ ਨੂੰ ਵੀ ਨੂਰਾਨੀ ਬਣਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਆਤਮ ਅਨੰਦ ਮਨ ਤੇ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਵੀ ਮਦਹੁਸ਼ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਘੰਟਾ ਇਸ ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਮਾਣਿਆ ਤੇ ਮਨ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਏਸੇ ਅਨੰਦ ਵਿਚ ਗਵਾਚਿਆ ਰਹਾਂ।

ਪਾਲ ਦੇ ਹਿਲਾਣ ਤੇ ਮੈਂ ਉਠਿਆ ਅਤੇ ਪਾਪੀ ਸਿਰ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਦੀ ਚਰਨ ਪੂਜੀ ਵਿਚ ਘਸਾਂਦਿਆਂ ਚੁੱਕਿਆ। ਅਸੀਂ ਮੁੜ ਆਏ। ਹੋਟਲ ਤੋਂ ਸੱਭਾ ਆਇ ਪੀ ਫਿਰ ‘ਪ੍ਰੀਤ ਭਿਖਾਰੀ’ ਵੇਖਣ ਚਲੇ ਗਏ। ਸਿਨੇਮਾ ਸਾਬੋ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਟਿਕਟਾਂ ਲੈ ਕੇ ਸਿਨੇਮੇ ਦੇ ਹਾਲ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇਕ ਪੱਥੇ ਹੋਰਾਂ ਆ ਬੈਠੇ। ਬੜੀ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਬਾਜ਼ੀ ਪਿਛੋਂ ਅਸਲ ਫਿਲਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ।

‘ਦੋ ਜਵਾਨ ਦਿਲ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੇਮੀ ਗਰੀਬ ਹੈ ਤੇ ਜਾਤ ਬਰਾਦਰੀ ਦੇ ਫਰਕ ਸਦਕਾ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਿਯਾ ਨੂੰ ਪਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਬਾਪ ਇਕ ਯਾਨੀ ਦੇ ਲੜਕੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਲੜਕਾ ਇਕ ਸਦੀਵੀ ਰੋਗ ਦਾ ਬਿਕਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਬੰਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਫਕੀਰ ਹੋ ਕੇ ਤੁਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।’

ਐਧ ਕਹਾਣੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਪਾਲ ਨੇ ਕਿਹਾ, ‘ਸਮਾਜ ਤੇ ਪਿਆਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹਨ।’

‘ਹਾਂ, ਪਰ ਅੱਗੇ ਦੇਖੋ ਤਸਵੀਰ ਕੀ ਰੰਗ ਵਟਾਉਂਦੀ ਹੈ।’

ਮੈਂ ਸੋਭੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦੋ ਬੋਤਲਾਂ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਉਹ ਝਟ ਦੋ ਬੋਤਲਾਂ ਲੈ ਆਇਆ। ਅਸੀਂ ਸੋਭਾ ਪੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ। ਫਿਲਮ ਫਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ।

‘ਪ੍ਰੇਮੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਿਯਾ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਭਜਨ ਵਿਚ ਭੁੱਲ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਭੁੱਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਿਯਾ ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਾਧੂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੰਗਦਾ ਮੰਗਦਾ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਚਾਨਕ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਵੀ ਭਿੱਡਿਆ ਦੀ ਸਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ‘ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਿਯਾ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ, ‘ਭਿਖਾਰੀ ਕੀ ਲੈਣਾ ਏ?’ ਉਹ ਅੱਗੋਂ ਆਪਦਾ ਹੈ, ‘ਮੈਂ ਪ੍ਰੀਤ ਦਾ ਭਿਖਾਰੀ ਹਾਂ।’ ਦੋਵੇਂ ਮਿਲ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੇਮੀ ਕਿਤੇ ਉਠ ਜਾਣ ਲਈ ਆਖਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪ੍ਰਿਯਾ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਵਿਧਵਾ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮੀ ਅਥਾਹ ਸੋਚ ਵਿਚ ਉਥੋਂ ਤੁਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੋਟਰ ਹੇਠ ਆ ਕੇ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਿਯਾ ਵੀ ਸੁਣ ਕੇ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਖਤਮ।’

‘ਇਸ ਦਾ ਐਡ ਸੁਖਾਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।’ ਪਾਲ ਨੇ ਕਿਹਾ।

‘ਹਾਂ, ਹੋਣਾ ਸੁਖਾਤ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਕਹਾਣੀ ਲੇਖਕ ਦਾ ਆਸ਼ਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੈ।’

ਉਹ ਪਹਿਲੇ ਫਰਜ਼ ਨੂੰ ਨਿਭਾਇਆ ਤੇ ਪਿਛੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ। ਪ੍ਰੇਮਕਾ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੇ ਅਸੂਲ ਨੂੰ ਤੋੜਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦੀ, ਪ੍ਰੇਮੀ ਬਿਨਾਂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਸਕਦੀ, ਜੋ ਉਸ ਅਸਿੰਧਾ ਹੀ ਕੀਤਾ।

ਅਸੀਂ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ ਲੰਮੇ ਪੈ ਗਏ।

‘ਪਿਆ। ਸਵੇਰੇ ਪਹਿਲੀ ਗੱਡੀ ਹੀ ਚਲੇ ਚਲੀਏ।’

‘ਨਹੀਂ ਜੀ ਐਡੀ ਕੀ ਕਾਹਲੀ ਹੈ? ਇਕ ਦਿਨ ਤਾਂ ਹੋਰ ਰਹੀਏ।’ ਉਸ ਰਕਸੇ ਵਜੋਂ ਕਿਹਾ।

‘ਨਹੀਂ ਪਹਿਲੀ ਗੱਡੀ ਜ਼ਰੂਰ ਚਲੇ ਚਲਣਾ ਹੈ।’

ਫਿਲਮ-ਕਹਾਣੀ ਸੋਚਦਿਆਂ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਭਾਰੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਦੇ ਕੁ ਵਜੇ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਚੀਕਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜਗਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਾਲ ਵੀ ਹੋਣਾ ਸੁਣ ਕੇ ਉਠ ਖੜੋਤੀ। ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਇਕ ਇਸਤਰੀ ਹੇਠਾਂ ਮੈਨੇਜਰ ਨੂੰ ਗਾਹਲਾਂ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਗਾਹਲਾਂ ਤੋਂ ਜਾਹਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਅਤਿ ਭੈੜਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਬੁੱਧ ਰਾਪ ਹੋਟਲ ਤੋਂ ਚਲੀ ਗਈ। ਕੋਈ ਔਰੋ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਮੈਨੇਜਰ ਨੂੰ ਆ ਫੜਿਆ। ਥਾਨੇਦਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਘੁਰਦਿਆਂ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ‘ਕੀ ਤੂੰ ਹੋਟਲ ਦਿਹੋ ਜਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਾਸਤੇ ਖੰਭਿਆਂ ਹੋਇਆ ਹੈ।’

ਥਾਨੇਦਾਰ ਨੇ ਸਾਡੀ ਵੀ ਪੁਛ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ। ਪਾਲ ਨੇ ਆਪਣਾ ਫੌਜੀ ਸੇਵਾਦਾਰੀ ਹੋਣਾ ਜਾਹਰ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਤੀ ਦਸਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਮੈਨੂੰ, ਪਾਲ ਤੇ ਬੜਾ ਹਾਸਾ ਆਇਆ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਤੜਕੇ ਹੀ ਗੱਡੀ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ, ਪਰ ਰੱਬ ਜਾਣੇ ਮੈਨੇਜਰ ਨਾਲ ਪਿਛੋਂ ਕਿਵੇਂ ਬੀਤੀ।

10

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ ਆਏ ਨੂੰ ਦੋ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਆਪਣੀ ਕੁਟੀਆ ਵਿਚ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਬੈਠਾ ਸਾਂ। ਇਕ ਅੱਠ ਨੌਂ ਬਰਸਾਂ ਦੀ ਕੁੜੀ ਆਈ ਅਤੇ ਇਕ ਕਾਗਜ਼ ਜਿਹਾ ਫੜਾ ਕੇ ਭੇਜ ਗਈ। ਮੈਂ ਤਹਿ ਗੀਤਾ ਕਾਗਜ਼ ਖੋਲ੍ਹਿਆ, ਲਿਖਿਆ ਸੀ :—

ਮੇਰੇ ਦੇਵਰ ਬਲਬੀਰ,

ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ। ਮੈਂ ਦੋਨੋਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਅਰਜ਼ ਕਰਦੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਬੜੀ ਹੀ ਔਖੀ ਹਾਂ। ਕੀ ਲਿਖਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਲਿਖਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਮੈਂ ਬੜਾ ਹੀ ਰੋਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਅਸਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ, ਤੇਰਾ ਭਰਾ ਹੁਣ ਸਦਾ ‘ਪਾਲ’ ‘ਪਾਲ’ ਹੀ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਕਰ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਉਸ ਅਸਲੋਂ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਹੀ ਦਸ ਬਲਬੀਰ ਜੇ ਇਹ ਗੱਲ ਮਿਥੇ ਚੜ੍ਹ ਗਈ, ਮੈਂ ਕਿਪਰ ਨੂੰ ਜਾਵਾਂਗੀ।

122 / ਪਾਲੀ

ਮੈਂ ਸਮਝਦੀ ਹਾਂ, ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵਰਜ਼ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਕ ਤੂੰ ਹੀ ਹੈ ਤੇਰੇ ਭਾਵੇਂ ਅੱਖੇ ਲਗ ਜਾਵੇ, ਹੋਰ ਤਾਂ ਰੱਬ ਦੇ ਆਖੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਰੱਬ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਇਸ ਕੌਮ ਹਟਾ। ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਅਹਿਸਾਨ ਉਮਰ ਭਰ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਾਂਗੀ। ਜ਼ਰੂਰ ਬਰ ਜ਼ਰੂਰ, ਮੇਰੀ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਹੈ।

—ਤੁਹੀ ਭਾਬੀ ਤਾਰੋ

ਲਿਖਤ ਭਾਵੇਂ ਚਿਧਾਮਿਧ ਤੇ ਵਿਗੀ ਟੋਢੀ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਅੱਖਰ ਜੋੜ ਸਾਰੀ ਪੜ ਲਈ ਅਤੇ ਸਤਿਨਾਮ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਨੇਗੀ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ ਅਤੇ ਓਨਾ ਹੀ ਅਫ਼ਸੋਸ। ਮਨੁੱਖੀ ਫਿਤਰਤ ਕਿੰਨੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈ।

ਭਰਤੀ ਹੋ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਲਈ ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਸੀ। ਤਾਰੋ ਵਲੋਂ ਆਈ ਚਿੱਠੀ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਪਾਲ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਉੱਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖਿਆ। ਸ਼ਬਰੇ ਸਤਿਨਾਮ ਨੇ ਜ਼ਬਾਨੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਪਾਲ ਨੇ ਹੀ ਇਹ ਗੱਲ ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਾਹਰ ਨਾ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ। ਉਹ। ਨਹੀਂ, ਪਾਲ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਸੀ, ‘ਉਹ ਦੋਸਤ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਚੀਜ਼ ਖੋਹ ਲੈਣ ਲਈ ਵੀ ਕਾਹਲਾ ਹੈ।’ ਪਾਲ ਕਿੰਨੀ ਚੰਗੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਤਿਨਾਮ ਬਾਰੇ ਸਭ ਕੁਝ ਲੱਕੇ ਰੱਖਿਆ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਸਮਝਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਦੁੱਖ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਸਤਿਨਾਮ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਦੂਰ ਜਾ ਪਿਆ।

ਪਿਆਰੇ ਦੋਸਤ,

ਤੂੰ ਪਿਆਰੇ ਹੋਣ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਤਾਂ ਗੱਵਾ ਚੁੱਕਾ ਏ, ਪਰ ਤੇਰੀ ਮੁਹੱਬਤ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਅਜੇ ਵੀ ਘਟ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਤੇ ਹੋਵੇ ਵਧ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੈ। ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਾਲ ਬਾਰੇ ਤੇਰੇ ਖਿਆਲ ਮੇਥੋਂ ਗੁਝੇ ਨਹੀਂ ਰਹੇ, ਤੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੁਪਾਣ ਦਾ ਭਾਵੇਂ ਲੱਖ ਯਤਨ ਕੀਤਾ।

ਦੋਸਤ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਇਕ ਦੁਖੀ ਮਨ ਦਾ ਆਰਾਮ ਟਿਕਾਣਾ ਜਾਂ ਮਜ਼ਲੂਮ ਲਈ ਨਿੱਘੀ ਪਨਾਹ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਲਈ ਸਾਹਸ ਤੇ ਬਲ। ਪ੍ਰਿਯ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਦੋਸਤ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ, ਦੋਸਤ ਪ੍ਰਿਯ ਵਰਗੀ ਹੀ ਇਕ ਮਿੱਠੀ ਤਸੱਲੀ ਹੈ। ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਆਰਥਕ ਨੁਕਤਾ ਨਿਗਾਹ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਸੰਕਟਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰ ਕੇ ਮਨੁੱਖੀ ਦਿਲ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸੰਦੇਸ਼ ਹੈ।

ਪਤਨੀ ਕੀ ਹੈ? ਜੀਵਨ ਦਾ ਪੂਰਨ ਔਧ, ਵਫ਼ਾ ਦੇ ਸਾਥ ਵਿਚ ਨਿਰੋਲ ਮਿਨਾਸ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਕਾਮਯਾਬੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਤੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਇਕ ਪਤੀ ਆਪਣੀਆਂ ਪਿਆਰ ਬਾਰਾਂ ਪਤਨੀ ਦੇ ਗੱਲਾਂ ਤੋੜ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਲ ਵਧਦਾ ਹੈ, ਓਦੋਂ ਰੱਬ ਦਾ ਦਿਲ ਦੁਖੀ ਹੋ, ਪਾਣੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਆ ਭਰਦਾ ਹੈ।

123 / ਪਾਲੀ

ਤੂੰ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਇਕ ਬੱਚੇ ਦਾ ਬਾਪ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਕ ਪਲ ਲਈ ਸੋਚ, ਜੇ ਤੇਰੀ ਭਾਵਨਾ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਕ ਜ਼ਮਾਨਾ ਲੰਘ ਜਾਵੇ; ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੇਰੇ ਜਵਾਨ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆ ਉਸ ਬਾਪ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਕਹੇਗੀ, ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੀ ਸੁਸ਼ੀਲ ਪਤਨੀ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਕੇ ਵਿਭਚਾਰ ਲਈ ਕਦੇ ਮਜਬੂਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਾਲ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਤੂੰ ਸਮਝਿਆ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਸਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖੀ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਕੁਝ ਉਚੇਰਾ ਮਾਣ ਹੈ। ਇਕ ਪਲ ਲਈ ਹੋਰ ਸੋਚ ਕਿ ਜੇ ਤੂੰ ਐਸ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ, ਤਦ ਤੇਰੀ ਪਤਨੀ ਲਈ ਜੀਵਨ ਸੁੱਖ ਦੇ ਸਭ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਠੀਕ ਏਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਵਰਗੀ ਖੁਲ੍ਹ ਦੇ ਛੱਡ। ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਤੂੰ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਕਿਤੇ, ਸੁਣਕੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰ ਸਕਦਾ। ਇਕ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਵਿਭਚਾਰੀ ਮਰਦ ਨੂੰ ਇਸਤਰੀ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਮਰਦ ਉਸ ਦੀ ਮਾਮੂਲੀ ਹਰਕਤ ਤੋਂ ਵੀ ਔਖਾ ਹੋ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਤਿਆਗ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਕੀ ਤੇਰੇ ਰੰਗੀਨ ਖਿਆਲ ਵਾਂਗ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਹੀ ਸੁਹਣੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਤੇ ਭਲ੍ਹ ਜਾਏ, ਦੁਨੀਆ ਤੇ ਹਲਚਲੀ ਨਾ ਮਚ ਜਾਏ। ਜੇ ਤੇਰੇ ਵਰਗਾ ਸਿਆਣਾ ਆਦਮੀ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦਾ ਅੰਗ ਤੌੜ ਦੇਵੇ, ਫਿਰ ਅਨਪੜ੍ਹ ਤੇ ਮੂਰਖ ਤਾਂ ਇਖਲਾਕ ਦਾ ਸਤਿਆਨਾਸ ਕਰ ਸੁੱਟਣਗੇ। ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਇਸ ਗਲਤ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਚੇਤਾਵਨੀ ਭੇਜਦਾ ਹਾਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਹੜੀ ਅੱਜ ਕਲਪਨਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਲ੍ਹ ਅਸਲੀਅਤ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਾਲ ਦੀ ਥਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਦਿਆਲ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਨ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਕਾਬੂ ਤੋਂ ਹਿੱਲ ਜਾਵੇ, ਫਿਰ ਟਿਕਾਅ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਕਲ੍ਹ ਹੀ ਭਰਤੀ ਹੋ ਕੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਥੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਆਸ਼ਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਤੂੰ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਹੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਪਛਾਣਦਾ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਭੁਲੇਂਗਾ।

—ਤੈਨੂੰ ਸਹੀ ਰਾਹ ਤੇ ਵੇਖਣ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ

ਬਲਬੀਰ!

ਮੇਰੇ ਟੁਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਸਾਰਿਆਂ ਕੰਮਾਂ ਬਾਰੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬਗੀਚੇ ਵਲ ਗਿਆ। ਹੱਥੀਂ ਲਾਏ ਬੂਟਿਆਂ ਦਾ ਮੋਹ ਉਪਜਿਆ, ਖ਼ਬਰੇ ਵਿਚਾਰੇ ਪਾਣੀ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਸੁੱਕ ਜਾਣ ਜਾਂ ਮੇਰੀਆਂ ਤੱਕਾਂ ਨੂੰ ਤਰਸ ਕੇ ਮਰ ਜਾਣ। ਬੂਟੇ ਮਾਲੀ ਨਾਲ ਪਿਤਰੀ ਸਨੇਹ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਕਦੀਆਂ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਚੁੰਮਿਆਂ। ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਹਨੇਰਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਹਿਰਦਾ ਟੁੱਟਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋਣਾ ਕੋਈ ਸੁਖਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਕੁਝ ਸੁਤਿਆਂ ਤੇ ਫ਼ਿਕਰ ਚਿੰਤਾ ਵਿਚ ਰਾਤ ਲੰਘ ਗਈ। ਸਵੇਰਾ ਹੋਇਆ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਖਾਣ ਲਈ ਬਗਨ ਵਜੋਂ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਦਹੀਂ ਰਖਿਆ, ਪਰ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖੀਆਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਬੇ-ਵਸਾ ਵਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਸੁਟਕੇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਗੁੜ ਦੀ ਟਿਕੀ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਤੁਰਨ ਲਗਾ, ਮਾਂ ਦਾ ਮੋਹ ਅੱਖੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਪਿਘਲ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਪੱਥਰ ਜਿਹਾ ਦਿਲ ਬਣਾ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਦਿਲ ਮਾਂ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਉਛਲਿਆ

ਪਰ ਮੈਂ ਮਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਦਿੱਤੀ। ਮਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਨਿਕਲ ਸਕੀ ਅਤੇ ਬੜੇ ਔਖੇ ਜੇਹੇ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ, 'ਰਿੰਨੀ ਪਾ ਦਿੱਤੀ...'

ਗਮ ਭਰਿਆ, ਕੁਝ ਸੋਚਦਾ, ਪਿੰਡੋਂ ਨਿਕਲ ਤੁਰਿਆ ਤੇ ਭਰਤੀ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ, ਪਰ ਪਾਲ ਇਕਰਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਆਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਕਪਤਾਨ ਸਾਹਿਬ ਭਰਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਸਿੱਧਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਭਰਤੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ'।

'ਸ਼ਾਬਾਸ਼! ਆਉ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ।'

ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰਾ ਕਦ ਮਿਟਿਆ। ਮੈਂ ਛੀ ਫੁਟ ਸਾਂ। ਭਾਰ ਤੋਲਿਆ, ਇਕ ਸੌ ਚਾਲੀ ਪਾਉਂਡ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਛਾਤੀ ਨਾਪੀ, ਛੱਤੀ ਇੰਚ ਨਿਕਲੀ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਇਕ ਕਲਰਕ ਰਜਿਸਟਰ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਰਿਹਾ।

'ਸ਼੍ਰੀ ਮਾਨ ਜੀ! ਇਹ ਗੱਲ ਨੋਟ ਕਰ ਲਵੋ ਕਿ ਮੈਂ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲ ਕੋਰ ਦੀ ਤਰਫ਼ੋਂ ਭਰਤੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।'

ਕੈਪਟਨ ਸਾਹਿਬ ਬੋੜ੍ਹਾ ਮੁੱਛਾਂ 'ਚ ਮੁਸਕਰਾਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, 'ਉਹ ਆਪ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਨਾਲ ਆਈ?'

'ਆਉਣ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ, ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਵਜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ।'

'ਬਹੁਤ ਹੱਛਾ ਜੀ।' ਫਿਰ ਕਲਰਕ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਵੀ ਨੋਟ ਕਰ ਲਵੋ।'

ਪਾਲ ਨੇ ਇਸ ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਭਰਤੀ ਆਫ਼ਿਸ ਵਿਚ ਮਿਲਣ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਆਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦਾ ਇਕ ਥੁੜ੍ਹ ਜੇਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਫਿਰ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਚਲੇ ਸਤਿਨਾਮ ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲ ਲਵਾਂ, ਨਾਲੇ ਆਖ ਦੇਵਾਂਗਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਇਕ ਖ਼ਤ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਉਸ 'ਤੇ ਅਮਲ ਕਰੀ। ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਫ਼ਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੁਛਿਆ ਤਦ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਅਫ਼ਸਰ ਨਾਲ ਦੌਰੇ ਤੇ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਫਿਰ ਵਾਪਸ ਭਰਤੀ ਦਫ਼ਤਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਆਇਆ।

ਭਰਤੀ ਵਾਲਿਆਂ ਮੇਰਾ ਹੇਲਵੇ ਪਾਸ ਅੰਬਾਲੇ ਛਾਉਣੀ ਦਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬਾਮ ਦੀ ਗੱਡੀ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਮੈਂ ਅੰਬਾਲੇ ਵਲ ਨੂੰ ਖਿਚੀਦਾ ਜਾਣ ਲਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਪਾਲ ਦੇ ਨਾ ਮਿਲਣ ਦਾ ਬੜਾ ਅਫ਼ਸੋਸ ਸੀ। ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਵੱਟੇ ਤੇ ਸਿਰ ਸੁੱਟੀ ਪਿਆ ਰਿਹਾ। ਸਾਥੀਆਂ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ, ਪਰ ਮੈਂ 'ਤੂੰ ਹਾਂ' ਕਰ ਕੇ ਟਾਲ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਣਦੇ ਕਿ ਮੈਂ ਜਿਸ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਕਰੀ ਹੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਹਰ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਕਿਸੇ ਖਿਆਲ ਅਧੀਨ ਇਕ ਪ੍ਰਿਯ ਲਗਨ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਮੇਰਾ ਮਨ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ।

‘ਮੈਂ ਹੁਣ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਸਿਪਾਹੀ ਹਾਂ, ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮੇਰਾ ਇਕੋ ਇਕ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਹਰ ਆਦਮੀ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦਾ ਪਾਕ ਜਜ਼ਬਾ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਿਪਾਹੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦੀ ਵਫ਼ਾ ਤੋਂ ਜਾਨ ਪਿਆਰੀ ਨਹੀਂ ਰਖ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਕੇਵਲ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹੀ ਧੱਕੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਥੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਫ਼ਰਜ਼ ਤੇ ਕਟ ਮਰਦਾ ਹੈ।’

ਪ੍ਰਿਯ ਨਾਲੋਂ ਮੇਰਾ ਇਰਾਦਾ ਵਧੇਰੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਿਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਪੈਂਦਾ ਸਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਬਲ ਨਾਲ ਦਰਤ ਕੇ ਸੁੱਟ ਦੇਂਦਾ ਸਾਂ। ਮੇਰਾ ਅਕੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਉਹ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦੇਣਾ ਹੈ। ‘ਇਰਾਦੇ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਹੀ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਤਾਕਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪੂਰਨਤਾ ਵੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।’

ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ਗੱਡੀ ਬਦਲ ਕੇ ਅਸੀਂ ਅੰਬਾਲੇ ਵਾਲੀ ਗੱਡੀ ਲੈ ਲਈ। ਤੜਕੇ ਹੁੰਦੇ ਨੂੰ ਉਹ ਅੰਬਾਲੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚੀ। ਟੀ ਸਟਾਲ ਤੋਂ ਚਾਹ ਦੀ ਪਿਆਲੀ ਪੀਤੀ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਕਦੇ ਪਾਲ ਨਾਲ ਵੀ ਚਾਹ ਪੀਤੀ ਸੀ। ਯਾਦ ਵੀ ਆਦਮੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਇਕ ਰੰਗੀਨ ਲੋਹੜਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਵਿਛੋੜੇ ਵਿਚ ਫੱਟੜ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਸੀਉਂ ਕੇ ਮਿੱਠੀ ਚੀਸ ਭਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਥੇ ਹੀ ਫੱਟਿਆਂ ਤੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਪਾਸੇ ਪਰਤਦੇ ਰਹੇ। ਸਰੀਰ ਦੇ ਹੱਡ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਗੱਡੀ ਦੇ ਫੱਟਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਭੇਨੇ ਪਏ ਸਨ। ਉਸਲਵੱਟੇ ਲੈਂਦਿਆਂ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ। ਇਕ ਹਲਵਾਈ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਲੱਸੀ ਪੀਤੀ। ਫਿਰ ਸਿੱਧੇ ਛਾਉਣੀ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ।

ਜਾਂਦਿਆਂ ਦੇ ਹੀ ਨਾਂ ਨੱਟ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਵਰਦੀਆਂ ਸਾਡੇ ਮੱਥੇ ਮਾਰੀਆਂ। ਇਕ ਹਵਾਲਦਾਰ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਪੰਦਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਟੋਲੀ ਵਿਚ ਰਲਾਇਆ ਅਤੇ ਲੱਗੀ ਲੈਫਿਟ ਰਾਈਟ ਹੋਣ। ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਉਸ ਖੂਬ ਸਾਨੂੰ ਕੁੱਤੇ ਵਾਂਗ ਭੁਆਇਆ। ਸਕੂਲ ਵੀ ਹੋਲੀ ਹੋਲੀ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਸਲੂਟ ਕਰਨਾ ਸਿਖਿਆ, ਕੱਸ ਕੇ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਮਥੇ ਤੇ ਲਿਆਉਣਾ ਤੇ ‘ਠਾਹ’ ਦੇ ਕੇ ਜੇ ਸੱਜਾ ਖੂਟ ਖੱਬੇ ਵਿਚ ਮਾਰਨਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਔਖਿਆਈ ਹੋਈ। ਦਿਲ ਕਰੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨ ਬਹਾਨਾ ਲਾ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਜਾ ਪਵਾਂ ਅਤੇ ਦਮ ਮਾਰਕੇ ਤਕੜਾ ਹੋ ਜਾਵਾਂ। ਬਹੁਤੇ ਔਖੇ ਹੋਏ ਸਿਪਾਹੀ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਦਿਲ ਨੇ ਆਖਿਆ, ਇਹ ਗਲਾਵਾਂ ਗਲੋਂ ਲਹਿਣੀ ਨਹੀਂ, ਜਦ ਤਕ ਕੋਰਸ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸੋ ਨਤੀਜੇ ਦੀ ਅਨੁਭਵਤਾ ਨਾਲ ਮੈਂ ਅਗਲੀ ਪਰੇਡ ਲਈ ਫਿਰ ਬਲ ਫੜ ਜਾਂਦਾ ਸਾਂ।

ਰੋਟੀ ਖਾ ਲੈਣ ਪਿਛੋਂ ਸਾਡੀ ਗਿਣਤੀ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਛੇੜਦੇ, ਮੰਜੇ ਘੜੀਸਦੇ ਬਾਰਕਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਂਦੇ। ਕਈ ਸਾਥੀ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਪਰਚਾਉਂਦੇ, ਕਈ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਚੁਪ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਨੀਂਦ-ਸੁਪਨਾ ਬਣ ਜਾਂਦੇ। ਕਈ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਕਿਉਂ ਉਇ ਚੋਰਿਆ, ਕਿੰਨੇ ਜੁਆਕ ਛੱਡ ਕੇ ਆਇਆ ਏਂ?

‘ਮੈਂ ਤਾਂ ਹਾਲੇ ਛੜਾ ਹੀ ਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ! ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਨਾਜ਼ੋਂ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣਾ?’

‘ਤਾਂ ਤੇ ਰੱਬ ਨੇ ਆਪਾਂ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹੀ ਰਖੇ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਬਦੀ ਰੱਬ ਕਦੋਂ ਵਿਆਹੁੰਦਾ ਏ। ਰੱਨਾਂ ਵਾਲੇ ਚੁੱਪ ਕੀਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਐ। ਮਰ ਜਾਣਗੇ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਉਕੇ ਲੈ ਲੈ।’

‘ਵਾਹ ਬਈ ਵਾਹ! ਇਹ ਤੂੰ ਲੱਖ ਰੁਪਈਏ ਦੀ ਆਖੀ, ਵਿਆਹੇ ਛੜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਫੂਕੀ ਹਨ। ਭਲਾ ਇਹਨਾਂ ਧਾਰਾਂ ਲੈਣੀਆਂ ਸਨ ਏਥੇ ਆ ਕੇ।’

‘ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਏਥੇ ਜਾਨ ਫਾਹੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਉਧਰ ਕੋਠੇ ਟਪਦੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ।’

‘ਹਾਂ, ਹੋਰ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਡੀਕਣਗੀਆਂ ਸਾਲ ਸਾਲ ਭਰ।’

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਿਕਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਅਗੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸਭ ਦੀ ਅੱਖ ਲਗ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਸਵੇਰੇ ਪੋਣੇ ਛੇ ਦਾ ਬਿਗਲ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁਕੰਨੇ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਸੁਪਨੇ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ, ਮਿਲੇ ਵਿਛੜ ਜਾਂਦੇ। ਭੱਜ ਨੱਠ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਹਾ ਲੈਂਦਾ, ਕੋਈ ਮੂੰਹ ਰੱਬ ਧੋ ਕੇ ਹੀ ਵਰਦੀ ਪਾ ਗਰਾਊਂਡ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਉਹੀ ਬਾਹਾਂ ਨਿਤ ਵਾਂਗ ਉਤਾਂਹ ਹਿਠਾਂਹ, ਏਧਰ ਘੁੰਮੋ, ਸਿਧੇ ਚਲੋ, ਬੱਲੇ ਡਿਗੋ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਉੱਕ ਜਾਂਦਾ, ਤਦ ਹਵਾਲਦਾਰ ਬੁੱਲ੍ਹ ਟੁਕਦਾ ਆਖਦਾ, ‘ਉਦੋਂ ਮਾਂ ਨੂੰ ਆਖ ਆਉਂਦੇ ਨੇ ਮੈਂ ਹੁਣ ਪੈਨਸ਼ਨ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਪਰਾਏ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਕਚੂਬਰ ਕਢ ਦੇਣਾ ਹੈ।’

ਕਦੇ ਕਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਭੌਂ ਆਉਂਦਾ ਸਾਂ। ਪਾਬੰਦੀ ਬੜੀ ਸੀ, ਪੰਦਰਾਂ ਮਿੰਟ ਦੀ ਵਿਹਲ ਲਈ ਭੀ ਛੁੱਟੀ ਲੈਣੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਸਾਥੀ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦੁਖ ਤੇ ਗ਼ਮ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਲਈ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ, ਪਰ ਮੈਂ ਸ਼ਰਾਬ ਨਾ ਪੀ ਕੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਸਦਾ ਕਿਸੇ ਗ਼ਮ ਵਿਚ ਗਰਕ ਰਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ, ਮੈਂ ਕਈ ਮਿੱਤਰਾਂ ਦੇ ਆਖਣ ਤੇ ਵੀ ਸ਼ਰਾਬ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਪੀਂਦਾ। ਮਾਸ ਖਾਣ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਗੁਨਾਹ ਸਮਝਦਾ ਸਾਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੇੜੇ ਚੰਗੇ ਦਿਨ ਬੀਤਦੇ ਗਏ।

ਸਾਡੀ ਚਾਨਮਾਰੀ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਚੰਦ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਮਰਵਾ ਰਾਈਫਲ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਪਲਟਣ ‘ਚੋਂ ਮੈਂ ਅੱਵਲ ਰਿਹਾ।

ਮੇਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਕ ਘੜੀ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਤੀ। ਇਨਾਮ ਮਿਲ ਜਾਣ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਨਾ ਹੋਈ। ਪਰ ਇਸ ‘ਟੁਮ ਜੁਆਨ ਬਹੁਤ ਅੱਚਾ ਹੈ।’ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ ਕੀ ਜਾਣਦਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਰੇਗਰੂਟੀ ਦਾ ਕੋਰਸ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਪਾਸ ਕਰ ਲਿਆ। ਅੱਗੇ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਸੁਖਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਹੁਣ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਪਹਿਰੇ ਤੇ ਵੀ ਆਕੜ ਕੇ ਖਲੋਣ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਦਿਨ ਬੀਤਦੇ ਗਏ, ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਪਿਛੋਂ ਮਹੀਨੇ ਵੀ ਲੰਘ ਗਏ। ਬਹਾਰ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਮੈਂ ਪੂਰੇ ਸੱਤ ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ ਕੇਵਲ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਆਇਆ।

ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਪਾਲ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਤੇ ਚਲੀ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਠੀਕ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਥੇ? ਦੋ ਦਿਨ ਪਿਛੋਂ ਸਤਨਾਮ ਵੀ ਮਿਲ ਪਿਆ, ਉਹ ਬੜਾ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਦਸਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਝਿਜਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਸੱਤ ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ

‘ਮੈਂ ਹੁਣ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਸਿਪਾਹੀ ਹਾਂ, ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮੇਰਾ ਇਕੋ ਇਕ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ ਗਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਹਰ ਆਦਮੀ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦਾ ਪਾਕ ਜਜ਼ਬਾ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਿਪਾਹੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦੀ ਵਫ਼ਾ ਤੋਂ ਜਾਨ ਪਿਆਰੀ ਨਹੀਂ ਰਖ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਕੇਵਲ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹੀ ਧੱਕੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਥੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਫ਼ਰਜ਼ ਤੇ ਕਟ ਮਰਦਾ ਹੈ।’

ਪ੍ਰਿਯ ਨਾਲੋਂ ਮੇਰਾ ਇਰਾਦਾ ਵਧੇਰੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਿਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਪੈਂਦਾ ਸਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਬਲ ਨਾਲ ਦਰੜ ਕੇ ਸੁੱਟ ਦੇਂਦਾ ਸਾਂ। ਮੇਰਾ ਅਕੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਉਹ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦੇਣਾ ਹੈ। ‘ਇਰਾਦੇ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਹੀ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਤਾਕਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪੂਰਨਤਾ ਵੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।’

ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ਗੱਡੀ ਬਦਲ ਕੇ ਅਸੀਂ ਅੰਬਾਲੇ ਵਾਲੀ ਗੱਡੀ ਲੈ ਲਈ। ਤੜਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਉਹ ਅੰਬਾਲੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚੀ। ਟੀ ਸਟਾਲ ਤੋਂ ਚਾਹ ਦੀ ਪਿਆਲੀ ਪੀਤੀ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਕਦੇ ਪਾਲ ਨਾਲ ਵੀ ਚਾਹ ਪੀਤੀ ਸੀ। ਯਾਦ ਵੀ ਆਦਮੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਇਕ ਰੰਗੀਨ ਲਹੜਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਵਿਛੋੜੇ ਵਿਚ ਫੱਟੜ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਸੀਉਂ ਕੇ ਮਿੱਠੀ ਚੀਸ ਭਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਥੇ ਹੀ ਫੱਟਿਆਂ ਤੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਪਾਸੇ ਪਰਤਦੇ ਰਹੇ। ਸਰੀਰ ਦੇ ਹੱਡ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਗੱਡੀ ਦੇ ਫੱਟਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਭੇਨੇ ਪਏ ਸਨ। ਉਸਲਵੱਟੇ ਲੈਂਦਿਆਂ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ। ਇਕ ਹਲਵਾਈ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਲੱਸੀ ਪੀਤੀ। ਫਿਰ ਸਿੱਧੇ ਛਾਉਣੀ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ।

ਜਾਂਦਿਆਂ ਦੇ ਹੀ ਨਾਂ ਨੱਟ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਵਰਦੀਆਂ ਸਾਡੇ ਮੱਥੇ ਮਾਰੀਆਂ। ਇਕ ਹਵਾਲਦਾਰ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਪੰਦਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਟੋਲੀ ਵਿਚ ਰਲਾਇਆ ਅਤੇ ਲੱਗੀ ਲੈਫਟ ਰਾਈਟ ਹੋਣ। ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਉਸ ਖੂਬ ਸਾਨੂੰ ਕੁੱਤੇ ਵਾਂਗ ਭੁਆਇਆ। ਸਕੂਲ ਵੀ ਹੋਲੀ ਹੋਲੀ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਸਕੂਟ ਕਰਨਾ ਸਿਖਿਆ, ਕੱਸ ਕੇ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਮਥੇ ਤੇ ਲਿਆਉਣਾ ਤੇ ‘ਠਾਹ’ ਦੇ ਕੇ ਜੇ ਸੱਜਾ ਬੂਟ ਖੱਬੇ ਵਿਚ ਮਾਰਨਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਔਖਿਆਈ ਹੋਈ। ਦਿਲ ਕਰੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨ ਬਹਾਨਾ ਲਾ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਜਾ ਪਵਾਂ ਅਤੇ ਦਮ ਮਾਰਕੇ ਤਕੜਾ ਹੋ ਜਾਵਾਂ। ਬਹੁਤੇ ਔਖੇ ਹੋਏ ਸਿਪਾਹੀ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਦਿਲ ਨੇ ਆਖਿਆ, ਇਹ ਗਲਾਵਾਂ ਗਲੋਂ ਲਹਿਣੀ ਨਹੀਂ, ਜਦ ਤਕ ਕੋਰਸ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸੋ ਨਤੀਜੇ ਦੀ ਅਨੁਭਵਤਾ ਨਾਲ ਮੈਂ ਅਗਲੀ ਪਰੇਡ ਲਈ ਫਿਰ ਬਲ ਫੜ ਜਾਂਦਾ ਸਾਂ।

ਰੋਟੀ ਖਾ ਲੈਣ ਪਿਛੋਂ ਸਾਡੀ ਗਿਣਤੀ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਛੇੜਦੇ, ਮੰਜੇ ਘੜੀਸਦੇ ਬਾਰਕਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਂਦੇ। ਕਈ ਸਾਥੀ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਪਰਚਾਉਂਦੇ, ਕਈ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਝੁਪ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਨੀਂਦ-ਸੁਪਨਾ ਬਣ ਜਾਂਦੇ। ਕਈ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਕਿਉਂ ਉਇ ਚੋਰਿਆ, ਕਿੰਨੇ ਚੁਆਕ ਛੱਡ ਕੇ ਆਇਆ ਏ?

‘ਮੈਂ ਤਾਂ ਹਾਲੇ ਛੜਾ ਹੀ ਹਾਂ ਭਰਾਵਾ। ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਨਾਜ਼ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣਾ?’

‘ਤਾਂ ਤੇ ਰੱਬ ਨੇ ਆਪਾਂ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹੀ ਰਖੇ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਬਈ ਰੱਬ ਕਦੋਂ ਵਿਆਹੁੰਦਾ ਏ। ਕੰਨਾਂ ਵਾਲੇ ਚੁੱਪ ਕੀਤੇ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਐ। ਮਰ ਜਾਣਗੇ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਉਕੇ ਨੇ ਨੈਂ।’

‘ਵਾਹ ਬਈ ਵਾਹ। ਇਹ ਤੂੰ ਲੱਖ ਰੁਪਈਏ ਦੀ ਆਖੀ, ਵਿਆਹੇ ਛੜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧੀ ਹਨ। ਭਲਾ ਇਹਨਾਂ ਧਾਰਾਂ ਲੋਟੀਆਂ ਸਨ ਏਥੇ ਆ ਕੇ।’

‘ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਏਥੇ ਜਾਨ ਫਾਹੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਉਧਰ ਕੋਠੇ ਟਪਦੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ।’

‘ਹਾਂ, ਹੋਰ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਡੀਕਣਗੀਆਂ ਸਾਲ ਸਾਲ ਭਰ।’

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਿਕਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਅਗੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸਭ ਦੀ ਅੱਖ ਲਗ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਸਵੇਰੇ ਪੌਣੇ ਛੇ ਦਾ ਬਿਗਲ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁਕੰਨੇ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਸੁਪਨੇ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ, ਮਿਲੇ ਵਿਛੜ ਜਾਂਦੇ। ਭੱਜ ਨੱਠ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਹਾ ਲੈਂਦਾ, ਕੋਈ ਮੂੰਹ ਹੱਥ ਧੋ ਕੇ ਹੀ ਵਰਦੀ ਪਾ ਗਰਾਊਂਡ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਓਹੀ ਬਾਹਾਂ ਨਿਤ ਵਾਂਗ ਉਤਾਂਹ ਡਿਰਾਂਗ, ਏਧਰ ਘੁੰਮੋ, ਸਿਧੇ ਚਲੋ, ਥੱਲੇ ਡਿਗੋ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਉੱਕ ਜਾਂਦਾ, ਤਦ ਹਵਾਲਦਾਰ ਬੁੱਲ੍ਹ ਟੁਕਦਾ ਆਖਦਾ, ‘ਓਦੋਂ ਮਾਂ ਨੂੰ ਆਖ ਆਉਂਦੇ ਨੇ ਮੈਂ ਹੁਣ ਪੇਨਸ਼ਨ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਪਰਾਏ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਕਚੂਬਰ ਕਢ ਦੇਣਾ ਹੈ।’

ਕਦੇ ਕਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਆਉਂਦਾ ਸਾਂ। ਪਾਬੰਦੀ ਬੜੀ ਸੀ, ਪੰਦਰਾਂ ਮਿੰਟ ਦੀ ਵਿਹਲ ਲਈ ਭੀ ਛੁੱਟੀ ਲੋਟੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਸਾਥੀ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦੁਖ ਤੇ ਗਮ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਲਈ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ, ਪਰ ਮੈਂ ਸ਼ਰਾਬ ਨਾ ਪੀ ਕੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਸਦਾ ਕਿਸੇ ਗਮ ਵਿਚ ਗਰਕ ਰਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ, ਮੈਂ ਕਈ ਮਿੱਤਰਾਂ ਦੇ ਆਖਣ ਤੇ ਵੀ ਸ਼ਰਾਬ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਪੀਂਦਾ। ਮਾਸ ਖਾਣ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਗੁਨਾਹ ਸਮਝਦਾ ਸਾਂ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੇੜੇ ਚੰਗੇ ਦਿਨ ਬੀਤਦੇ ਗਏ।

ਸਾਡੀ ਚਾਨਮਾਰੀ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਚੰਦ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਮਰਵਾ ਰਾਈਫਲ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਪਲਟਣ ‘ਚੋਂ ਮੈਂ ਅੱਵਲ ਰਿਹਾ। ਮੇਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਕ ਘੜੀ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਤੀ। ਇਨਾਮ ਮਿਲ ਜਾਣ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਖਾਸ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਨਾ ਹੋਈ। ਪਰ ਇਸ ‘ਟੁਮ ਜੁਆਨ ਬਹੁਤ ਅੱਚਾ ਹੈ।’ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ ਕੀ ਜਾਣਦਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਰੋਗਰੂਟੀ ਦਾ ਕੋਰਸ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਪਾਸ ਕਰ ਲਿਆ। ਅੱਗੇ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਸੁਖਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਹੁਣ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਪਹਿਰੇ ਤੇ ਵੀ ਆਕੜ ਕੇ ਖਲੋਣ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਦਿਨ ਬੀਤਦੇ ਗਏ, ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਪਿਛੋਂ ਮਹੀਨੇ ਵੀ ਲੰਘ ਗਏ। ਬਹਾਰ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਮੈਂ ਪੂਰੇ ਸੱਤ ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ ਕੇਵਲ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਆਇਆ।

ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਪਾਲ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਤੇ ਚਲੀ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਠੀਕ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਥੇ? ਦੋ ਦਿਨ ਪਿਛੋਂ ਸਤਨਾਮ ਵੀ ਮਿਲ ਪਿਆ, ਉਹ ਬੜਾ ਬਰਮਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਦਸਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਝਿਜਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਸੱਤ ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ

ਆਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਮੇਰੇ ਘਰ ਆਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਸੀ। ਸੁਖ ਅਨੰਦ ਜਾਂ ਹਾਲ ਪੁਛਣ ਉਪਰੰਤ, ਮੈਂ ਪਾਲ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਛੇੜੀ ਤਾਂ ਜੋ ਸਹੀ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇ, 'ਪਾਲ ਅਜ ਕਲ੍ਹ ਕਿਥੇ ਹੈ?'

'ਕੁਝ ਪੱਕਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ।'

'ਫਿਰ ਵੀ ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।'

ਸਤਨਾਮ ਸ਼ਰਮਾਕਲ ਜਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ, 'ਪੱਕਾ ਪਤਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਬਹੁਤੇ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਦਾ ਬਾਪ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਲੈ ਗਿਆ, ਸ਼ਾਇਦ ਉਥੇ ਵਿਆਹ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ। ਕਈ ਇਹ ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਐਸ. ਡੀ. ਓ. ਨਾਲ ਰੋਹਤਕ ਚਲੀ ਗਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਬਦਲੀ ਰੋਹਤਕ ਦੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਅਸਲੀ ਗੱਲ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ।'

'ਹੱਛਾ! ਇਹ ਤੇ ਗੱਲ ਹੋਈ, ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਚਿੱਠੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪਾਈ।'

'ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਤੁਹਾਡਾ ਐਡਰੈਸ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ।'

'ਪਤਾ ਤਾਂ ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਘਰੋਂ ਲੈ ਸਕਦਾ ਸੀ।'

'ਹਾਂ ਇਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਗਲਤੀ ਸਮਝ ਛੱਡੋ, ਪਰ ਤੁਸਾਂ ਵੀ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਸਿੱਧੀ ਚਿੱਠੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ।'

ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਚਾਹ ਪੀ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਜਿਹੜਾ ਕੋਈ ਅਜੇ ਤਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਿਆ, ਉਹ ਮਿਲਣਸਾਰ ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਆਖਦਾ ਸੀ, 'ਆ ਬਈ ਨੋਕਰਾ, ਕਦੇ ਆਇਆ ਏ, ਹੋਰ ਤਾਂ ਤਕੜਾ ਰਿਹਾ ਏ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਰੰਗ ਕਾਲਾ ਹੋਇਆ ਲੱਗਦਾ ਹੈ?'

ਮੈਂ ਸੰਖੇਪ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦੇਈ ਜਾਂਦਾ ਸਾਂ। ਨੇੜੇ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਈਆਂ ਸਿਰ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੇਂਦੀਆਂ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਔਖੇ ਜਿਹੇ ਹੋ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣਾ ਪੈਂਦਾ। ਭਾਬੀਆਂ ਹਸਦੀਆਂ ਔਖਾਂ ਨਾਲ ਹਾਲ ਪੁਛਦੀਆਂ, ਮੇਰਾ ਕੁਮਲਾਇਆ ਚਿਹਰਾ ਵੀ ਪਲ ਦੀ ਪਲ ਖਿੜ ਪੈਂਦਾ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀ ਮੇਰਾ ਖਹਿੜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਡਦੀ ਅਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਪਾਲ ਨੂੰ ਲਭਦੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਛੇੜੀ ਹੀ ਕਿਸੇ ਪਾਸਿਓਂ ਆ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਕ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਿਨਾਂ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਸੱਖਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਭਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵੀ ਓਪਰੇ ਓਪਰੇ ਜਾਪਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

'ਤੁਸੀਂ ਗਲਤ ਭਾਲਦੇ ਹੋ।'

ਅਨਾਤਮ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਲੱਸੀ ਨਹੀਂ।

ਸੁਧ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ।

ਓਥੋਂ ਨਿਕਲੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਹੀ ਫੁੱਲਾਂ ਆਦਿ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ।

ਜਾਂ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ ਸਾਰੀ ਹਸਤੀ ਦਾ ਰਾਜ

ਨੰਗਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਿਆਰ ਆਪਣੇ ਸਾਤਵਕ ਆਵੇਸ਼ ਵਿਚ
ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਅਤਿ ਕਾਹਲਾ ਹੈ।
ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਗਲਤ ਲਗਨ ਅਧੀਨ ਉਦਾਸ ਤੇ ਕਲਪਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ।
ਮੈਂ ਦਾਅਵੇ ਨਾਲ ਆਖਦਾ ਹਾਂ
ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਪਲ ਅੰਤਰ ਵਿਚ ਆ ਜਾਵੋ,
ਸਾਰੇ ਜਨਮਾਂ ਦਾ ਰੁਝੇਵਾ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।'

—ਗੁਰੂਦੇਵ

ਓਮ ਪ੍ਰਭੂ! ਪ੍ਰਭੂ! ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਕਿਸ ਜਬਾਨ ਨਾਲ ਉਪਮਾ ਕਰਾਂ ਗੁਰੂਦੇਵ! ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਤੇਰੀ ਕਈ ਜਨਮ ਭਗਤੀ ਕਰਾਂ, ਪਰ ਤੂੰ ਤੇ ਮੇਰਾ ਜਨਮ ਸਦਾ ਲਈ ਹੀ ਮੁਕਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨੂਰ ਦੀ ਇਕ ਕਿਰਨ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਨਾਲ ਸੰਯੁਕਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਕੀ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਤੂੰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭੇਦ ਹੈ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਗੁਰੂਦੇਵ! ਮੈਂ ਇਕ ਹੋਰ ਬੱਦਲਾਂ ਵਿਚ ਆਈ ਰਿਸ਼ਮ ਨੂੰ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਖਿੱਚਿਆ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਖਿੱਚੇਗਾ ਤੇ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਸਦਾ-ਖਿੱਚ ਜਾਰੀ ਰਹੇਗੀ।

ਪੰਜ ਦਿਨ ਹੋਰ ਲੰਘ ਗਏ। ਇਕ ਤੀਹ ਸਾਲ ਦਾ ਜਵਾਨ ਮੁੰਡਾ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਦਾ ਨਾਤਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਆਇਆ। ਉਸ ਨਾਲ ਇਕ ਬੱਗੀ ਦਾਹੜੀ ਵਾਲਾ ਮੇਲਾ ਜਿਹਾ ਆਦਮੀ ਸੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਨਾਈ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਘਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚੰਗਾ ਆਦਰ ਭਾਅ ਕੀਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਮਿਲੇ, ਮੈਂ ਵੀ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਤਿੰਨੇ ਚੁੱਪ ਜਿਹੇ ਸਾਂ, ਸ਼ਾਇਦ ਗੱਲ ਦਾ ਮੁੱਢ ਤੋਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਸੋਚ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਬਿਧ ਆਦਮੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਅਸੀਂ ਕਾਕਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਆਏ ਹਾਂ, ਤੁਹਾਡੀ ਕੀ ਸਲਾਹ ਹੈ?'

'ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਸ਼ੁਭ ਨਾਮ?'

'ਤਲਵੰਡੀ ਹੈ ਜੀ।'

'ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਘਰ ਵੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ?'

'ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਸੁੱਟੀ ਹੈ।'

ਮੈਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਖ਼ਬਰੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਬਾਬਤ ਤਾਰੇ ਨੇ ਹੀ ਦਸਿਆ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਅਸਚਰਜ ਜਿਹਾ ਸਾਂ।

'ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸਾਕ ਕਰ ਦੇਣ ਲਈ ਹੀ ਆਏ ਹਾਂ, ਕੁਝ ਪੁੱਛਣ ਪਛਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।

ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਇਰਾਦਾ ਜਾਹਰ ਕਰੋ।' ਗੱਭਰੂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਆਸ ਵਿਚ ਕਿਹਾ।

'ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੇ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਦਾ ਪਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਘਟ ਤੋਂ ਘਟ ਜੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਜਗ੍ਹਾ ਹੁੰਦਾ, ਇਕ ਫੌਜੀ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਦਾ ਸਾਕ ਨਾ ਦਿੰਦਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਲੜਾਈ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰਾਂ ਤੇ ਤੁਲੀ ਹੋਈ ਹੈ।'

ਇਹ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਅਸੀਂ ਸੋਚ ਲਈ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਦਾ ਸਾਕ ਕਰ ਦੇਣ ਲਈ ਫਿਰ ਭੀ ਹੀਆ ਰਖਦਾ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਰਨਾ ਹੈ, ਉਹ ਏਥੇ ਵੀ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਤੁਹਾਡਾ ਇਰਾਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵਿਆਹ ਵੀ ਹੁਣੇ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

‘ਇਹ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਭੈੜੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਸਿਪਾਹੀ ਬਚ ਕੇ ਆਉਣ ਦੀ ਆਸ਼ਾ ਨਾਲ ਜੰਗ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਉਸ ਅਗੇ ਕੇਵਲ ਲੜਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਅਸਲੋਂ ਨਹੀਂ ਵਿਚਾਰਦਾ। ਜੰਗ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੋਂ ਮੁਕੇ, ਇਸ ਲਈ ਨਾ ਮੈਂ ਮੰਗਣੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹਾਂ ਨਾ ਵਿਆਹ ਦੇ।’ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਵਲੋਂ ਇਨਕਾਰ ਭਾਵ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

‘ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਪੱਕੀ ਕਰ ਲਵੋ, ਸਭ ਕੁਝ ਜੰਗ ਪਿਛੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।’

‘ਸਰਦਾਰ ਜੀ! ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਲਾਰੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲਮਕਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਇਕ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹੇ ਸਿਪਾਹੀ ਤੇ ਆਸ ਕੀ ਅਰਥ ਰਖਦੀ ਹੈ।’

ਉਹ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਗਏ, ਹੋਰ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਚਾਰਾ ਹੀ ਕੀ ਸੀ। ਅਖੀਰ ਡੱਤਰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਗੰਢਾਂ ਕਿਸ ਨਾਲ ਪੈ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨਾ ਕੋਈ ਦੋਸਤ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੇਰੇ ਘਰ ਵਾਲੇ। ਘਰ ਦੇ ਮੇਰੇ ਤੇ ਨਰਾਜ਼ ਸਨ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਕੌਰਾ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਆਖ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਸਾਡਾ ਤਾਂ ਦੁੱਧ ਪਿਆਇਆ ਐਵੇਂ ਹੀ ਗਿਆ ਨਾ।

ਛੁੱਟੀ ਬੀਤ ਗਈ। ਮੈਂ ਹਰ ਦਿਨ ਪਾਲ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ ਤੇ ਆਖੀਰ ਦਿਨ ਤਕ ਉਸ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੀ। ਕੋਈ ਵੀ ਬੋਹ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਾ। ਅਖੀਰਲੇ ਦਿਨ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਔਖਾ ਜਿਹਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਇਕ ਚੋਰ ਵਾਂਗ ਨੱਸ ਜਾਣ ਲਈ ਕਾਹਲਾ ਵੀ ਸਾਂ। ਇਹ ਓਹੀ ਜਨਮ-ਬੂਧੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਵਿਛੜਦਿਆਂ ਮੇਰੇ ਹੋਲ ਪਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਾਲ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨੇ ਦੋਸ ਪ੍ਰਦੇਸ ਦਾ ਵਿਤਕਰਾ ਉਡਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸੱਚਮੁਚ ਪਿਆਰ ਪੈਦਾ ਹੀ ਡਰਕ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਕਿਟਬੈਗ ਸਾਂਭਿਆ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਘਿਓ ਨਾਲ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਟੀਨ ਵਿਚ ਪੁਆਇਆ। ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਵਿਦਾਇਗੀ ਲੈ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਤਾਰੇ ਵੀ ਗੋਦੀ ਮੁੰਡਾ ਚੁੱਕੇ ਆ ਗਈ। ਮੈਂ ਮੁੰਡਾ ਉਸ ਤੋਂ ਵੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਕ ਰੁਪਈਆ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਦੇਂਦਿਆਂ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਰੁਪਈਏ ਦਾ ਨੋਟ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਤਾਰੇ ਨੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਵਾਪਸ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ‘ਰੁਪਈਆ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ, ਵੱਡਾ ਆਇਆ ਹੈ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਹੱਥ ਚੋਰੀ ਚੋਰੀ ਵੜਾਉਣ ਵਾਲਾ।’

‘ਮੁੰਡਾ ਮੇਰਾ ਵੀ ਕੁਝ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।’

ਬੇਬੇ ਜੀ ਦੇ ਆਖਣ ਤੇ ਤਾਰੇ ਨੇ ਰੁਪਿਆ ਰਖ ਲਿਆ ਓਦੋਂ ਹੀ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਮੇਰੀ ਖਾਕੀ ਵਟਦੀ ਤੇ ਪਿਸ਼ਾਬ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਹਸ ਪਏ ਅਤੇ ਮੈਂ ਹਸਦਿਆਂ ਮੁੰਡਾ ਤਾਰੇ ਨੂੰ ਵੜਾ ਦਿੱਤਾ। ਬੇ-ਦਿਲਾ ਜੇਹਾ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋਇਆ। ਤਾਰੇ ਨੇ ਜਾਂਦੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ‘ਚਿੱਠੀ ਪਾ ਦਿਆ ਕਰ।’

‘ਬਹੁਤ ਹੱਛਾ ਜੀ।’

ਮੈਂ ਬੇ-ਪਰਵਾਹੀ ਜੇਹੀ ਨਾਲ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ ਤੁਰਿਆ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਮਿਲਦਿਆਂ ਨੂੰ ਫ਼ਤਹਿ ਬੁਲਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੇਰੇ ‘ਚੀਕੂੰ ਚੀਕੂੰ ਕਰਦੇ ਬੂਟ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਹੋਰ ਲੰਘ ਗਏ। ਹਰ ਦਿਨ ਨਾਲ ਪਾਲ ਦੀ ਯਾਦ ਪ੍ਰਛਾਵੇਂ ਵਾਂਗ ਚੁੰਬਤੀ ਰਹੀ। ਸਾਡੀ ਪਲਟਨ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਆ ਗਿਆ, ਕਈਆਂ ਘਰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਛੁੱਟੀਆਂ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਵਾ ਲਈਆਂ। ਮੈਂ ਛੁੱਟੀ ਨਾ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਰੂਹ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਗਵਾਚੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਜ਼ਰੂਰ ਪਾਲ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਕੜੀ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰੀ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਸ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਅਲੋਪ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਗ਼ਮ ਥੋੜ੍ਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਣ ਕੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਲ ਵਧੇਰੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਲਗਾ, ਪਰ ਬਾਹਵਾਂ ਮਾਰਨ ਨਾਲ ਤੂਫ਼ਾਨ ਥੋੜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਸਾਡੀ ਪਲਟਨ ਦੇ ਜਾਣ ਵਿਚ ਦੋ ਦਿਨ ਹੀ ਬਾਕੀ ਸਨ। ਛੁੱਟੀਆਂ ਕੱਟਣ ਵਾਲੇ ਸਿਪਾਹੀ ਦਬਾਦਬ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਦਿਨ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਸਤਿਨਾਮ ਦਾ ਖ਼ਤ ਮਿਲਿਆ—

ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਹਾਲੇ ਵੀ ਏਹੀ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਪਾਲ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਯਾਰ ਕੋਲ ਹੀ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਚਾਲ-ਚਲਣ ਤੇ ਪੂਰਾ ਸ਼ੱਕ ਹੈ। ਕਈ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿਣੋਂ ਨਹੀਂ ਭਿਜਕਦੇ ਕਿ ਪਾਲ ਨੂੰ ਰਖਿਆ ਹੀ ਕਿਤੇ ਬਲਬੀਰ ਨੇ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਤੇ ਖਾਸ ਬਹੁਤੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਤਲਵੰਡੀ ਦੇ ਸਹਿਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਚਰਚਾ ਹੀ ਬਹੁਤੀ ਇਸੇ ਗੱਲ ਦੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਦੇ ਲੋਕ ਬਹੁਤਾ ਐਸ. ਡੀ. ਓ. ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਕਿ ਕਿਥੇ ਹੈ। ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਕੋਈ ਦਸਦਾ ਹੈ, ਸਭ ਮਨ ਘੜਤ ਅਫਵਾਹਾਂ ਹੀ ਹਨ। ਤੁਸਾਂ ਆਪਣੀ ਸਿਹਤ ਬਾਰੇ ਲਿਖਣਾ ਤੁਹਾਡੀ ਭਾਬੀ ਤੇ ਕਾਕਾ ਤਕੜੇ ਹਨ।

—ਤੁਹਾਡਾ

ਸਤਿਨਾਮ

ਮੈਂ ਚਿੱਠੀ ਪਾੜ ਕੇ ਭੋਰਾ-ਭੋਰਾ ਕਰ ਸੁੱਟੀ। ਉਸ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਣ ਦਾ ਡਾਇਦਾ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਮਨ ਨੂੰ ਕੋਈ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਚੰਗਾ ਸੀ, ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੀ ਨਾ। ਕਿਸੇ ਦੇ ਗ਼ਮ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ ਵੀ ਕੋਈ ਹਮਦਰਦੀ ਹੈ?

ਤੁਰਨ ਤੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਅਗੋਂ ਸਾਰੀ ਪਲਟਨ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹੋਈ। ਕੁਝ ਸਿਪਾਹੀ ਘਟ ਸਨ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਹੀ ਪਿੱਛੋਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਏ ਜਾਂ ਰਾਹ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਟ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਵਾਧੂ ਸਾਮਾਨ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਬਿਲਟੀਆਂ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਕੇ ਤਿਆਗੀ ਦਾ ਬਿਗਲ ਵਜਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਕਾਫ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਤਹਿ ਵਿਚ ਲੋੜ-ਪੀੜ ਨਾਲ ਫਿਸਿਆ ਦਿਲ ਵੀ ਹਉਂਕੇ

ਭਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਪਲਟਣ ਲਈ ਇਕ ਸਪੈਸ਼ਲ ਗੱਡੀ ਨੀਯਤ ਹੋਈ। ਅਸੀਂ ਰਫਲਾਂ ਮੰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾਈ ਤੇ ਮਾਮੂਲੀ ਬਿਸਤਰੇ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਮੱਲ ਲਈਆਂ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ 'ਯਾ ਅਲੀ ਤੇ ਅਲਾ ਹੁ ਅਕਬਰ' ਪੁਕਾਰਿਆ, ਗੱਡੀ ਤੁਰ ਪਈ। ਸਿਪਾਹੀ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਜੁਟ ਪਏ। 'ਕਿਉਂ ਬਈ, ਵਿਆਹਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਹੁਣ ਛੱਡੋ ਕਿੰਨੇ ਚੰਗੇ ਹਨ, ਨਾ ਵਿਛੜੇ, ਨਾ ਹੰਝੂ ਡੋਲ੍ਹੇ। ਦਮ ਦਾ ਦਮ ਧੌਖਾ ਨਾ ਗਮ।'

'ਬਹੁਤਾ ਮਾਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੁਣ ਬਿਗਾਨਿਆਂ ਗੋਚਰੀਆਂ ਹੀ ਛੱਡ ਚੱਲੇ।'

'ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਰਗਿਆਂ ਹੀ ਆ ਕੇ ਸੰਭਾਲਣੀਆਂ ਨੇ, ਵਿਆਹਿਆਂ ਤੇ ਸਭਨਾਂ ਮਰ ਜਾਣਾ ਦੋਂ ਜੰਗ ਵਿਚ।'

'ਜੇ ਇਹ ਨਾ ਮਰੇ ਫਿਰ ਸਾਡੀ ਵਾਗੀ ਕਦੋਂ ਆਵੇਗੀ। ਰੱਬ ਕੁਝ ਸੋਚ ਕੇ ਹੀ ਜੰਗ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ।'

ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹਾਂ ਤੇ ਪਿਆਰ ਭੁੱਖ ਚਮਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਛੇੜ ਛਾੜ ਕਾਫੀ ਜਾਗੀ ਸੀ, ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਣਾ ਦੁਖ ਭੁਲਾਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲੱਗਾ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, 'ਵਿਆਹਿਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਅਨੰਦ ਵੇਖ ਲਿਆ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਗੱਲ ਕਰ ਕੇ ਢਿੱਡ ਭਰਨ ਨਾਲੋਂ ਹੋਰ ਕੀ ਮਾਣਿਆ ਹੈ?'

'ਹੋਰ ਵਿਆਹਿਆਂ ਨੇ ਸਾਥੋਂ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਖੋਹ ਲੈਣੀਆਂ ਨੇ।'

ਇਕ ਮੈਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗਾ, 'ਸਜਣਾ! ਆਖ ਨਾ ਆਖ ਤੂੰ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਵਿਆਹਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦੋਂ।'

'ਰੱਨ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਗਲੋਂ ਲਾਹੁੰਦਾ ਔਖਾ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ?'

ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ-ਸੁਣ ਹੱਸੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ।

'ਨਹੀਂ ਭਰਾਵੇ! ਮੈਂ ਵਿਆਹਿਆਂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ।' ਇਹ ਆਖਣ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਸ਼ਰਮ ਜਿਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ।

'ਏਥੇ ਤੇ ਮੰਗਣੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਚਿੱਤ ਵਿਚ ਮੁਸਮੂਸੀਆਂ ਉੱਠਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਨੇ।'

'ਕੱਛ ਵਿਚ ਵੇਜਲੀ ਲੈ ਕੇ ਘਰੋਂ ਤੁਰਿਆ ਦੋਂ ਚਾਕਾ ਤੂੰ,

ਪੱਤਣ ਦੂਰ ਏਥੋਂ ਤੇਰੀ ਹੀਰ ਪਿਆਰੀ ਦਾ।'

'ਵਾਹ ਓਏ ਮੁੰਡਿਆ! ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਈ ਚਿੱਤ ਖੁਸ਼। ਕੁਝ ਜਾਣਦਾ ਦੋਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਸੁਣਾ।'

'ਕੋਠੇ ਉੱਤੇ ਕੋਠੜੀ ਹੋਠ ਵਗੇ ਦਰਿਆ,

ਦਿਲ ਮਿਲਣੇ ਨੂੰ ਲੱਚਦਾ, ਬਗਲਾ ਬਣ ਕੇ ਆ।'

'ਹੱਥ ਵਿਚ ਬਗਲੀ ਜੋਗੀ ਮੰਗਦਾ ਫਿਰਦਾ ਖੋੜਿਆਂ 'ਚ

ਬੋਲੀ ਇਕ ਕੁੜੀ ਨੇ ਤ੍ਰਿਵਣ ਵਿਚੋਂ ਮਾਰੀ।

ਕੰਢੇ ਇਸ਼ਕ ਬਨਾਂ ਤੇ ਮੌਜਾਂ ਮਾਣੀਆਂ ਚਾਕ ਬਣ,

ਢੂਹੀ ਬੋਲੇ ਖਾ ਹੁਣ ਬਣਿਆ ਫਿਰੇ ਭਿਖਾਰੀ।?

ਕੰਨ ਪੜਵਾ ਲਏ ਤੇ ਸੁਆਹ ਸਿਰ ਵਿਚ ਪਾਈ ਵੇਖ ਲੋ,

ਕੀ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰਵਾਵੇ ਰੰਨ ਸੁਹਣੀ ਦੀ ਯਾਰੀ।

ਉਧਰ ਘਿਉ ਖਿੱਚੜ ਹੈ ਹੀਰ ਨਾਲ ਸੈਦੇ ਦੇ,

ਸਾਂਗ ਮਾਰ ਕੁੜੀ ਨੇ ਹਿੱਕ ਰਾਂਝੇ ਦੀ ਪਾੜੀ।'

'ਆਹ! ਮੌਜਾਂ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਬਿਆ ਗਈ ਮਨ ਪ੍ਰਚਾਉਣ ਨੂੰ ਮਸ਼ੀਨ।'

ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਉੱਚੀ ਜੇਹੀ ਕਿਹਾ ਤੇ ਸਾਰੇ ਹਸਦੇ ਹੋਏ, 'ਆਹੋ ਆਹੋ' ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ।

ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਗੱਡੀ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਸਟੇਸ਼ਨ ਛੱਡ ਆਈ। ਇਕ ਜੰਕਸ਼ਨ ਤੇ ਆ ਕੇ ਖਲੋਤੀ। ਕਿਸੇ ਚਾਹ ਪੀਤੀ ਕਿਸੇ ਪਾਣੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਰਸਾਲਾ ਲੈ ਲਿਆ। ਅਸੀਂ ਪੂਰਬੀ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਜਦੋਂ ਗੱਡੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਲੰਘ ਗਈ ਤਦੋਂ ਲਾਈਨ ਲਾਈਨ ਦੋ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਇਕ ਸੂਟ ਕੇਸ ਚੁੱਕੀ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਫੌਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਏ, ਕਈਆਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਗੱਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਵੀ ਕੀਤੇ। ਮੈਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹਟਾਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, 'ਭਰਾਵੇ! ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜੰਗ ਵਿਚੋਂ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਮੁੜ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਉਣਾ ਦੋਂ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਲੜਨ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਯੁਵਤੀਆਂ ਸਾਡੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਹੀ ਮੌਤ ਨਾਲ ਘੁਲਣ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਨਫਰਤ ਭਰ ਕੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਤਹਿਜੀਬ, ਇਖਲਾਕ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਬੜੀ ਜ਼ੁਮੇਵਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਫਸੋਸ! ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਦੇ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਆਪਣੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਗੱਦੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਤੰਗ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ।'

ਸਾਰੇ ਡੱਬੇ ਵਿਚ ਚੁੱਪ ਜਿਹੀ ਵਰਤ ਗਈ, ਪਰ ਇਕ ਮਸਖਰੇ ਜਿਹੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਓ ਯਾਰ ਕੀ ਲੋਹੜਾ ਆ ਗਿਆ ਜੇ ਬੋੜਾ ਦਿਲ ਪਰਚਾ ਲਿਆ। ਖ਼ਬਰੋਂ ਰੱਬ ਨੂੰ ਕੀ ਭਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਕੀ ਕੀ ਦੁਖ ਦੇਖਣੇ ਆ।'

'ਹੋਵੇਗਾ ਓਹੀ ਕੁਝ ਜੋ ਅਸੀਂ ਕਰ ਦੇਵਾਂਗੇ। ਸਿਪਾਹੀ ਹੀ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀਆਂ ਤਕਦੀਰਾਂ ਪਲਟਦੇ ਹਨ। ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਦੋਵੇਂ ਰਲ ਕੇ ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਚਾਹੇ ਕਰ ਲੈਣ।'

'ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ 'ਨੂਹ ਠਾਹ' ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਆਉਂਦਾ ਨਹੀਂ। ਹਾਂ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਦੇ ਨਹੀਂ, ਜਿਧਰ ਨੂੰ ਜਾਵਾਂਗੇ ਇਕ ਵਾਰ ਰਾਹ ਵਿਹਲਾ ਕਰਦੇ ਤੁਰੇ ਜਾਵਾਂਗੇ।'

'ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ ਇਹੋ ਧਰਮ ਹੈ, ਜੋ ਅੱਗੇ ਹੀ ਵਧਦਾ ਜਾਵੇ।'

ਗੱਡੀ ਤੁਰੀ ਹੀ ਗਈ, ਸਮਾਂ ਘੰਟੇ ਤੇ ਦਿਨ ਬਣ ਲੇਖਦਾ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਫੱਟਿਆਂ ਤੇ ਸੌਂਦੇ ਜਾਗਦੇ ਰਾਤ ਵੀ ਲੰਘਾ ਦੰਦੇ ਸਾਂ। ਸਫ਼ਰ ਵਿਚ ਮੇਲ ਲੱਭਣੇ ਦੀ ਜੰਮ ਗਈ। ਮੁੜਕਾ ਆ ਆ ਪਿੰਡਾ ਮੁਸ਼ਕ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਦਿਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਵਿਚ ਰਲਿਆ ਮਿਲਿਆ ਰਹਿੰਦਾ

ਸਾਂ, ਪਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਪਾਲ ਦੇ ਸੁਫਨਿਆਂ ਵਿਚ ਨਿਤ ਇਕ ਨਵੀਂ ਦੁਨੀਆ ਵਸਾ ਕੇ ਉਜਾੜ ਲੈਂਦਾ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਪੱਥਰ ਹੋ ਕੇ ਲੜਨ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮੇਰਾ ਧਰਮ ਸੀ, ਪਰ ਇਕ ਜਮਾਨਾ ਤੇ ਦੁਨੀਆ ਜਾਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੇਮ ਆਦਿ ਤੋਂ ਹੀ ਅਮਨ ਦਾ ਸੁਭ-ਇਛਕ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦੋ ਰਾਤਾਂ ਤੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਪਿਛੋਂ ਅਸੀਂ ਹਾਵੜੇ ਜਾ ਉਤਰੇ। ਕਲਕੱਤੇ ਛਾਉਣੀ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਸਾਡੀ ਪਲਟਨ ਨੇ ਤੰਬੂ ਜਾ ਲਾਏ।

ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਉਥੇ ਵੀ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਚਾਲੇ ਪਾਉਣੇ ਪਏ, ਆਖਰ ਅਸੀਂ ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਜਾਪਾਨੀ ਸਾਰਾ ਬਰੂਮਾ ਮਾਰ, ਹਮਲਾ ਕਰਨੇ ਰੁਕ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਦੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜ਼ੋਰ ਆਰੰਭ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਜਿਥੇ ਸਾਡੇ ਕੈਂਪ ਲਗੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਹ ਇਲਾਕਾ ਜੰਗਲੀ ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਸੀ। ਇਕ ਨਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਤੇ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨੂੰ ਤੋਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਬੜੀ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸੀ। ਨਾ ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਤੇ ਟਿਕਾਣਾ। ਕਦੇ ਗੋਲੀ ਕਿਤੇ ਆਉਂਦੀ ਸੀ, ਕਦੇ ਕਿਤੇ। ਅਸੀਂ ਕਿ ਗੋਲੇ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਵੀਹ ਚਲਾਉਂਦੇ ਸਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਸਾਮਾਨ ਦੀ ਕੋਈ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਹਰ ਨਿੱਕਾ ਮੋਟਾ ਹਮਲਾ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਸਾਡਾ ਤੋਪਖਾਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਨੱਠ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦੇਂਦਾ।

ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਹਮਲੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮਿਲਿਆ। ਸਾਡੇ ਸੂਹੀਆਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਦਿੱਤਾ, ਜੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਅੱਠ ਮੀਲ ਤਕ ਕੋਈ ਟਿਕਾਣਾ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਪੰਜ-ਪੰਜ ਸੱਤ-ਸੱਤ ਦੀਆਂ ਟੋਲੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੰਗਲੀ ਘਾਹ ਗੋਡੇ ਗੋਡੇ ਤੋਂ ਲੱਕ-ਲੱਕ ਤਕ ਸੀ। ਮੱਛਰ ਏਥੋਂ ਬਹੁਤਾ ਮੋਟਾ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ। ਮਲੇਰੀਏ ਦੇ ਬਚਣ ਤੋਂ ਕੁਨੀਨ ਦੀਆਂ ਸਾਨੂੰ ਹਰ ਹਫਤੇ ਵੀਹ ਪੰਝੀ ਗੋਲੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਏਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਿਪਾਹੀ ਮਲੇਰੀਏ ਨਾਲ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਹੀ ਜਾਂਦੇ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਤਾਪ ਉਕਾ ਹੀ ਨਾ ਚੜ੍ਹਿਆ।

ਸਫ਼ਰਮੈਨਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਅਸਾਂ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕੀਤਾ, ਪਾਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਤੋਂ ਕੋਈ ਰੋਕ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਬਹੁਤੇ ਜਾਪਾਨੀ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਜਾਣ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਾਪਾਨੀ ਜਾਨ ਤੋੜ ਕੇ ਲੜਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਰਦੇ ਦਮ ਤਕ ਉਹ ਲੜਨ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹਟਦੇ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਖਾਸ ਵਰਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪੈਰੀਂ ਬੂਟ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਬੜਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਾਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਲੜਦੇ ਸਨ। ਸਾਡੀਆਂ ਪਿਠਾਂ ਤੇ ਵੀਹ ਵੀਹ ਸੇਰ ਦੇ ਬੁਚਕੇ ਹੁੰਦੇ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਸਾਡੇ ਹਮਲੇ ਅਗੇ ਕੋਈ ਵਾਹ ਨਾ ਗਈ, ਅਸੀਂ ਨਦੀ ਤੋਂ 15 ਮੀਲ ਤਕ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਮਲ ਲਿਆ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਜੰਗਲ ਵਧੇਰੇ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਦੋ ਪਹਾੜੀਆਂ ਸਨ। ਅਸਾਂ ਗੋਲਾ ਬਾਰੂਦ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਫੂਕਿਆ। ਸਾਨੂੰ ਸਾਮਾਨ ਤੇ ਖੁਰਾਕ ਦੀ ਥੋੜ੍ਹ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਾਮਾਨ ਤੇ ਖੁਰਾਕ ਤੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਤੰਗ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਦੇ ਹਾਰਨ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਕਾਰਨ ਸੀ।

ਲੜਾਈ ਤਕਰੀਬਨ ਬੰਮ ਗਈ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਪਲਟਣ ਦੇ ਰਲੇ ਮਿਲੇ ਚੰਦਾਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਦਸਤਿਆਂ ਦੀ ਸੂਹ ਲੈਣ ਲਈ ਲੱਗੀ। ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਕਿੰਨੇ ਬਕ ਗਏ ਸਾਂ, ਪਰ ਜਾਣੋਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਾਂ? ਫੌਜੀ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਹਿਮਤ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹਾਰਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਦੇਖ ਭਾਲ ਲਈ ਚਲ ਪਏ। ਪੱਗਾਂ ਵਿਚ ਜੰਗਲੀ ਵੇਲਾਂ, ਪੱਤੇ ਤੇ ਟਾਹਣੀਆਂ ਟੰਗ ਲਈਆਂ, ਤਾਂ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੂਰੋਂ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਧੱਖਾ ਖਾਵੇ। ਤਿੰਨ ਟੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋ ਕੇ ਅਸੀਂ ਏਧਰ ਉਧਰ ਨਿਕਲ ਤੁਰੇ। ਸਾਡੀ ਟੋਲੀ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਂਵਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਜੁਆਨ ਸੀ, ਉਂਜ ਪਰੇਡਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਦੇ ਸਾਡੇ ਵੀ ਰੰਗ ਥੋੜ੍ਹੇ ਕਾਲੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦੇ ਵੀ ਦਾਗ ਸਨ, ਉਸ ਮੇਰੇ ਵਲ ਮੁਸਕਾਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, 'ਭਰਾਵਾ! ਤੇਰਾ ਕਿਹੜਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੈ?'

'ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ'

'ਤਾਂ ਤੇ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਗਰਾਈਂ ਏਂ?' ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਜੱਫੀ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਅਸੀਂ ਮੋਤ ਦੀ ਵਾਦੀ ਵਿਚ ਨਿਪੜਕ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਇਕ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਇਕ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਆਇਆ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਭਜਗੇ ਘਾਹ ਵਿਚ ਮੂਧੇ ਹੋ ਗਏ। ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਲੰਘ ਗਿਆ, ਅਸੀਂ ਮੁੜ ਉਠ ਕੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਤਿੰਨ ਕੁ ਮੀਲ ਤਕ ਹੀ ਅਸੀਂ ਮਸਾਂ ਫਿਰ ਸਕੇ। ਕਿਸੇ ਜਾਪਾਨੀ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਨਾ ਹੋਇਆ, ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਗੋਲੀਆਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੇ ਚਲਾਈਆਂ। ਸਾਡੇ ਹੋਰ ਵੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਵਾਲੇ ਦਸਤੇ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ।

ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਚੌਕੇਨੇ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ ਨਿਭਾਈ। ਅਸਾਂ ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਰਾਤ ਕੱਟੀ। ਸਵੇਰ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਬਿਗਲ ਤੋਂ ਇਕ ਘੰਟਾ ਪਹਿਲਾਂ ਖ਼ਤਰੇ ਦੀ ਘੰਟੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਨੀਂਦਰ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ। ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਵਰਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਲਾਹੁੰਦੇ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਠ ਕੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕਿਟ ਬੈਗ ਬੰਨ੍ਹੇ ਤੇ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਪਤਾ ਲਗਾ ਜੋ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਜਾਪਾਨੀ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਹਾਂ। ਝਟ ਵਾਇਰਲੈੱਸ ਰਾਹੀਂ ਪਿਛੇ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਕਲ੍ਹ ਸ਼ਾਮ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਹੀ ਸਾਡੇ ਟਿਕਾਣੇ ਦਾ ਪਤਾ ਕਰ ਕੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਨੇ ਉਸ ਤੇ ਗੋਲੇ ਚਲਾਏ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਸਾਫ਼ ਬਚ ਕੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਤੇ ਹੀ ਛੇ ਸਤ ਪਾਸਿਓਂ ਗੋਲੀ ਆਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਪਾਸਿਓਂ ਗੋਲੀ ਆਵੇ, ਸਾਡੀਆਂ ਰਫ਼ਲਾਂ ਤੇ ਤੋਪਖਾਨਾ ਉਸ ਪਾਸੇ ਅੱਗ ਵਰ੍ਹਾ ਦੇਵੇ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਡਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ, ਸਗੋਂ ਗੁੱਝਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਅਸੀਂ ਦੋ ਦਿਨ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਰਹੇ, ਜਾਪਾਨੀ ਸਵਾਏ ਦੂਰੋਂ ਤੋਪ ਚਲਾਉਣ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਾ ਚੁੱਕੇ। ਸਾਨੂੰ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੇ ਸਮਾਨ ਤੇ ਖੁਰਾਕ ਬੇਹਿਸਾਬ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਹੋਰਾਨ ਸਾਂ ਕਿ ਜਾਪਾਨੀ ਹਮਲਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਸਾਡੇ ਕਮਾਂਡਰ ਨੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਘੇਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਟੁੱਟਦਾ, ਖ਼ਤਰਾ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਬੇ-ਹਿਸਾਬ ਗੋਲੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਤੇ ਸੁੱਟੇ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਜੰਗਲ

ਦੇ ਭੇਤੀ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਤੋਂ ਵਾਕਫ਼ ਸੀ। ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੇ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ।

ਜਦੋਂ ਸਿਪਾਹੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਲੜਦਾ ਹੈ, ਬਿਲਕੁਲ ਪੱਥਰ ਦਿਲ ਹੋ ਕੇ ਲੜਦਾ ਹੈ। ਭੈਣਾਂ ਭਾਈਆਂ ਦੇ ਮੋਹ ਵੀ ਉਦੋਂ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਪਾਹੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਣਖ ਨੂੰ ਵੱਟਾ ਲਾਉਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਹੋਸਲੇ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ ਬੜਾ ਮਾਣ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਜਿਧਰ ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰੇ ਸਾਥੀ ਵਧ ਰਹੇ ਸੀ, ਉਸ ਪਾਸਿਓਂ ਇਕ ਜਾਪਾਨੀ ਤੋਪ ਗੋਲੇ ਚਲਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਘੇਰਾ ਕਰੀਬਨ ਟੁੱਟ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਤੋਪ ਖੋਹ ਨੈਣ ਨਈਂ ਨੇਮੇ ਪੈ ਕੇ ਵਧ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਇਕ ਗੋਲਾ ਅਚਾਨਕ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਫਟਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰੇ ਕਈ ਸਾਥੀ ਚਮਕੀ ਹੋ ਗਏ। ਪੂਰੇ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦਮ ਘੁਟਦਾ ਜਾਪਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ।

12

ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਆਈ, ਮੈਨੂੰ ਟਿਊ ਪਰਤੀਤ ਹੋਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਇਕ ਮੰਜੇ ਤੇ ਪਿਆ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਮੱਥੇ ਵਿਚ ਖੁਰਕ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਖੁਰਕਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਮੰਜੇ ਤੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਦੇਖਣ ਨਈਂ ਆਖਾਂ ਚੋਰ ਨਾ ਕੇ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਸਦਾ। ਮੈਂ ਹੱਥ ਨਾਲ ਆਖਾਂ ਟੋਹੀਆਂ, ਉਧਨਾਂ ਤੇ ਪੱਟੀ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਨੂੰ ਆਖਾਂ ਤੋਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਮੇਰੀ ਹਿੱਕ ਤੇ ਰਖ ਦਿੱਤੇ। ਕੁਝ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਫੜਨ ਵਾਲਾ ਕੌਣ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਮੱਥੇ 'ਚ ਪੀੜ ਨਿਕਲੀ ਮੈਂ ਸੋਚਾ ਹੱਥ ਚੋਰ ਦੀ ਮੱਥੇ ਤੇ ਮਾਰਿਆ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ 'ਉਹ' ਕਹਿ ਕੇ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜ ਲਿਆ।

ਮੈਂ ਹੌਲੀ ਜਿਹਾ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਸੀਂ ਕੌਣ ਹੋ?'

'ਮੈਂ ਨਰਸ ਹੂੰ।' ਕਿਸੇ ਨੇ ਬੜੀ ਹੈਕੜ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

'ਮੈਂ ਨਰਸ ਹੂੰ।' ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਚਮਕ ਬਣ ਕੇ ਬਹਿ ਗਏ।

'ਕੀ ਮੈਂ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਹਾਂ?'

'ਜੀ ਹਾਂ।'

'ਤੁਸੀਂ ਕਿੰਨਾ ਰੁੱਖਾ ਬੋਲਦੇ ਹੋ ਨਰਸ! ਚਮਕੀ ਸਿਪਾਹੀ ਹਮਦਰਦੀ ਦੇ ਭੁੱਖੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।'

'ਡਾਕਟਰ ਕਾ ਧੁਕਮ ਹੈ, ਆਰਾਮ ਕਰੋ।'

'ਹੱਛਾ ਨਰਸ!'

136 / ਪਾਲੀ

ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਿਆ, ਪਰ ਨਰਸ ਦੇ ਵਤੀਰੇ ਨੂੰ ਬੋੜੇ ਗੁੱਸੇ ਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਵਿਚ ਆਨੁਵ ਕਰਨ ਲਗਾ। ਨਰਸਾਂ ਬੜੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?'

'ਨਰਸ ਤੁਸਾਂ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ?'

'ਚੁੱਪ! ਕਿਓਂ ਮਤਲਬ?'

'ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਲਈ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਏਨਾ ਕੌੜਾ ਬੋਲਦੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਸੱਚ ਕਹਿਦਾ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸ਼ਰੂਰ ਪਿਆਰ ਕਰੋ। ਤੁਹਾਡੀ ਬੋਲੀ ਸ਼ਹਿਦ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ।'

'ਸਿਪਾਹੀ ਆਰਾਮ ਕਰੋ!'

ਮੈਂ ਫਿਰ ਖਾਮੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਬੋੜੇ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਬੂਟਾਂ ਦਾ ਖੜਾਕ ਹੋਇਆ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੇਰੇ ਬਾਂਹ ਨੰਗੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਸੂਲ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਮਝਿਆ ਮੈਨੂੰ ਇਜੇਕਸ਼ਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਬਹੁਤ ਪੀੜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਪੱਲੀ ਪੱਲੀ ਫਿਰ ਮਥੇ ਤੋਂ ਹੀ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ। ਸਾਰੇ ਮਥੇ ਤੇ ਸਿਰ ਤੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਪੱਟੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਉੱਘ ਜਿਹੀ ਪਰਤੀਤ ਕਰਦਾ ਫਿਰ ਸੋ ਗਿਆ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਸੁੱਤਾ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਇਕ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ, 'ਸਿਪਾਹੀ!' ਇਹ ਨਰਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ, ਪਰ ਅੰਤਕੀ ਕੁਝ ਨਰਮ ਸੀ।

'ਹਾਂ ਸੀ! ਮੈਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

'ਦੁੱਧ ਪੀਓ! ਉਸ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਚਮਚਾ ਲਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

ਮੈਂ ਮੂੰਹ ਅੱਡ ਦੋਂਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਉਹ ਚਮਚੇ ਭਰ ਭਰ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਉਂਦੀ ਰਹੀ। ਦੁੱਧ ਪੀ ਨੈਣ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਕਪੜੇ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਮੂੰਹ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

'ਤੁਸੀਂ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਹੋ ਨਰਸ!...'

'ਪਰ ਕਿਓਂ?' ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਬੜੀ ਫਿੱਕੀ ਸੀ।

'ਆਪਣੀ ਸੇਵਾ ਜਿੰਨਾ ਜੇ ਬੁਲੋਂਦੇ ਵੀ ਮਿੱਠਾ।'

ਉਸ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਿੰਨੀ ਵਾਰ ਉਹ ਬੋਲਦੀ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਉਨੀ ਵਾਰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਘਟਦਾ ਜਾਪਦਾ।

'ਨਰਸ ਕੀ ਵਕਤ ਹੈ?'

'ਬਾਮ ਕੇ ਪਾਂਚ।'

ਨਰਸ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਵਿਚ ਦੋ ਦਿਨ ਬੀਤ ਗਏ। ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਜਾਂ ਕਿਤੇ ਡਾਕਟਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਝਾੜ ਦੇਣ ਵਾਲਾ। ਮੱਥੇ ਦੀ ਪੱਟੀ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਨਿਤ ਹੀ ਦਵਾਈ ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ, ਪਰ ਆਖਾਂ ਦੀ ਪੱਟੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਪਦੇ ਦੇ ਪਾਸੇ ਵੀ ਦੁਖਣ ਲਗ ਪਏ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਉਠ ਕੇ ਬੈਠਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ।

'ਨਰਸ! ਮੈਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨਾ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਬੁਲਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।'

137 / ਪਾਲੀ

‘ਰਿਆ ਬਾਤ ਹੈ?’

‘ਮੇਰੀਆਂ ਐਂਡਾ ਈ ਪੰਨੀ ਕਦੋਂ ਮੁਲ੍ਹੇਰੀ?’

‘ਕਲ੍ਹ’

‘ਬਹੁਤ ਸੁਕਰੀਆ’

‘ਸਿਪਾਹੀ! ਆਪ ਨੇ ਕਿਸੀ ਕੋ ਪਿਆਰ ਕੀਆ ਹੈ?’

‘ਹਾਂ ਨਰਸ’

ਮੈਂ ਹਉਕਾ ਲੈਦਿਆ ਕਿਹਾ, ਪਰ ਮੈਂ ਹੋਰਾਨ ਸਾਂ ਕਿ ਨਰਸ ਨੇ ਮੈਥੋਂ ਇਹ ਸਵਾਲ ਕਿਉਂ ਪੁਛਿਆ?

‘ਕਈ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਕੋ ਯਾਦ ਭੀ ਕੀਆ ਹੈ?’

‘ਪ੍ਰੀਤੀ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਭੁੱਲ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਨਹੀਂ। ਪਿਆਰੀ ਦੀ ਯਾਦ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਰਸ! ਜੇ ਤੁਸਾਂ ਪ੍ਰੀਤ ਕਰ ਕੇ ਵੇਖੀ ਹੁੰਦੀ, ਫਿਰ ਜਾਣਦੇ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਕੀ ਇਲਾਹੀ ਸੁਆਦ ਹੈ।’

‘ਮੈਂ ਇਸ ਕੋ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦੀ ਹੂੰ।’

‘ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਕਿਸੇ ਸੁਆਦ ਨਹੀਂ ਡਿਠਾ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਉਸ ਦੀ ਰਾਏ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਪਿਆਰ ਟੱਬੀ ਦਾਤ ਹੈ ਨਰਸ’

‘ਹੱਛਾ! ਹੋਰੀ, ਅਬ ਆਰਾਮ ਕਰੋ?’

ਨਰਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਇਉਂ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋਏ ਜ਼ਖ਼ਮ ਨੂੰ ਫਿਰ ਉਚੇੜ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਬੋਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਹੀ ਆਰਾਮ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਖਾਣ ਪੀਣ ਨੂੰ ਵੀ ਦੇਂਦੀ ਤੇ ਆਪ ਹੀ ਹੱਥ ਮੂੰਹ ਸਾਫ਼ ਕਰਦੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਉਸ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੀ ਸੀ। ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਖੜਾਕ ਹੌਲੀ ਹੁੰਦੀ ਬਿਲਕੁਲ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ। ਨਰਸ ਕਮਰੇ ਵਿਚੋਂ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਵਿਹਲ ਲਭ ਕੇ ਗੁਣਗੁਣਾਉਣ ਲੱਗਾ :—

ਰੋਰੀ ਯਾਦ ਸਤਾਵੇਂ

ਇਕ ਪਲ ਚੈਨ ਲੈਣ ਨਾ ਦੇਵੇ, ਮੁੜ ਮੁੜ ਪਈ ਰੁਆਵੇਂ।

ਸੁਪਨੇ ਦੇ ਵਿਚ ਬਾਹਾਂ ਚੁੱਕ ਚੁੱਕ ਮੁੜ ਛਾਤੀ ਤੇ ਟੇਕਾਂ,

ਖਾਲੀ ਸੋਜ ਤੇ ਲੋਥ ਤੜਪਦੀ, ਚੁੱਪ ਹਨੇਰਾ ਦੇਖਾਂ,

ਮੁਰਦਾ ਜਿਸਮ ਪਿਆਰ ਬਿਨਾ ਇਹ, ਰੂਹ ਨੂੰ ਕੌਣ ਲਿਆਵੇਂ।

ਤੋਰੀ ਯਾਦ ਸਤਾਵੇਂ।

ਇਕ ਪਲ ਚੈਨ ਲੈਣ ਨਾ ਦੇਵੇ, ਮੁੜ ਮੁੜ ਪਈ ਰੁਆਵੇਂ।

...

ਪੈਰਾਂ ਦਾ ਖੜਾਕ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਹੀ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਪੁਛਣ ਲਗਾ, ‘ਨਰਸ’

‘ਮੈਂ ਹੂੰ ਬਾਬੂ ਜੀ ਝਾੜੂ ਵਾਲਾ’

‘ਝੰਡਾ ਰੁੱਖੋਂ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਨਰਸ ਦੇ ਕਿਤੇ’

‘ਫੌਜ ਅਭੀ ਆਰੀ ਹੈ ਬਾਬੂ ਜੀ’

‘ਏਰਾ ਕੀ ਨਾਂ ਹੈ?’

‘ਰਾਮੁ ਹੈ ਜੀ’

‘ਰਾਮੁ ਇਹ ਨਰਸ ਕਿੰਨਾ ਢਿੱਕਾ ਬੋਲਦੀ ਹੈ’

‘ਨਹੀਂ ਬਾਬੂ ਜੀ! ਐਸਾ ਤੇ ਨਹੀਂ। ਯਿਹ ਨਰਸ ਤੋਂ ਤਮਾਮ ਨਰਸੋਂ ਸੇ ਅੱਛੀ ਹੈ; ਪੰਜਾਬਣ ਦੇ ਨਾ ਬਾਬੂ ਜੀ’

‘ਕੀ ਇਹ ਨਰਸ ਪੰਜਾਬਣ ਹੈ?’ ਮੈਂ ਹੋਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਰਾਮੁ ਤੋਂ ਪੁਛਿਆ।

‘ਹਾਂ ਬਾਬੂ ਜੀ! ਬੜੇ ਅੱਛੇ ਦਿਲ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਆਪ ਪਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਮਿਹਰਬਾਨ ਹੈ’

ਉਸ ਝਾੜੂ ਦੇਂਦੇ ਨੇ ਕਿਹਾ।

‘ਮੇਰੇ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਹੈ?’ ਮੈਂ ਹੋਰ ਵੀ ਹੋਰਾਨੀ ਨਾਲ ਪੁਛਿਆ।

‘ਦੇਖੋ ਨਹੀਂ ਬਾਬੂ ਜੀ! ਤਮਾਮ ਸਿਪਾਹੀ ਤੋਂ ਹਸਪਤਾਲ ਮੇਂ ਹੈਂ, ਐਰ ਆਪ ਨਰਸ ਕੋ ਕੋਪ ਮੇਂ ਹੈਂ। ਵੇਹ ਆਪ ਕੀ ਬਹੁਤ.....’

ਮੈਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਕਾਹਲਿਆਂ ਪੁਛਿਆ, ‘ਕੀ ਮੈਂ ਨਰਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਟੈਂਟ ਵਿਚ ਹਾਂ?’

‘ਕਿਆ ਬਾਬੂ ਜੀ ਆਪ ਕੋ ਯਿਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ। ਮੁਝ ਸੇ ਮਸਖਰੀ ਨਾ ਕਰੋ ਜੀ’

‘ਰਾਮੁ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਮਸਖਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਤੂੰ ਸਚ ਦਸ, ਇਹ ਨਰਸ ਕੌਣ ਹੈ?’

‘ਪੰਜਾਬਣ ਤੇ ਹੈ ਬਾਬੂ ਜੀ! ਤਮਾਮ ਇਸ ਕੋ ‘ਸੁਹਣੀ ਨਰਸ’ ਬੋਲਤਾ ਹੈ।’

‘ਪਰ ਰਾਮੁ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਟੈਂਟ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਲਿਆਈ?’

‘ਯੇਹ ਮੈਂ ਕਿਆ ਜਾਨੂੰ।’

ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਹੋਰਾਨੀ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਰਾਮੁ ਝਾੜੂ ਦੇ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਨਰਸ ਨੂੰ ਕਾਹਲਿਆਂ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਕਦੋਂ ਆਵੇ ਤੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਪੁੱਛਾਂ। ਰਾਮੁ ਦੀ ਗੱਲ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ, ਪਰ ਉਹ ਯਕੀਨ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਵਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਪੁਛਿਆ, ‘ਨਰਸ?’

‘ਹਾਂ ਕਹੋ ਕਿਆ ਬਾਤ ਹੈ?’

‘ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਹੋ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਕਿਉਂ ਬੋਲਦੇ ਹੋ?’

‘ਆਪ ਕੋ ਯਿਹ ਕੌਣ ਕਹਿਤਾ ਹੈ?’ ਉਸ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ।

‘ਹੁਣ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕਾਹਲਾ ਜਵਾਬ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗਵਾਹ ਹੈ।’

‘ਸਿਪਾਹੀ ਚੁੱਪ ਰਹੋ ਐਰ ਆਰਾਮ ਕਰੋ।’

‘ਮੇਰੀ ਆਤਮਾ ਓਨਾ ਚਿਰ ਆਰਾਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ

ਨਹੀਂ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਕਿ ਮੈਂ ਹਸਪਤਾਲ ਦੀ ਬਜਾਏ ਤੁਹਾਡੇ ਆਪਣੇ ਟੈਟ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਹਾਂ ?

‘ਸਿਪਾਹੀ ਆਪ ਪਾਗਲ ਤੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਏ।’

‘ਜਿਹੜਾ ਕੁਝ ਮੈਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਜੇ ਉਹ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਤਦ ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰ ਪਾਗਲ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਪਾਗਲ ਹੋਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਜਿਹੜੇ ਅਸਲੀਅਤ ਲੁਕਾ ਰਹੇ ਹੋ।’

‘ਬਸ ਮੈਂ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੂੰ ਆਰਾਮ ਕਰੋ।’

‘ਮੈਂ ਨਰਸ ਪੁੱਛ ਕੇ ਛੱਡਾਂਗਾ।’ ਮੈਂ ਉਂਗਲ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

‘ਹੱਛਾ ਕਲ੍ਹ ਮਾਲੂਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।’

‘ਨਰਸ ਮੇਰੀ ਰਾਤ ਹੋਰਾਨੀ ਵਿਚ ਨਿਕਲਣੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ, ਹੁਣੇ ਦੱਸੋ ?’

‘ਕਰਤੋਂ ਹੋ ਆਰਾਮ ਯਾ ਬੁਲਾਊ ਡਾਕਟਰ ਕੋ।’

ਮੈਂ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਪੱਟੀ ਖਿਚ ਕੇ ਲਾਹ ਦਿਤੀ। ਪੱਟੀ ਲਾਹੁੰਦਿਆਂ ਸਿਰ ਦੇ ਜਖਮ ਨੂੰ ਬੜੀ ਪੀੜ ਹੋਈ, ਪਰ ਮੈਂ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਪਾਲ ਨੂੰ ਨਰਸ ਦੇ ਭੇਜ ਵਿਚ ਪਛਾਣ ਲਿਆ। ਉਸ ਮੇਰੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਮੁਸਕਾਇਆ ਕਿਹਾ, ‘ਇਹ ਤੁਸਾਂ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਕੀਤਾ।’

ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਆਪਣੀ ਹਿੱਕ ਤੇ ਘੁਟ ਲਏ ਅਤੇ ‘ਓਹ! ਪਾਲ!’ ਕਹਿਦੇ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਲਈਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਲੈ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਹੋਰਾਨੀ ਅਗੇਮ ਸੱਚ ਵਿਚ ਅਰੋਂਦ ਹੋ ਗਈ। ਸਾਇਦ ਪਿਆਰ ਨੇ ਰੂਹ ਤਕ ਰਸਾਈ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਮੁੜ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ, ਕਿਤੇ ਫੁਲੇਖਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਸੱਚ, ਸੱਚ ਹੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਭਾਸਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਵਾਂ ਨਰੋਆ ਹਾਂ। ਪਿਆ ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਅਮਰ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸੱਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਆਪਣੀ ਹਿੱਕ ਤੇ ਘੁਟਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ‘ਪਿਆ! ਮੈਥੋਂ ਐਨਾ ਲੁਕਾਅ?’

‘ਪ੍ਰੀਤਮ ਮਜਬੂਰੀ ਸੀ, ਦੱਖ ਨਾ ਮੈਂ ਕਿਨਾ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਬੁਰਾ ਬੋਲਦੀ ਰਹੀ ਹਾਂ।’

‘ਆਖਰ ਕਿਉਂ, ਮੈਂ ਇਹੀ ਤਾਂ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।’

‘ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਜਖਮੀ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਲਿਆਏ ਗਏ, ਕੁਦਰਤੀ ਮੈਂ ਵੀ ਓਥੇ ਹੀ ਸਾਂ। ਉਸ ਦਿਨ ਜਖਮੀ ਬਹੁਤ ਆਏ ਸਨ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਲਹੂ ਲੁਹਾਣ ਦੇਖ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਮੈਂ ਛੋੜੀ ਨਾਲ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਆਂਡ ਕਰ ਕੇ ਰੋਂਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਤਰਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਸਭ ਕੁਝ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਛੋੜੀ ਇਸ ਵਲ ਧਿਆਨ ਕਰੋ। ਡਾਕਟਰ ਮੰਨ ਗਿਆ।’

‘ਭਟਪਟ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਟਰੇਚਰ ਤੇ ਪਾ ਕੇ ਅੰਦਰ ਲਿਆਂਦਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੇਖਿਆ ਕਾਫ਼ੀ ਜਖਮ ਮੇਥੋਂ ਨੂੰ ਤਰਾਸਦਾ ਲੰਘ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਲਹੂ ਨਿਕਲ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ ਜਾਚੀ ਤੇ ਫਿਰ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਦਵਾਈ ਪਾ ਕੇ ਅਤੇ ਪਲਕਾਂ ਤੇ ਫੇਬੇ ਰਖ ਪੱਟੀ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੀ। ਡਾਕਟਰ ਹੋਰਾਂ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਕਿ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਪੱਟੀ ਨਾ ਖੋਲ੍ਹੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਬਾਹਰਲੀ ਲਾਈਟ ਤੋਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਚਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਅਜੇ ਆਪ ਦੀ ਪੱਟੀ ਕੋਲ੍ਹ ਖੋਲ੍ਹੀ ਸੀ।’

‘ਪਰ ਪ੍ਰਿਯਾ! ਸੂਰਜ ਤਾਂ ਛਿਪ ਗਿਆ ਹੈ, ਹੁਣ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚਾਨਣ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ। ਪੱਟੀ ਠੀਕ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਹੀ ਖੁਲ੍ਹੀ ਹੈ।’

‘ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦਿਲੋਂ ਕਿੰਨੀ ਮਜਬੂਰ ਸਾਂ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਖ਼ਤਰੇ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਹਰ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਲੋਟ ਕਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸਾਂ।’

‘ਹੋਰ ਤਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ! ਤੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੌੜੀ ਕਿਵੇਂ ਬੋਲਦੀ ਰਹੀ।’

‘ਡਾਕਟਰ ਹੋਰਾਂ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਹੋਸ਼ ਆਉਣ ਤੇ ਜੇ ਇਸ ਨੂੰ ਤੇਰਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਗਿਆ, ਤਦ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੀ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦੋ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਇਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਾ ਆਵੇ। ਮੈਂ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਰਹਾਂ। ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਟੈਟ ਵਿਚ ਰਖਾਂਗੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਜਾਹਰ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੀ। ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰਵਾ ਕੇ ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ ਏਥੇ ਲੈ ਆਈ।’

ਸਭ ਦੁਖ ਭੁਲ ਗਏ। ਕੋਣ ਆਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਥੇ ਵਸਦੀ ਦੁਨੀਆ ਉਜੜਦੀ ਹੈ, ਓਥੇ ਇਕ ਜਖਮੀ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਪੂਰਨ ਰੁਮਾਂਸ ਵਿਚ ਆਬਾਦ ਹੋਵੇਗੀ। ਕੀ ਪਤਾ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇਰੇ ਲਈ ਦਹਿ ਉਸਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੁਕਦਾ ਕਰਮ ਆਪਣੀ ਬਾਕੀ ਵਿਚ ਮਸਤਾਨੀ ਖੁਸ਼ੀ ਛੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ! ਕੀ ਪਤਾ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਿਯਾ ਮੇਰੇ ਮੁਕੇ ਕਰਮ ਦੀ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਮਸਤੀ ਰਲਵੀਂ ਹੋਵੇ।

‘ਪ੍ਰਿਯਾ! ਵਿਧਾਤਾ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਵਿਧ ਨਾਲ ਮਿਲਾਇਆ, ਪਰ ਤੂੰ ਨਰਸ ਕਿੱਦਾ ਬਣੀ ਤੇ ਫੌਜੀ ਸੇਵਾਦਾਰਨੀਆਂ ਵਾਲੀ ਨੌਕਰੀ ਕਿਉਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ?’

‘ਇਹ ਗੱਲ ਬੜੀ ਲੰਮੀ ਚੌੜੀ ਹੈ।’

‘ਕੀ ਮੈਂ ਇਸ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ?’

‘ਵਾਹ, ਤੁਹਾਥੋਂ ਲੁਕਾਈ ਹੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।’

‘ਫਿਰ ਦੱਸੋ ਨਾ!’

ਉਹ ਮੇਰੇ ਮੱਜੇ ਤੋਂ ਉਠੀ, ਇਕ ਢੱਕੀ ਹੋਈ ਪਲੇਟ ਚੁੱਕੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਦੁੱਧ ਪਾਇਆ, ਚੀਨੀ ਚਮਚੇ ਨਾਲ ਰਲਾਂਦੀ ਮੇਰੇ ਮੱਜੇ ਤੇ ਹੀ ਆ ਗਈ। ਪਾਲ ਜਿਧਰ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਓਧਰੇ ਤੁਰਿਆ ਫਿਰਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੀ ਉਸ ਵਿਚ ਹਰ ਆਰਜ਼ੂ ਗਵਾਚੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਦਰਿਆ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਡਿੱਗ ਕੇ ਦਰਿਆ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਸਾਗਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਿਯ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਜਦ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਗਵਾਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਓਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਵਾਟਾਂ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਚੇਤਨਤਾ ਦੇ ਅਨੰਦ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਹਸਤੀ ਇਕ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਪਾਲ ਹੋਲੇ ਜਹੇ ਮੱਜੇ ਤੇ ਬਹਿ ਗਈ। ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਜਖਮੀ ਹੋ ਕੇ ਕਾਫ਼ੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਪੂਰਨ ਸਿਹਤ ਦੇ ਨਿਬਾਨ ਸਨ। ਉਸ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਕੋਈ ਅਨੁਮਾਨ

ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਉਂ ਭਾਸਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸੁਹਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣੇ ਗਾਜ਼ੀ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਆ ਮਸਖਰੀ ਭਾਵ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਸੁਹਣੀ ਨਰਸ'।
 ਉਸ ਹਸਦਿਆਂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਗਲ ਤੇ ਪੋਲੀ ਜਿਹੀ ਚਪਤ ਜੜ ਦਿੱਤੀ।
 'ਲਓ, ਅੱਡ ਮੂੰਹ!' ਉਸ ਪਲੇਟ ਵਿਚੋਂ ਚਿਮਚਾ ਭਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।
 'ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਅੱਜ ਭੁੱਖ ਨਹੀਂ, ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਏ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਜਨਮ ਦੀ ਭੁੱਖ ਮਿਟ ਗਈ ਏ, ਸ਼ਾਇਦ ਹੁਣ ਭੁੱਖ ਤੇ ਵਾਸਨਾ ਰਹੀ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।'
 'ਬੜਾ ਖਾਣਾ ਪਵੇਗਾ।'
 'ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ।'
 'ਨਖਰੇ ਨਾ ਕਰੋ, ਜ਼ਰੂਰ ਬੜਾ ਖਾ ਲਵੋ।'
 'ਬਸ ਦਰਸਨ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਰੱਜ ਗਿਆ ਹਾਂ।'
 'ਖਾਤੇ ਹੋ ਯਾ ਬੁਲਾਊ ਡਾਕਟਰ ਕੋ।' ਉਸ ਗਲ ਦਾ ਤੋਲੀਆਂ ਠੀਕ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।
 ਸਾਡਾ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਹਾਸਾ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਮੂੰਹ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਚੌਲ ਖਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਪਾਲ ਤੋਲੀਏ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਸਾਫ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਪੋਲੀ ਜਿਹੀ ਫਿਰ ਚਪਤ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਸੇਵਾ ਦੇ ਇਵਜ਼ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਦਾ ਇਨਾਮ ਲੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਾਲ ਨੇ ਮੇਰੇ ਲੀੜੇ ਲਾਹ ਕੇ ਬਦਲ ਦਿੱਤੇ।
 'ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਨਰਸ ਵਾਲੀ ਡਰੈਸ ਲਾਹ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬਣ ਜਾਵੋ।'
 'ਕਿਉਂ! ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਠੀਕ।'
 'ਠੀਕ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਨਰਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਪੰਜਾਬਣ ਪਾਲ ਨੂੰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।'
 'ਓਹ! ਯੇਹ ਬਾਤ ਹੈ।'
 'ਤੁਸੀਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਬੋਲਦੇ ਹੁਣ ਕਿੰਨੇ ਪਿਆਰੇ ਲਗਦੇ ਹੋ।'
 'ਨਰਸ ਤੁਸਾਂ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ?' ਪਾਲ ਨੇ ਹੱਸਦਿਆਂ ਮੇਰੀ ਸਾਂਗ ਲਾਈ। ਮੈਂ ਵੀ ਉਸ ਵਾਂਗ ਹੀ ਕਿਹਾ, 'ਸਿਪਾਹੀ ਆਰਾਮ ਕਰੋ, ਤੁਮ ਕੋ ਇਸ ਸੇ ਕਿਆ।'
 ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਸਲਵਾਰ ਪਾਈ, ਫਿਰ ਉਸ ਗਾਊਨ ਲਾਹਿਆ। ਬੁਨੈਣ ਵਿਚ ਦੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਦਾ ਨੇਹੇਜ਼ ਮੈਨੂੰ ਸੌਦਾਈ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਵੇਖਣਾ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਮੀਟ ਸਕਦਾ। ਪਾਲ ਨੇ ਝੱਟ ਸ਼ਰਮਾਂਦਿਆਂ ਪਿੱਠ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਕਮੀਜ਼ ਪਾ ਲਈ। ਸਿਰ ਤੋਂ ਤਹਿ ਕੀਤਾ ਭੁਮਾਲ ਜਿਹਾ ਲਾਹ ਕੇ ਚੁੰਨੀ ਲੈ ਲਈ।
 'ਵਾਹ ਜੀ। ਤੁਸੀਂ ਨਰਸ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਸ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹੋ?'
 'ਕੀ ਨਰਸ ਬਣ ਜਾਣ ਤੇ ਇਸਤਰੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ?'
 'ਨਹੀਂ ਤਾਂ।'

'ਤੁਫ ਫਿਰ ਇਸਤਰੀ ਸ਼ਰਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ।'
 'ਇਹ ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਿਆਰੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਮਰਦ ਹਿਮਤ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਸ਼ਰਮ ਹਯਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ।'
 'ਪਾਲ ਨੇ ਮੰਜੇ ਤੇ ਬਹਿ ਕੇ ਮੇਰੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਨੱਪਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ,
 'ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਬੜੇ ਚਿਰ ਲਈ ਬਹਾ ਦੇਵੋ?'
 ਉਸ ਨੇ ਸਿਰਹਾਣਾ ਮੋਰੀ ਪਿੱਠ ਹੇਠਾਂ ਦੇ ਕੇ ਬਹਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਪਿਠ ਨੂੰ ਆਸਰਾ ਦੇਂਦੀ ਰੱਖਿਆ।
 'ਪਾਲ! ਤੂੰ ਤੇ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਿਆਣੀ ਹੋ ਗਈ ਏਂ, ਪਰ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਭੁਲਾ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ।'
 'ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਹੈ ਮਸਤਾਨਿਆਂ ਦਾ।'
 'ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਤੇ ਵੱਡਾ ਅਹਿਸਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ।'
 'ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਨਾ ਕੋਈ ਅਹਿਸਾਨ ਹੈ ਨਾ ਬਦਲਾ।'
 'ਤੂੰ ਤੇ ਪਾਲ ਸੱਚ ਮੁਚ ਹੀ ਫਿਲਾਸਫ਼ਰ ਹੋ ਗਈ ਏਂ, ਠੀਕ ਗਿਆਨ ਪਿਛੋਂ ਪਿਆਰ ਦੀ ਮੰਜ਼ਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।'
 'ਮੈਂ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚ ਭੁਲੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਹੀ ਪਿਛੋਂ ਆ ਰਹੀ ਹਾਂ।'
 ਪਾਲ ਨੇ ਠਰ੍ਹੇਮੇਂ ਨਾਲ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ।
 'ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਅਤਿਅੰਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ।'
 'ਬੜਾ ਚਿਰ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਪਿਛੋਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ, 'ਹੱਛਾ, ਦਸੋ ਨਾ ਫਿਰ ਨਰਸ ਕਿਵੇਂ ਬਣੇ?'
 'ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ ਆ ਕੇ ਮੈਂ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਈ ਸਾਂ।'
 'ਓਹ! ਤੁਸਾਂ ਮੈਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਭਰਤੀ ਦਫਤਰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਇਕਰਾਰ ਤੇ ਏਸ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜੇ।'
 'ਮੈਨੂੰ ਜੀ ਓਦੋਂ ਬੜਾ ਬੁਖਾਰ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹ ਦਿਨ ਮੰਜੇ ਤੇ ਪਈ ਰਹੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ...'
 'ਕਾਸ਼! ਓਦੋਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਕੁਝ ਸੇਵਾ ਕਰ ਸਕਦਾ।'
 'ਤੁਸੀਂ ਸੇਵਾ ਕੀ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਓਥੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਬੁਖਾਰ ਹੀ ਕਾਹਨੂੰ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਬੜੇ ਦਿਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਰਿਆਸਤ ਤੋਂ ਆਏ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਤਕੜੀ ਹੋ ਗਈ ਸਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਿਜਾਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਸੁਣ ਕੇ ਨਾ ਸਹਾਰ ਸਕੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਵੀ ਜਾਹਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਇਕ ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਮੁੰਡਾ ਕਲਰਕ ਲੱਗਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਆਣਾ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਤੇਰੀ ਸ਼ਾਦੀ ਉਸ ਨਾਲ ਓਥੇ ਹੀ ਕਰ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਪਰ ਮੈਂ ਜਾਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਲਾਲ ਸੂਹੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਵੱਟ ਕੇ ਚਪੇੜ ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਥੇ ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਫਿਰਨਾ ਚੰਗਾ ਹੈ?'

‘ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਤੇ ਨਿੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਨੂੰ ਹੀ ਮਾਰਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਈਆਂ ਅਤੇ ਮੈਂ ਕੰਬੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸਾਂ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਚੁੱਬਾਰੇ ਚੜ੍ਹ ਗਏ, ‘ਜੇ ਮੇਰੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ, ਤਦ ਤਿਆਰ ਹੋ।’ ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਸਕੀ, ਇਕੱਲੀ ਹੋ ਕੇ ਬੜਾ ਰੋਈ। ਮੈਂ ਦਿਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੇ ਚੁੱਕੀ ਸਾਂ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਿਵੇਂ ਕਰਵਾ ਸਕਦੀ ਸਾਂ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰਾ ਜੀਅ ਮਰ ਜਾਣ ਨੂੰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਇਕ ਇਸਤਰੀ ਇਉਂ ਹੀ ਸੋਚਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮਾਂ ਬਾਪ ਵੀ ਆਪਣੀ ਧੀ ਸ਼ੱਕੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਲਗ ਪੈਣ।

ਮੈਂ ਕਿੰਨੀ ਬੇਵਕੂਫ਼ ਸਾਂ। ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਤਾਂ ਪਾ ਲਿਆ, ਪਰ ਜਿੰਦਗੀ ਦੀ ਮੰਜਲ ਤੈਅ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਨਜ਼ਿੱਠੀ।’

‘ਪਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਕਮਲੇ ਹੋ ਕੇ ਹੈ। ਗੱਲਾਂ ਨਜ਼ਿੱਠਣ ਦੀ ਵੀ ਹੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ।’ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਉਸ ਦੇ ਗਲ ਵਲਾਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

‘ਪਿਤਾ ਜੀ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਸਾਇਦ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਉਮਰ ਵਿਚ ਘਰ ਬੈਠੀ ਦੁਖੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਤੇ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੋਝ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਝਦਾ। ਅਖੀਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਰਸਿੰਗ ਸਰਵਿਸ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਕਦੇ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਲਾਹ ਚੰਗੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਵਾਚੇ ਦੀ ਭਾਲ ਵੀ ਸਾਇਦ ਹੋ ਜਾਏ। ਮੈਂ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਕੋਰਸ ਵਾਸਤੇ ਦਿੱਲੀ ਆ ਗਈ। ਘਰ ਮੈਂ ਜਾਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਘਰ ਦੇ ਮੇਰੇ ਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਨਾਰਾਜ਼ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਨੇ ਘਰ ਰਹਿ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਭਾਰ ਪਾਉਣਾ ਨਾ ਚਾਹਿਆ। ਇਕ ਬਦਨਾਮ ਆਦਮੀ ਦੀ ਚਰਚਾ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਉਹਲੇ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਹਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਜਗ ਦੀਆਂ ਨਿੱਤ ਨਵੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਕੇ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਸਹਾਰ ਸਕਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਤੁਹਾਡਾ ਹੀ ਫ਼ਿਕਰ ਸੀ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲਣ ਦੀ ਟਿੱਛਾ ਸੀ।’

‘ਮੈਂ ਦਸ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਕਿ ਮੈਂ ਵਿਛੋੜੇ ਦੇ ਦਿਨ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਟੇ ਹਨ।’

‘ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਜਿਹੇ ਨਾਚੀਜ਼ ਲਈ ਇਤਨੇ ਕਥਣ ਕਿਉਂ ਬੱਲੇ?’

ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਘੁਟ ਕੇ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਰੀਰ ਵੀ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਲੋਹੜੇ ਦਾ ਬਲ ਫੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਮਸਤ ਰਾਤ ਹੋਲੀ ਹੋਲੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਧੌਂਕਿਆ ਨਾਲ ਬੀਤ ਰਹੀ ਸੀ।

ਪਾਲ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕਰਤੀ ਸੇਵਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਛੋਟੀ ਤਕੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਡਾਕਟਰ ਦਿਹਾੜੀ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਵੇਖ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ। ਅਸਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਰਾਮ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਮਦਰਾਸੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਸੋਹਣਾ ਦਿਲ ਰਖਦਾ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਚਾਹ ਪੀਂਦਾ ਤੇ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਹੀ ਗੱਪਾਂ ਮਾਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਪਾਲ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਦੀ ਜੀਪ ਮੰਗੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਕ ਦਿਨ ਦਾ ਟੂਰ ਕਰਨਾ

ਵਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਉਸ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਰ ਫਿਰ ਲੈਂਦਾ ਸਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਰਮ ਬਿਲਕੁਲ ਭਰ ਗਿਆ ਸੀ।

ਅਸੀਂ ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲੈ ਕੇ ਚਲ ਪਏ। ਡਰਾਈਵਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, ‘ਕਿਸ ਪਾਸੇ ਚਲਣਾ ਏ?’

‘ਕਿਸੇ ਰਮਣੀਕ ਜਗ੍ਹਾ ਲੈ ਚਲੋ!’ ਪਾਲ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਪਿਛਲੀ ਸੀਟ ਤੇ ਅਰਮਾਨਾਂ ਭਰੀਆਂ ਹਿੱਕਾਂ ਲਈ ਬੈਠੇ ਸਾਂ। ਜੀਪ ਭੱਜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਫ਼ਿਲਮ ਸੀਨਰੀ ਵਾਂਗ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਆ ਮੁਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਦੇਖ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਅਸੀਂ ਹਸਪਤਾਲ ‘ਚੋਂ ਚਾਲੀ ਪੰਤਾਲੀ ਮੀਲ ਆ ਗਏ। ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਨਦੀ ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਵਾਦੀ ਵਲ ਨੂੰ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਏਥੋਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਲੰਘ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਕਦੀਆਂ ਦਰਖਤਾਂ ਨੂੰ ਗੋਲਿਆਂ ਨੇ ਪਾੜ ਕੇ ਖਖੜੀਆਂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਬੰਬਾਂ ਨੇ ਟੋਟੇ ਪੁਟ ਛੱਡੇ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਜੰਗਲ ਦਾ ਨਾਸ ਜਿਹਾ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ।

ਮੱਠਰ ਉਥੇ ਹੀ ਰੁਕਵਾ ਲਈ। ਨਦੀ ਕਿਨਾਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਜੰਗਲ ਵਲ ਨੂੰ ਵਧੇ। ਕਈ ਥਾਈਂ ਲੜਾਈ ਨੇ ਜੰਗਲ ਦੇ ਸੁਹੱਪਣ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਰਾਬ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਇਕ ਚੰਗੀ ਜਿਹੀ ਥਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਬਹਿ ਗਏ। ਡਰਾਈਵਰ ਨੂੰ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਹੀ ਛੱਡ ਆਏ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ। ਅਸਾਂ ਹਸਪਤਾਲ ਕਿੰਨੇ ਵਜੇ ਪੁਜਣਾ ਹੈ?

‘ਚਾਰ ਵਜੇ, ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਫ਼ਿਕਰ ਹੈ?’

‘ਅਸੀਂ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਚੋਰ ਹਾਂ।’

‘ਪ੍ਰੇਮੀ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਚੋਰ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀ ਤੇ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਬਾਗ਼ੀ। ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੋਣਾ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਅਤਿ ਭੇੜਾ ਹੈ, ਪਰ ਹੋਰਾਨੀ ਹੈ ਅਸੀਂ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਵੀ ਟਿਨ੍ਹਾਂ ਨਿਗੂਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।’

‘ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਲੰਮੇ ਪੈ ਜਾਣ ਨੂੰ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਹੈ।’

ਮੈਂ ਸਿਰ ਹੇਠਾਂ ਇਕ ਕਪੜਾ ਲੈ ਕੇ ਘਾਹ ਤੇ ਪੈ ਗਿਆ। ਇਕ ਕੁਛ ਦੀ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਸੁਹਣੀ ਛਾਂ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਫੁੱਲ ਫਲੀਆਂ ਵਰਗੇ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਲਮਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪੱਤੇ ਭੀ ਕਾਫ਼ੀ ਚੌੜੇ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਜੰਗਲ ਦੇ ਇਕ ਸਿਰੇ ਤੇ ਸਾਂ। ਹਵਾ ਸਾਡੇ ਵਲੋਂ ਜੰਗਲ ਵਲ ਨੂੰ ਰਾਸ ਪਾਉਂਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਾਲ ਵੀ ਮੇਰੀ ਹਿੱਕ ਤੇ ਦੂਜੇ ਬੈਠੇ ਕੂਹਣੀ ਤੇ ਸਿਰ ਰਖ ਕੇ ਪੈ ਗਈ। ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਹਾਂ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਖ਼ਬਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਰੀ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਹੀ ਪਿਆਰ ਨਬੇ ਨੇ ਸਿਥਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

‘ਦਿਲ ਚਾਹੁੰਦਾ ਏ ਪ੍ਰਿਯਾ! ਅਜ ਜਿੰਦਗੀ ਦੀ ਕੋਈ ਸੱਧਰ ਬਾਕੀ ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਵੇ।’

‘ਇਕ ਫੁਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ, ਭੋਰਾ ਜਿਵੇਂ ਵੀ ਜੀਅ ਆਵੇ ਮਾਣੇ।’

‘ਇਕ ਕਾਮੀ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਨਾ ਮਿੱਕੇ।’

‘ਪਿਆਰ ਕੇਵਲ ਪਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।’
ਉਹ ਮੇਰੀ ਹਿੱਕ ਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਂਗਲਾਂ ਫੇਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਸਾਜ਼ ਵਜਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।
‘ਪਿਆਰ ਇਕ ਅਮਰ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਇਕ ਫਾਨੀ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਘਟਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।’
ਮੇਰੇ ਗਲਮੇ ਦਾ ਉਤਲਾ ਬਟਨ ਖੁਲ੍ਹਾ ਸੀ। ਪਾਲ ਨੇ ਮੁਸਕੁਰਾਇਆ ਕਿਹਾ, ‘ਤੁਹਾਡੀ ਗੋਰੀ ਹਿੱਕ ਤੇ ਪਏ ਦੋ ਕਾਲੇ ਤਿਲ ਮੈਨੂੰ ਅਤਿ ਪਿਆਰੇ ਲਗਦੇ ਹਨ।’
ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਵਿਆਹਿਆ ਜਾਵਾਂਗਾ, ਓਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਕੈਂਠਾ ਪਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਹਸਦੇ ਨੇ ਕਿਹਾ।
‘ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਵੀ ਲੋਹੜੇ ਦਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।’
‘ਤਾਂ ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੈਂਠਾ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਵੀ। ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਹੋਏ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ, ਅੜਿਆ ਸਾਥੋਂ ਰੱਬ ਨੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਭਾਗ ਖੋਹ ਲਏ।’
‘ਕਦੇ ਨਾ ਆਪਣੀ ਹਿੱਕ ਵਿਚੋਂ ਤਿਲ ਫਿਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਹਾਰ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ।’
‘ਤਿਲ ਤਾਂ ਨਿਕਲ ਆਵੇਗਾ, ਪਰ ਤੁਸਾਂ ਹਾਰ ਨਹੀਂ ਪਾਉਣਾ।’
‘ਜੇ ਹਾਰ ਨਾ ਪਵੇਗਾ ਤਾਂ ਬਾਹਾਂ ਵੀ ਨਾ ਗਲ ਪਾਵਾਂਗਾ।’
ਪਾਲ ਨੇ ਘੁਟਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ‘ਮੈਨੂੰ ਬਸ ਬਾਹਾਂ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹਨ, ਮੈਨੂੰ ਹੜੇ ਹਾਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।’
‘ਪਰ ਮੈਂ ਤੇ ਕੈਂਠਾ ਜ਼ਰੂਰ ਲੈਣਾ ਹੈ?’
‘ਇਕ ਬਾਇਰ ਫ਼ਕੀਰ ਦੇ ਗਲ ਕੈਂਠਾ ਸੁਹਣਾ ਲਗੇਗਾ?’
‘ਇਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੇ ਗਲ ਤਾਂ ਲਗੇਗਾ ਨਾ।’ ਮੈਂ ਬਨਾਉਣੀ ਹਉਕਾ ਲੈਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ‘ਚੰਗਾ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ।’
‘ਹੱਛਾ ਰੋਵੋ ਨਾ, ਜ਼ਰੂਰ ਕੈਂਠਾ ਲੈ ਦੇਵਾਂਗੀ, ਪਰ ਤੁਸਾਂ ਹਾਰ ਦੀ ਵੀ ਤਿਆਰੀ ਰੱਖਣੀ।’
‘ਜੇ ਭਲਾ ਜੇਗਲੀ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਹਾਰ ਪਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਕੀ ਉਹ ਚੰਗਾ ਨਾ ਰਹੇਗਾ?’ ਮੈਂ ਮਸਖਰੀ ਭਾਵ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਪਾਲ ਹੱਸ ਪਈ, ਪਰ ਮੈਂ ਮੂੰਹ ਗੰਭੀਰ ਜਿਹਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਿਆ।
ਉਸ ਕੋਈ ਉੱਤਰ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਹਿੱਕ ਤੇ ਸਿਰ ਰਖ ਕੇ ਪੈ ਗਈ। ਮੈਂ ਫਿਰ ਪਾਲ ਨੂੰ ਚਮਕਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ‘ਗਹਿਣੇ ਇਸਤਰੀ ਹੁਸਨ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਮਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਭਲਾ ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਹਣਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਪਾ ਹੀ ਲਵੇ। ਪਰ ਤੇਰੇ ਵਰਗੀ ਸੁੰਦਰੀ ਜੇ ਗਹਿਣੇ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਹੁਸਨ ਦੀ ਹੱਤਕ ਨਹੀਂ ਤੇ ਹੋਰ ਕੀ ਹੈ?’
‘ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਾਉਣੇ ਜੋ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਹੁਣ, ਐਹ ਵੇਖੋ ਨਾ ਬਹੁਤ ਕਾਲੇ ਉਸ ਮੇਰੇ ਨੱਕ ਨੂੰ ਮਿੱਠੀ ਝਟਕੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।
‘ਹੱਛਾ! ਤੁਹਾਡਾ ਵਿਆਹ ਕਦੋਂ ਹੈ?’
‘ਇਸ ਦਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ।’

ਮੈਂ ਪਾਸਾ ਜਿਹਾ ਲੈਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ‘ਬੌੜਾ ਉਠੋ ਨਾ, ਭਾਰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ?’
‘ਹੱਛਾ। ਇਹ ਵੀ ਭਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਤੇ ਸਦੀਆਂ ਸਿਰ ਰਖੀ ਪਏ ਰਹੋ, ਮੈਂ ਕਦੇ ਨਾ ਆਖਾਂ ਭਾਰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।’ ਪਾਲ ਨੇ ਉਠ ਕੇ ਬਹਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।
‘ਕੁਝ ਖਾਣ ਨੂੰ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ?’
‘ਹਾਂ, ਪਰ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਹੀ ਪਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹਾਂ।’
ਉਹ ਉਠ ਕੇ ਚਲੀ ਗਈ। ਮੇਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਉਸ ਦੀ ਚਾਲ ਨਾਲ ਹੀ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਦਸਾਂ ਭੁ ਮਿੰਟਾਂ ਪਿਛੋਂ ਆਉਂਦੀ ਦਿਸੀ। ਅੱਜ ਉਸ ਦੀ ਚਾਲ ਵਿਚ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਪੂਰਨ ਲਰਕ ਸੀ। ਜਵਾਨੀ ਸ਼ਰਾਬ ਤੋਂ ਨਸ਼ਾ ਤੇ ਨਸ਼ੇ ਤੋਂ ਰਸ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਜੇ ਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਨਾ ਮਾਣਿਆ ਜਾਵੇ, ਤਦ ਵਲਵਲੇ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਬੇਬਸੀ ਦੀ ਮੌਤ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਨੇੜੇ ਆ ਗਈ, ‘ਕੀ ਵੇਖਦੇ ਹੋ?’
‘ਇਕ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਵੇਖਾਂ ਕਿ ਤੇਰੇ ਹੁਸਨ ਨੂੰ?’ ਤੇਰੀ ਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਜਾਚਾਂ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਵਾਰ ਸਹਾਰਾਂ? ਅਫ਼ਸੋਸ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਵੇਖਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਹਾਂ, ਪਰ ਦਸ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਸੁਹਜ ਅੱਖਾਂ ਹਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਵੇਖ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਵਾਨੀ ਰਸ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਚੂਸਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਪਿਆਰ ਉਹ ਸੰਗੀਤ ਏ, ਜਿਹੜਾ ਗਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਇਕ ਵਜਦ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਅਕਹਿ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਕ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਜਿਹੜਾ ਪਾਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਕੇ ਕਿਆਮਤ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ।’
‘ਮੇਰਾ ਮਸਤਾਨਾ!’ ਪਾਲ ਨੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਆਖਦਿਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਫੈਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਆਪਣੀ ਹਿੱਕ ਮੇਰੀ ਗਲਵਕਤੀ ਲਈ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।
‘ਤੇਨੂੰ ਪਿਆਰ ਦੀ ਦੇਵੀ ਆਖਾਂ ਕਿ ਸ਼ਕਤੀ?’
‘ਮੈਨੂੰ ਪਾਲ ਤੋਂ ਵਧ ਕੁਝ ਨਾ ਆਖੋ।’ ਉਸ ਸੰਤਰਾ ਪਾੜਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।
‘ਮੈਂ ਪਾਲ ਨੂੰ ਦੇਵ ਭਾਵ ਵਿਚ ਲਿਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਉਹ ਇਸਤਰੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਕਦਰ ਆਖਰੀ ਪੜਾਅ ਤੇ ਆ ਗਈ। ਉਸ ਸੰਤਰੇ ਦੀ ਇਕ ਛਾੜੀ ਬੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਲਿਆ ਲਾਈ, ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਪਾਗਲ ਹੋਈ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ। ਮੈਂ ਮੂੰਹ ਨਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੱਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਹਰ ਸੁਆਦ ਨੂੰ ਲੰਮੇਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ।’
‘ਖਾ ਵੀ ਲਵੋ ਨਾ?’
‘ਮੈਂ ਜਾਣਿਆ ਇਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤੀ ਉਡੀਕ ਵੀ ਹੁਣ ਜਲਨ ਤੋਂ ਛਾਲਾ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ। ਮੇਰੇ ਬੁੱਲਾਂ ਨੇ ਛਾੜੀ ਫੜ ਲਈ ਅਤੇ ਰਸ ਨੂੰ ਚੂਸ, ਪਿਆਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਰਸ ਮੰਡਲ ਨੂੰ ਜਾ ਛੋਹਿਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਧਾ ਸੰਤਰਾ ਖੋਹਦਿਆਂ ਇਕ ਛਾੜੀ ਫਿੱਲਟੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ।
‘ਤੁਸੀਂ ਖੁਆਉਣ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਖਾਣ ਨਹੀਂ, ਹੈ ਨਾ?’ ਮੁੜ ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਹੱਥ ਘੁਟਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ‘ਲਓ ਖਾ ਲਓ, ਮੈਂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ।’

‘ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਜਹਿਰ ਦੇਵੋ, ਮੈਂ ਇਕੋ ਡੀਕ ਨਾਲ ਹੀ ਪੀ ਜਾਵਾਂਗੀ।’
ਉਸ ਫਾੜੀ ਫੜ ਕੇ ਖਾ ਲਈ। ਅਸੀਂ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਸੰਤਰੇ ਪਾੜ ਛੱਡੇ। ਪਿਛੋਂ ਨਦੀ ਦੇ
ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮੂੰਹ ਧੋਤੇ।

‘ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਪ੍ਰਿਯਾ। ਤੁਸੀਂ ਨਾ ਮੂੰਹ ਧੋਵੋ?’

‘ਕਿਉਂ?’

‘ਸੋਹਜ, ਸੋਹਜ ਤੋਂ ਵਧ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।’

‘ਇਹ ਤੇ ਮੱਥੇਲ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਤਦ ਕਰੋ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਘਟ ਸੋਹਣੇ ਹੋਵੋ।’

‘ਮੈਂ ਵੀ ਸੁਹਣਾ ਹਾਂ?’ ਮੈਂ ਹਾਸੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

‘ਆਪਣਾ ਹੁਸਨ ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ ਸਹੀ ਦਿਸਦਾ ਹੁੰਦਾ।’

‘ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਤੇ ਨਦੀ ਤੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਦੇਖਿਆ ਹੀ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।’ ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਵਿਚ
ਵੇਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

‘ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਦੇ ਨਦੀ ਦਾ ਪਾਣੀ ਹੁਸਨ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਇਨਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਇਸ ਦਾ
ਸਹੀ ਮੁੱਲ ਪ੍ਰਿਯਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੀ ਪਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।’

‘ਉਇ ਲੋਹੜਾ!’ ਮੈਂ ਉੱਠਦਿਆਂ ਕਿਹਾ। ‘ਚਲੋ ਚਲੀਏ, ਕਿਤੇ ਵਕਤ ਹੀ ਨਾ
ਹੋ ਜਾਵੇ।’

‘ਫਿਰ ਕਿਹੜੀ ਆਖ਼ਰ ਆ ਜਾਵੇਗੀ।’

‘ਫੌਜੀ ਹੁਕਮ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਪਾਬੰਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।’

ਅਸੀਂ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਤੁਰਦੇ ਤੁਰਦੇ ਗੱਡੀ ਕੋਲ ਆਏ। ਡਰਾਈਵਰ ਤਾਕੀ ਤੇ ਸਿਰ ਰਖੀ
ਸੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ ਤੇ ਉਸ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਤੁਝਕਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਭੈੜਾ
ਸੁਪਨਾ ਦੇਖ ਕੇ ਜਾਗਦਾ ਹੈ। ਗੱਡੀ ਉਸ ਸਿੱਧੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਚੜ੍ਹ ਗਏ। ਪਾਲ ਨੇ ਉਸ
ਨੂੰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਚਲਾਉਣ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

13

ਸਵੇਰੇ ਉੱਠਦੇ ਨੂੰ ਇਕ ਤਾਰ ਮਿਲੀ, ‘ਹਰਬੰਸ ਟਾਈਫਾਈਡ ਨਾਲ ਬਿਮਾਰ ਹੈ, ਤੇਨੂੰ
ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।’

ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਦੇ ਬਿਮਾਰ ਹੋਣ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਘਰ ਲਈ ਤੜਪਾ ਦਿੱਤਾ, ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਉਥੇ ਪਿਛਲੀ
ਛੁੱਟੀ ਮਾਯੂਸ ਕਟ ਕੇ ਆਇਆ ਸਾਂ। ਮਾਂ ਜਾਏ ਦਾ ਮੋਹ ਇਕ ਦੈਵੀ ਖਿਚ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਮੋਹ
ਆਪ ਇਕ ਖਿੱਚ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਾਲ ਨੂੰ ਤਾਰ ਬਾਰੇ ਸਭ ਖੁਭ ਦਸਿਆ। ਅਸਾਂ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਵੀ

148 / ਪਾਲੀ

ਸਲਾਹ ਲਈ। ਉਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੁਆਇਆ ਕਿ ਛੁੱਟੀ ਇਕ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਮਨਜ਼ੂਰ
ਕਰਵਾ ਦੇਵੇਗਾ।

ਸਿਹਤ ਮੇਰੀ ਲਗਪਗ ਠੀਕ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਤਾਰ ਨੇ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫ਼ਿਕਰ ਜਿਹਾ ਪਾ
ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਕਾਹਲਾ ਸਾਂ ਕਿ ਕਦੋਂ ਛੁੱਟੀ ਮਿਲੇ ਤੇ ਉੱਡ ਕੇ ਮਾਤ-ਭੂਮੀ ਜਾ ਪਹੁੰਚਾਂ। ਰਾਮ੍ਹੰ
ਝਰੂ ਵਾਲੇ ਨੇ ਆ ਕੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਫੌਜੀ ਮਿੱਤਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਏ ਹਨ ਅਤੇ
ਦੋ ਨੰਬਰ ਵਾਰਡ ਵਿਚ ਉਡੀਕਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਵੇਖ
ਕੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਮੁਸਕਰਾ ਪਏ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਸੁਣਨ ਜਾਂ ਜਵਾਬ ਦੀ ਉਡੀਕ ਤੋਂ ਬਗੈਰ
ਹੀ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਗਏ।

‘ਇਹਦੀ ਬਈ ਨਰਸ ਨਾਲ ਯਾਰੀ ਲਗ ਗਈ ਹੈ, ਇਹ ਹੁਣ ਕਦੋਂ ਆਪਾਂ ਨੂੰ
ਸਿਆਣਦਾ ਹੈ।’

‘ਅਸੀਂ ਚਾਲੀ ਮੀਲ ਤੋਂ ਖ਼ਬਰ ਲੈਣ ਮਸਾਂ ਸਾਹਬ ਤੋਂ ਛੁੱਟੀ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਹਾਂ। ਤੂੰ
ਨਰਸ ਦੇ ਘਰੋਂ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਿਆ, ਦੇ ਘੰਟੇ ਹੋ ਗਏ। ਉਡੀਕਦਿਆਂ ਨੂੰ।’

ਮੈਂ ਹਸਦੇ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, ‘ਮਿੱਤਰੋ! ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹੋ।’

‘ਗੱਲਾਂ ਗਰਾਈਂ ਸੱਚੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।’

‘ਮੈਨੂੰ ਜੇ ਕੋਈ ਨਰਸ ਮਿਲਣ ਦੀ ਝਾਕ ਹੋਵੇ, ਤਦ ਨਿੱਤ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਵਾਂ।’ ਇਕ
ਹੋਰ ਬੋਲਿਆ।

‘ਉੱਜ ਤੇ ਤਕੜਾ ਏਂ ਹੁਣ?’

‘ਹਾਂ ਬਿਲਕੁਲ।’ ਮੈਂ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ।

ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦੇ ਵੀ ਕਈ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਉਸੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਰਾਜ਼ੀ
ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਖ਼ਬਰ ਲੈਣ ਆਇਆ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਦੇ ਦਾਗਾਂ ਵਾਲਾ ਜਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਗਰਾਈਂ
ਵੀ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਮੁਸਕਰਾ ਮੁਸਕਰਾ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਕ ਖੋਚੜ
ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ, ‘ਮਿੱਤਰ! ਸਾਡੀ ਵੀ ਸਾਂਝ ਪੁਆ ਲੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਕੰਮ ਵਿਗਾੜ ਦੇਵਾਂਗੇ।’

‘ਪਿਆਰ ਵੀ ਕਦੇ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਏ।’ ਮੈਂ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ।

‘ਦਰੋਪਤੀ ਪੰਜਾਂ ਨੇ ਸਾਂਝੀ ਸੀ।’

‘ਇਕ ਮਰਦ ਨਾਰੀ ਕਦੋਂ ਦੋਂਦਾ ਹੈ।’

‘ਜੇ ਸਿਧੇ ਹੱਥੀਂ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਤਦ ਨਿਹੰਗਾਂ ਵਾਲਾ ਹੱਲਾ ਬੋਲੇ।’

ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਮਕਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ‘ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਪਰਸੋਂ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਛੁੱਟੀ ਕੱਟਣ ਜਾ
ਰਹੇ ਹਾਂ।’

ਫੌਜੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਚੀਕ ਉਠੇ।

‘ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਹੈ ਕੋਣ ਸ਼ਰੀਕ ਉਸ ਦਾ

ਜਿਸ ਦਾ ਰੱਬ ਨੇ ਕੰਮ ਸਵਾਰਿਆ ਏ।’

149 / ਪਾਲੀ

ਫਿਰ ਤੂੰ ਜਿਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਦੇਸੋਂ ਆ ਸਕਦਾ, ਅਵਲ ਤੇ ਘਰ ਤੱਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜਦਾ :-
ਦੇਸ਼ ਟਿਕਕ ਦਰਿਆ ਦੇ ਵਹਿਣ ਡੂੰਘੇ,

ਤਰ੍ਹਾਂ ਡੁੱਕਦੇ ਅੱਧ ਵਿਚਕਾਰ ਜਾ ਕੇ।

‘ਨਦਨ ਨਾਨ ਮੌਜਾਂ ਮਾਣ ਲੈਂਦਾ ਜੇ ਪਿਆਰ ਮੋਰਚੇ ਤੋਂ ਅੱਧ-ਮਰੇ ਨੂੰ ਨਾ ਚੁੱਕ ਕੇ
ਲਿਆਉਂਦਾ।’ ਟਿਕ ਵੇਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮਾਤਾ ਦੇ ਦਾਗਾਂ ਵਾਲੇ ਗਰਾਈ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਿਆਂ
ਕਿਹਾ।

‘ਕੀ ਭਰਾ ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਹੀ ਪਿਆਰਾ ਹੈ?’ ਮੈਂ ਉਸ ਗਰਾਈ ਨੂੰ ਨਿਰਮਾਣ ਜਿਹਾ ਹੋ
ਕੇ ਕਿਹਾ।

‘ਹਾਂ ਵੀਰ ਮੇਰਾ ਹੀ ਭੈੜਾ ਜਿਹਾ ਨਾਂ ਪਿਆਰਾ ਹੈ।’

‘ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਇਹ ਅਹਿਸਾਨ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲ ਸਕਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਿੰਡ
ਦੱਸ, ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਘਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਤੇਰੀ ਸੁਖ ਸਾਂਦ ਜਾ ਕੇ ਦੱਸਾਂਗਾ।’

‘ਮੇਰਾ ਪਿੰਡ ਤਾਂ ਕੋਕਰੀ ਹੈ, ਪਰ ਘਰ ਮੇਰੀ ਸੁੱਖ ਸਾਂਦ ਦਸਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।’

ਮੈਂ ਕੋਕਰੀ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ।

‘ਨਾ ਭਰਾ! ਮਾਂ ਬਾਪ ਤੇ ਭੈਣ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਗਏ ਆਪਣੇ ਸਬੰਧੀ
ਲਈ ਸਦਾ ਤੜਫਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।’

‘ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਸੁਨੇਹਾ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਤਦ ਏਧਰ ਅੱਡ ਹੋ ਕੇ ਸੁਣ ਲਵੋ।
ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਇਕੋ ਹੀ ਆਰਜ਼ੂ ਬਾਕੀ ਹੈ।’

ਇਕ ਜਿਪਾਹੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ‘ਸਿੱਧਾ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਬਹੁਟੀ-ਹਰੇਵੇਂ ਵਿਚ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ
ਪੈਂਦੀ, ਹੋਰ ਆਰਜ਼ੂ ਦਿਲ ਟੇਰ ਦੀ ਹੈ।’

‘ਓਇ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਨਾਲ ਦਾ ਛੁੱਟੀ ਜਾਵੇ, ਤੀਵੀਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਐਵੇਂ ਫਿਸ਼ੁੰ
ਫਿਸ਼ੁੰ ਕਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਐ।’

ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਬਾਹਰ ਇਕ ਬ੍ਰਿਛ ਕੋਲ ਆ ਬੈਠੇ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ‘ਦੱਸੋ ਭਰਾ
ਜੀ ਕੀ ਹੁਕਮ ਹੈ। ਵੇਸ਼ ਮੈਂ ਕੋਈ ਡੁਹਾਡਾ ਕੰਮ ਹੋਵੇ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਪਰ ਮੇਰੀ ਜਾਨ
ਬਚਾਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਨ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਨਹੀਂ ਉਤਾਰ
ਸਕਾਂਗਾ।’

‘ਸੁਨੇਹਾ ਵੀਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਬੜਾ ਪਾਪੀ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਜਿਉਂਦਾ ਵਾਪਸ
ਨਾ ਜਾਵਾਂ।’

‘ਕਿਉਂ ਭਰਾ ਇਉਂ ਕਿਉਂ ਆਖਦਾ ਹੈ?’

‘ਨਹੀਂ ਓ ਗਰਾਈ! ਮੈਨੂੰ ਕਰੜੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਮਿਲਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਾਸ਼।
ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲੋਂ ਕੁਝ ਸੋਝੀ ਹੁੰਦੀ।’

‘ਆਖਰ ਦੱਸੋ ਵੀ ਕੁਝ?’

‘ਪਹਿਲੋਂ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਿੰਡ ਦੱਸੋ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਵਾਂਗਾ।’
ਪਿਆਰਾ ਬੜਾ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

‘ਮੇਰਾ ਪਿੰਡ ਫੀਨਾ ਹੈ।’

‘ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਡੇ ਲਾਗ ਦੇ ਹੋ।’ ਉਸ ਹੱਥ ਮਿਲਾਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ‘ਭਰਾ! ਸੁਨੇਹਾ
ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਇਕ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਖਾਤਰ ਏਨਾ ਕੰਮ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰੀ। ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ
ਤਲਵੰਡੀ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਹੈ। ਓਥੇ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੜਕੀ ਪ੍ਰਿਤਪਾਲ ਨੂੰ...’ ਉਹ ਚੁੱਪ
ਹੋ ਗਿਆ।

ਮੇਰੀ ਏਨੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਵਿਚ ਹੱਸ ਟਿਕਾਣੇ ਨਾ ਰਹੀ। ਪਰ ਆਪੋ ਤੇ ਮੁਸ਼ਕਲ
ਨਾਲ ਕਾਬੂ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ‘ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਕਹਾਂ?’

‘ਉਸ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰੀ ਕਿ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਕੋਕਰੀ ਵਾਲਾ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਸਾਖੀ ਜਾਣ
ਕੇ ਆਪਣੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਦੀ ਤੇਰੇ ਪਾਸੋਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਉੱਕਾ ਹੀ ਆਉਣਾ
ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਪਰ ਜੇ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਨਾ ਕੀਤਾ,
ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਸੁਖਾਲੀ ਨਾ ਨਿਕਲ ਸਕੇਗੀ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਮੱਥੇ ਨਹੀਂ ਲਗ ਸਕਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਬਖਸ਼
ਦੇਵੀ ਇਕ ਪਾਪੀ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਬਖਸ਼ ਦੇਵੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਦਾ ਫਲ ਪਾ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ,
ਘਰ ਬਾਹਰ ਸਭ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।’

ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਰੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਮੇਰੀ ਹਾਲਤ ਪਾਗਲਾਂ ਵਰਗੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸ਼ੱਕ
ਇਸ ਤੇ ਪਾਲ ਦਾ ਪਤਾ ਹੋਣ ਦਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੰਭਲਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ
ਦੇਣਾ ਚਾਹਿਆ, ‘ਭਰਾ ਤੁਸੀਂ ਰੋਵੋ ਨਾ, ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਤੁਹਾਡੇ ਵਲੋਂ ਦੱਸਾਂਗਾ। ਤੁਸੀਂ
ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਵਿਆਖਿਆ ਸੁਣਾਓ।’ ਮੈਂ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਕੰਥ ਰਿਹਾ ਸਾਂ।

‘ਮੈਂ ਭਰਾ, ਉਸ ਬੇ-ਗੁਨਾਹ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਧੱਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਚੁੱਕ ਵਿਚ
ਆ ਕੇ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ। ਘਰ ਦੇ ਲਾਲਚ ਨੂੰ ਮਰਦੇ ਸਨ। ਦਿਲੋਂ ਮੈਂ ਵਿਆਹ
ਕਰ ਕੇ ਉੱਕਾ ਹੀ ਰਾਜੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੁਣ ਵਾਲੀ ਇਕ ਸਦੀਵ ਰੋਗ ਦੀ ਮਾਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸ
ਦਾ ਤਾਪ ਨਹੀਂ ਹਟਦਾ। ਕੋਈ ਤਪਦਿਕ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕੋਈ ਕੁਝ। ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਟੁੱਟ ਗਿਆ।
ਮੈਂ ਘਰ ਪਾਲ ਨੂੰ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਗੱਲ ਤੋਰੀ, ਬਾਪੂ ਨੇ ਲਾਲ ਪੀਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕੱਢ ਖਾਮੋਸ਼
ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਚੋਰੀ ਦੇ ਵਾਰ ਪਾਲ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਉਹ ਪਿੰਡ ਨਹੀਂ
ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨੋਕੀਆਂ ਯਾਦ ਆਉਣ ਲਗੀਆਂ। ਕਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਾ
ਬੋਲਣਾ, ਸਦਾ ਕੰਮ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਰਹਿਣਾ, ਮੇਰੀ ਅਤਿ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ। ਓਹ! ਮੈਂ ਕਿੱਡਾ
ਪੱਥਰ ਦਿਲ ਨਿਕਲਿਆ। ਮੈਂ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਬਹੁਤ ਪਾਪੀ ਹਾਂ।’

ਉਹ ਫਿਰ ਰੋ ਪਿਆ। ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਕੋਈ ਫ਼ੈਸਲਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀ ਕਿ ਮੈਂ ਹੁਣ ਕਿਸੇ
ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਨਿਕਲਾਂ। ਉਸ ਫਿਰ ਹਿਚਕੀਆਂ ਲੈਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ‘ਬਸ ਭਰਾ! ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਮੁਆਫ਼ੀ
ਦੁਆ ਦੇਵੀ। ਆਖ ਦੇਵੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਤੇ ਬੁਰਦਾ ਮਰੇਗਾ। ਘਰਦਿਆਂ ਨੂੰ
ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਸੁਨੇਹਾ ਨਹੀਂ।’

‘ਭਰਾ ਤੂੰ ਭਰਤੀ ਕਿਉਂ ਹੋਇਆ, ਕਿਉਂ ਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਹੋਰ ਯਤਨ ਕੀਤਾ?’
 ‘ਘਰ ਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲਿਆਉਣ ਬਾਰੇ ਨਾ ਮੰਨੇ ਅਤੇ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਆਸ ਤੇ ਬੈਠੇ ਰਹੋ।
 ਮੈਂ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਕੇ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਵੈਲਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਘਰ ਵਿਚ ਭੁਟੀ ਕੋਡੀ ਵੀ
 ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ। ਫਿਰ ਮਗਰੋਂ ਆਖਣ ਛੇਤੀ ਨਾਂਵਾਂ ਕਟਵਾ। ਮੈਨੂੰ ਦੋ ਸਾਲ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਨੂੰ
 ਹੋ ਗਏ, ਮੈਂ ਪਿੰਡ ਉੱਕਾ ਹੀ ਛੁੱਟੀ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਏਥੇ ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਯਾਦ ਵਧੇਰੇ ਸਤਾਉਣ
 ਲਗੀਆਂ। ਹੁਣ ਤੇ ਇਉਂ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੌਤ ਆਵੇ ਤੇ ਛੇਤੀ ਇਕ ਪਾਪੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ
 ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲੇ।’

ਉਹ ਜੋ ਕੁਝ ਆਖੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਉਹ ਕੁਝ ਸੁਣ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਦੇ
 ਗੁਨਾਹਾਂ ਤੇ ਪਛਤਾਵੇ ਦੀ ਤਾਂ ਕਦਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਲ ਦਾ ਹਰ
 ਗੱਲੋਂ ਬੇ-ਦਾਗ ਹੋਣਾ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਦਿਲ ਵਿਚੋਂ ਵਿਚ ਬਹਿਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

‘ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ।’

‘ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਬੜਾ ਹੀ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੋਵਾਂਗਾ।’

‘ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਭਰਾ ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਹੋਣਾ ਸੀ, ਜੇ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਹੀ ਮਰ ਜਾਣ
 ਦਿੰਦਾ।’ ਮੈਂ ਹਾਉਕਾ ਲੈਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

‘ਇਉਂ ਕਿਉਂ ਆਖਦਾ ਏਂ ਵੀਰ! ਹੁਣ ਤੇ ਤੈਨੂੰ ਸਕਿਆਂ ਭਰਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਪਿਆਰ
 ਕਰਿਆ ਕਰਾਂਗਾ।’

‘ਮੇਰੀ ਦੁਖ-ਭਰੀ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸੁੱਤੇ ਦੁਖ ਜਗਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।’

‘ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵੀ ਔਖਾ ਨਾ ਹੋਵੇ।’

ਮੇਰਾ ਮਨ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ‘ਦੁਸ਼ਮਣ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਜ਼ਾਲਮਾ! ਮੋਰਚੇ
 ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਇਕ ਹੋਰ ਅਹਿਸਾਨ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿੱਤਾ।’ ਤੂੰ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਭ
 ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

‘ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਉਸ ਤੱਕ ਜ਼ਰੂਰ ਪੁਜ ਜਾਵੇਗਾ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਪਤਾ
 ਲਿਖਾ ਦੇਵੋ।’

ਉਸ ਆਪਣਾ ਪਤਾ ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ ਮੈਂ ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ ਘੁਟ ਭਰ ਕੇ ਲਿਖ ਲਿਆ। ਓਥੋਂ
 ਉਠਦਿਆਂ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਆਪ ਮਸਾਂ ਸਾਂਭਿਆ। ਅਸੀਂ ਫਿਰ ਫੌਜੀਆਂ ਕੋਲ ਆਏ। ਮੇਰੀ ਹਾਲਤ
 ਚਿਰਾਂ ਦੇ ਰੋਗੀਆਂ ਵਰਗੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਪਛਤਾਵਾ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਹੀ ਸੁੱਟ
 ਗਿਆ। ਫੌਜੀ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ ਮਜ਼ਬੂਰ ਬਕਣ ਲੱਗ ਪਏ।

‘ਕਿਉਂ ਪਿਆਰਿਆ ਕਰ ਆਇਆ ਏਂ ਦਿਲ ਹੋਲਾ।’

‘ਇਉਂ ਬੱਚੂ ਸੁਨੇਹਿਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕੰਮ ਬਣਨਾ, ਰਾਤੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ
 ਕਰਿਆ ਕਰ।’

ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਚੁੱਪ ਸਾਂ। ਹੋਰ ਉਹਨਾਂ ਬੇਵਕੂਫ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਵੀ ਕੀ।

‘ਫੌਜੀ ਤਾਂ ਰੰਨ ਦੇ ਮੋਹ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਲਾਉਣ ਤਾਈਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।’

‘ਬਾਹਰ ਤਾਂ ਫੌਜੀ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਮੁਲਕ ਮਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਘਰ ਤੀਵੀਂ ਅਗੇ ਕੰਨ
 ਨਹੀਂ ਖੁਰਕਦਾ।’

ਦੋ ਚਾਰ ਹੋਰ ਏਧਰ ਓਧਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮਾਰਨ ਪਿਛੋਂ ਖ਼ਬਰ ਲੈਣ ਆਏ ਮਿੱਤਰ,
 ਆਪਣੀਆਂ ਲਾਰੀਆਂ ਛੱਡ ਚਲੇ ਗਏ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਵਿਦਾ ਹੋ ਕੇ ਕਮਰੇ ਨੂੰ ਆਇਆ।
 ਅਗੇ ਪਾਲ ਕੁਦਰਤੀ ਢੰਬੇ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਮੰਜੇ ਤੇ ਪੈ ਕੇ ਬਹੁਤ ਰੋਇਆ।

ਹਾਏ ਰੱਬਾ! ਹੁਣ ਕੀ ਕਰਾਂ। ਪਾਲ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਜਾਣ ਕੇ ਭੁਲ ਜਾਵਾਂ?।
 ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਹੋ ਕੁਝ ਮਿਲਿਆ ਸੀ, ਬਸ ਹੁਣ ਇਹ ਵੀ
 ਤਿਆਗ ਦੇਵਾਂ? ਜ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਵੀ ਧੋਖਾ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ। ਪਿਆਰੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਦਾ
 ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਇਕਬਾਲ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਕੌਣ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਹੋ ਕੇ ਗਲਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।
 ਉਹ ਪਾਲ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਖਿੱਚਿਆ ਮੌਤ ਦੇ ਦਰ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤਾ ਇਕ
 ਪ੍ਰੇਮੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੀ ਯਾਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਕੀ ਮੈਂ ਪਾਲੇ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਨਹੀਂ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ? ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ
 ਮੁਹੱਬਤ ਵਿਚ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਰੀਆਂ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਜੇ ਪਿਆਰਾ ਉਸ
 ਬਿਨਾਂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਬਚਣ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਸੂਰਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਜ਼ਮੀਰ
 ਆਖ ਰਹੀ ਸੀ, ਇਹ ਤੇਰਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਹੈ ਬਲਬੀਰ! ਮੇਰਾ ਧਰਮ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ
 ਨੂੰ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਲਵਾਂ। ਪਰ ਉਛ! ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹਿ ਸਕਾਂਗਾ। ਪਾਲ
 ਦਾ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਜਾਣ ਕੇ ਕੀ ਹਾਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹ ਨਾਜ਼ਕ ਕਲੀ ਸਦਾ ਲਈ ਕੁਮਲਾ
 ਜਾਵੇਗੀ। ਪਰ ਅੰਦਰ ਆਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਕਿ ਤੂੰ ਉਸ ਦੀ ਰਾਏ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ
 ਲਈ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਏਂ। ਨਹੀਂ, ਪਾਲ ਭਗਵਾਨ ਦੀਆਂ ਲੱਖਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕੋ ਇਕ ਚੀਜ਼
 ਹੈ, ਮੈਂ ਦੁਨੀਆਂ ਵਾਰ ਕੇ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਾਂਗਾ।

ਇਹ ਵੀ ਠੀਕ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਇਕ ਮੂੜ੍ਹ ਕਾਮੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ
 ਹੈ। ਆਹ ਗੁਰੂਦੇਵ! ਮੈਨੂੰ ਏਥੇ ਤੁਹਾਡੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਡਰਦਾ ਹਾਂ
 ਕਿ ਕਿਤੇ ਉਹ ਕੁਝ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਜਿਹੜਾ ਸਾਰੇ ਜਨਮ ਦੀ ਕਮਾਈ ਰੋੜ੍ਹ ਦੇਵੇ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ
 ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਇਨਸਾਫ਼ ਮੰਨਾਂਗਾ। ਬੋਲੋ ਮੇਰੇ ਗੁਰੂਦੇਵ! ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ...!

‘ਪਿਆਰ ਚੇਤਨਤਾ ਦੀ ਅਨੁਭਵਤਾ ਹੈ।’

ਮਾਨਵਤਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਰਿਸ਼ਮ ਪੈ ਕੇ ਹੀ

ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਲਗਨ ਲਗਦੀ ਹੈ।

ਸਿਮਰਨ ਨਿਤ ਪਿਆਰ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨੂੰ ਵਧਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਕ ਦਿਨ ਸਾਰੀ ਮਾਨਵਤਾ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨੂੰ ਵਧਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਾਰਜ-ਕਾਰਣ ਭਾਵ ਵੀ ਤਿਆਗੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਭਾਰ ਤਿਆਗੇ ਬਿਨਾਂ,

ਆਤਮਾ ਦੇ ਰਸ ਮੰਡਲਾਂ ਵਿਚ ਉਡਾਰੀਆਂ ਅਸੰਭਵ ਹਨ।
ਉਹ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਰੀਰਕ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਹੀ ਖੁਭਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ,
ਜਿਹੜਾ ਦਵੇਖ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਚੀਕ ਚਿਹਾੜਾ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।
ਪਿਆਰ ਦਾ ਰੱਬੀ ਰਾਜ ਓਦੋਂ ਖੁਲ੍ਹਦਾ ਹੈ,
ਜਦੋਂ ਪ੍ਰੇਮੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।
ਪ੍ਰਿਯਾ ਦੇ ਮਾਨਵ ਅੰਗਾਂ ਤਕ ਹੀ ਇਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੀ ਮੰਜ਼ਲ ਨਹੀਂ,
ਇਹ ਕੇਵਲ ਆਤਮ-ਅਨੰਦ ਦਾ ਖਿਟਕ ਦਿੱਤਾ ਲਾਲਚ ਹੈ।
ਜਿਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਮੀ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਰਮਾਨੰਦ ਨੂੰ ਪਾਵੇ।
ਤੜਪਨਾ ਪ੍ਰਿਯਾ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਆਪਣੇ
ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਵਾਸਤਵ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ।
ਜੌਰੇ ਵਿਚ ਪਹਾੜ ਦੀ ਹਸਤੀ ਤੇ,
ਇਕ ਬੀਜ ਵਿਚ ਹੁਲਾਰੇ ਲੈਂਦਾ ਥਿਛ ਹੈ।
ਯਕੀਨਨ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਇਹ ਉਹ ਪਰਮ ਸੁਖ ਹੈ,
ਜਿਸ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਜੋਗੀ ਆਪਣੇ ਪਿੰਜਰ ਸੁਕਾ ਰਹੇ ਸਨ।
ਓਮ ਸਦਾ ਸੁਖਮਯ ਮਹਾਂ ਪ੍ਰਭੂ।

—ਗੁਰੂਦੇਵ

ਮੈਂ ਖਾਮੋਸ਼ ਸਾਂ। ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਸ਼ਾਗੀ ਕਾਇਆ ਕੁਮਲਾ ਗਈ। ਪਾਲ ਵੀ
ਆ ਗਈ, ਪਰ ਮੇਰਾ ਮਾਯੂਸ ਮੂੰਹ ਵੇਖ ਕੇ ਹੱਕੀ ਬੱਕੀ ਰਹਿ ਗਈ ਅਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ।
'ਤੁਸੀਂ ਐਨੇ ਉਦਾਸ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋ। ਈਸ਼ਵਰ ਚੰਗੀ ਕਰੇਗਾ! ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਰੋਏ
ਜਾਪਦੇ ਹੋ।'

ਮੇਰੀਆਂ ਗਮ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪਾਲ ਤੋਂ ਵਿਛੜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਪਾਲ ਵਿਚਾਰੀ
ਨੂੰ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰਾ ਗਮ ਭਰਾ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਸਮਝ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਉਸ
ਦੇ ਦਰਦ ਵਿਛੜੇ ਵਿਚ ਫਿਸ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਇਕ ਹਉਕਾ ਲਿਆ, ਇਉਂ ਜਾਪਿਆ ਜਿੰਦਗੀ
ਮੌਤ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਝੰਜੜੀ ਗਈ।

'ਮੈਥੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਅਜਿਹਾ ਚਿਹਰਾ ਵੇਖ ਸਹਾਰਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਅਣਹੋਏ ਫਿਕਰ
ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਪਏ ਦੁਖੀ ਕਰਦੇ ਹੋ।'

'ਪਾਲ! ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀ, ਮੇਰੀ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕੋਈ ਦੁਖ ਨਹੀਂ
ਆਇਆ। ਸੁੱਖ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਪਾ ਲੈਣਾ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਨਿਭਾਉਣਾ
ਕਿੰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ।'

'ਰੱਬ ਚਾਹੇ ਸਭ ਠੀਕ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਗਮ ਗਲਤ ਕਰ ਦੇਵੇ।'

ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਾਲ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੱਗ ਲਾਹ ਕੇ ਤੇਲ ਝਸਟ ਲਈ ਜੂੜਾ
ਬੰਨ੍ਹਿਆ। ਕੇਸ ਮੋਢਿਆਂ ਤੇ ਲਮਕਣ ਲਗ ਪਏ। ਉਸ ਤੇਲ ਵਾਲੀ ਸ਼ੀਸ਼ੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਸਿਰ ਦੇ
ਵਿਚਾਲੇ ਤੇਲ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਪੋਲੀਆਂ ਪੋਲੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਝੱਸਣ ਲਗ ਪਈ। ਮੈਂ
ਖਿਆਲ ਕਰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਫਿਰ ਮੇਰਾ ਅੰਗ ਅੰਗ ਇਸ ਦੀ ਛੋਹ ਨੂੰ ਤਰਸੇਗਾ। ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ
ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਆ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਆਪ ਜਬਤ ਕਰਕੇ ਪੁਛਿਆ, 'ਪ੍ਰਿਯ! ਮੇਰੇ ਵਿਛੜਨ
ਦਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੁਖ ਤਾਂ ਨਾ ਹੋਵੇਗਾ?'

'ਨਹੀਂ ਬਲ!'

'ਪਰ ਮੈਂ ਤੇ ਪ੍ਰਿਯਾ ਰੱਜ ਕੇ ਰੋਇਆ ਕਰਾਂਗਾ।'

'ਪ੍ਰੀਤਮ! ਇਸਤਰੀ ਉਸ ਵਿਛੜੇ ਨੂੰ ਹੱਸ ਕੇ ਲੰਘਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿੰਨੇ
ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਸਦਾ ਲਈ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।'
'ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿੰਨੇ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ...!'

ਮੈਂ ਹੁਥਕੀ ਹੁਥਕੀ ਹੋ ਪਿਆ। ਪਾਲ ਨੇ ਮੇਰਾ ਮੂੰਹ ਆਪਣੇ ਵਲ ਭਵਾਇਆ, ਪਰ ਮੈਂ
ਫਿਰ ਪਰੇ ਕਰ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਅਸਲੀਅਤ ਦੱਬੀ ਬੈਠਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਉਹ ਮਲੋਜ਼ੋਰੀ ਜਾਹਰ ਹੋ ਜਾਣਾ
ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪਾਲ ਨੇ ਤੇਲ ਝੱਸਣਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਤੋਲੀਏ ਨਾਲ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪੂੰਝੀਆਂ।

'ਪਾਲ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੈ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਦੂਸਰੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੋਵੇਗੀ ਰਾਹ ਵਿਚ।'

'ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਮਿੱਠੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਅੱਜ ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੋ ਜੇਹੀਆਂ
ਦਿਲ-ਢਾਹੁ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ।'

'ਸਮੇਂ ਨੇ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਸਭ ਕੁਝ...!'

ਪਾਲ ਨੇ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਬਹਿਲਾਉਣ ਲਈ ਅਨੇਕ ਯਤਨ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਗਮ
ਦਾ ਤੂਫ਼ਾਨ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦਿਲ ਨੂੰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਧੀਰਜ ਦੇ ਧੋਬੇ ਵਿਚ ਲਿਆ
ਕੇ ਪਾਲ ਤੋਂ ਪੁਛਿਆ, 'ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਿਆ ਕਰੋਗੇ?'

'ਨਹੀਂ, ਉੱਕਾ ਨਹੀਂ।' ਉਸ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

'ਇਹ ਵੀ ਖੁਸ਼ ਕਿਸਮਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਬਿਲਕੁਲ ਭੁਲ ਜਾਵੋ, ਪਰ ਕਦੇ ਨਾ ਕਦੇ
ਇਸ ਨਿਮਾਣੇ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਯਾਦ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰਨਾ।'

'ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਮਸਤਾਨੀ ਹੋਈ ਰੂਹ ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਯਾਦ ਤੇ
ਭੁਲ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਜਦ ਤਕ ਤੁਸੀਂ ਛੁੱਟੀ ਕਟ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ
ਸਿਮਰਨ ਕਰਾਂਗੀ।'

'ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਤਕੜੇ ਸਮੇਂ ਪਿਛੋਂ ਮਿਲਾਂਗੇ।'

'ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚ ਏਨੀ ਖੋ ਚੁੱਕੀ ਹਾਂ ਕਿ ਵਿਛੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਇਕ ਮਹੀਨੇ
ਦੇ ਇਕ ਇਕ ਦਿਨ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਸੁਆਦ ਬਣਾ ਕੇ ਵਾਰ ਸੁੱਟਾਂਗੀ। ਮੇਰਾ ਆਪਾ
ਇਉਂ ਮੁਗਧ ਜਿਹਾ ਹੋਇਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਜਿੰਦਗੀ ਮੌਤ ਦਾ ਝੇੜਾ ਹੀ ਮੁਕ
ਗਿਆ ਹੋਵੇ।'

ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਡਿੱਲੇ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣ ਸੁਣ ਮੇਰਾ ਹਿਰਦਾ ਕੰਡਿਆਲੀ ਤਾਰ ਤੇ ਝੁੜਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤੜਪਦਿਆਂ ਲੁਛਦਿਆਂ ਰਾਤ ਬੀਤ ਰਹੀ ਸੀ। ਤੇ ਨੀਦ ਨੇ ਵੈਰੀਆਂ ਵਾਂਗ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਭੰਵਾਈ ਰਖੇ।

14

ਮੈਂ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਗਿਆ, ਉਹ ਚਾਹ ਪੀ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੇਰਾ ਮੂੰਹ ਉਡਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹਸਦਿਆ ਕਿਹਾ, 'ਇਤਨੇ ਉਦਾਸ ਯਾਰ।' ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਇਕ ਪਿਆਲੀ ਚਾਹ ਦੇਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

'ਡਾਕਟਰ ਜੀ! ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਇਕ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ।'

'ਕਿਆ ਹੈ?'

'ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਹਮਦਰਦੀ ਦੀ ਪੂਰਨ ਲੋੜ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਇਸ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਭੁਸੀ ਥੜੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ।'

'ਕਹੋ ਵੀ ਭਈਆ?'

'ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਮੈਨੂੰ ਪਾਲ ਦਾ ਪਤੀ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਪਾਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਘੱਲੀ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਗੁਨਾਹ ਮੁਆਫ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਉਸ ਪੂਰਨ ਪਛਤਾਵੇ ਵਿਚ ਰੋ ਕੇ ਸਭ ਕੁਝ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਹੁਣ ਨਿਰੋਲ ਦੁੱਖ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਪਾਲ ਨੂੰ ਕਦੇ ਭੁਲ ਨਾ ਸਕਾਂਗਾ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਰਹਾਂਗਾ। ਮੇਰੇ ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ-ਪਛਤਾਵੇ ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਵੇਖੀ ਨਹੀਂ ਗਈ। ਉਹ ਆਖਦਾ ਸੀ ਕਿ 'ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਪਾਪੀ ਨੂੰ ਪਾਨ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦੇਵੋ, ਮੈਂ ਸੁਖਾਲਿਆਂ ਮਰ ਸਕਾਂਗਾ।' ਮੇਰੀ ਚਮੀਰ ਟਿਕ੍ਹਾ ਦੋਹਾ ਨੂੰ ਮਿਲਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਸਲ ਮਨੋਰਥ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਫਨਸਫਾ ਮੈਨੂੰ ਏਕੇ ਇਕ ਪਲ ਠਹਿਰਣ ਲਈ ਨਾਹਨਤਾ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਮੇਰਾ ਨਾਵਾਂ ਮਿਲਟਗੇ ਵਿਚੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਕਟਵਾ ਦੇਵੋ। ਤੁਹਾਡੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਹੋਵੇਗੀ।'

'ਕਿਆ ਆਪ ਪਾਗਲ ਤੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਏ?'

'ਹਾਂ ਦਿਸ ਤਾਂ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਟਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਗਲ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੈਂ ਪਾਲ ਤੋਂ ਹੁਣ ਦੂਰ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਨਾ ਜਾਣੀਏ ਕਿਤੇ ਮੇਰੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਕਾਮਨਾ ਦੀ ਕਾਇਲ ਹੋ ਕੇ ਮੁੜ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਤਰਸ ਪਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਫਟਕ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ।'

'ਆਪ ਜਾਨਤੇ ਹੋ ਜੋ ਪਾਲ ਸੁਣ ਕਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹੇਗੀ?'

156 / ਪਾਲੀ

'ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੀਰਜ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਣਾ, ਮੇਰੀ ਮਜਬੂਰੀ ਜਾਹਰ ਕਰਨੀ।'

'ਮੁੜੇ ਆਪ ਕੀ ਰਾਏ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ।'

'ਦਿਲ ਤਾਂ ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਮੇਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ, ਪਰ ਕੀਤਾ ਕੀ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਕਿਨਾ ਮੈਨੂੰ ਜਖਮੀ ਹੋਏ ਨੂੰ ਮਰਚੇ ਤੋਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਹੀ ਪਤੀ ਹੈ। ਪਾਲ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਛੋੜੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਸ਼ੂ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਮਾਨੁੱਖ ਤੋਂ ਦੇਵਤਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕਪਟ ਹੁੰਦਾ, ਤਦ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਵਾਰ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਫੁਆਂਘਾਰ ਜੰਗ ਵਿਚੋਂ ਕਦੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਨਾ ਲਿਆਉਂਦਾ। ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ। ਮਨੁੱਖਤਾ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਜਗਾਉਣ ਵਾਲੀ ਵੀ ਪਾਲ ਦੀ ਹੀ ਮੁਹੱਬਤ ਹੈ। ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਗੁਰੂਦੇਵ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਤੇ ਮੇਰੇ ਫਰਜ਼ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁਮੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਭੇਦ ਮੇਰੇ ਜਾਣ ਤੇ ਹੀ ਪਾਲ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ। ਉਂਜ ਮੈਂ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖ ਕੇ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਜਾਵਾਂਗਾ।'

'ਆਪ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੀ ਬਰਬਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ, ਬਲਕਿ ਪਾਲ ਕੋਂ ਭੀ ਐਸਾ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੇ ਹੋ।'

'ਮੈਂ ਭਗਵਾਨ ਤੇ ਪਾਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ। ਰੂਹ ਤੋਂ ਰੂਹ ਜੁਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਹਾਲ ਤੇ ਤਰਸ ਕਰੋ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਾਨਵ ਪਾਲ ਤੋਂ ਸਦਾ ਹੀ ਪਰੇ ਹੋ ਜਾਵਾਂ ਤੇ ਆਤਮ ਪਾਲ ਦੀ ਸਦਾ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਰਹਾਂ। ਦਿਲ ਦਾ ਕੋਈ ਵਸਾਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਦੋਂ ਬੇਈਮਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰ ਮੇਰਾ ਨਾਵਾਂ ਕਟਵਾ ਦੇਵੋ। ਤੁਹਾਡੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਹੋਵੇਗੀ।'

'ਹੱਛਾ! ਅਗਰ ਆਪ ਕੀ ਯਹੀ ਮਰਚੀ ਹੋ ਤੇ ਮੈਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੂੰਗਾ ਕਿ ਆਪ ਕੋਂ ਥੜੀ ਪੈਨਬਨ ਭੀ ਮਿਲ ਜਾਏ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਜਖਮੀ ਹੋ ਕਰ ਮਰਚੇ ਸੇ ਵਾਪਸ ਆਏ ਹੋ। ਅਬ ਆਪ ਛੁੱਟੀ ਜਾਓ, ਛੁੱਟੀ ਕੇ ਦਿਨੋਂ ਮੈਂ ਹੀ ਸਭ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਏਗਾ।'

'ਪਰ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਤੁਸੀਂ ਪਾਲ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿਲਾਸਾ ਤੇ ਹੌਸਲਾ ਦੇਣਾ ਤੁਹਾਡੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਹੋਵੇਗੀ।'

'ਆਪ ਫਿਕਰ ਮਤ ਕਰੋ।'

ਮੈਂ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾਇਆ। ਦਿਲ ਘਿਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮਾਯੂਸੀਆਂ ਵਿਚ ਥੜ੍ਹਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਦੁਨੀਆ ਖੁਬ ਤੇ ਰੁਖੀ ਸੀ, ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਕਾਇਆ ਮੌਤ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਹੇਠ ਆਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਦਿਲ ਚਿਚਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕੀ ਪਾਲ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਤੇਰੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਕਈ ਰਾਤਾਂ ਤੇ ਉਨੀਦਰੇ ਕਟੇ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਤੂੰ ਮੌਤ ਨਾਲ ਘੁਲ ਰਿਹਾ ਸੀ?

'ਕਿਥੋਂ ਆਏ ਹੋ?' ਪਾਲ ਨੇ ਥੜ੍ਹਿਆ ਹੁੰਦਿਆਂ ਪੁਛਿਆ।

'ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲੋਂ ਆਇਆ ਹਾਂ।'

'ਹਾਏ ਰੱਬਾ! ਤੁਸੀਂ ਐਨੇ ਉਦਾਸ ਨਾ ਹੋਵੋ। ਮੈਥੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਚਿਹਰਾ ਵੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ।'

ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ।'

157 / ਪਾਲੀ

‘ਭਰਾ ਬੀਮਾਰ ਹੈ ਤੇ ਉੱਤੇ ਤੇਰਾ ਵਿਛੋੜਾ...!’ ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀ ਪਾਲ। ਕਿ ਮੈਂ ਕਿੰਨਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਜਦੋਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਇਆ ਸਾਂ ਉਥੇ ਹੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਚੰਗਾ ਸੀ।

‘ਤੁਸੀਂ ਸਿਪਾਹੀ ਹੋ, ਕੁਝੀਆਂ ਵਾਂਗ ਕਿਉਂ ਕਰਦੇ ਹੋ।’

ਸਾਰੀ ਦਿਹਾੜੀ ਸੋਗ ਵਿਚ ਹੀ ਗਿਣਤੀਆਂ ਗਿਣਦਿਆਂ ਗੁਜ਼ਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਪਾਲ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਦਿਲ ਪ੍ਰਚਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਕਦੇ ਉਸ ਨਾਲ ਮੈਂ ਬਨਾਉਣੀ ਹੋਂਦ ਪੈਦਾ, ਪਰ ਅੰਦਰੇ ਅੰਦਰ ਗ਼ਮ ਵਿਚ ਡੁਬਿਆ ਰਹਿੰਦਾ। ਰੋਟੀ ਖਾ ਲੈਣ ਪਿਛੋਂ ਮੈਂ ਪਾਲ ਵਲ ਪਿੱਠ ਕਰ ਕੇ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਣ ਬਹਿ ਗਿਆ।

‘ਪਿਆਰੀ ਪਾਲ!

ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਬਿਠਾ ਲਿਆ ਹੈ,

ਕਿ ਜਦ ਤੱਕ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹਾਂ ਤੇਰੀ ਪੂਜਾ ਕਰਾਂ,

ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਮਰ ਜਾਵਾਂ ਤੇਰੀ ਰੂਹ ਹੀ ਬਣ ਜਾਵਾਂ।

ਪਿਆਰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਹੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ,

ਜਾਂ ਸੁਤੀ ਜੀਵਨ ਕਲੀ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਵਿਗਸਦੀ ਹੈ।

ਅਤੇ ਫੁੱਲ ਬੀਜ ਬਣ ਕੇ ਸਾਰੇ ਬਗੀਚੇ ਦੇ

ਆਕਾਰ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਸਮਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰੇਮ ਅੰਦਰ ਕੁਲ ਭਗਵਾਨ ਹਸਤੀ

ਪ੍ਰਿਯਾ ਅੰਕਰ ਵਿਚ ਜਾਹਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਿਯਾ!

ਮੇਰੇ ਅਗੇ ਭਗਵਾਨ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ

ਅਸਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨੰਗਿਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਜੋ ਕੁਝ ਗੁਰੂਦੇਵ ਨੇ ਜ਼ਬਾਨੀ ਤੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਸੀ,

ਤੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਮਲ ਵਿਚ ਸੱਚਿਆਂ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ।

ਜੋ ਕੁਝ ਮੈਂ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ,

ਉਸ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕੀ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ਪਰ ਤੂੰ ਜਾਣ ਜਾਵੇਂਗੀ—

ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਉਦਾਸ ਸਾਂ।

ਇਕ ਪੰਛੀ ਨੂੰ ਦਰਖਤ ਤੇ ਰਾਤ ਕਟੀ ਭੁਲਦੀ ਨਹੀਂ,

ਮੈਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਨੇ ਤੇਰੀ ਆਗੋਸ਼ ਵਿਚ

ਕਈ ਰਾਤਾਂ ਸੁਖ ਤੇ ਅਨੰਦ ਵਿਚ ਮਾਟੀਆਂ ਹਨ।

ਗਾਇਆ ਤੋਂ ਕੇਵਲ ਵਿਛੜਦੀ ਰੂਹ ਹਾਉਕਾ ਭਰਦੀ ਹੈ।

ਤੇ ਮੈਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀਆਂ ਕਈ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਦਾ

ਤਿਆਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ਦਾ, ਕਿਉਂ ਨਾ ਸੋਗਵਾਰ ਹੁੰਦਾ।

ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਸੋਗ, ਦੁਖ ਦੇ ਗ਼ਮ ਬਿਲਕੁਲ ਅਨਹੋਣੇ ਹਨ,

ਤੇ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਹ ਦ੍ਰਿੜਵਾਦ ਦੀ ਜੱਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਹਨ।

ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੁਲ ਸਕਦਾ,

ਕਿ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਇਨਸਾਨ ਹਾਂ, ਭਗਵਾਨ ਨਹੀਂ।

ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਦੁਖ ਹੈ, ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੋਝੂ ਹੈ,

ਹਾਉਕੇ ਹਨ, ਆਹਾਂ ਹਨ, ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ।

ਤੇਰੀ ਆਰਾਧਨਾ ਮਨ ਨਾਲ ਹੋਵੇਗੀ।

ਅਤੇ ਇਹ ਹਾਉਕੇ ਤੇ ਹੋਝੂ

ਤੇਰੇ ਪ੍ਰੀਤ-ਹਵਨ ਵਿਚ ਸਮਗਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਣਗੇ।

ਤਿਆਗ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਓਪਰੇ ਹਨ।

ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਇਕੋ ਮਾਇਆ ਮਾਂ ਦੇ ਜਾਏ ਭਰਾ ਹਨ।

ਪਿਆਰ ਹੈ ਪ੍ਰਿਯਾ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਭੁਲ ਜਾਣਾ

ਤੇ ਤਿਆਗ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਪਾ ਲੈਣਾ।

ਗੁਲਾਬ ਵਿਚੋਂ ਨਾ ਰੰਗ ਵਖ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਨਾ ਸੁਗੰਧੀ।

ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਨਾ ਪਿਆਰ ਨਖੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਨਾ ਤਿਆਗ

ਇਕ ਦਾ ਜਨਮ ਦੂਜੇ ਲਈ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਹੈ,

ਇਕ ਦਾ ਖ਼ਾਤਮਾ ਦੂਜੇ ਲਈ ਮੌਤ ਸੁਨੇਹਾ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਲਵੀਂ ਸਾਂਝ ਜੀਵਨ ਬੰਗਾਰਦੀ ਹੈ,

ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਮੰਗੂ ਚੁੰਮਦੀਆਂ ਹਨ।

ਅਸੀਂ ਭਗਵਾਨ ਤੋਂ ਵਿਛੜੀਆਂ ਦੇ ਭਟਕਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਹਾਂ,

ਕਿਸੇ ਕਤਰੇ ਤੀ ਸਿੱਧੀ ਸਾਗਰ ਨਾਲ ਅਬਨਾਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਮੁਗਧ ਹੋਣਾ ਭਗਤੀ ਹੈ।

ਤੇ ਭਗਤੀ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਤਿਆਗ ਧਾਰਨਾ,

ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਲਪਗਤਾ ਦੇ ਕੁਲ ਬੰਧਨ ਕਟਦਾ ਹੈ।

ਜੇਹਾ ਕਿ ਪਿਆਰ ਤੇ ਤਿਆਗ ਦੀ ਖਿੱਚੋਤਾਣ ਸਹਿਜ ਦੀ ਜਨਮ ਦਾਤਾ ਹੈ,

ਜੋ ਕੁਲ ਅਸਾਧ ਰੋਗਾਂ ਲਈ ਇਕੋ ਇਕ ਸੰਜੀਵਨੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਤੇਥੋਂ ਜੁਦਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।
 ਇਕ ਹੋ ਜਾਣ ਲਈ।
 ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਵਿਲਕਦੀਆਂ ਹਨ,
 ਇਸ ਨਿੱਕੇ ਵਿਛੋੜੇ ਨੂੰ ਦੀਰਘ ਕਰ ਕਰ ਵਿਖਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ,
 ਇਹ ਭੁਲਾਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਜਾਣਦੀਆਂ ਹੀ ਕੀ ਹਨ।
 ਪਰ ਤੂੰ, ਹੋ ਮੇਰੀ ਮਾਧਵਾ!
 ਬਹੁਤਾ ਦੁਖੀ ਨਾ ਹੋਵੀ, ਹੰਝੂ ਨਾ ਬਹਾਈ।
 ਕਿਤੇ ਮੇਰਾ ਮਨ ਇਸ ਅਹਿਸਾਸ ਕਲਪਨਾ ਵਿਚ
 ਹੀ ਹਾਰ ਕੇ ਨਾ ਡਿਗ ਪਵੇ।
 ਉਹ ਦਿਨ ਦੂਰ ਨਹੀਂ
 ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਵਹਾਏ ਹੰਝੂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਸ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਣਗੇ,
 ਤੇ ਸਾਡੀਆਂ ਮੁਹੱਬਤਾਂ ਵਿਚ ਰੋਸ਼ਨ ਹੋਈਆਂ ਅੱਖਾਂ
 ਭਟਕਦੀਆਂ ਸੰਸਾਰੀ ਰੂਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਹ ਵਿਖਾਉਣਗੀਆਂ।
 ਉੱਕਾ ਹੀ ਸੋਗ ਨਾ ਕਰੀ,
 ਕਿਉਂਕਿ ਚੇਤਨ ਸਵੇਰਾ ਹੋਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਹੈ।
 ਫਿਰ ਚਕਵਾ ਤੇ ਚਕਵੀ ਸਦਾ ਲਈ ਇਕ ਹੋਣਗੇ।
 ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ
 ਕਿ ਆਪਣੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰ ਸਕੇ।
 ਪਰਸੋਂ ਮੈਂ ਵੀ ਇਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਕਰਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ,
 ਅਤੇ ਓਦੋਂ ਹੀ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੋ ਗਈ।
 ਬਾਇਦ ਕੋਈ ਮੇਰੀ ਥਾਂ ਮੱਲਣ ਵਾਲਾ ਆ ਗਿਆ ਸੀ,
 ਤੇਰੇ ਪਤੀ ਪਿਆਰਾ!
 ਉਹ ਓਹ ਨਹੀਂ ਜੋ ਅਗੇ ਸੀ,
 ਉਸ ਆਪਣੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਦੇ ਇਵਜ਼ ਵਿਚ ਤੁਹਾਥੋਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗੀ ਹੈ।
 ਉਸ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਣ ਵੇਲੇ ਹਾਲਤ ਤਰਸ ਦੀ ਭੁੱਖੀ ਸੀ,
 ਬਹੁਤ ਆਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਘੱਲੀ ਹੈ।
 ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਇਕਰਾਰ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ,
 ਕਿ ਪਾਲ ਤੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਵਾ ਦੇਵਾਂਗਾ।
 ਪਰ ਉਹ ਗ਼ਰੀਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਦਾ

ਕਿ ਮੈਂ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰੀ ਬੈਠਾ ਹਾਂ।
 ਨਹੀਂ, ਇਹ ਗ਼ਲਤ ਭਾਵ ਹੈ
 ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦੇਣਾ, ਜ਼ਰੂਰ,
 ਮੇਰੇ ਸਦਕਾ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸਦਕਾ।
 ਉਹ ਬਦਲ ਕੇ ਹੁਣ ਸੱਚਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਏ।
 ਜੇਕਰ ਤੇਰਾ ਦਿਲ ਇਹ ਕੁਝ ਨਾ ਮੰਨੇ,
 ਤਦ ਇਸ ਫ਼ਰਜ਼ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾ ਕੇ ਪਾਲਣਾ
 ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਤੁਹਾਡਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪਤੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ।
 ਪ੍ਰੇਮੀ ਦਾ ਜਨਮ ਨਿਤ ਨਵੀਂ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣਾ ਹੈ।
 ਜੀਵਨ ਨਿਰੋਲ ਗ਼ਮ ਹੈ ਨਾ ਖ਼ੁਸ਼ੀ,
 ਸਗੋਂ ਦੁੱਖ ਦੀ ਸਾਂਝ ਵਿਚ ਗੁੰਨ ਕੇ ਉਠਾਇਆ ਖ਼ਮੀਰ ਹੈ।
 ਉਹ ਅਸਲੋਂ ਭੁਲ ਵਿਚ ਗਵਾਚੇ ਹੋਏ ਹਨ,
 ਜਿਹੜੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਤਿਆਗ ਪ੍ਰੇਮ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮਤਾ ਹੈ।
 ਇਸ ਜਗਤ ਨਾਲ ਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਿਯਾ!
 ਸਗੋਂ ਆਪੇ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦਾ ਆਖ਼ਰੀ ਯਤਨ ਹੈ।
 ਜ਼ਬਤ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਸਬਰ ਹੈ,
 ਜਿਹੜਾ ਜੀਵਨ ਅੰਤ ਤੇ ਅਨੰਦ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
 ਹਿੰਮਤ ਦੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਇਰਾਦਾ ਔਖ ਨੂੰ ਸੋਖ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।
 ਪ੍ਰਿਯਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੀ ਹਰ ਮੁਸ਼ਕਲ ਦਾ ਹੱਲ ਹੈ।
 ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰ ਡੋਲ ਗਿਆ ਸਾਂ;
 ਪਰ ਗੁਰੂਦੇਵ ਨੇ ਮੇਰੀ ਐਨ ਮੌਕੇ ਸਿਰ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਕੀਤੀ।
 ਇਹ ਮੇਰਾ ਪੂਰਨ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੈ।
 ਕਿ ਮੈਂ ਤੇਥੋਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਨੇੜੇ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹਾਂ,
 ਪਰ ਪ੍ਰਿਯਾ ਫਿਰ ਵੀ ਮੇਰੇ ਅੰਗ ਜਲ ਰਹੇ ਹਨ।
 ਇਸ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਜਾਣ ਕੇ ਖਿਆ ਕਰ ਦੇਵੀ
 ਕਿਉਂਕਿ ਖਿਆ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਦਿਲ ਹੈ।
 ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੰਝੂਆਂ ਜਿੰਨੇ ਹੀ ਅੱਖਰ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ,
 ਧਾਹੀ ਰੋਂਦਾ ਹਾਂ,
 ਪਰ ਕਿਸੇ ਇਰਾਦੇ ਦੀ ਚਟਾਨ ਤੋਂ ਹਿੱਲਣਾ ਵੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ।

ਜੇ ਕਦੇ ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਕਾਮਨਾ ਤੇਰਾ ਦੁਆਲਾ ਮੱਲੇ,
ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਠੋਕਰ ਨਾਲ
ਹੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਬਖਸ਼ੀ।
ਆਤਮ ਆਦਰਸ਼ ਵਾਂਗ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ,
ਸਾਨੂੰ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਬੇਚਾਲ ਮਰਯਾਦਾ ਤੇ
ਤਰਸ ਖਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
ਅਸੀਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਭਰਮ ਗੁਆ ਲਏ ਹਨ,
ਹੁਣ ਸਰੀਰਕ ਪਿਆਰ ਦਾ ਹੋਣਾ ਨਾ ਹੋਣਾ ਸਾਮਾਨ ਹੈ।
ਸਾਡਾ ਝੋਰੇ ਵਿਚ ਤੜਪਨਾ ਭਾਵੇਂ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ,
ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਅਸੀਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਰੋਂਦੇ ਰਹਾਂਗੇ,
ਕਿਉਂਕਿ ਪਿਆਰ ਦਾ ਇਹ ਨੇਮ ਦੋਹਾਂ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਏਕਤਾ
ਭਾਵ ਰਖਦਾ ਹੈ।
ਪਿਆਰ ਆਦਿ ਤੋਂ ਅੰਤ ਤੱਕ ਸੱਚ ਹੀ ਸੱਚ ਹੈ;
ਪਰ ਅਸੀਂ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਗਲਤ ਸਮਝ ਕੇ ਧੋਖਾ ਖਾਂਦੇ ਹਾਂ।
ਆਦਿ ਅੰਤ, ਕਲਪਨਾ ਦੇ ਭੁਲੇਖੇ ਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ,
ਪਰ ਪਿਆਰ ਅਨਾਦੀ ਆਤਮ ਰੂਪ ਹੈ।
ਪਿਆਰੀ! ਭਗਵਾਨ ਰੂਪ ਗੁਰੂਦੇਵ ਦਾ ਇਕ ਕਹਿਣਾ ਮੈਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੁਲ ਸਕਾਂਗਾ,
ਕਿਉਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ :
'ਜੀਵਨ' ਸਹਿਜ ਪਿਆਰ ਲਈ ਇਕ ਭੁੱਖ ਹੈ।
'ਗਿਆਨ ਪਿਆਰ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਪਿਆਰ ਮੁਕਤੀ ਤੋਂ
ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਗੁੰਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।'
ਅੰਤ ਵਿਚ ਮੈਂ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ
ਕਿ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਮੈਂ ਕਈ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਭਾਵ
ਲਕੇ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ,
ਮੈਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਦੇਣਾ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਵਿਚ ਆਏ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ।
ਪਰ ਪ੍ਰਿਯਾ ਅਸੀਂ ਦੋਸ਼ ਅਦੋਸ਼ ਦੀਆਂ ਵਾਟਾਂ ਮਾਰ ਵੀ ਭੁਲਦੇ ਹਾਂ,
ਬਿਲਕੁਲ ਬਾਲਕਾਂ ਵਾਂਗ।
ਮੇਰਾ ਇਕੋ ਹੀ ਕਰਮ ਹੁਣ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ,
ਬਾਕੀ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਤੇਰੀ ਹੀ ਪੂਜਾ।

ਪ੍ਰਿਯਾ! ਪੂਜਾ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਭੁਲ ਜਾਣਾ ਵੀ ਅਨੰਦ ਹੀ ਅਨੰਦ ਹੈ।
ਮੈਂ ਪੂਰਨ ਆਸ਼ਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੂੰ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ
ਜ਼ਰੂਰ ਖਿਆ ਕਰ ਦੇਵੇਂਗੀ।
ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਕੇ ਤੇਰੇ ਸਾਰੇ ਰੋਸ ਮੁਕ ਜਾਣਗੇ।
ਹਾਇ ਮੇਰੇ ਦਿਲ
ਪ੍ਰਿਯਾ ਮੈਨੂੰ ਅਭਾਗੇ ਨੂੰ ਕਦੇ ਯਾਦ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰਨਾ।
ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪਿੱਛੋਂ ਜਾ ਕੇ ਖਤ ਲਿਖਾਂਗਾ,
ਏਥੇ ਮੈਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਤੇ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ :
ਹੱਛਾ! ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਆਰ ਭਰੀ 'ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ' ਵਿਚ ਵਿਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।
ਅਤੇ ਖਤ ਹਜ਼ਾਰ ਚੁੰਮਣਾਂ ਨਾਲ ਬੰਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।
ਦਿਲ ਵਿਛੜਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ,
ਪਰ ਕੋਈ ਰੱਬੀ ਤਾਕਤ ਪ੍ਰੇਰ ਰਹੀ ਹੈ...ਮਜ਼ਬੂਰ।
ਖਿਆ ਕਰਨਾ, ਖਿਆ ਕਰਨਾ।
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੌਤ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਲੰਘ ਕੇ ਹੁਣ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ
ਕਦੇ ਨਾ ਵਿਛੜਨ ਲਈ ਮਿਲਾਂਗੇ।
ਅੱਖਾਂ ਤੇਰੀ ਪ੍ਰੀਤ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸਦਾ ਭਿੱਜੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ।
ਮੈਂ ਭਾਗ ਅਭਾਗ ਦਾ ਚੀਬੜਿਆ ਹੋਇਆ,
ਸਦਾ ਤੇਰਾ,
ਬਲਬੀਰ
ਮੈਂ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਦਾ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਰੋਇਆ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਾਲ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਮੰਜੇ
ਤੇ ਪਈ ਰਹੀ। ਉਸ ਲਿਖਦੇ ਨੂੰ ਇਕ ਦੋ ਵਾਰੀ ਕੁਝ ਪੁਛਿਆ ਵੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਉਗਲ ਦੇ
ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਚਿੱਠੀ ਲਿਖ ਲੇਣ ਤੇ ਉਸ
ਪੁਛਿਆ, 'ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਕਿਸ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਹੈ?'
ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਮੁਸਕਾਇਆ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਜੀ!'
ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਹੀ ਹਾਂ, ਉਂਜ ਹੀ ਆਖ ਦਿੰਦੇ ਜੋ ਕਹਿਣਾ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਹੱਦ
ਹੀ ਹੋ।
'ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਬਾਨੀ ਆਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ?' ਮੇਰਾ ਅੰਦਰ ਦਰਦ ਤੇ
ਗਮ ਨਾਲ ਰੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਬਾਹਰੋਂ ਸਧਾਰਨ ਕਾਬੂ ਜ਼ੋਰੀ ਵਿਖਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ।
'ਇਹ ਲੰਮੀ ਚੌੜੀ ਚਿੱਠੀ ਉਸ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਧੰਨਵਾਦ ਵਜੋਂ ਲਿਖੀ ਹੈ ਜਿਸ ਮੇਰੀ ਮੋਰਚੇ
ਤੋਂ ਚੱਕ ਕੇ ਜਾਨ ਬਚਾਈ ਸੀ।'

‘ਹੈ’। ਪਾਲ ਨੇ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, ‘ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਲਗਾ?’
‘ਕਲ੍ਹ ਉਹ ਆਪ ਏਥੇ ਮੇਰੀ ਮਸ਼ਰ ਨੂੰ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਇਕ ਬਹਾਦਰ
ਦੇਵਤਾ ਹੈ।’

‘ਮੈਂ ਆਪ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਨਵਾਦ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ। ਉਸ ਬੜਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਕੀਤਾ।
ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਦਾ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਖੀ ਰੱਖੇ। ਤੁਸਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਨਾ ਦੱਸਿਆ? ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ
ਮਿਲ ਕੇ ਪੁਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਪੁੱਛਦੀ।’

‘ਪ੍ਰਿਯਾ! ਉਹ ਆਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬੜਾ ਗੁਨਾਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰੋਦਿਆਂ ਉਸ ਆਪਣੀ
ਘਰ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਘਲਿਆ ਹੈ, ‘ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਬੜੇ ਜੁਲਮ ਕੀਤੇ ਹਨ।
ਨਿਰਦੋਸ਼ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਪੱਕਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਾਪਾਂ ਤੇ ਦੇਵੀ ਹੁਣ ਰੋ ਕੇ ਪਛਤਾ ਰਿਹਾ
ਹਾਂ। ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦੇਵੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸੁਖਾਲਾ ਨਹੀਂ ਮਰ ਸਕਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਇਹ
ਸੁਣ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਨਾਲ ਮਰਾਂਗਾ ਕਿ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।’ ਕੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੱਚੇ ਦਿਲ
ਪਛਤਾਵੇ ਵਿਚ ਵਿਲਕ ਰਹੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ?’

‘ਜ਼ਰੂਰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?’

‘ਤੇਰੀ ਰਾਏ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਹੈ, ਆਸ਼ਾ ਹੈ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ
ਪਤੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਅਪਣਾਏਗੀ।’

ਅਸਾਂ ਉਸ ਰਾਤ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੋਂ ਹਟਦੀ
ਹੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਪਾਲ ਵਿਚਾਰੀ ਕੀ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਸਵੇਰੇ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਕ
ਅਜਿਹਾ ਬੁਢਲਾ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪਲਟ ਕੇ ਕੁਝ ਦਾ ਕੁਝ ਕਰ
ਦੇਦਾ ਹੈ।

‘ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਓ ਪ੍ਰਿਯਾ!’

ਪਾਲ ਝਟ ਉਠ ਕੇ ਮੇਰੇ ਮੱਜੇ ਤੇ ਆ ਡਿੱਗੀ, ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੱਕ ਤੇ
ਬਪਕਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ‘ਪਾਲੀ! ਮੇਰੀ ਹੱਕ ਵਿਚ ਕੁਝ ਬੋਲੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।’

‘ਮੇਰਾ ਪਿਆਰ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ।’

‘ਤੂੰ ਸੱਚ ਆਖਦੀ ਏ, ਉਂਜ ਪ੍ਰਿਯਾ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਵਰਗੀ ਕੋਈ ਸਚਾਈ ਤੇ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ
ਹੁੰਦੀ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਹੁਣ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੜਦੀ ਹੀ ਰਹੇ।’

ਪਾਲ ਨੇ ਸਿਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਘੁਰਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ।

‘ਪ੍ਰਿਯਾ! ਤੁਸੀਂ ਘੁਰਦੇ ਵੀ ਪਿਆਰੇ ਪਿਆਰੇ ਯਾਦ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਗੇ।’

‘ਕੋਈ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਦਸਦੇ ਨਹੀਂ।’ ਉਸ ਮਿੱਠੇ ਜਿਹੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

‘ਗੱਲ ਕੀ ਹੋਣੀ ਏ ਪ੍ਰਿਯਾ! ਮੈਂ ਕਲ੍ਹ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਜਾਂਦਾ ਹੀ ਸੁੱਖ ਸਾਂਦ ਦੀ ਚਿੱਠੀ
ਪਾ ਦੇਵਾਂਗਾ।’ ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਰਹਿਮ ਤੇ ਭਰਸ ਦੀਆਂ ਅਪੀਲਾਂ ਵਿਚ ਕੰਬ
ਰਿਹਾ ਸੀ।

‘ਪ੍ਰਿਯਾ! ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਸਵੇਰਾ ਕਰ ਦਿਓ।’

‘ਪ੍ਰੀਤਮ! ਮੈਂ ਤੁਹਾਥੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹਾਂ ਹੀ ਕੀ?’

ਪਿਆਰ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਮਾਂ ਲੰਮੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਉਲਾਂਘਾ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਸਵੇਰਾ
ਵੀ ਰੋ ਗਿਆ। ਪਾਲ ਨੇ ਉਠ ਕੇ ਮਿੱਠੇ ਪਰੋਠੇ ਪਕਾਏ ਅਤੇ ਚਾਹ ਬਣਾਈ। ਮੈਂ ਕਬਰ ਵਿਚ
ਘੇ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਲਾਸ਼ ਬਣਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਤੇ ਪਾਲ ਮੈਨੂੰ ਵੇਖ ਵੇਖ ਥੜ੍ਹੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ।
ਅਸਾਂ ਦੋਹਾਂ ਚਾਹ ਪੀਤੀ ਅਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਬੁਰਕੀਆਂ ਪਾਈਆਂ।
ਪਾਲ ਦਾ ਏਨਾ ਪਿਆਰ ਵੇਖ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਪਸੀਜਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਵੇਦਨਾ ਬੁੱਲਾਂ ਤੇ
ਆ ਆ ਪਿਛੇ ਮੁੜ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕਮਲੀਆਂ ਹੋਝ ਭਰ ਲਏ।

‘ਕੀ ਕਰਦੇ ਹੋ ਬਲ ਜੀ! ਅਗਲੇ ਦਾ ਦਿਲ ਤੋੜਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ।
ਛੱਡੋ ਪਰ੍ਹੇ ਹੱਥ, ਅੱਖਾਂ ਪੂੰਝਾਂ।’

ਉਸ ਅੱਖਾਂ ਗੁਮਾਲ ਨਾਲ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਗੁਮਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੀ
ਜੇਬ ਵਿਚ ਪਾ ਲਿਆ। ਉਸ ਮੇਰਾ ਸਟੀਲ ਦਾ ਕੜਾ ਲਾਹ ਕੇ ਆਪਣੀ ਥਾਂਗ ਵਿਚ
ਪਾ ਲਿਆ।

ਉਸ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਖਤਰੇ ਦਾ ਹਵਾਈ ਅਲਾਰਮ ਇਕ ਵਾਰ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਪਰ
ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਇਕ ਜਹਾਜ਼ ਫਿਰ ਕੇ ਮੁੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਖੀਰ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਮਾਨ ਲੈ
ਤੁਰਿਆ। ਪਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਦੂਰ ਛੱਡਣ ਆਈ। ਮੈਂ ਡੇਢ ਮੀਲ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਲਾਗੇ ਫੜ ਕੇ ਰੋਲ
ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਪੁਜਣਾ ਸੀ। ਪਾਲ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਦੇਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ‘ਵਾਹਦਾ ਕਰੋ ਕਿ ਚਿੱਠੀ
ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹੇਗੇ, ਫਿਰ ਤੇ ਏਥੇ ਦੇ ਜਾਵਾਂਗਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਘਰੋਂ ਜਾ ਕੇ ਡਾਕ ਵਿਚ ਪਾਵਾਂਗਾ।’

‘ਮੈਂ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਹੀ ਪੜ੍ਹਾਂਗੀ।’

‘ਮੇਰੀ ਸੋਹ ਖਾਓ।’

‘ਤੁਹਾਡੀ ਸੋਹ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਮੁਲੋਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਖਾਵਾਂਗੀ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਯਕੀਨ ਕਰੋ।’

‘ਇਹ ਲੈ।’ ਮੈਂ ਚਿੱਠੀ ਦੇਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ‘ਇਸ ਨੂੰ ਅਮਲ ਯੋਗ ਬਣਾਉਣਾ।’

‘ਕੀ ਕੋਈ ਖਾਸ ਗੱਲ ਹੈ?’

‘ਹੈ, ਇਕ ਮਾਮੂਲੀ ਜਿਹੀ।’

ਮੈਂ ਪਾਲ ਨੂੰ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਵਿਦਾ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ‘ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਮੁੜੋ।’

‘ਵਿਛੜਨਾ ਔਖਾ ਹੈ।’ ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਆਖਰੀ ਵਾਕ ਸਨ।

ਇਕ ਵਾਰ ਹੀ ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਬਰਾਇਆ। ਮੈਂ ਡੇਢੀ ਭੱਜ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ, ਮਤਾਂ
ਗੱਲ ਵਿਗੜ ਹੀ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਦੋਹਾਂ ਹੋਝ ਵਹਾ ਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵਿਦਾ ਲਈ। ਅਸੀਂ ਪਿਛੇ
ਫੋਰੋ ਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਕਾਹਲੀ ਕੀਤੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਦਿਲ ਦੋਸ਼ੀਆਂ
ਵਾਂਗ ਪਲ ਪਲ ਝਰ ਤੇ ਲਹੜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਤੁਰਿਆ ਹੀ ਗਿਆ, ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਜਾਣੇ ਕਿ
ਮੈਂ ਕਿਥੇ ਭੁ ਹਾਂ। ਕੋਈ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਪਿਛੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਚਾਹ ਪੰਜ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਕਾਹਲੇ

ਕਾਹਲੇ ਭੋਂਦੇ ਵੇਖੋ। ਮੈਂ ਬੇ-ਪਰਵਾਹ ਤੇ ਨਿਡਰ ਹੋ ਕੇ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਦਿਲ ਵਿਚ ਕਈ
ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਿਆਲ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਵਾਂਗ ਚੱਕਰ ਕਢ ਰਹੇ ਸਨ।

ਪਿਛੋਂ ਇਕ ਜੀਪ ਲੋਮਾ ਹਾਰਨ ਦੌੜੀ, ਬੜੀ ਤੇਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਸੀ, ਉੱਜ ਸੀ ਬੜੀ
ਦੂਰ। ਇਕ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਵਾਰ ਜੀਪ ਤੇ ਝੁਕਿਆ ਤੇ ਮੁੜ ਉਤਾਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਤੀਜੀ
ਵਾਰ ਉਸ ਬਹੁਤ ਨੀਵਾਂ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਬੰਬ ਮਾਰਿਆ। ਓਹ! ਗੱਡੀ ਓਦੋਂ ਹੀ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਿਚ
ਖਿੰਡ ਗਈ। ਮੈਂ ਬਹੁਤੀ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸਾਂ, ਭੱਜ ਕੇ ਜੀਪ ਵਲ ਗਿਆ। ਗੱਡੀ ਦਾ ਡਰਾਈਵਰ
ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਇਆ ਬਹੁਤੀਆਂ ਵਿਚ ਚੀਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। 'ਹਾਏ! ਇਹ ਗੱਡੀ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ
ਦੀ ਲਗਦੀ ਹੈ।' ਮੈਂ ਭੱਜ ਕੇ ਕੋਲ ਗਿਆ।

'ਸਰਦਾਰ ਜੀ! ਹਾਇ, ਤੁਸਾਂ ਇਹ ਕੀ ਕੀਤਾ।' ਡਰਾਈਵਰ ਨੇ ਲੋਮੀ ਤਾੜ ਨਾਲ
ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਉਹ ਸਦਾ ਲਈ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ ਨਿਗਾਹ ਮਾਰੀ, 'ਉਹ ਮੇਰੇ
ਭਗਵਾਨ! ਇਹ ਕੀ ਲੋਹੜਾ ਮਾਰਿਆ।'

'ਮੈਂ ਪਾਲ ਤੇ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਮੇਰੀ ਚਿੱਠੀ ਉਸ ਦੀ ਮੁੱਠੀ ਵਿਚ ਪੁੱਟੀ
ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਪਾਸੇ ਪਰਨੇ ਅਮਰ ਨੀਂਦ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਸੀ, ਕਈਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਲਹੂ ਲੁਹਾਣ।'

'ਪਾਲ! ਪ੍ਰਿਯਾ! ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਿਯਾ!'

ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਚੁੱਪ ਸੀ, ਮੈਂ ਭੁੱਬਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ।

...

ਆਹ! ਤੂੰ ਚਲੀ ਗਈ,

ਰੱਬੀ ਸਦਾ, ਅਟੱਲ ਹੁਕਮ।

ਮੈਂ ਬਾਕੀ ਦੇ ਦਿਨ ਤੇਰੀ ਪ੍ਰੀਤ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਿਚ

ਦੀਵੇ ਵਾਂਗ ਬਲਦਾ ਰਹਾਂਗਾ।

ਮੈਂ ਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਤੇਰੇ ਕੋਲ,

ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਮਹੀਨੇ ਤੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿਨ ਬਣਾ ਕੇ

ਆਪਣੀ ਵਾਟ ਕਾਹਲਿਆਂ ਨਬੇੜਦਾ।

ਮੇਰਾ ਭਟਕਦੇ ਦਾ ਅਸਲ ਟਿਕਾਣਾ ਤੇਰੀ ਗੋਦ ਹੈ,

ਮੇਰੇ ਸੁਖ, ਮੇਰੇ ਅਨੰਦ, ਮੇਰੀ ਆਤਮਾ, ਮੇਰੀ ਪਾਲ!

...

ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ-
ਪਿਤਾਸ ਮਾਹਲਾ ਸਿੰਘ,
ਜਨਮ-27 ਜੂਨ, 1919,
ਸਥਾਨ: ਢੁਡੀਕੇ

ਸੋਲਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਇਕੱਲਿਆਂ ਮਲਾਇਆ ਦਾ ਸਫਰ ਕੀਤਾ। ਉਥੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਸਾਹਤਿਕ ਚੇਟਕ ਮਲਾਇਆ ਤੋਂ ਲੱਗੀ। ਪਹਿਲੋਂ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਤੇ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਅਦਬੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਮੁੱਢਲਾ ਕਿੱਤਾ ਕਿਸਾਨੀ ਸੀ। ਵੀਹ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖੀ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੋ ਨਾਵਲ “ਸੱਚ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ” ਤੇ “ਪਾਲੀ” ਅਤੇ “ਜੀਵਨ ਕਣੀਆਂ” ਲਿਖ ਚੁੱਕਾ ਸਾਂ।

ਹੁਣ ਤੱਕ ਤੀਹ ਨਾਵਲ, ਦਸ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਲਿਖ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ, ਰਾਜਸੀ ਲੇਖਾਂ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਪੁਸਤਕਾਂ ਕੁਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਬੰਦੋਬਸਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਛਪ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ। ਛੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਨਾਵਲ ਲਿਖੇ।

ਯੂਰਪ, ਅਮਰੀਕਾ, ਕਨੇਡਾ ਅਤੇ ਅਰਬ ਮੁਲਕਾਂ ਦਾ ਕਈ ਵਾਰ ਸਫਰ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ। ਪੁਰਾਣੇ ਖੰਡਰਾਤ ਵੇਖਣ ਦਾ ਖਾਸ ਸ਼ੌਕ ਹੈ। ਲੰਡਨ, ਪੈਰਿਸ, ਰੋਮ ਬੈਰੂਤ, ਬਗਦਾਦ ਤੇ ਸਿੰਗਾਪੁਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੋਂ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਕਬੀਰ, ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ, ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਟਾਲਸਟਾਏ, ਵਿਕਟਰ ਹਿਊਗੋ, ਚਾਰਲਸ ਡਿਕਨਜ਼ ਤੇ ਚੈਖੋਵ ਆਦਿ ਨੇ ਮੇਰੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨੂੰ ਫਟਕੇ ਦਿੱਤੇ।

ਸੁਭਾਅ ਵਿਚ ਸਾਦਗੀ ਹੈ। ਗਿ੍ਰਸਬੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਕੀਰੀ ਨਹੀਂ ਗਈ ਤੇ ਇਉਂ ਮੈਂ ਸਾਹਿਤਕ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਰਿਹਾ।

VISIT US AT
www.unistarbooks.com

e-mail

Rs. 100/-

P1097-J022